

**ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ
KURA-ARAS KÜLTÜRÜ OCAKLARI**

Nurdan ÇALKAYA

**Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Anabilim Dalı
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI
2018
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

Nurdan ÇALKAYA

**ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ KURA-ARAS KÜLTÜRÜ
OCAKLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI**

ERZURUM – 2018

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **"ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ KURA-ARAS KÜLTÜRÜ OCAKLARI"** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun 3 (üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

01/06/2018

Nurdan ÇALKAYA

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI danışmanlığında, Nurdan ÇALKAYA tarafından hazırlanan bu çalışma 04 / 05 / 2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet UHRİ

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 04 /05 / 2018

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

Enstitü Müdürü

F-85/01/21.10.2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
KATALOGLAR DİZİNİ.....	VII
RESİMLER DİZİNİ	IX
HARİTALAR DİZİNİ	X
LEVHALAR DİZİNİ.....	XI
ÖNSÖZ.....	XII

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGE COĞRAFYALARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. DOĞU ANADOLU BÖLGESİ KURA-ARAS KÜLTÜRÜNÜN YAYILIM ALANI VE ERZURUM YÖRESİ COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	4
--	---

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ KURA-ARAS KÜLTÜRÜ

2.1. KURA-ARAS KÜLTÜRÜN ANA HATLARI	11
2.2. DOĞU ANADOLU VE ERZURUM YÖRESİNDE KURA-ARAS KÜLTÜRÜNE YÖNELİK ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ	19
2.3. BÖLGELER VE ANAHTAR YERLEŞİMLERİ	21
2.3.1. Malatya-Elazığ Bölgesi	22
2.3.1.1. Arslantepe	23
2.3.1.2. Norşuntepe.....	28
2.3.1.3. Tepecik	30
2.3.1.4. Korucutepe.....	32
2.3.1.5. Pulur/Sakyol	34
2.3.2. Van-Muş Bölgesi.....	37
2.3.2.1. Dilkaya Höyüğü.....	37
2.3.2.2. Karagündüz Höyüğü.....	39

2.3.2.3. Tilkitepe Höyüğü.....	41
2.3.3. Erzurum-Kars Bölgesi.....	43
2.3.3.1. Karaz.....	44
2.3.3.2. Pulur.....	46
2.3.3.3. Güzelova.....	47
2.3.3.4. Büyüktepe.....	49
2.3.3.5. Sos Höyük.....	51
2.3.3.6. Cinis.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU KÜLTÜRLERİNDE ATEŞ VE OCAK

3.1. ATEŞ VE OCAK KAVRAMLARI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME.	58
3.2. ANADOLU KÜLTÜRLERİNDE ATEŞ VE OCAK	63
3.2.1. Paleolitik Dönemde Ateşin Kullanımı ve İlk Ocaklar.....	69
3.2.2. Neolitik Dönem Ocakları (MÖ. 8500/8300-4500).....	72
3.2.3. Kalkolitik Dönem Ocakları (MÖ 5000 -3000).....	81
3.2.4. Tunç Çağ Ocakları (MÖ 3000-1200)	86
3.2.5. Demir Çağ Ocakları (MÖ 1200-500)	95
3.3. KURA-ARAS KÜLTÜRÜNDE OCAKLAR.....	100

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ KURA-ARAS KÜLTÜRÜ OCAKLARI

4.1. KARAZ HÖYÜK OCAKLARI	104
4.2. PULUR HÖYÜK OCAKLARI.....	106
4.3. GÜZELOVA HÖYÜK OCAKLARI.....	108
4.4. BÜYÜKTEPE HÖYÜK OCAKLARI.....	109
4.5. SOS HÖYÜK OCAKLARI	110
4.6. CİNİS HÖYÜK OCAKLARI	112
4.7. SATINALMA OCAKLAR.....	114

BEŞİNCİ BÖLÜM
GENEL DEĞERLENDİRME

5.1. ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ KURA-ARAS KÜLTÜRÜ OCAKLARININ TİPOLOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	115
5.1.1. Sabit Ocaklar	116
5.1.1.1. Dairesel Formlu Sabit Ocaklar	116
5.1.1.1.1. Ortası Çukur Dairesel Ocaklar	117
5.1.1.1.2. Ortası Üç Çıkıntılı Dairesel Ocaklar	118
5.1.1.1.3. Etrafında Çıkıntısı Olan Kase Biçimli Ocaklar	119
5.1.1.2. İnsan Yüzlü Ocaklar	120
5.1.2. Taşınabilir Ocaklar	122
5.1.2.1. Uzantılı Ocaklar	123
5.1.2.1.1. İki Uzantılı Ocaklar	123
5.1.2.1.2. Üç Uzantılı Ocaklar	126
5.1.2.1.3. Diğer Ocaklar	128
5.1.2.2. Yarım Daire Formlu Ocaklar	129
5.1.2.3. At Nalı Biçimli Ocaklar	130
5.1.2.4. Ayaklı Ocaklar	131
5.1.2.5. Taş Ocak	131
5.2. KURA-ARAS KÜLTÜRÜ OCAKLARININ KRONOLOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	133
SONUÇ	136
KAYNAKÇA	146
LEVHALAR VE KATALOG	158
ÖZGEÇMİŞ	227

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ KURA-ARAS KÜLTÜRÜ OCAKLARI****Nurdan ÇALKAYA****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI****2018, 227 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI****Dr. Öğr. Üyesi Ahmet UHRİ****Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU**

Yakındoğu Arkeolojisinde Erken Transkafkasya veya Kura-Aras Kültürü isimleri ile tanınan bir kültürel birliktelik, MÖ. 4. Binyılın sonlarından, MÖ. 2. Binyılın başlarına değin, kendine has mimarisi, siyah yüzeyli, iyi derecede açıkılı, el yapımı çanak çömleği ve kendine özgü ocakları ile Kafkas Dağlarından, Kuzeybatı İran'a Doğu Akdeniz Kıyılarından, Toroslara ve Doğu Anadolu Bölgesinin neredeyse tümü de içine alan çok geniş bir alanda yayılım göstermiştir. Bu coğrafyaların en önemli alt kültür bölgelerinden biri de Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Üniversitesinin desteği ve teşviki ile araştırmaların başladığı ve kültürün önemli yerleşimlerini barındıran Erzurum yöresidir. Başta ana malzeme grubumuzu veren Erzurum sınırları içindeki Karaz, Pulur, Güzelova ve Sos Höyük ocakları başta olmak üzere, birer örnek ile temsil edilen Cinis ve Bayburt Büyüktepe Höyük kazılarından ele geçen ve bugün halen Erzurum Arkeoloji Müzesinde korunmakta olan 60 adet Kura-Aras Kültürü ocakları tez kapsamında değerlendirmeye alınmıştır. Kura-Aras Kültürünün karakteristik bir özelliği olan bu ocaklar bilim insanlarınca andiron, portatif ocak, kap altlığı, seyyar altar gibi isimlerle anılmıştır. Şimdiye kadar bilimsel anlamda fazla değerlendirilmemiş olan ocakların başta terminolojisi olmak üzere, tipolojisi ve ne amaçla kullanıldığı gibi konular problemlidir. Yapacağımız çalışma ile Erzurum Arkeoloji Müzesi Kura-Aras Ocakları tipolojik, kronolojik olarak incelenerek diğer bölgeler ile olan farklılıkları ortaya konacak ve bir terminoloji belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum Arkeoloji Müzesi, Kutsal Ocak, Ateş, Ocak

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****KURA-ARAXES CULTURE HEARTHES FROM THE ERZURUM****ARCHAEOLOGY MUSEUM****Nurdan ÇALKAYA****Advisors: Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI****2018, page: 227****Jury: Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI****Assist. Prof. Dr. Ahmet UHRİ****Assist. Prof. Dr. Rabia AKARSU**

A cultural unity in Near Eastern Archaeology known as Early Transcaucasian or Kura-Araxes Culture spread in a very wide area covering Caucasian Mountains, North-western Iran, Eastern Mediterranean Coasts, Taurus Mountains and the whole Eastern Anatolian Region from the 4th century BC to 2nd century BC with its peculiar architecture and hearths as well as its handmade pottery having black polished surfaces. One of the most important subcultural milieus of this culture is Erzurum, where related researches have been done with the support of Turkish Historical Society and Atatürk University and which has the important settlement places of the mentioned culture. In addition to the Karaz, Pulur, Güzelova and Sos Höyük hearths, which formed the basic fields of our study within the boundaries of Erzurum, 60 Kura-Araxes Culture hearths, unearthed in the excavations of Cinis and Bayburt Büyüktepe Höyük and each presently preserved with one sample in Erzurum Archaeology Museum, have been studied in this thesis. Remaining to be characteristic samples of this culture, these hearths have been named as andirons, portable hearths, base plates, portable altar by the scientists. The terminology, typology and purpose of these hearths, not much studied so far, remain problematic. It is intended with this study to examine Kura-Araxes hearths in Erzurum Archaeology Museum typologically and chronologically, to point out their differences from the samples from other regions, and to standardize a terminology for the related field of study.

Key words: Erzurum Archaeology Museum, Sacred Hearth, hearth, fire.

KISALTMALAR DİZİNİ

Arş.	: Araştırma
bkz	: Bakınız
cm	: Santimetre
Çiz	: Çizim
Ed.	: Editör
ETÇ	: Erken Tunç Çağ
Et. Çık. Oln. Kase Biç.Ocak	: Etrafı Çıkıntılı Olan Kase Biçimli Ocak
Fig	: Figür
GKÇ	: Geç Kalkolitik Çağ
GTÇ	: Geç Tunç Çağ
Kat. No	: Katalog Numarası
Lev.	: Levha
Loc.	: Locus
MÖ	: Milattan Önce
Ort. Çuk. Dai. Ocak	: Ortası Çukur Dairesel Ocak
OTÇ	: Orta Tunç Çağ
Pl.	: Plate
Res.	: Resim
s.	: Sayfa
Üni.	: Üniversite
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
Vol	: Volume

KATALOGLAR DİZİNİ

- Katalog No 1.** Müze Envanter No:6.99
- Katalog No 2.** Müze Envanter No:17.99
- Katalog No 3.** Müze Envanter No:24.99
- Katalog No 4.** Müze Envanter No:29.2000
- Katalog No 5.** Müze Envanter No:31.99
- Katalog No 6.** Müze Envanter No:33.1.74.140/34.1.74.141
- Katalog No 7.** Müze Envanter No:35
- Katalog No 8.** Müze Envanter No:39.95
- Katalog No 9.** Müze Envanter No:40.95
- Katalog No 10.** Müze Envanter No:148.2003
- Katalog No 11.** Müze Envanter No:602
- Katalog No 12.** Müze Envanter No:603
- Katalog No 13.** Müze Envanter No:604
- Katalog No 14.** Müze Envanter No:657
- Katalog No 15.** Müze Envanter No:670
- Katalog No 16.** Müze Envanter No:671
- Katalog No 17.** Müze Envanter No:684
- Katalog No 18.** Müze Envanter No:961
- Katalog No 19.** Müze Envanter No:988
- Katalog No 20.** Müze Envanter No:1011
- Katalog No 21.** Müze Envanter No:1469
- Katalog No 22.** Müze Envanter No:1475
- Katalog No 23.** Müze Envanter No:1487
- Katalog No 24.** Müze Envanter No:605
- Katalog No 25.** Müze Envanter No:11.5.75
- Katalog No 26.** Müze Envanter No:25.92
- Katalog No 27.** Müze Envanter No:29.3.74
- Katalog No 28.** Müze Envanter No:32.2000
- Katalog No 29.** Müze Envanter No:62.2000
- Katalog No 30.** Müze Envanter No:71.2003
- Katalog No 31.** Müze Envanter No:102.12.97

- Katalog No 32.** Müze Envanter No:117
Katalog No 33. Müze Envanter No:120
Katalog No 34. Müze Envanter No:123
Katalog No 35. Müze Envanter No:147.2003
Katalog No 36. Müze Envanter No:236
Katalog No 37. Müze Envanter No:238
Katalog No 38. Müze Envanter No:239
Katalog No 39. Müze Envanter No:242
Katalog No 40. Müze Envanter No:247
Katalog No 41. Müze Envanter No:622b
Katalog No 42. Müze Envanter No:622a
Katalog No 43. Müze Envanter No:656
Katalog No 44. Müze Envanter No:686
Katalog No 45. Müze Envanter No:743
Katalog No 46. Müze Envanter No:854
Katalog No 47. Müze Envanter No:856
Katalog No 48. Müze Envanter No:947
Katalog No 49. Müze Envanter No:985
Katalog No 50. Müze Envanter No:1028
Katalog No 51. Müze Envanter No:1029
Katalog No 52. Müze Envanter No:1051
Katalog No 53. Müze Envanter No:1061
Katalog No 54. Müze Envanter No:1089
Katalog No 55. Müze Envanter No:1231
Katalog No 56. Müze Envanter No:1246
Katalog No 57. Müze Envanter No:1421
Katalog No 58. Müze Envanter No:1482
Katalog No 59. Müze Envanter No:1520
Katalog No 60. Müze Envanter No:1521

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1: Erzurum Ovasında Hayvancılık.....	8
Resim 2: Arslantepe Yerleşiminden Kura-Aras Seramiği Örnekleri	15
Resim 3: Kura-Aras Evi Rekonstrüksiyonu (Işıklı, 2011, s.83, Res.19).....	17
Resim 4: A. Sagona'ya Göre Kura-Aras Mimarisinin Gelişimi (Işıklı, 2011).....	18
Resim 5: Ev Dışı Tapınımına Dair Deneme Çizimi (Çizim: Fatih Akpınar)	18
Resim 6: Arslatepe Höyüğünün Tabakalanması (Işıklı, 2011).....	23
Resim 7: Arslantepe Yerleşimi Verileri (Işıklı, 2011, Res. 28a)	28
Resim 8: Norşuntepe Tabakalanması (Işıklı, 2011).....	29
Resim 9: Tepecik Höyüğünün Tabakalanması (Işıklı, 2011).....	30
Resim 10: Korucutepe'nin Tabakalanması (Işıklı, 2011).....	32
Resim 11: Pulur/Sakyol Höyüğü'nün Tabakalanması (Işıklı, 2011).....	35
Resim 12: Pulur/ Sakyol Höyüğü Buluntuları (Işıklı, 2011).....	35
Resim 13: Karagündüz Höyüğü'nün Tabakalanması (Işıklı, 2011).....	40
Resim 14: Tilkitepe Höyüğü'nün Tabakalanması (Işıklı, 2011).....	42
Resim 15: Sos Höyük Tabakalanması (Işıklı, 2011).....	52
Resim 16: Hallan Çemi Yuvarlak Planlı Mimari Ortasında Ocak Yeri (M. Rosenberg, 2007, fig.6).....	73
Resim 17: Çatalhöyük VI.14 Nolu Tapınak Merdiven Altındaki Kare Formlu Ocak (J. Mellaart, 2003, Şekil, 33).....	77
Resim 18: Norşuntepe R 19 Tabakası Ocak Tabanı (H. Hauptmann, 1976.)	82
Resim 19: Beycesultan Tapınağı İçinde Bulunan Ocak-Sunak (S. Lloyd-J. Mellaart, 1962.)	90
Resim 20: Erzurum Arkeoloji Müzesi Kura-Aras Kültürü Ocaklarının Tipolojisi	116
Resim 21: Erzurum Arkeoloji Müzesi Teşhirinden Ortası Çukur Dairesel Ocaklar	118
Resim 22: Sos Höyük Kat No. 001 Ocağının Tabana Sabit Hali (Sagona-Sagona, 2000, Fig.54.)	119
Resim 23: Elazığ Pulur/Sakyol'dan Antropomorfik Betimli Ocak Örneği	122
Resim 24: Korucutepe'den Antropomorfik Betimli Ocak Örneği	122
Resim 25: Erzurum Yöresi Kura-Aras Kültürü Yerleşimlerinin Kronolojik Karşılaştırması	133
Resim 26: Erzurum Arkeoloji Müzesi Kura-Aras Kültürü Ocaklarının Kronolojik Gelişimi	134

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Doğu Anadolu Bölgesi ve Erzurum Yöresi	9
Harita 2: Kura-Aras Kültürü'nün Yayılım Haritası (Işıklı, 2011)	11
Harita 3: Kura-Aras Kültürü Doğu Anadolu'daki Yayılım Bölgeleri(Işıklı,2011).....	22
Harita 4: Erzurum Ovası Kura-Aras Kültürü Yerleşimleri Haritası (Işıklı, 2011)	43

LEVHALAR DİZİNİ

Levha 1: Sabit Ocaklar. a – c Dairesel Formlu Sabit Ocaklar, d İnsan Yüzü Betimli Sabit Ocak.....	159
Levha 2: Taşınabilir İki Uzantılı Ocaklar.	160
Levha 4: Taşınabilir Üç Uzantılı Ocaklar.	162
Levha 5: Taşınabilir, Uzantılı Diğer Ocaklara Ait Parçalar.....	163
Levha 6: Taşınabilir Uzantılı Diğer Ocaklar.....	164
Levha 7: Yarım Daire Biçimli Ocaklar.	165
Levha 8: a – Ayaklı Ocak. b – At nalı Biçimli Ocak. c – Taş Ocak.	166

ÖNSÖZ

“Vebra volant, skripta manent.” “Söz uçar, yazı kalır.” Antik çağdan günümüze gelen bu Latince atasözünü henüz bir lisans öğrencisiyken arkeolojik bir kitabın arasındaki kitap ayracı üzerinde okumuştum. Ne kadar doğru bir sözdür ki, bizden binlerce yıl önce yaşamış insanların bıraktığı yazılı metinler olmasaydı insanlık tarihine dair pek çok şeyi bilemeyecektik. Bu gün Hititli bir gencin sevdiğine yazdığı bir mektubu, ya da Urartulu Kralların kahramanlıklarını okuyabiliyorsak yazı sayesinde.

Beni bilimsel yazın konusunda ilk teşvik eden ise, önsözünü yazmakta olduğum yüksek lisans tezimin yürütücüsü, danışman hocam, Sayın Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI olmuştur. Lisans eğitimim sırasında hocamın tavsiyeleri ile I. Arkeoloji Öğrencileri Sempozyumu’na bilimsel bir bildiri hazırlarken bilimsel bir yayının nasıl olması gerektiğini ve kurallarını kavramaya başladım. O kadar tatlı bir heyecan bırakmıştı ki bu deneyim, yazma isteği hiç bitmeyen bir olgu olarak hayatımda hep benimle birlikte yürüdü.

Arkeoloji bilimi zorlu arazi çalışmaları ile birlikte yürütüldüğünden, büyük özveri isteyen, Edebiyat bilimleri içindeki belki de en meşakkatli bölümlerden biridir. Yaklaşık 12 yıldır yürüdüğüm bu zorlu yolda, her ne kadar tökezleyip düşsem de her seferinde elimden tutan, her daim maddi, manevi ve bilimsel desteğini öğrencilerinden esirgemeyen sevgili danışman Hocam Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI’ya ve her daim sevgisi ve şefkati ile bizlere bir anne sıcaklığında yaklaşan hocamızın sevgili eşi Müge IŞIKLI’ya teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

En başta Bilimsel Araştırma Proje desteği ile öğrencilerini her daim destekleyen Atatürk Üniversitesi Rektörlüğüne minnetlerimi ve teşekkürlerimi sunarım.

Meslek sahibi olmamda emeği geçen ve bu günlere gelmemi sağlayan tüm Atatürk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü hocalarına, en başta Bölüm Başkanımız Sayın Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU’na, değerli Hocam Prof. Dr. Birol CAN’a ve Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK’e teşekkürlerimi sunarım.

Yürüdüğüm yolda yol arkadaşım olan sevgili meslektaşlarım Mehmet Ali ÖZDEMİR, Oğuz ARAS, Ayşegül AKIN ARAS, Elif BİREL, Buket BEŞİKÇİ, Hazal OCAK, Vedat SEZER, Sefa KÖSE, Mesut MUTLU, Baturay YAĞCI, Ebru KARATEKE’ye ve Damlağül NASİFOĞLU’na tez sürecimdeki katkılarından ve desteklerinden ötürü çok teşekkür ederim.

Erzurum Arkeoloji Müzesi Müdürlüğüne ve çalışanlarına, başta Arkeolog Gülşah ALTUNKAYNAK'a, Elazığ Müzesi Müdürlüğü'ne ve çalışanlarına yardımlarından ve katkılarından ötürü çok teşekkür ederim.

Ve son olarak her koşulda yanımda olan, okumam için elinden gelenin hep bir fazlasını yapan, gecesini gündüzüne katan, var oluş sebebim, canım annem Deniz ÇAMLİBEL'e kardeşlerim Nuran, Nalan ve Yusuf'a bu süreçteki manevi desteklerinden ve yardımlarından ötürü sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bilimsel hayatımın ilk basamağını oluşturan bu yüksek lisans tez çalışmasını sevgili anneme ithaf ediyorum.

Erzurum-2018

Nurdan ÇALKAYA

GİRİŞ

Bilindiği gibi ülkemizin en yüksek bölgesi olan Doğu Anadolu zorlu coğrafyası ve soğuk iklim şartları ile tanınmaktadır. Erzurum Ovası ise Doğu Anadolu Bölgesi içinde gerek tarihi süreci gerekse coğrafi yapılanması bakımından oldukça dikkati çeken bir bölge olarak, günümüzde dahi kalabalık nüfusun tercih ettiği bir yerleşim yeridir. Şimdiye kadar bilinen ilk sakinleri ise Kura-Aras Kültürü insanları olmuştur. Hayvancılık temelli, tarım destekli bir geçinim modelini benimsemiş oldukları düşünülen göçebe/yarı göçebe pastoral insanların kültürü olan Kura-Aras Kültürünün ilk keşfi 1900’li yılların başında gerçekleşmiştir. Ülkemizde ise I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarına denk gelen bu dönemler arkeolojik araştırmalar bakımından Anadolu topraklarının sessiz kaldığı dönemlerdir. Cumhuriyetin ilanı sonrasında, Türk tarihinin araştırmalarına önem verilmiş ve Atatürk’ün direktifleri ve Türk Tarih Kurumu’nun kurulması ile arkeoloji ve tarih çalışmaları ivme kazanmıştır. Bu kapsamda H. Z. Koşay yönetiminde 1940’lı ve 1960’lı yıllarda Erzurum Ovası’nda Karaz, Pulur, Güzelova Höyüklerinde bir dizi sondaj ve kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu tarihten sonra 2000’li yıllarda Melbourne Üniversitesinden A. Sagona ve ekibi Bayburt civarında yürüttükleri yüzey araştırmaları neticesinde Bayburt Büyüktepe Höyüğünde kazı çalışmalarına başlamışlardır. Büyüktepe’de ki kazı çalışmaları sonrasında, bölge arkeolojisi açısından önemli sonuçlar veren Erzurum Ovasındaki Sos Höyük yerleşiminde bir dizi kazı çalışması gerçekleştirmişlerdir. Bahsi geçen bu yerleşimlerden kazı yolu ile elde edilen arkeolojik malzemenin büyük çoğunluğu bugün Erzurum Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı şekildedir. Çok az sayıda eser ise Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi’nde koruma altına alınmıştır. Kazılardan ele geçen arkeolojik malzeme içinde Kura-Aras Kültürü Ocakları olarak tanımlanan ve kültürün karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkan özel bir buluntu grubu bulunmaktadır. Kazı çalışmalarından ele geçen bu eserler dışında, müzeye hangi yerleşimden geldiği bilinmeyen, satın alma yolu müze envanterine kayıt edilen ocakların yanı sıra, yine satın alma yolu ile gelen Cinis Höyükten ele geçtiği müzeye getiren kişi tarafından rapor edilen, bir de insan yüzü özel bir ocak yer almaktadır. Bilimsel anlamda üzerinde çok az çalışmanın yapıldığı bu ocaklar isimlendirilmesinden tipolojisine, işlevinden, kullanım şekline kadar pek çok soru işaretlerini üzerinde taşımaktadır. Amacımız bu ocakları temel bir isim altında toplayarak tipolojilerini ve işlevlerini belirleyerek değerlendirmektir. Bu kapsamda Erzurum

Arkeoloji Müzesinde bulunan 60 adet Kura-Aras Kültürü Ocakları değerlendirmeye alınarak müzede fotoğrafları çekilmiş, teknik çizimleri yapılarak tipolojik tasniflemeye uygun hale getirilmiştir. Bu aşamadan sonra müze envanter defterleri taranmış ve kazı raporları ile karşılaştırılması yapılmıştır. Ne yazık ki Karaz, Pulur, Güzelova kazı çalışmaları sırasında Erzurum'da modern müze binası olmadığından ve bu kazı çalışmaları Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Üniversitesi iş birliğinde devam ettiğinden olsa gerek, kazı çalışmalarından elde edilen buluntular Atatürk Üniversitesinde oluşturulan küçük bir müzenin envanterine kaydedilmiştir. 1964 yılında bu günkü Erzurum Arkeoloji Müzesinin yapımına başlanmış ve Atatürk Üniversitesinde muhafaza edilen bu eserler 1965 yılında müze envanterine geçirilmiştir.

Erzurum Yöresi, coğrafi koşulların ve iklimin elverişsiz olduğu bir bölgede olmasına rağmen arkeolojik süreçlerin neredeyse hemen hepsinde yerleşime sahne olmuştur. Yükseltinin ve onun sonucu olan karasal iklimin etkisi ile yörede kışlar çok soğuk ve sert, yazlar ise kısa ve serin geçmektedir¹. Doğal olarak bu ekolojik şartlar yörede hemen her dönemde yaşayan insanlara belirli geçim modellerini uygulamayı zorunlu kılmıştır. Bu geçim modellerinin başında da hayvancılık ve sınırlı bir şekilde kuru tarım gelmektedir. Yaz yağışlarına bağlı olarak uzun süre yeşilliğini koruyabilen geniş gür otlak alanları her dönem hayvancı topluluklar için vazgeçilmez alanlar olmuştur². Karasal şartların etkili olduğu Erzurum yöresi, yükseltinin fazla olmasına da bağlı olarak Doğu Anadolu'nun en soğuk bölgesidir. Yıllık ortalama sıcaklık değerleri 4° C'nin altındadır³. Yüksek platolarda bu değer daha düşük seyretmektedir. Bu nedenle bu coğrafyada yaşayan insan grupları için her zaman ateş, ısınma ve ocak önemli olmuştur. Bölgenin en erken ve en önemli kültürlerinden biri de Kura-Aras Kültürü'dür. Bu güne değin yapılan sınırlı arkeolojik araştırmalar Erzurum yöresinde yerleşik yaşamın Kalkolitik Çağ'da başladığını göstermiştir. Son dönem Pulur Sondajı bölgede yerleşik yaşamın Orta Kalkolitik Çağ'da başlamış olabileceğini işaret etmektedir⁴. Şüphesiz hem Doğu Anadolu'nun hem de Erzurum Bölgesinin arkeolojik açıdan en dikkat çeken süreci

¹ A. Günlü-M. Atasever-Y. Karakaya, "Erzurum İli Hayvancılığının Yapısal Özellikleri ve Yakın Gelecekteki Durumu Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Üni. Veteriner Bil. Dergisi*, 2006, s. 55-68.

² F. Karbuz-İ. Öztürk-D. Okan Savaş, *Türkiye'de Üretilen Tarım Ürünleri ve Ekonomideki Yeri*, İTO Yayınları, 2008, s. 7.

³ M.E. Özgür, *Türkiye Coğrafyası*, Ankara, 2001, s. 34.

⁴ M. Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Transkaşgasya Kültürü: Çok Bileşenli Karmaşık Bir Kültürel Yapının Analizi*, İstanbul, 2011, s.50.

Erken Tunç Çağ ve bu süreçte ortaya çıkan yöresel kullanılan ismi ile Karaz Kültürü'dür⁵. Biz tezimizde daha yaygın kullanılan şekli ile Kura-Aras Kültürü adını kullanmayı tercih ettik. Uluslararası bilim çevrelerinde Erken Transkafkasya⁶, Khirbet Kerak Kültürleri⁷ gibi isimlerle de anılan bu kültür MÖ 4. binyıl sonlarından MÖ. 2. binyıl başına değin varlığını sürdürmüştür⁸. Kültür, Kafkaslar'dan Levant kıyılarına kadar geniş bir coğrafyada yayılım göstermiştir (**Harita 2**). Bahsedilen saha içerisinde göçebe, yarı-göçebe yaşam süren pastoral grupların hayvanlarını besleyebilecekleri sulak ve geniş otlak alanlarını yerleşim yeri olarak tercih etmişlerdir. Kültür kendine özgü mimarisi, el yapımı siyah yüzeyli seramikleri ve ocakları ile Yakındoğu Arkeolojisi içerisinde önemli bir yere sahiptir⁹. Bu kültürün ayırt edici özelliklerinden biri de çalışmamıza konu olan ocaklardır. Kura-Aras Kültürü ocaklarına ayrıntılı şekilde değinmeden önce bölge coğrafyasına kısaca değinmek konuyu kavramak açısından faydalı olacaktır.

⁵ H.Z. Koşay-K. Turfan, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", *Belleten* 23\91, 1959, s.359.

⁶ C. Burney-D.M. Lang, *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, London, 1971, s.44.

⁷ R. Amiran, "Connections Between Anatolia and Palestine in the Early Bronze Age", *İsrael Exploration Journal* 2, 1952, s. 89.

⁸ M. Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Karmaşık Bir Kültürel Yapının Analizi*, İstanbul, 2011, s.37.

⁹ Kültürün genel özellikleri için bkz. Işıklı, 2011.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGE COĞRAFYALARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. DOĞU ANADOLU BÖLGESİ KURA-ARAS KÜLTÜRÜNÜN YAYILIM ALANI VE ERZURUM YÖRESİ COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin yüz ölçümü açısından en geniş coğrafi bölgesidir. Zorlu iklimsel ve topoğrafik yapısıyla bölge, milli sınırlarımızı gözetilmeksizin, Rion Nehri Havzasından, Kura Nehrinin Gürcistan uzantısına, Ermenistan'daki Gökçe Gölü Havzasından, İran'daki Urmiye Gölü'nün batı kenarına ve Irak'da ki Musul düzlüklerinden, Orta Anadolu sınırına değin uzanmaktadır.¹⁰ Bölgenin Türkiye sınırı içerisinde kalan coğrafi yayılımı ise kuzeyden Karadeniz Sıra Dağları, güneyden Toros Dağları ve batıdan ise Tahtalı Dağları ile sınırlanmış kabaca üçgen biçimindedir. Doğu Anadolu Bölgesi yer şekilleri ve iklim özelliklerine bağlı olarak 'Erzurum-Kars Bölümü', 'Yukarı Fırat Bölümü', 'Yukarı Murat-Van Bölümü' ve 'Hakkâri Bölümü' olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Söz konusu bölümler içerisinde Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Şırnak, Tunceli ve Van il sınırları yer almaktadır.¹¹

Farklı arazi yapıları ve çeşitli kaya gruplarının varlığına bağlı olarak bölgenin, bütün jeolojik zamanlarda evirildiğini söylemek mümkündür. 1. Jeolojik Zaman da (Paleozoyik) Güneydoğu Toros Dağları yayılış alanı etkisinde kalan Doğu Anadolu Bölgesinde Bitlis Masifi olarak anılan çekirdek saha oluşmuştur. 2. Jeolojik Zamanda (Mesozoyik) Tetis Denizi ile kaplanmıştır. 3. Jeolojik Zamanda (Tersiye) Arabistan Kıtası'nın baskısı sonucu parçalanmış ve bu parçalanmaya bağlı olarak horst ve grabenler meydana gelmesini sağlamıştır. Erzurum-Tortum, Malatya-Uzunyayla ve Darende bu oluşumlara örnek olarak gösterilebilir. 4. Jeolojik Zamanla (Kuvaterner) birlikte bölgenin topoğrafik oluşumu şekillenmeye başlamıştır. Kuvaterner dönemin başlarında merkezi püskürmeler yer almış ve bunun sonucunda Ağrı, Nemrut, Süphan, Tendürek gibi volkan konileri oluşmuştur.¹²

¹⁰ Kenan Arınç, Doğal, İktisadi, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye'nin İç Bölgeleri, Biyosfer Araştırmaları Merkezi, Erzurum, 2011, 1.

¹¹ İbrahim Atalay-Kenan Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2011, 477.

¹² Atalay-Mortan, 447-451.

Türkiye'nin en yüksek ve engebeli bölgesi olan bu coğrafya, sert karasal bir iklime sahiptir. Bölgenin kuzeydoğusunda daha yoğun olacak şekilde karasal iklim alanlarında yılın yarısını kaplayacak kış mevsimi Bölgenin bazı alanlarında en fazla yağış kış mevsiminde görülmektedir.¹³

Doğu Anadolu, yükseltisi bakımından Anadolu'nun en yüksek konumuna sahiptir. Örneğin; yaklaşık 2000 m olan Erzurum ve Gevar gibi ovaların yükselti değerleri, İç Anadolu Bölgesindeki birçok dağın yükselti değerleriyle benzerlik göstermektedir.¹⁴ Ülkemizin en yüksek ve engebeli bölgesi olan Doğu Anadolu, doğu-batı yönlü uzanan birçok dağ sıraları ile volkan konisi görünümünde olan dağları bünyesinde barındırmaktadır.¹⁵ Alp oluşum sistemi içerisinde yer alan Güneydoğu Toroslar bölgenin önemli sıra dağ kuşaklarıdır. Bu kuşağın en yüksek kesimini Hakkâri Bölümü'nde, 4000 m'yi aşan buzul şekillerinin yer aldığı dağlar (Buzul Dağı, İki yaka Dağları) oluşturmaktadır. Bölgenin ikinci belirleyici dağ kuşağı; 3000 m'den fazla yüksekliğe sahip olan Topçu-Aşağı Dağ, Munzur, Mercan ve Palandöken silsilesidir. Üçüncü kuşağını ise Çoruh Vadisinin güneyindeki Kargapazarı, Kop, Yalnızçam ve Allahuekber dağları oluşturmaktadır.¹⁶ Doğu Anadolu Bölgesi, ülkemizin volkan topoğrafyası açısından en zengin bölgesidir. Geçmişte yer kürenin nefes almasına katkı sağlayan Nemrut, Süphan, Tendürek ve Ağrı Dağları bölgenin en önemli volkanik dağları arasında yer almaktadır.¹⁷

Bölgede yer alan dağ kuşakları arasındaki çöküntü alanlardaki ovalar dikkat çekicidir. Bu ovaların en önemlileri: Ardahan, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Elbistan, Pasinler, Tercan, Malatya, Muş ve Horasan ovalarıdır. Bölgede dağlardan sonra en fazla yer kaplayan morfolojik yapı ise platolardır. Bu platoların en büyüğü Erzurum-Kars ve Ardahan Platosudur. Ayrıca bölgede akarsular tarafından yarılmış derin vadilerde akan önemli akarsular yer almaktadır. Bunlar; Erzurum-Kars Bölgesi'nden doğarak Kafkasya'nın ortasından geçip sularını Hazar Denizi'ne döken Kura ve Aras Irmakları ile

¹³ Arınç, 11.

¹⁴ Sırrı Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, 1953, s.1

¹⁵ Bu dağlardan, Ağrı 5137 m, Süphan 4048 m, Tendürek 3660 m, Buzul (Cilo) 4116 m, Uludoruk 4135 m yüksekliğe sahiptir. Bkz: Atalay- Mortan, 453.

¹⁶ Atalay-Mortan, 454.

¹⁷ Atalay-Mortan, 455-456.

Mezopotamya dünyasının oluşmasındaki ana etkenlerden biri olan Fırat Nehri ve bu nehri besleyen Karasu ile Murat nehirleridir.¹⁸

Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal bitki örtüsü bozkırdır. Bozkırın geniş bir yayılım alanına sahip olmasından dolayı bölge İran-Turan (İrano-Turanian) Bitki Florası içinde gösterilir. İran-Turan Bitki Flora Bölgesine giren Doğu Anadolu Bölgesinde, iklim şartlarına göre farklı bitki toplulukları görülmektedir. Nitekim tektonik kökenli oluk ve alçak ovalar (Malatya, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Horasan, Iğdır oluğu, Van) ve çevresinde yarı kurak şartların hüküm sürdüğü için yazın kuruyan ot toplulukları (bozkır vejetasyonu) görülür¹⁹.

Bölge akarsu açısından oldukça zengin bir coğrafyadır. Bu zengin akarsuların bazıları Anadolu topraklarından doğarken, bazıları ise topraklarımızı aşarak sınırimız dışına çıkmaktadır. Nitekim bu nehirler, Prehistorik dönem insanları için en önemli doğal kaynak olmuş, yüzyıllarca bu nehir kenarlarını mesken tutmuşlardır.²⁰ Bölgede küçük akarsular ve bu küçük akarsuların birleşmesiyle oluşan büyük nehirler bulunmaktadır. Bu nehirler içerisinde kuşkusuz en önemlisi Fırat Nehridir. Fırat Nehri; Karasu ve Murat isimli iki ana kolun bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu nehrin çıkış noktası ise Erzurum Ovasının kuzeyinde yer alan Dumlu Dağı olarak bilinir.²¹ Bölgenin, kuzeydoğu bölümünden Aras ve Kura Nehirleri geçmektedir. Aras Irmağı, Karlıova, Varto ilçe merkezlerinden Hınıs ilçe merkezi arasında yükselen Bingöl Dağları'nın kuzey ve kuzeybatı yamaçlarından çıkan yüzlerce kaynağın bir araya gelmesiyle doğmaktadır. Kura Irmağı ise Allahuekber dağlarının kuzey yamaçlarından doğan Kayanlık, Türkmen ve Kür çaylarının birleşmesiyle oluşur. Ayrıca Yalnızçam Dağları'ndan inen çok sayıdaki kolu da bünyesine katar.²²

Bölgede, irili ufaklı peç çok göl yer almaktadır. Dünyanın en önemli gölleri arasında sayılan Van Gölü, 1646 m'lik hacme, 607 km³e'lik seviyeye sahiptir. Van Gölü, Erciş, Tatvan ve Gevaş arasında kabaca üçgen bir hat göstermekte ve tektonik özellikler yansıtmaktadır. Göl suyu tuzlu ve %21,3 tuzluluk oranına sahiptir. Doğu Anadolu'da yer alan diğer bir göl, Nazik gölüdür. Ahlat ilçesinin 16 km kuzeybatısında yer alan göl,

¹⁸ Arınç, 34-43.

¹⁹ Arınç, 33.

²⁰ G. Altunkaynak, *Erzurum ve Kars Müzesine Bulunan Urartu Öncesine Ait Metal Silahlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2016 19.

²¹ Arınç, 39.

²² Arınç, 38-39.

Kırıkkaya Köyü ile Nazik Köyü arasında kalan iki akarsu vadisinin güneydoğu yönündeki bazalt taşlarının setlenmesi sonucunda oluşmuştur. Bulanık ve Bilican Dağları'nın kuzeydoğu eteklerinde yer alan Haçlı Gölü, fazla sularını kuzeydoğusundan Murat Irmağına boşaltmaktadır. Kars ve Ardahan illeri arasında kalan Çıldır gölü de volkanik arazinin en çukur kısmında yer almaktadır. Doğusunda Akbaba dağları ve batısında Kısır dağı yükselmektedir. Bu göl Doğu Anadolu Bölgesi'nin ikinci büyük gölüdür ve yüz ölçümü 123 km² dir. Bu göl Van gölünün aksine tatlı sudur ve gölün derinliği 42 m olarak bilinmektedir. Göl yüzeyinde 4 adet küçük boyutlu ada yer alır.²³

Doğu Anadolu Bölgesinin yüksek kesimlerinde, sarıçam; diğer alanlarda ise meşe ormanları mevcuttur. İklimin etkisi altında olan doğal bitki örtüsü, toprak şartlarında bazı farklılıklar meydana getirebilir. Doğu Anadolu'da yükselti şartlarının da katkısıyla farklı iklim alanları ortaya çıktığı gibi, doğal faktörler de bitki örtüsünde ve yerleşim yerlerinin dağılımında etken olmuştur. Yükseltinin çok olduğu yerlerde, hem yükselti farkları yüzünden çeşitli seviyelerde doğal bitki örtüsünün değişmeye uğradığı görülmekte hem de dağların güneşe veya yağış getiren rüzgârlara karşı olan ve olmayan yamaçları arasında bitki örtüsü açısından farklar bulunmaktadır. Yüzölçümünün ancak %10'dan az bir bölümü ormanlarla kaplı olan bölgenin kuzeyinde yer alan ormanlar sarıçam ve iğne yapraklı ağaçlardan oluşurken, bölgenin diğer alanlarında ise seyrek meşe toplulukları görülür. Doğu Anadolu Bölgesi'nde orman alt sınırı güneyde 1100 metre dolaylarında başlarken, karasal etkilerin fazla hissedildiği doğu ve kuzeydoğusunda orman üst sınırı 2500-2700 metreye kadar ulaşır. Orman sınırı altında genellikle yaz mevsiminde kuruyan otlara sahip doğal ve antropojen stepler, üst sınırında ise dağ stepleri, yüksek boylu dağ çayırları ve bunların üzerinde de çeşitli yumuşak ot türleri ile yosunlardan meydana gelmiş Alpin çayırlar yer almaktadır. Ancak bitki örtüsünün bu doğal görünüşüne etki eden en önemli faktörlerden biride insandır. Yüzyıllar boyunca süren insan müdahalesi sonucunda bitki örtüsünde de değişiklikler meydana gelmiştir.²⁴

Bölge arazisinin engebesi dolayısıyla tarıma elverişli araziler oldukça kısıtlıdır. Tarıma elverişli araziler genellikle tektonik yapıya sahip alanlarda oluşan plato ve ovalardır. Erzurum, Erzincan, Malatya, Iğdır, Muş, Bingöl ve Erzincan Ovaları tarıma elverişli bir

²³ Arınç, 46.

²⁴ Atalay-Mortan,475-483.

yapıya sahiptirler. Otlak hayvancılığın hâkim olduğu coğrafya da en önemli tarım üretimi tahıl üzerine gerçekleşmektedir.²⁵

Tez çalışması kapsamında ele alınan Kura-Aras Kültürü ocaklarının büyük bir kısmının ele geçtiği Erzurum coğrafyasına bakıldığında, yöre Karasu Irmağı ve kolları tarafından beslenen, Erzurum Ovası ile Aşkale civarındaki düzlüklerle anılmaktadır. 3000 m bulan dağ sıralarına sahip coğrafyanın en dikkat çekici alanı Erzurum Ovasıdır. Ova, Anadolu'nun en yüksek rakımlı ve geniş alanına sahiptir. Volkanik dağların çevrelediği ova Deveboynu geçidiyle Aras Havza'sına açılmaktadır. Ova, söz konusu ETÇ kültürü açısından da yoğun bir yerleşim görmüştür. Coğrafyanın diğer önemli iki ovası Hasankale ve Pasinler Ovasıdır. Hasankale Ovası'nın yükseltisi 1700 m'yi bulmaktadır. Ovayı güneyden Şehvet ve Göcür dağları kuşatmaktadır. Pasinler Ovası ise doğuya doğru daralarak bir vadi genişliğine iner. Ovayı Aras Irmağı boylamaktadır. Bu da kültürün burayı yerleşim yeri olarak tercih etmesinde önemli bir etken olmuştur. Her üç ova da sular tarafından beslenmesi dolayısıyla oldukça verimli alanlardır.²⁶ Erzurum'un güneyi Karasu ve Aras Dağları dolayısıyla engebeli bir yapıya sahiptir. Bu dağlar içerisinde en önemlileri Palandöken dağları, Şerafettin dağları ve Bingöl dağlarının kuzey kesimidir. Erzurum'un kuzeyinin engebeli olmasına neden olan dağ sıraları ise Mescid Dağları, Kargapazarı Dağları ve Allahuekber Dağlarının bir bölümüdür. Doğu Anadolu Bölgesinin genelinde olduğu gibi Erzurum Yöresinde de karasal iklim etkilidir. Kışları soğuk ve sert geçerken yazları ise kısa ve sıcak iklim söz konusudur.²⁷

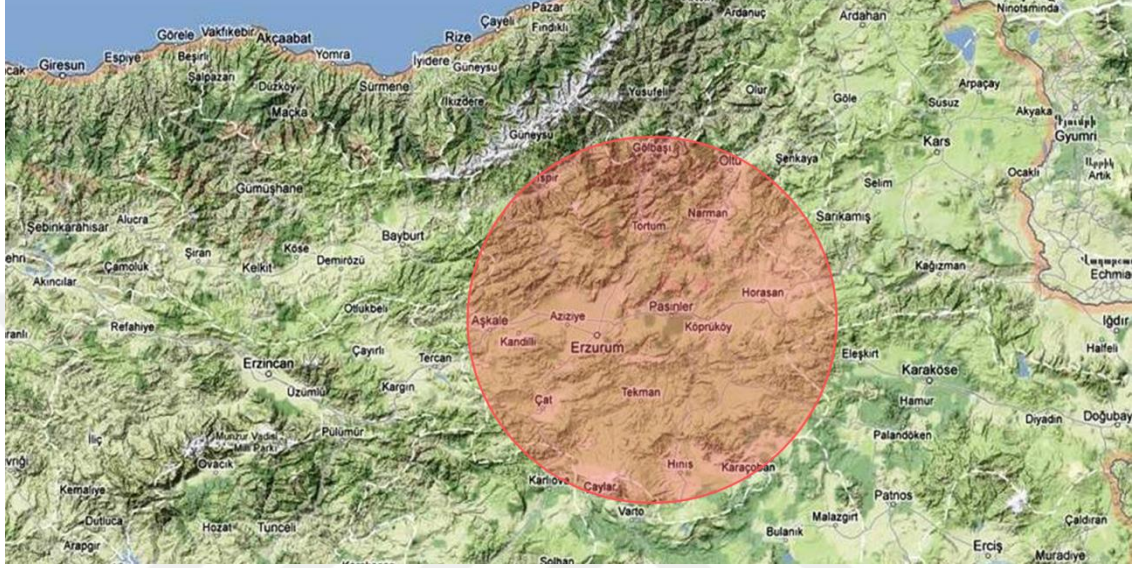
Resim 1: Erzurum Ovasında Hayvancılık

²⁵ Atalay-Mortan, 450-453.

²⁶ Atalay-Mortan, 431, 432.

²⁷ Arınç, 119-121.

Erzurum, akarsu açısından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Coğrafya da yer alan Karasu, Aras, Çoruh, Hınıs, Oltu çayı, Tortum çayı önemli akarsu kaynaklarıdır. Bu akarsular genellikle yağış ve kar sularından beslenirler. Erzurum'un en önemli gölü Tortum çayı üzerinde oluşmuş Tortum Gölüdür. Göl yaklaşık olarak 8 km²'lik bir alanı kaplamaktadır.²⁸

Harita 1: Doğu Anadolu Bölgesi ve Erzurum Yöresi

Erzurum ili 25066 km. yüzölçümüne sahiptir. Bu geniş sahanın % 64'ü dağlık, %32'si platoluk, %4 'ü ovalık alandır. Ortalama yükseklik 2000m. den fazladır²⁹. (Harita 1) Yükseltinin ve iklimin etkisi ile yörede kışlar çok soğuk ve sert, yazlar ise kısa ve serin geçmektedir³⁰. Doğal olarak bu ekolojik şartlar yörede hemen her dönemde yaşayan insanlara belirli geçim modellerini uygulamayı zorunlu kılmıştır. Bu geçim modellerinin başında da hayvancılık ve sınırlı bir şekilde kuru tarım gelmektedir. Yaz yağışlarına bağlı olarak uzun süre yeşilliğini koruyabilen geniş gür otlak alanları her dönem hayvancı topluluklar için vazgeçilmez alanlar olmuştur³¹. (Resim 1) Eldeki arkeolojik verilerden hareketle bölge insanının antik geçmişinden bugüne temeli hayvancılık olan tarım

²⁸ Erinç, 94.

²⁹ Atalay, "Erzurum Ovası ve Çevresinin İklimi", *Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fak. Arş. Dergisi*, Sayı: 12/2, 1980, s. 251-341.

³⁰ A. Günlü-M. Atasever-Y. Karakaya, "Erzurum İli Hayvancılığının Yapısal Özellikleri ve Yakın Gelecekteki Durumu Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Üni. Veteriner Bil. Dergisi*, 2006, s. 55-68.

³¹ F. Karbuz-İ. Öztürk-D. Okan Savaş, "Türkiye'de Üretilen Tarım Ürünleri ve Ekonomideki Yeri", *İTO Yayınları*, 2008, s. 7.

destekli bir geçim modelini tercih ettiğini syleyebiliriz³². Karasal şartların etkili olduğu Erzurum yükseltinin fazla olmasına da bağlı olarak Doğu Anadolu’nun en soğuk bölgesidir. Yıllık ortalama sıcaklık değerleri 4° C’nin altındadır³³. Yüksek platolarda bu değer daha düşük seyretmektedir. Bu nedenle bu coğrafyada ateş, ısınma ve ocak her daim önemli olmuştur.

³² A. Uhri-N. alkaya, “Erzurum Yöresinde Süt rnleri Ve Etin Geleneksel Yöntemlerle Saklanması”, *Uluslararası Doğu Anadolu güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu:10-13 Ekim 2012*, Erzurum, Cambridge Scholars Publishing, Ed. M. Işıklı-B. Can, 2015.

³³ M.E. Özgür, *Türkiye Coğrafyası*, Ankara, 2001, s. 34.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ KURA-ARAS KÜLTÜRÜ

2.1. KURA-ARAS KÜLTÜRÜN ANA HATLARI

Kura-Aras Kültürü, kendine özgü mimarisi, siyah yüzeyli el yapımı seramikleri, ölü gömme gelenekleri ile Kafkaslardan, Levant kıyılarına kadar geniş bir coğrafyada yayılım gösteren göçebe\yarı göçebe topluluklardır. (**Harita 2**) Bu pastoral grupların MÖ 4. binyıl sonlarından MÖ 2. binyıl başına değin varlıklarını sürdürmüş oldukları bahsi geçen geniş coğrafyada gerçekleştirilen kazı çalışmaları ile gün yüzüne çıkartılmıştır³⁴. Bu halk yerleşim yeri tercihlerini, hayvanlarını besleyebilecekleri ve su ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri alanlardan yana kullanmışlardır. Böylesi bir arazide, yaşam tarzlarına uyabilecek (göçebe/yarı göçebe) kendilerine has tek veya birkaç odalı barınaklar tipi evler inşa etmiş ve el yapımı siyah ağıllı seramikler üretmişlerdir. Günümüzde kültüre ait kazı çalışmalarından ele geçen buluntular içerisinde Yakındoğu arkeolojisi için seramikleri kadar değerli tezin konusunu oluşturan ocaklar karşımıza çıkar³⁵. Kura-Aras Kültürü ocaklarına ayrıntılı şekilde değinmeden önce kültürün yayılım gösterdiği topraklarda ve Anadolu’da keşfedilme sürecine, mimarisinden seramiğine, ölü gömme geleneklerine ve sosyal yaşantısına kısaca değinmek konuyu kavramak açısından faydalı olacaktır.

Harita 2: Kura-Aras Kültürü’nün Yayılım Haritası (Işıklı, 2011)

³⁴ Işıklı, 2011, s.37.

³⁵ Kültürün genel özellikleri için bkz. Işıklı 2011.

1913 Yılında E.S. Takaişvili Gürcistan topraklarında bulunan Sachkere yerleşimi kazı malzemesi üzerine çalışırken Koban Kültüründen daha erken olduğunu düşündüğü farklı bir kültürün varlığını keşfeder³⁶. Ancak elinde bu keşfe dair detaylı veri olmaması bu keşfi havada bırakır. Daha sonra 1920’lerde W.F. Albright, Filistin’deki Beth Yerah ya da bilinen adıyla Khirbet Kerak yerleşiminden ele geçen seramik grubunun şimdiye dek gördüklerinden farklı bir kültürün temsilcisi olduklarını fark eder ve bu seramiklere “Khirbet Kerak Seramiği” ismini vererek, kültürü ilk tanımlayan kişi olur³⁷. 1940’lı yıllarda B.A. Kuftin tarafından Trialeti Kurganlarında yapılan kazı çalışmaları sırasında boyalı seramik örnekleri yanı sıra bazı kurganlardan parlak siyah yüzeyli iyi derecede açılanmış seramik örnekleri ele geçer. Kuftin bunların farklı mallar olduklarını anlar ve Trialeti Kültürünün öncülü olarak düşünür. Kuftin bu kültüre Aeneolitik ya da Kura ve Aras Nehirlerinden esinlenerek, bizimde tezimizde kullanmayı tercih ettiğimiz ismi ile “Kura-Aras Kültürü” adını verir³⁸. Bu dönemden sonra gözler Transkafkasya topraklarına çevrilir ve Amiranis-Gora, Kvatskhelebi, Şengavit, Kültepe, Baba Derviş, Garni gibi Kura-Aras Kültürüne dair önemli bilgiler veren yerleşimlerin kazılarının yapılması özellikle kültürün mimarisi, seramiği, geçinim şekli ve ölü gömme geleneklerine dair temel sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bilgileri edinmemizi sağlamıştır. II. Dünya Savaşının bu tarihlerde patlak vermesi ve Transkafkasya topraklarının neredeyse tümüne hakim olan Sovyetler Birliğinin Sosyalizm ideolojisini destekleyecek milli duyguyu canlandıracak etkiyi arkeolojik köken araştırmalarında bulması ile bölgedeki çoğu yerleşimde kazı çalışmaları yapılmıştır. Fakat Sovyetler Birliğinin 1991 yılında ani çöküşü bu coğrafyada büyük bir kaosa neden olur ve arkeolojik çalışmalar durma noktasına gelir.

Kültürün ilk keşfedildiği tarihlerde ise Anadolu’da neredeyse benzer bir tablo hakimdir. I. Dünya Savaşı henüz sonuçlanmamıştı ve Kurtuluş Savaşı’nın sancılı günleri yaşanmaktaydı. Bu nedenle arkeolojik araştırmalar bakımından bu tarihler Anadolu’nun sessiz kaldığı dönemlerdir. Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk’ün talimatları ile geç

³⁶ E.S. Takaişvili” O Sachhskom Kurgane Shorapanskogo Uezda” Izvestiia Kavkazskogo Otdeleniia Moskovskogo, Tiflis, 1913.

³⁷ W. F. Albright, “The Jordan Valley in the Bronze Age Annual of American Schools Oriental Research 6, 1926.

³⁸ Sagona The Caucasian Region in the Early Bronze Age, Part 1-3, BAR International Series 214 (iii), Oxford,1984,s. 16.

kalınan arkeoloji ve tarih araştırmaları büyük bir hızla başlatılır. Türk Tarih Kurumu kurulur. Cumhuriyetimizin ilk arkeologlarından Hamit Zübeyir Koşay bu kapsamda İç Anadolu’da Alacahöyük gibi ses getiren önemli kazıları tamamladıktan sonra³⁹ ikinci adresi Doğu Anadolu Bölgesi olur. Koşay, TTK ve Atatürk Üniversitesi ortaklığında Erzurum’da bir dizi kazı ve sondaj çalışmalarını başlatır. Bu çalışmalardan ilki olan 1942 yılında Karaz Höyükte başlattığı kazı çalışmaları ile ilk defa Anadolu’da Kura-Aras Kültürünün varlığını tespit eder ve höyüğün isminden hareketle kültüre “Karaz Kültürü” adını verir.

Yukarıda da gördüğümüz üzere çok geniş bir coğrafyaya yayılan bu kültür pek çok araştırmacı tarafından Erken Transkafkasya Kültürü⁴⁰, Kura-Aras Kültürü⁴¹, Khirbet Kerak Kültürü⁴², Karaz Kültürü⁴³ gibi çok farklı isimler ile anılmıştır⁴⁴. Kura-Aras Kültürünün yayılım coğrafyasına baktığımızda MÖ. 4. Bin yıl ortalarından⁴⁵ MÖ.2. Binyıl başlarına değin Kuzeybatı İran’dan Levant kıyılarına kadar, Doğu Anadolu Bölgesinin de tamamını içine alan çok geniş bir alanda yayılım gösterdiği görülür. Kültürün yayılım coğrafyasının bu denli geniş olması bölgesel küçük farklılıklara neden olsa da, kültürün belirli karakteristik özellikleri tüm yerleşimlerde izleyebilmek mümkündür. Başta Doğu Anadolu olmak üzere kültürün yayılım alanında kalan diğer bölgelerin ortak özelliği günümüzde olduğu gibi geçmişte de hayvancılık geçim modelini tercih eden insan grupları için gözde merkezler olmalarıdır. Günümüzde dahi ulaşımından iklimine kadar pek çok problemi olan bu geniş bölge yıllık yaz yağışlarının fazla olması ve yaz sonuna kadar yeşil kalabilen hayvan besiciliğine uygun mera alanlarıyla vazgeçilmez olmuştur. Kura-Aras halkının göçebe\yarı göçebe çoban gruplar oldukları bilim çevreleri tarafından tartışmalı bir konu olarak süre gelmiştir.

³⁹ H. Z. Koşay ve diğ. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi, Ankara, 2013, s. XXIX.

⁴⁰ C. Burney-D.M. Lang, *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, London, 1971, s.44.

⁴¹ B.A. Kuftin, “An Urartian Colombarium on the Slopes of Ararat and the Copper Age of Kura-Araxes Basin”, *Vestnik Gosudarstvennogo Muzeja XIII*, 1943, 92-123.

⁴² R. Amiran, “Connections Between Anatolia and Palestine in the Early Bronze Age”, *İsrael Exploration Journal* 2, 1952, s. 89.

⁴³ H.Z. Koşay-K. Turfan, 1959, s.359.

⁴⁴ M. Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Karmaşık Bir Kültürel Yapının Analizi*, İstanbul, 2011, s.41.

⁴⁵ Erzurum Alaybeyi’nde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında sırasında Kura-Aras Kültürünün bölge için başlangıç sürecini 4. Binyıl ortalarına çekecek veriler elde edilmiştir. Arkeolog Dr. Gülşah Altunkaynak ile kişisel görüşme.

1940'lı yılların başında coğrafyamızdaki varlığından ancak haberdar olduğumuz Kura-Aras Kültürünün en belirgin özelliğini yansıtan ilk unsur, el yapımı, parlak siyah yüzeyli seramiğidir⁴⁶. (Resim 2)Tüm yayılım coğrafyasındaki yerleşimlerinde görebilmemiz mümkün olan bu seramiklerde koyu renk dış yüzey ve açık renk iç kısım karakteristik bir özelliktir. Kültürün Doğu Anadolu Bölgesi'nde etkin olduğu dönemlerde İç ve Batı Anadolu'daki diğer kültürlerde yoğun bir şekilde standart ölçülü, çark yapımı, seramikler görülürken, Kura-Aras Kültürü'nün birinci dereceden tanımlayıcısı olan bu koyu yüzeyli seramiklerin elle yapıldıklarını görmekteyiz. Yapım tekniklerinden de anladığımız kadarıyla standart kalıplarda seri bir üretimin varlığı bu kültür için söz konusu değildir. Daha çok insan gruplarının kendi kullanımlarına yönelik kendi seramik kaplarını ürettiklerini düşünmek daha doğru olacaktır⁴⁷. "Ev tipi üretim⁴⁸" olarak tanımlanan bu seramiklerin halka ve plaka tekniği gibi basit teknikler⁴⁹ kullanılarak üretildiklerini sadece Doğu Anadolu'daki yerleşimlerinden değil, kültürün Anadolu dışında kalan diğer yerleşimlerinde de izleyebilmemiz mümkündür⁵⁰. Seramiklerin hamur kalitesine bakıldığında iri taşçıklı, kireçli, kumlu, katkısı bol, bazen obsidyen ve deniz kabuğu parçaları içeren arıtılmamış bir hamurun varlığı görülür. Bu da aklımıza yine konar-göçer bu halkların konakladıkları alanlarda anlık ihtiyaçlarına yönelik olarak doğada buldukları arıtılmamış topraktan ivedilikle yapılmış seramikleri aklımıza getirmektedir. Seramiklerin yüzeyinin parlak siyah, alacalı olması seramiklerin açık havada üzeri hayvan gübresi, saman, toprak gibi organik malzemeler ile kapatılarak oksijensiz pişirim yapılmasından kaynaklanmaktadır⁵¹. Tarım destekli hayvancılıkla geçimlerini sağlayan Kura-Aras insanların hayvanlarını besleyebilmek adına sosyal yaşantılarını yayla gibi mera alanlarında geçirdiklerini göz önünde bulunduracak olursak bu seramiklerin belki de konaklama alanlarında açık havada yapıldığı düşünülebilir.

⁴⁶ M. Işıklı, Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürünün Karaz, Pulur Ve Güzelova Malzemesi Işığında Tekrar Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2005.

⁴⁷ Batiuk "Petrographic Analysis of the Early Transcaucasian Ceramics from the Bayburt Region North Eastern Anatolia: An Exploratory Study", *Ancient Near Eastern Studies* 37, 2000, s. 153-163.

⁴⁸ Işıklı, 2011, s. 68.

⁴⁹ Bu yöntem dışında "el ile açma" tekniği ve çok yaygın olmasa da "kumaş-hasır" tekniği seramik üretiminde kullanılan farklı tekniklerdir. Sagona, 1984, s.51, Plt. XI:3,4. Kiguradze –Sagona, "On the Origins of the Kura-Araxes Cultural Complex", A. T. Smith, K. S. Robinson (eds.), *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond*, Los Angeles, 2003, s. 48, Fig. 3.

⁵⁰ A.I. Djavakhisvili-L. I Glonti, Urbnisi I, 1962,62.

⁵¹ Y. Sukenik, "On the Technique of Khirbet Kerak Ware" *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 106, 1947, s. 9-17. Kozbe, 1987, 11. Işıklı, 2011, 70.

Seramikler üzerinde gelenekselleşen “kabartma bezeme”, “kazıma bezeme”, “ oluk-baskı bezeme” olmak üzere üç ana tip bezeme tipi görülmektedir⁵².

Resim 2: Arslantepe Yerleşiminden Kura-Aras Seramiği Örnekleri

Kura- Aras Kültürünü ayırt edici noktalardan bir diğeri ise kendine has mimari düzenidir. Bu mimari düzenleme yine yaylacı-pastoral bu grupların yaşam tarzıyla ilintili olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu Anadolu’da Kura-Aras Kültürüne yönelik sistematik kazıların az sayıda oluşu sebebiyle mimariye dair bilgilerimiz Anadolu dışındaki yerleşimler sayesinde derlenmiştir. Coğrafi şartların oldukça zorlu olduğu, yüksek platoluk, dağlık, arazileri konak alanı olarak seçen bu insanlar, taşınması ve doğada ulaşılması kolay el altındaki malzemelerden yararlanarak taş temelli, duvarları çamur-dal örgü tekniğinde ya da kerpiçten yapılmış, temel biçimleri yuvarlak planlı veya köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlı yapıları yaşam alanı olarak tercih etmişlerdir⁵³. **(Resim 3)**Kültürün kazıcıları Transkafkasyadaki kazılardan elde edilen bilgilerle yerleşimlerin mimari gelişimlerini dört ana şema altında incelerler. İlk aşama “yuvarlak veya oval planlı kulübe toplulukları” ikinci aşama “bağımsız, çamur-dal örgü tekniğinde yapılmış küçük köy tipi” üçüncü aşama “dikdörtgen planlı ek yapılara sahip olan veya olmayan büyük yuvarlak planlı yapılardan oluşan köyler” dördüncü aşama ise “dikdörtgen planlı evlerden oluşan köyler” olarak yorumlanmıştır⁵⁴. **(Resim 4)**Kültürün erken tarihlerinde

⁵² M. Kelly-Buccellatti, The Early Trans-Caucasian Culture: Geographical and Chronological Interaction , Chicago, (Yayınlanmamış Doktora Tezi),1974, s.14.

⁵³ M. Işıklı-H. Koçbaş Ergürer, “Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü’nde Mekân Ve Mekan Kullanımına Dair Gözlemler” *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan, Dumlupınar Üni. V. Arkeoloji Sempozyumu, Kütahya, 10-12 Ekim 2016, (Ed. G. Coşkun), 2017, s. 47 vd..*

⁵⁴ Işıklı, 2011, 81.

karşımıza çıkan yuvarlak planlı yapıların göçebe çadırlarından esinlenerek yapıldığı düşünülmektedir⁵⁵. Ele geçen mimari kanıtlar bu yapıların çoğunun ev olarak kullanıldığını göstermektedir. 20-120 m² arasında alana sahip olan bu yapılardan 100 m² üzeri olanlar kazıcıları tarafından ahır olarak yorumlanmıştır⁵⁶. Ev olarak kullanılan mekânların tabanları genellikle sıkıştırılmış kil veya sıva ile kaplıdır, nadiren de olsa taş ile kaplanmış taban örnekleri de vardır. Yine pek çok yerleşimde mekânların duvarlarının da sıva ile kaplı olması⁵⁷, iklim şartlarının sert geçtiği bu coğrafyalarda ısıyı verimli kullanabilmek için izolasyonun ne denli önemli olduğunu bildiklerinin bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşam alanlarında genellikle ana mekân ve depo alanı olarak kullanıldığı anlaşılan küçük eklenti odalarından söz etmek mümkündür. Ana odaların tam merkezlerinde dairesel planlı pişmiş topraktan yapılmış sabit ocaklar oldukça soğuk bir iklimin yaşandığı bu iklim kuşağında vaz geçilmez birer unsur olarak kullanılmıştır⁵⁸. Sabit ocakların yanı sıra ateşin çok kıymetli olduğu bu coğrafya için tez çalışmamıza da konu olan taşınabilir ocaklar da yaşam alanları içerisinde ele geçmiştir. Dini amaçlı kullanıldığını düşündüğümüz bu taşınabilir ocaklara daha sonra ayrıntılı olarak değineceğiz. Sabit ocakların evin merkezinde olması soğuk iklimin hâkim olduğu bu coğrafyada yaşam alanını sıcak tutmak için iyi yöntemdir. Ayrıca tüm hane halkının ateşten yararlanabilmesi için de bir kolaylık oluşturmaktadır. Isınmak, aydınlanmak ve pişirmek birincil ihtiyaçlar olsa da evin merkezindeki ocak bu insanlar için aslında bir sosyalleşme ortamı da yaratmaktaydı. Yaşam alanlarının üst yapısına dair bilgilerimiz tam olmasa da, kazılarda ele geçen çatıya dair kalıntılardan çatının saz, saman ve çamur ile örülmüş hafif malzemeden yapıldığını anlamaktayız⁵⁹. Ayrıca çatıyı taşıyıcı destek kazıklarına ait olduğu düşünülen çukurlarda zeminde görülebilmektedir⁶⁰. Bazı yapılarda bu destek kazıklarına ait delikler duvar kenarı boyunca ele geçmiştir⁶¹. Yerleşimlerde çok sayıda depolama kaplarının, içleri sıvalı depolama çukurlarının bulunması, bu zor coğrafyanın olumsuz şartlarında yiyeceksiz kalmamak adına ne denli tedbirler

⁵⁵ Burney-Lang, 1971,57.

⁵⁶ K. Kh. Kuşnareva-V.I. Çubunişvili, *Drevniye Kultury Yuzhnogo Kavkaza*, Leningard, 1970, s. 64-65. Sagona, 1984,46-47. Işıklı, 2011, s. ,84.

⁵⁷ Sagona, 1984,41. Kuşnareva -Çubunişvili 1970,77-78.

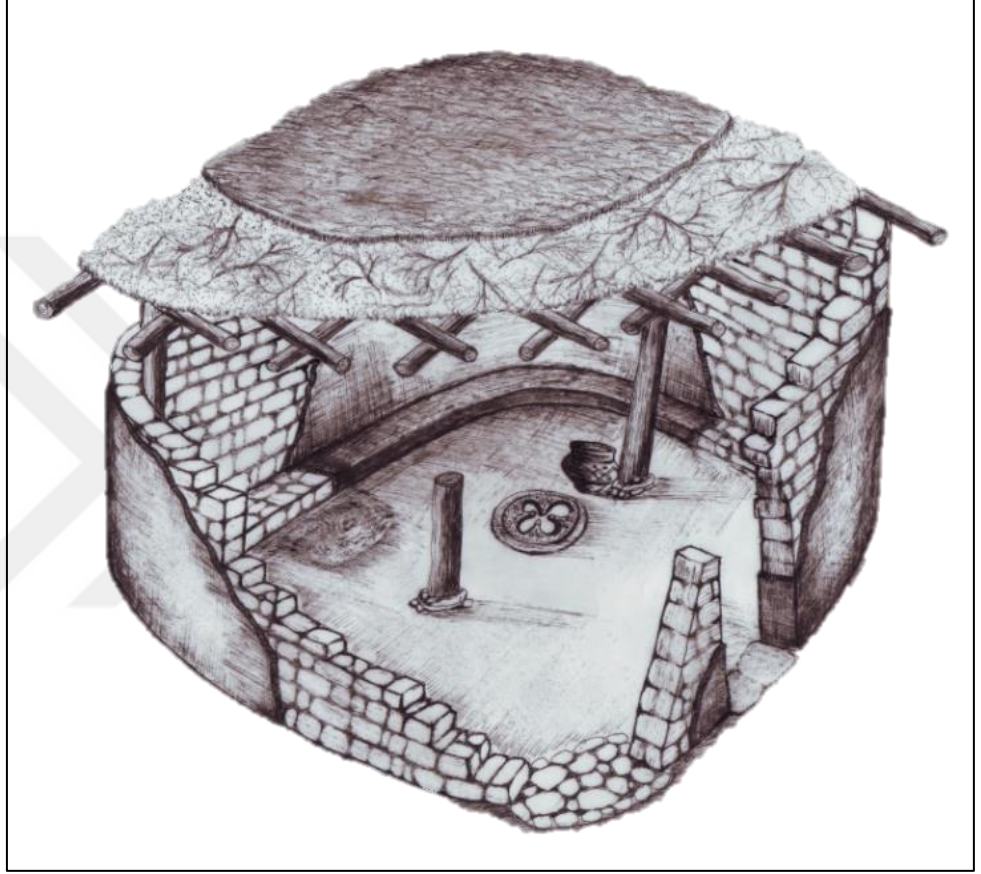
⁵⁸ 63-64. A. Sagona,C. Sagona, “ Excavation at Sos Höyük-1998-2000 Fifth Preliminary Report” *Ancient Near Eastern Studies* 37, 2000, s.65, fig. 53-55.

⁵⁹Kelly-Bucellatti 1974,271; Burney-Lang 1971,61-62. Işıklı, 2011,s. 91.

⁶⁰ V. Bahşeliyev, *Nahçıvan Arkeolojisi*, İstanbul, 1997,s. 23-28. Sagona, 1984, 59. Işıklı, 2011, 84-89.

⁶¹ Kuşnareva -Çubunişvili, 1970, 77-78. Işıklı, 2011, 88.

aldıklarının bir göstergesidir. Mekânlarda karakteristik başka bir unsur ise girişin hemen karşısına konuşlandırılmış kil sekiler ve platformlardır⁶². Bu sekilerin yatmak, yemek hazırlamak ve ışık olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Mimariyle ilgili mekân içi düzenlemeler bölgelere göre bazen küçük farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin bazı yapıların taş temelleri yoktur, bazı yapılarda sekiler uzun duvar yerine kısa duvarlar önüne yapılmıştır.

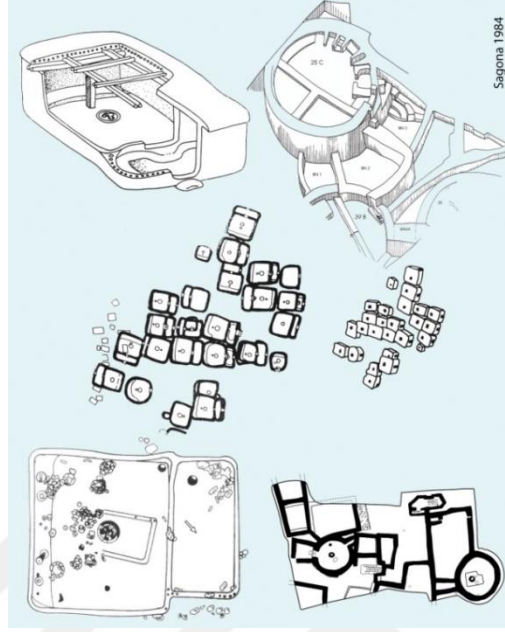
Resim 3: Kura-Aras Evi Rekonstrüksiyonu(Işıklı, 2011, s.83, Res.19)

Yerleşimlerde kazıcıları tarafından tapınak olduğu düşünülen özel yapılar ele geçse de ev içi tapınımın olduğu bilim çevrelerinde daha yaygın bir görüştür⁶³. Bazı

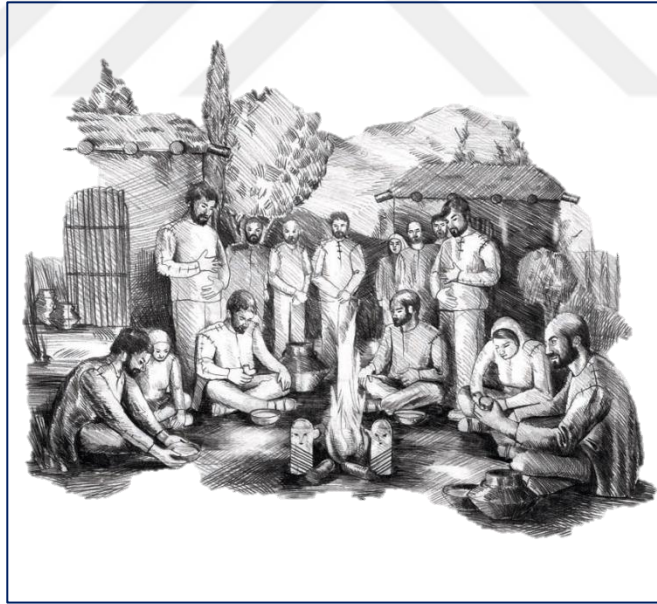
⁶² G. Palumbi, *The Red and Black: Social and Cultural Interaction Between the Upper Euphrates and Southern Caucasus Communities in the IV. and III. Millennium B.C.*, SPO Vol.2, Sapienza Università di Roma, 2008, s. 236.

⁶³ Amiranis-Gora yerleşiminde “uzun evler” olarak tanımlanan yapılar ilk önce ahır olarak yorumlansa da, bu yapıların tabanında bebek gömülerine rastlanması sonucunda bu mekânların “kutsal alan” oldukları düşünülmüştür. Kuşnareva-Çubinişvili, 1970, 64-66. Yine Mokhra-Blur yerleşiminde ele geçen 4m. yüksekliğindeki anıtsal taş platform tapınak olarak yorumlanmıştır. Sagona 1984, 13-25, 53.

araştırmacılar ise ev içi tapınımların yanı sıra ev dışı tapınak, tapınım alanı ya da kutsal alanlarda tapınımların yapılabildiğini savunmaktadırlar⁶⁴. **(Resim 5)**

Resim 4: A. Sagona'ya Göre Kura-Aras Mimarisinin Gelişimi (Işıklı, 2011)

Resim 5: Ev Dışı Tapınım Dair Deneme Çizimi (Çizim: Fatih Akpınar)

Kura-Aras Kültürü halklarının ölü gömme gelenekleri hakkındaki bilgimiz şimdiye dek Doğu Anadolu'da kazısı yapılan yerleşimlerin hiçbirinde mezarlık alanına rastlanılmamış olmasından dolayı azdır. Yerleşim içerisinde ele geçen çok az sayıdaki

⁶⁴ Kuşnareva- Çubinişvili, 1970, s. 162-163.

mezardan, basit toprak mezar ve kurgan tipi mezarların öncüsü olduğu düşünölen mezar tipi olmak üzere temelde iki tip mezar türünün olduğu görölr. Genellikle basit toprak mezarlarda inhumasyon gömü görölrken kurgan tipi mezarlarda daha çok kremasyon gömü görölmektedir⁶⁵. Tekli ya da toplu gömü şeklinde olan bu mezarların bazılarında mezar hediyeleri de ele geçmiştir⁶⁶. Genellikle pişmiş toprak objeler, kemik ve taş aletler gibi mezar sunuları ele geçmiştir. Bu mezar hediyelerinin en güzel örneklerinden biri olan bezemeli bir ocağın Güzelova Hüyük'te İskelet I yanında ele geçmiş olması bu ocakların dini kullanımlarına dair bir kanıt teşkil etmektedir.

2.2. DOĞU ANADOLU VE ERZURUM YÖRESİNDE KURA-ARAS KÜLTÜRÜNE YÖNELİK ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ

Arkeoloji, bölgeler arası kültürel ilişkilerin aydınlatılmasında önemli bir role sahiptir. Bu kültürel ilişkilerin oluşmasını sağlayan kilometre taşlarından biri de hiç kuşkusuz coğrafyadır. Dağ, yayla, plato, akarsu, vadi gibi yerleşime uygun alanları bünyesinde barındıran coğrafya, kültürlerin oluşumunda ve gelişimde büyük bir öneme sahiptir. Bu önemli coğrafyaların başında çalışma konumuzun ana aktörünü oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi gelmektedir. Ülkemiz topraklarının büyük bir bölümünü kaplayan Doğu Anadolu Bölgesi sıra dışı ve bir o kadar da zorlu coğrafyaya sahiptir. Tarih boyunca gizemini koruyan bu bölge, güneyde Mezopotamya, doğuda İran, kuzeydoğuda Kafkasya ve batıda Orta Anadolu bozkırları ile çevrili bir kavşak ve geçiş noktası niteliğindedir. Bu bakımdan bu topraklar eşine ender rastlanan birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu kültürlerin başında da tez çalışmamızı oluşturan Kura-Aras Kültürü gelmektedir. Geçmişin izinde kaybolmaya yüz tutmuş bu kültüre ait bölgede yapılan ilk arkeolojik çalışmalar 1940'lı yıllarda olmuştur. Aslında bölgede, dolaylı olarak kültüre yönelik araştırmalar daha önceki yıllarda baş göstermiştir. 1879-1912 yılları arasında başta Van Bölgesi olmak üzere Doğu Anadolu'nun genelinde bir dizi araştırmalar yapılmıştır. Söz konusu araştırmalar daha çok Urartu Kültürünün tespitine yönelik olmuştur. 1931-1932 yılları arasında L. Deloporte'nin Malatya-Arslantepe'de yaptığı kazı çalışmaları ve 1937'de Tilkitepe'de sürdürölen çalışmalar bölgedeki birçok kültürün aydınlatılmasına öncölük etse de Kura-Aras kültürüne ait bilgiler rapor edilmemiştir. 1940'larla birlikte İ.K. Kökten'in bölgenin prehistoryasına yönelik yapmış olduğu yüzey araştırmaları ve

⁶⁵ Sagona, 1984, s. 60. Kuşnareva 1997,s. 228. Işıklı,2011,s. 106.

⁶⁶ Kuşnareva- Markovin 1994,36. Kuşnareva-Çubinişvili 1971,67. Işıklı, 2011,s. 108.

sondaj çalışmalarında Kura-Aras seramiğine benzer örnekleri rapor etmiştir. Kültürün anlaşılma başladığı asıl kırılma noktası 1942’de başlamıştır. Erzurum ve çevresinin dip tarihi çözülebilsen, bu yalnız Doğu Anadolu için değil, komşu ülkeler, hatta Mezopotamya tarihi için de büyük kazanç olurdu” diyen H. Z. Koşay 1942-1944 yıllarında Erzurum Bölgesi’nde ilk sistemli kazıları gerçekleştirir. Koşay, Kemal Turfan ile birlikte Türk Tarih Kurum’u adına Erzurum’un kuzeybatısında yer alan Karaz Höyük’te ilk kazı çalışmalarını yapar. Karaz’da yapılan çalışmalar da, o tarihe kadar Anadolu’da örneğine rastlanmayan ve Erzurum’un yerel kültürüne ait olan el yapımı, siyah açkılı ve kabartma bezemeli çanak çömlekler ortaya çıkar. Geç Kalkolitik ve Tunç Çağlarını temsil eden bu mallar “Karaz Kültürü” olarak adlandırılır.

Karaz kazılarının ardından 1950’ler de Doğu Anadolu’nun genelinde olduğu kadar kültürün doğduğu Erzurum topraklarında çalışmalar sessizliğe bürünür.

1960’lı yıllara gelindiğinde kültürün aydınlatılmasında heyecanlı bir süreç başlar. Atatürk Üniversitesi, Erzurum’un dip tarihini aydınlatmak üzere bölgeyi iyi bilen H.Z. Koşay’ı davet eder. Üniversitenin de maddi desteğiyle Koşay, 1960 ve 1965 yılları arasında, üniversitede görevli olan Avusturyalı Assurolog Herman Vary ile birlikte Erzurum ve çevresinde bir dizi arkeolojik araştırmalar yapar. Bu kapsamda 1960 yılında Erzurum’un batısında yer alan Pulur Höyük, ardından 1961 yılında Erzurum’un kuzeydoğusunda yer alan Güzelova Höyükte kazı çalışmaları gerçekleştirilir. Aynı yıllar S. Puglisi ve Merriggi yönetiminde sürdürülen Malatya-Arslantepe kazı çalışmaları kültürün aydınlatılmasında önemli dönüm noktası olmuştur. Höyükte yapılan çalışmalar yerleşimin stratigrafisinin belirlenmesinde önemli ipuçları sağlamıştır.

1970’li yıllar gerek Doğu Anadolu arkeolojisi gerekse de Kura-Aras kültürüne yönelik araştırmalar açısından en verimli yıllar olmuştur. Bu yıllarda yapılan baraj kurtarma kazıları bölge arkeolojisinin aydınlatılmasında çığır açmıştır. Özellikle 1968 ve 1975 yılları arasında gerçekleştirilen Keban Barajı kurtarma kazıları sayesinde kültüre dair önemli veriler elde edilmiştir. Keban Barajını izleyen süreçte Fırat Nehri üzerinde yapılan Karakaya ve Atatürk Barajları da Kura-Aras Kültürünün aydınlatılmasında önemli sonuçlar sunmuştur.

1980’li yıllara gelindiğinde Van ve civarında bir dizi çalışmalar yapılmıştır. Özellikle 1983-1992 yılları arasında yapılan ve bölgenin ilk sistemli höyük kazısı olan Dilkaya Kazıları, Kura-Aras kültürünün Van Bölgesinde izlediği sürece dair önemli

bilgiler sunmuştur. Ardından 1994-1999 yılları arasında gerçekleştirilen Karagündüz kazıları, Dilkaya sonuçlarının ortaya koyduğu kültürün bölgesel gelişim sürecini destekler nitelikte önemli sonuçlar sunmuştur.

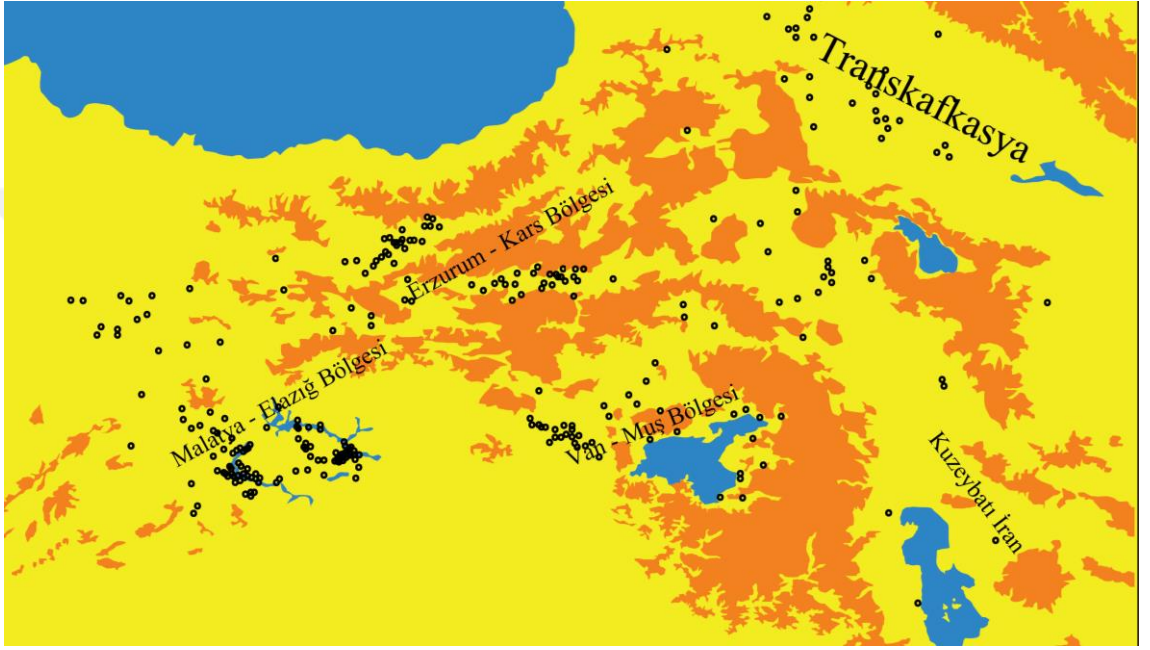
1980'lerin sonuna doğru bölgesel çalışmalar hız kazanmıştır. 1960'lardan 80'lerin sonuna kadar arkeolojik açıdan bir sessizliğe bürünen ve Kura-Aras kültürün Anadolu topraklarında ilk doğduğu yer olan Erzurum Bölgesi, Sos Höyük kazılarıyla yeniden hayat bulmuştur. 1987 ve 1994 yıllarında kısa süreli çalışmalar sürdürülse de sistemli ve uzun ömürlü kazılar 1994-2003 yılları arasında yapılmıştır. Yaklaşık 10 yıl süren Sos Höyük çalışmaları yalnızca kültürün aydınlatılmasında değil ayrıca Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi için “ bölgesel bir kronoloji ” oluşturulmasını da sağlamıştır. 2001 yılı itibariyle malzeme gruplarımızın bir bölümünün ele geçtiği Pulur Höyükte sondaj çalışmaları yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda bölge genelinde Kalkolitik Çağ'ın varlığına dair en erken kanıtlar ortaya çıkmıştır. 2000'li yıllarla birlikte bölgede yapılan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi bölge arkeolojisinin zenginliklerini bir kez daha ortaya çıkardı. Tasmasor ve Tetikom kazılarıyla başlayan bu zengin süreç Alaybeyi kazılarıyla zirveye çıkmıştır. 2014 yılından itibaren TANAP Projesi kapsamında yürütülen Alaybeyi Kazıları, gerek Kura-Aras Kültürüne gerekse de Erzurum ve civarının erken tarihlerinin aydınlatılmasına önemli bilgiler sunmuştur.

2.3. BÖLGELER VE ANAHTAR YERLEŞİMLERİ

MÖ IV. binyılın sonunda MÖ II. binyıl başına kadar nerdeyse iki bin yıldan fazla bir süre, Yakındoğu coğrafyasının büyük bir kesiminde varlık gösteren “Kura-Aras Kültürü” kronolojik ve coğrafi açıdan Yakındoğu prehistoryasının en büyük kültürlerinden biridir.

Kültür, farklı türde el yapımı, zengin bezemeli ve iyi derecede açıkılı çanak çömleğiyle, yuvarlak, kare veya dikdörtgen planlı kerpiç ve/veya çamur-dal örgüden mimarisiyle ve taşınabilir-sabit ocak veya kap altlıklarıyla ayırt edilmektedir. Bugünkü verilere göre; Kura-Aras Kültürü, kuzeyde Büyük Kafkas Dağlarına, güneyde Filistin-Levant düzlüklerine, doğuda Van-Urmiye Havzasına, batıda ise İç Anadolu bölgesi düzlüklerine değin ulaşan oldukça geniş bir coğrafyada varlık göstermiştir. **(Harita 2)** Kültürün Coğrafi açıdan sahip olduğu bu büyüklük, onun bünyesinde bir dizi sorunun bugüne değin çözülemeden kalmasına neden olmuştur.

Kronolojik ve coğrafi açıdan sahip olduğu büyüklüğün tartışılmaz olduğu Kura-Aras Kültürü'nün, Yakındoğu'da yayılım gösterdiği en önemli alanların başında şüphesiz Doğu Anadolu Bölgesi gelmektedir. Doğu Anadolu Erken Tunç Çağları'nı büyük oranda karakterize eden bu kültür, bölgenin neredeyse tamamında varlık göstermiştir. Söz konusu bu geniş bölgeyi, coğrafi kıstaslar ve arkeolojik inceleme kolaylığı açısından üç alt bölgede inceleyebiliriz. **(Harita 3)** Saptanan üç alt bölgeden ilki olan ve en yoğun sonuçlara ulaşılması olası “Elazığ-Malatya Bölgesi” ile işe başlamalıyız.

Harita 3: Kura-Aras Kültürü Doğu Anadolu'daki Yayılım Bölgeleri(Işıklı,2011)

2.3.1. Malatya-Elazığ Bölgesi

Malatya-Elazığ Bölgesi olarak isimlendirilen alt bölge, kabaca bugün coğrafyacıların “Yukarı Fırat Bölgesi” olarak tanımladıkları sahayla örtüşmektedir. coğrafi ayrıma göre bu alt bölgenin sınırları, kabaca batıda Sivas-Kangal Havzası'na doğuda Bingöl Masifine, kuzeyde Tercan Havzası'na güneyde ise doğal bir “sınır” olarak uzanan Güneydoğu Toros sırasının güney eteklerine değin uzanmaktadır. Yaklaşık 69.759 km2 bir alana sahip olan ve Doğu Anadolu topraklarının % 40'ından fazlasına sahiptir⁶⁷.

Bu bölge gerek Kura-Aras Kültürü açısından, gerekse genel olarak arkeolojik açıdan Doğu Anadolu Bölgesi'nin en iyi araştırılan alt bölgesi durumundadır. Bölge bu

⁶⁷ Erinç 1953, 109.

şansını Fırat üzerindeki Keban ve onu izleyen barajların yapımına bağlı kurtarma kazılarına borçludur. Bu kapsamlı araştırmalar ışığında şimdiye değin Doğu Anadolu ölçeğinde tespit edilen Kura-Aras yerleşim birimlerinin neredeyse yarısından çoğu bu bölgede bulunmaktadır.

2.3.1.1. Arslantepe

Arslantepe, sadece Kura-Aras Kültürü açısından değil Doğu Anadolu Arkeolojisi açısından da bölgenin “anahtar” yerleşimidir. Malatya ilinin hemen kuzeydoğusunda yer alan höyük 120x200 m ölçülerindedir. Arslantepe Höyüğü ova tabanından 40 m yüksekliğe sahiptir. Höyükte araştırmalar 1932-1939 yılları arasında L. Deloporte başkanlığında Fransız bir ekibin yürüttüğü kazılarla başlar. Kesintili olarak devam eden höyükteki çalışmalar yerini 1964 yılı itibariyle sistemli İtalyan kazılarına bırakır. Bugün M. Frangipane başkanlığında devam eden kazılar Kalkolitik Çağ’dan Ortaçağ’a değin devam eden kesintisiz bir yerleşim silsilesi ortaya koymuştur. **(Resim 6)**

TABAKA	DÖNEM	TARİH / C ¹⁴
Kat. III	Geç Hitit	M.Ö. 1200-900
Kat. IV	Geç Tunç Çağ	M.Ö. 1600-1200
Kat. VA	Orta Tunç Çağ	M.Ö. 2000-1600
Kat. VI D1-3	Erken Tunç Çağ III	M.Ö. 2500-2000
Kat. VI C	Erken Tunç Çağ II	M.Ö. 2700-2500
Kat. VI B 1-2	Erken Tunç Çağ I B	M.Ö. 2900-2700
Kat. VI A	Erken Tunç Çağ I A	M.Ö. 3300-2900
Kat. VII	Geç Kalkolitik	M.Ö. 3750-3300
Kat. VIII	Geç Obeyd / Geçiş (keramikle temsil edilir)	C ¹⁴ yok (M.Ö. V Binyıl sonu)

M. Frangipane’ye göre Arslantepe Höyüğü’nün Tabakalanması

Resim 6: Arslatepe Höyüğü’nün Tabakalanması (Işıklı, 2011)

Arslantepe'nin ilk yerleşim katı olan “Arslantepe VII”nin en önemli özelliklerinden biri “anıtsal” olarak nitelendirilen mimarisidir. Kazıcısı tarafından “*elit mimarisi*” olarak tanımlanan bu mimari kamusal nitelik taşımaktadır. Ortaya çıkarılan anıtsal ölçekteki iki yapı grubundan ilki uzun dikdörtgen planlı odalardan oluşan bir komplekstir. Oldukça kalın kerpiç duvarlara sahip olan yapıdaki odalardan birçoğu depo amaçlı olarak düşünülmüştür⁶⁸. Taş ve kerpiç bir platform üzerinde yükselen diğer yapı kompleksi ise kazıcısına göre idari ve dinsel aktivitelerin uygulandığı bir anıtsal mekândır. Bu kompleks yapı grubunda en dikkat çekici buluntular ise kazıcısı tarafından tekrar-dağıtım sisteminde kullanıldığı düşünülen seri üretim kaseler, bu kaseler üzerindeki “çömlekçi işareti” olarak yorumlanan işaretler ve grup halindeki kil mühürlerdir. **(Resim 7)**Bu buluntu grubundan yola çıkarak Frangipane, bu yapı grubuna ekonomik nitelikli bir idari işlevsellik yükler⁶⁹. Özellikle kaseler ve mühürler, yeniden dağıtım ve iş gücü organizasyonuna dair önemli verilerdir. Keramik kanıtlar ışığında uzun ve tutucu bir evre olarak tanımlanan “Arslantepe VII”nin keramik envanterinde bizim açımızdan dikkat çeken yenilik, daha sonra yoğunluk kazanacak olan kazıcısının terminolojisine göre, “Kırmızı–Siyah Açıklı Malların” (*Red-Black Burnished Ware*) en erken örneklerinin görülmesidir.

Bu güçlü lokal Kalkolitik Çağ Kültürü'nü “Arslantepe VIA”da keramikten mimariye büyük bir değişim ve dönüşümü işaret eden, Uruk etkilerinin görüldüğü tabaka izler. Kazıcısına göre keramik üretiminde “radikal bir değişim” söz konusudur. Devam eden “çömlekçi işaretleri” ve teknikten forma keramik üretimindeki standartlaşma, keramik sektörünün endüstrileşme yolunda olduğunun işaretleri olarak yorumlanmıştır. Bu evrede dört ayrı keramik grubunun varlığı fark edilir. Bunlardan bizim için dikkat çekici olan sınırlı örneklerini bir önceki evrede (Arslantepe VII) görmeye başladığımız; “Kırmızı-Siyah Açıklı Mal”ın varlığıdır⁷⁰. Arslantepe VIA'nın mimarisinde anıtsal ölçekte tapınaklar ve kamusal yapılar organik olarak iç içe bir görünüm arz etmektedir. 2600 m² bir alanı açılan bu kompleks yapılarda iki adet tapınak yapısı (I. ve III. tapınaklar) ve bir adet idari faaliyetlere hizmet ettiği düşünülen yapı (IV. yapı) gün ışığına çıkarılmıştır. Bir önceki evrede olduğu gibi oldukça kalın taş temelli dayanıklı kerpiç

⁶⁸ Frangipane 2000, 443; Fig.1 (A850 – A842 nolu odalar).

⁶⁹ Frangipane 2000, 443.

⁷⁰ Bu mal grubu dışındakiler; “Çark Yapımı Kaliteli veya Yarı-kaliteli Kahverengi Mallar”, “Seri Üretim Kaba Kâseler” ve “Mutfak Kapları”dır. Frangipane 2000, 444 – 445.

bloklarından inşa edilmiş olan yapıların duvarları yer yer 2 m ye değin korunmuştur. İdari, dini ve ekonomik etkinliklerin gerçekleştirildiği düşünülen kompleks kamu yapıların, Mezopotamya’da çağdaş dönemde görülen örneklerden farklı olarak, Anadolu’ya özgü bir biçimde fiziksel olarak ayrı olmayıp bir arada oluşları söz konusudur⁷¹. Bu kompleks görünüm kazıcısına bu yapı grubunun bir “saray” olarak tanımlanabileceğini düşündürmüştür⁷².

Bu saray kazıcısının ifadesine göre, “bölgenin hammadde ve diğer ekonomik kaynaklarının denetimini sağlayan ve Mezopotamya ile var olan yoğun bölgeler arası ekonomik ilişkileri yöneten bir sınıfın varlığını” işaret etmektedir. Arslantepe’nin kazıcılarına göre MÖ 3000 yılı civarında şimdilik bilinmeyen bir nedenle başlayan siyasi-ekonomik boyutlu bir kriz, Arslantepe’de Geç Kalkolitik Çağ ile başlayan merkezileşmiş sosyo-politik organizasyonun çökmesine neden olur. Anıtsal, komplike kamu yapıları terk edilir. Böylece Arslantepe’de iki alt evresi ayırt edilebilen yeni bir dönem başlar; Arslantepe VIB (VIB1 ve VIB2 evreleri) Arslantepe VIB1 ile yerleşimde her anlamda köklü bir değişim kendini gösterir. Kazıcılarına göre, bu evrede Kuzeydoğu Anadolu ve Transkafkasyalı grupların etkilerinin güçlü bir şekilde hissedildiği keramik ve mimari gelenekler söz konusudur. Ahşap destekli çamur-dal-örgü tekniğinin kulübe tipi mekânlarından oluşan bir yerleşim dokusu bu alt evre için karakteristiktir⁷³. Bu evrede bir önceki evrenin anıtsal ölçekte kamusal yapılarından oluşan merkezi niteliğin aksine, basit teknikte kulübelere oluşan köy tipi bir yerleşim dikkat çekmektedir. Erken dönem çalışması olarak kabul edilebilecek bu yorumun devamında kazıcısının yayınladığı birçok farklı yayında Arslantepe’de VIB1 süreci ve Transkafkasyalı–Doğu Anadolu grupların ortaya çıkmasına dair farklı yaklaşım ve öneriler geliştirilmiştir. Bir sonraki bölümde ele alınacak olan bu yaklaşım ve önerilerin merkezinde çarpıcı veri grubuyla; “krali mezar” olarak tanımlanan mezar yer alır⁷⁴. Şüphesiz Arslantepe yerleşiminde güçlü bir kültürel bileşen olan Kura-Aras Kültürel Kompleksinin varlığını en çarpıcı şekilde yansıtan ve hatta kültürün Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki gelişim

⁷¹ Kamusal nitelikteki yapılar dışında şimdilik bu evreye ait halkın oturduğu mekânlara rastlanılmamış olmasına kazıcısı bilhassa dikkat çekiyor. Frangipane 2003b, 19.

⁷² Frangipane 2001,2 vd.; Fig.3 ve 4.

⁷³ Bunların benzerlerine Keban Havzası yerleşimleri olan Norşuntepe, Taşkun Mevkii Yerleşimi ve Değirmenitepe’de rastlandığı ifade edilir. Frangipane and Palmieri 1983, 523 – 574.

⁷⁴ Frangipane 1998, 291 – 309.

sürecine dair farklı yorum ve yaklaşımların gelişmesine sebep olan krali mezar, 1996 yılı çalışmaları sırasında keşfedilmiştir⁷⁵. Bu mezar, höyüğün güneybatı kesiminde, periyot VIA'nın kamusal yapılarının dolgusuna açılmış izole pozisyonda bir lahit mezardır. Köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgene benzer bir şekle sahip olan mezarın yüzeyi yassı düz plaka şeklinde taşla kapatılmıştır. (4.35 x 3.45) m. ölçülerinde 110 cm derinliğinde olan dikdörtgen biçimli mezarı kapatan yassı plaka taş üzerinde, gelişi güzel pozisyonda yatan dört genç iskeleti bulunmuştur⁷⁶. Yaşları 12 ila 18 arasında değişen ve iki kadın iki erkek cesedi, gerek duruş pozisyonları gerekse mezarın genel konteksi gereği kazıcısı tarafından aşağıda asıl mezar kısmında yatan kişiye dönük “*kurbanlar*” olarak yorumlanmıştır⁷⁷. Kralî mezarın üst kısmındaki bu dört genç gömüsüne ait keramik ve metal objelerden oluşan gömü hediyeleri söz konusudur. Yedi adet tüm çanak-çömlek dışında iki adet bakır-gümüş alaşımlı diadem, saç spirali ve bakırdan iki adet takı iğnesi bu alandan ele geçirilen mezar hediyeleridir⁷⁸. Kralî mezarın üst kısmından ele geçen çanak çömlekler iki ana gruba ayrılmaktadır; İlki bizi yakından ilgilendiren kırmızı-siyah açkılı mallar grubuna giren örnekler, diğeri ise VIA geleneğinde yapılmış çark yapımı mallardır. Kazıcısı yukarıdan ele geçen kırmızı-siyah açkılı malların genelde silindirik boyunlu, küçük kaplardan oluştuğunu ve Kura-Aras çanak çömleğinin en erken örnekleri anımsattığını ifade eder⁷⁹. Adı geçen kralî mezarda asıl ihtişamlı ve çarpıcı mezar bulgularını verecek olan gömü bu genç kurbanların yattığı yassı plaka taşın altındaki lahit mezar içerisinde yatan yetişkin erkek gömüsüdür. Frangipane tarafından VIA evresinin yüksek rütbeli seçkin soylularından biri mi yoksa VIB1 dönemiyle birlikte bölgeye ve yerleşime yeni gelen pastoralist grupların savaşçı şeflerinden biri mi olduğu sorgulanan gömü, ona göre, tartışmasız sosyo-ekonomik hiyerarşi açısından önemli bir kişiye ait olmalıydı. 35–45 yaş civarında olan yetişkin erkek gömüsü, beraberinde 75 adet metal obje, çanak çömlekler ve çok sayıda boncuktan oluşan oldukça zengin bir ölü hediyesi grubuna sahiptir⁸⁰. Mezarın üstündeki seramikler gibi asıl gömünün bulunduğu lahit

⁷⁵ Frangipane 1998, 291 vd.

⁷⁶ Frangipane vd. 2001, 108 vd.; Fig. 2 ve 13.

⁷⁷ Doğal olmayan duruş pozisyonları gereği bu gençlerin kurban edilmelerinden sonra gelişi güzel mezara atıldıkları düşünülmektedir. Frangipane vd. 2001, 120 vd.

⁷⁸ Ayrıca bu gençlerin giysili olarak atıldıklarına dair güçlü bir kanıt ele geçirilen tekstil izleridir. Frangipane vd. 2001, 109, Fig. 10, 13 ve 14.

⁷⁹ Frangipane vd. 2001, 109 – 110.

⁸⁰ Boncukların çokluğu ve dağılımı dışında tespit edilen tekstil izleri ölünün giysileri ile birlikte gömüldüğünü düşündürmüştür. Frangipane vd. 2001, 109 vd.

içerisinden ele geçen seramikler de iki ana gruba ayrılmaktadır. Burada da hem Transkafkasya- Doğu Anadolu etkilerini yansıtan kırmızı-siyah açkılı malları hem de Geç Uruk etkisini yansıtan VIA'nın çark yapımı açık renkli mallarını bir arada görebilmekteyiz. Tartışmasız bu kralî mezarın zengin ölü hediyeleri içerisinde en ilgi çeken buluntu grubunu metal objeler oluşturmaktadır. Geç Kalkolitik Dönemden itibaren metalürjik aktivitelere dair izlerin açık bir şekilde yakalanabildiği Arslantepe'de, kralî mezardaki zengin metal obje buluntularının metalürjik üretiminde, Transkafkasyalı kültürel öğelerin baskınlığı ve yüksek prestijli olması dikkat çekicidir. VIB2 evresiyle birlikte Arslantepe seramiğinde tekrar güneyli etkilerin görüldüğü çark yapımı mallar ağırlık kazanmaya başlar. Bu dönem seramiği birçok açıdan VIA periyodunun seramik repertuarını anımsatmaktadır. Bu yeni gelenek bölgesel karakter kazanan bir “Geç Uruk” etkisi olarak yorumlanmıştır. VIB periyodunun sonunu yerleşimde alttaki mimari tabakaları tahrip eden çok sayıda çukur belirlemektedir. Kazıcısı tarafından VIC1 ve VIC2 olarak iki alt evreye ayrılan dönemin mimarisinde dikkati çeken unsurlardan biri de bazılarının mezar olarak kullanıldığı çok sayıdaki yuvarlak biçimli, farklı ölçülerdeki çukurlardır⁸¹. Bu mezarlar basit nitelikte herhangi bir mezar eşyası içermeyen gömülerdir. Kazıcısı bunların yarı göçebe çoban topluluklarının mezarları olabileceğini düşünmektedir. Tarımsal faaliyetlere dair izler dışında bu evreye tarihlenen katlardan ele geçen çok sayıdaki kanıt, bu evrede Arslantepe yerleşiminde metalürjik aktivitelerin en az tarımsal faaliyetler kadar yoğun olduğunu göstermiştir. Bir sonraki evre olan Arslantepe VID, büyük oranda yerleşimin ETÇ III sürecini temsil eder. Üç alt evresinin (VID1, VID2 ve VID3) saptandığı bu dönem mimarisinde yerleşim, bir önceki evreye göre genişleme eğilimindedir. Yeni eklenen teraslar üzerinde, yine kare planlı taş temel üzerine kerpiç tekniğinde birden çok odalı mekânlar söz konusudur. Arslantepe kültürel kompleksinde güçlü bir kültürel bileşen olan ve konumuz açısından önemli olan “*kırmızı-siyah açkılı mal*” geleneği VID1 ve VID2’de varlık gösterdikten sonra VID3 evresiyle birlikte artık “moda dışı” olur⁸².

Bu aşamadan sonra repertuarda tamamen siyah veya kahverengi yüzeyler daha sık kullanılmaya başlar. Kazıcıları VID3 evresinin sonuyla birlikte Arslantepe keramik

⁸¹ A. M. Conti and C. Persiani, when worlds collide. Cultural developments in Eastern Anatolia in the Early Bronze Age. In: M. Frangipane / H. Hauptmann / M. Liverani / P. Matthiae / M. Mellink (Eds.), between the rivers and over the mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica. Alba Palmieri Dedicata (Roma), 1993, s. 363.

⁸² Conti and Persiani 1993, 368.

geleneğinde tamamen kırmızı veya tamamen siyah “monokrom” geleneğinin yaygınlaştığını belirtirler.

Resim 7: Arslantepe Yerleşimi Verileri (Işıklı, 2011, Res. 28a)

2.3.1.2. Norşuntepe

1967 yılında Keban Barajının yapımıyla birlikte ağırlıklı olarak Altınova ve Aşvan bölgelerinde arkeolojik araştırmalar başlar. Bu çalışmalar kapsamında baraj su birikim alanında yapılan yüzey araştırmaları sırasında, bölgede tespit edilen yaklaşık 40 yerleşim birimi içerisinde ölçü ve lokalizasyon özellikleri gereği en dikkat çeken yerleşim Norşuntepe'dir.

Norşuntepe Höyüğü Elazığ İl merkezinin 26 km. güneydoğusunda Alişam Köyü'nün 3 km. güneyinde yer alan bir höyüktür. Höyük, Keban Barajı su toplama sahasında kalmış olup barajın tamamlandığı 1975 yılından itibaren yavaş yavaş göl suları etkisiyle erimekte olan bir adacıktır. Höyükteki kazılar Alman Arkeoloji Enstitüsü adına Dr. Harald Hauptmann başkanlığında 1968 yılında başlamış, baraj gölünde su toplanmaya başlanması dolayısıyla 1974 yılında sona erdirilmiştir. İlk dönem kazılarında Burney'in

1958 yüzey araştırması malzemesine dayanarak öne sürdüğü gibi, yerleşimde ETÇ’den Demir Çağı sonuna değin dört kültür katı tespit edilir. **(Resim 8)**

TABAKA	DÖNEM	TARİH / C ¹⁴
13-6	E.T.Ç. III (A, B ve C olarak üçe ayrılıyor)	M.Ö. 2500-1900/1800
24-14	E.T.Ç. II (A ve B olarak ikiye ayrılıyor)	M.Ö. 2700-2500
30-25	E.T.Ç. IB	M.Ö. 2900-2700
Yok	E.T.Ç. IA (seramikle temsil ediliyor)	M.Ö. 3100-2900
Hiatus	Uruk kapları tespit edilememiş	
40-31	Kalkolitik Çağ (üç alt evreli)	M.Ö. 4500-3500

Hauptmann’a göre, Norşuntepe’nin Tabakalanması

Resim 8: Norşuntepe Tabakalanması (Işıklı, 2011)

Erken dönem çalışmalarında Norşuntepe’de konumuz olan Kura-Aras varlığına dair bilgiler bölük pörçüktür. Höyüğün güney terasında yapılan kazılarda Demir Çağ ile ETÇ’nin son evresini ayıran yoğun yangın içeren tabakanın altından kazıcısının Karaz, Pulur ve Güzelova kazılarının malzemesi ile karşılaştırdığı, onun terminolojisine göre “*Karaz Tipi Malzeme*”nin ele geçmesiyle Norşuntepe’de Kura-Aras Kültürü’nün stratigrafik olarak varlığı kanıtlanmış olur⁸³. Ova tabanından yaklaşık 35 m yüksekliğe sahip olan höyüğün, 17 m.lik dolgusunu Kalkolitik Çağ katları oluştururken 18 m’lik kısmı ise güçlü ETÇ katlarını oluşturmaktadır. Arslantepe VIB1’den bilinen saman ve kum katkılı, dışı siyah içi açık kahve veya kırmızımsı renge sahip olan el yapımı keramik, Norşuntepe’nin de en erken Kura-Aras keramik repertuarını oluşturmaktadır⁸⁴. Hauptmann’a göre Norşuntepe’de Kat. 21 ile birlikte yeni bir gelişim sürecine girilir. Özellikle Kat. 20 ile bu durum daha belirginleşir ve ETÇ. II B süreci ile birlikte yerleşime dönük gelişmede bir kesintiye uğrama durumu söz konusudur. ETÇ II B ile birlikte, güçlü Transkafkasyalı etkilerin görüldüğü mimarinin yerini, kütsel kerpiçten, kare ya da

⁸³ Hauptmann 1970, 110 – 111; dip not. 26; Lev. 6; 6 – 9: karşılaştırma için bkz. Burney 1958, Fig. 174

⁸⁴ Hauptmann bu evre keramiğini iki ana gruba ayırır; siyah ve kahverengi renkteki açkılı-cıvalı mallar ve Suriye ithali olduklarını düşündüğü çark yapımı mallar. Bizim için dikkat çekici olan ilk gruptur. Dik çeperli ve destekli kaplar, yüksek boyunlu bardaklar, silindirik boyunlu çömlekler ve dışa taşan köşe ve üçgen formlu tutamaklara sahip kulplar dikkati çeken formlardır. Hauptmann 1972, 98; Lev. 72,73; Hauptmann 1982, 29.

dikdörtgenimsi planlı, köşeleri yuvarlatılmış ahşap destek direkli, bir mimari gelenek alır⁸⁵. Çamur dal örgü tekniği (*wattle-and-daub*) ve kerpiç tekniğinin bir arada uygulanması söz konusudur. Hauptmann, mimarideki bu farklılığı Altınova yerleşimlerin tümünde gözlenen bir “*ritm/ahenk*” ifadesi ile açıklar fakat bu konuda detaya girmez, sadece bunun en çarpıcı örneğinin Arslantepe’de yaşandığına dikkat çeker⁸⁶. Genelde (4-5x5-6) m ölçülerinde olan tek odalı evler kısa mesafelerde bir birleriyle bağlantılı olarak inşa edilmişlerdir. Bu yeni gelenekte eskinin devamı olan ayrıntı; mekân içi düzenlemelerdir. Çeşitli boyutlarda kil sekiler ve yuvarlak ocak platformları devam eden standartlardır⁸⁷.

2.3.1.3. Tepecik

Norşuntepe’den sonra ikinci önemli anahtar yerleşimi Tepecik’tir. Elazığ’ın 30 km doğusunda kalan höyük, Keban Barajı kurtarma kazıları kapsamında 1968–1974 yılları arasında İstanbul Üniversitesi’nden Prof. Dr. Ufuk Esin başkanlığında bir ekip tarafından kazılmıştır. 300 x 200 m ölçülerinde, ova tabanından yaklaşık 16 m yüksekliğe sahip olan Tepecik, “orta büyüklükte bir höyük” olarak tanımlanır. Yerleşimde ilk dönem kazılarında höyüğün güney eteğindeki bir sondajda Kura-Aras Kültürü’nün varlığı kesin olarak saptanır. **(Resim 9)**

Esin’e Göre Tepecik’teki Kültürel Tabakalanma

Resim 9: Tepecik Höyüğün Tabakalanması (Işıklı, 2011)

⁸⁵ Hauptmann 2000, 422; Hauptmann 1982, 20.

⁸⁶ Hauptmann 2000, 421-422.

⁸⁷ Hauptmann 1982, 21 Lev. 18,3: 31.

Tepecik'te Geç Kalkolitik evre konusunda daha doyurucu olan veriler, höyüğün hemen batısında kalan düzlük alandaki çalışmalardan elde edilebilmiştir. Bu alanda Geç Uruk Dönemi'ne tarihlenen, anıtsal nitelikteki iki yapının temelleri gün ışığına çıkarılmıştır. Dikdörtgen planlı bu yapı komplekslerinde merkezi bir avlu ve onun iki yanında birer kanattan oluşan bir yapı tipi söz konusudur. Esin, bu yapıları Obeyd Döneminden itibaren Kuzey Mezopotamya'da yaygın olan, özellikle Uruk Sürecinde gözlenen yapılarla karşılaştırır⁸⁸. Söz konusu iki anıtsal yapıdan ele geçen zengin keramik repertuarı yerleşimin ve bölgenin ilgili dönemde gelişkin bir bölgeler ilişki ağının içerisinde olabileceğine dair güçlü kanıtlar sunmuştur. Ele geçen seramikler arasında yoğunluğu güney etkisini gösteren “Uruk Malları” oluşturmaktadır. Tepecik'te Geç Kalkolitik evre konusunda daha doyurucu olan veriler, höyüğün hemen batısında kalan düzlük alandaki çalışmalardan elde edilebilmiştir. Bu alanda Geç Uruk Dönemi'ne tarihlenen, anıtsal nitelikteki iki yapının temelleri gün ışığına çıkarılmıştır. Dikdörtgen planlı bu yapı komplekslerinde merkezi bir avlu ve onun iki yanında birer kanattan oluşan bir yapı tipi söz konusudur. Esin, bu yapıları Obeyd Döneminden itibaren Kuzey Mezopotamya'da yaygın olan, özellikle Uruk Sürecinde gözlenen yapılarla karşılaştırır. Söz konusu iki anıtsal yapıdan ele geçen zengin keramik repertuarı yerleşimin ve bölgenin ilgili dönemde gelişkin bir bölgeler ilişki ağının içerisinde olabileceğine dair güçlü kanıtlar sunmuştur. Ele geçen keramikler arasında yoğunluğu güney etkisini gösteren “Uruk Malları” oluşturmaktadır. Höyüğün güney kesimindeki çalışmalarda, ETÇ I ve bu evreden ETÇ II'ye geçişe ait olduğu düşünülen mimari tabakalarda, kalın düzensiz taşlardan yapılmış bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Esin'e göre, yerleşim bu dönemde bir sur duvarı ile çevriliydi. Hatta bu surun payandalarla desteklendiği ve belki de çift sur bedenine sahip olabileceğini yine kazıcısı tarafından öne sürülmektedir. Bu sura bitişik konumdaki taş temelsiz kerpiç evlerden oluşan mahalledeki evler dikdörtgen planlıydı⁸⁹.

⁸⁸ Esin 1982, 89 – 92, Lev. 67.

⁸⁹ Esin 1979, 89 – 90 Lev. 46,50; Esin 1982, 81 – 82; Lev. 61, 65:5,67: Aynı zamanda Esin, aynı dönemde Norşuntepe'de de benzeri bir sur duvarının olduğuna dikkat çeker.

2.3.1.4. Korucutepe

Malatya–Elazığ Bölgesi’nin Altınova merkezli yerleşim grubunun üçüncü önemli “anahtar yerleşimi” olan Korucutepe, ilk iki yerleşim gibi Keban Barajı kurtarma kazıları kapsamında kazısı yapılmış bir yerleşimdir. Korucutepe kazıları iki ayrı dönemde iki ayrı ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. 1968–1970 yılları arasında M. N. van Loon ve H. Güterbock başkanlığında Hollandalı bir ekip ilk dönem kazı çalışmalarını gerçekleştirirken, 1973–1975 yılları arasında H. Ertem başkanlığında ayrı bir ekip, ikinci dönem kazılarını yürütür. Elazığ’ın 30 km doğusunda yer alan höyük, tıpkı ilk iki yerleşim gibi ilk defa arkeoloji dünyasına C. Burney’in yüzey araştırmaları sırasında tanıtılır⁹⁰. Höyük hakkında detaylı çalışmanın yapılması ve tekrar belgelenmesi 1967 yılında Keban çalışmaları kapsamında yapılan yüzey araştırması ile olur. Whallon ve Kantman tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda höyüğün 500x300 m ölçülerinde, ova tabanından 17 m yükseklikte ve Tunç Çağlarda yoğun yerleşime sahne olduğu bilgilerine ulaşılır⁹¹. **(Resim 10)**

TABAKA	DÖNEM	TARİH / C ⁹¹
L Evresi	Orta Çağ	
K Evresi	Erken Demir Çağ	
J Evresi	Geç Tunç Çağ II	
I-G Evresi	Geç Tunç Çağ I	
G-H Evresi	Orta Tunç Çağ	
F Evresi	E.T.Ç. III b	M.Ö.c.2150-2000
E Evresi	E.T.Ç. III a	M.Ö.c.2300-2150
D Evresi	E.T.Ç. II b	M.Ö.c.2600-2300
C Evresi	E.T.Ç. I - II a	M.Ö.c.3000-2600
B Evresi	Geç Kalkolitik	M.Ö.c.3500-3000 (M.Ö.c. 3420+40/3195-75)
A Evresi	Erken Kalkolitik	M.Ö. 4259 +/-71

van Loon’a göre Korucutepe’nin Tabakalanması

Resim 10: Korucutepe’nin Tabakalanması (Işıklı, 2011)

⁹⁰ Burney’in yüzey araştırmasında “Aşağı İçmeler” adı ile geçen Korucutepe Höyüğü hakkında detaylı bir bilgi verilmemiştir. Burney 1958, 193 – 195, Map. III, Fig. 182.

⁹¹ Whallon ve Kantman’ın yaptığı gruplandırmaya göre Korucutepe Altınova yerleşimlerinin V. Grubunda yer alan “orta büyük” ölçekli bir höyüktür. R. Whallon ve S. Kantman, Early Bronze Age Development in the Keban Reservoir, East Central Turkey, Current Anthropology, 10, 1969, 3: Grup V, Lev. 3.

Korucutepe'nin Erken Kalkolitik Dönemi hakkındaki bilgilerimiz höyüğün kuzeybatı kesiminde açılan, 4x4 m'lik bir açmadan gelen verilerle sınırlıdır. Bu alanda, höyük tepe noktasından 20 m aşağıya inilmiş ve ana toprağa ulaşılmıştır⁹². Burada tespit edilen dikdörtgen planlı, taş temelsiz kerpiç duvarlı, taban ve duvarları sarı sıvalı bir eve ait duvar parçası, Korucutepe Erken Kalkolitik Dönem mimarisinin tek buluntusudur.

Korucutepe, Geç Kalkolitik Dönem tabakaları konusunda kısıtlı bilgi de aynı alandan elde edilir. Höyüğün yine kuzey kesiminde yürütülen çalışmalarda önce iki odalı bir ev ortaya çıkarılır. Büyük odasının ölçüleri 3x6 m olan bu evin içerisinde tespit edilen ve standart Kura-Aras Kültürü evlerinde görmeye alıştığımız ev içi donanımına ait, yuvarlak planlı bir ocak, pişmemiş kilden boynuz şeklinde çıkıntıları olan üç adet ocak ayağı dışında çok sayıda mutfak ve depolama kapları ele geçirilmiştir⁹³. Tıpkı Kalkolitik Dönem gibi ETÇ'ye geçiş ve onun ilk evresine dair Korucutepe'deki bilgilerimiz, yok denecek kadar sınırlıdır. Bu evreye dair net bir tabakalanma ve mimari, kazılan alanlardan hiç birinde tespit edilememiştir. Sadece höyükte K12 alanındaki kesit temizleme işlemi sırasında, bu evreye ait olabilecek bir takım keramik örnekleri ele geçse de kazıcısı bu keramiklerin ETÇ II repertuarının keramiklerinden ayırt edilmesinin güç olduğunu ifade eder⁹⁴. Söz konusu keramiklerin çoğunluğu el yapımı, saman katkılı, siyah açıktır. Alışılan özellikler taşıyan bu keramik dışında problemli evreye ait olduğu düşünülen keramikler arasında az miktarda "Saklı Astar Bezeli Mallar"(*Reserved Slip Ware*) gibi güney etkileri gösteren keramik grupları da yer almaktadır. Kazı raporlarından net anlaşılmamakla beraber söz konusu el yapımı siyah açıktı keramiklerin konumuz olan Kura-Araskeramiği ile ilişkisi soru işareti içermektedir. Yerleşimde ETÇ. tabakalarına höyüğün kuzey-güney kesitinde rastlanılmıştır. Bu evre mimarisini geniş bir avlu etrafında yer alan çok sayıda küçük boyutlu, dikdörtgen şekilli odalardan oluşan ev tipi karakterize etmektedir. Avlu ve odalarda bölge ve kültür mimarisinde alıştığımız ev içi aksesuarlar olan yuvarlak şekilli ocaklar ve kil sekiler bulunmaktadır. Avlunun üzerinin en azından bir kısmının kapalı olduğu, ele geçen ahşap destek çukurlarından ve ahşap

⁹²M. van Loon- H.G. Güterbock, "Korucutepe Kazısı,1970", Keban Projesi 1970 Çalışmaları, ODTÜ Keban Projesi Yay. Seri:1, No:3, Ankara, 1972, 79; Lev. 54,1.

⁹³ Van Loon - Güterbock 1972, 79 – 80; Ayrıca yoğun yangın geçirmiş olan evin tabanından alınan radyo karbon tarihlemenin sonucu M.Ö. 3400 olarak saptanmıştır.

⁹⁴ Van Loon 1973, 357 vd. Bu problemli E.T.Ç. I geçiş tabakasının yerleşimdeki "Tabaka XLV – LIV" tarafından temsil edilen ve neredeyse 5 m.lik bir depozite sahip olan dolguda tespit edilebileceğini de kazıcısı ifade etmektedir

hatıl izlerinden anlaşılmaktadır⁹⁵. ETÇ III (A) ile birlikte Korucutepe’de kazıcısına göre, Kura-Aras keramiği yanında boyalı keramiğin hakim olduğu bir evre başlar. Bu dönem mimarisi öncesinin özelliklerini taşımakla birlikte taş temel dikkati çeken bir farklılıktır. Bu evreye ait ortaya çıkarılan standart tipte evlerde, bölge için bilinen ev içi özellikler söz konusudur. Korucutepe’de E.T.Ç. III A’da mimari açısından dikkati çeken bir alan, O 14 sondajında Kat. LXXX’de tespit edilen “salon” olarak tanımlanan mekândır. Açılan kısım itibarıyla 6x9 m ölçülerindeki bu etkileyici yapı, taş temelli, kerpiç duvarlı, beyaz badanalıdır. Kerpiç duvarlarının korunan yüksekliği 1.60 m.’dir⁹⁶. Güney kesiminde 1.60 m’lik bir girişe sahip olan “salon”un doğu duvarının karşısında ise 72 cm yüksekliğinde 1 m genişliğinde bir kil platform yer almaktadır. Bunun önünde geleneksel ETÇ dönemi andironlarından üç adet ele geçirilmiştir.

2.3.1.5. Pulur/Sakyol

Keban Barajı su toplama alanının büyük bir kısmını oluşturan verimli Altınova Bölgesi dışında kalan yerleşimlerden biri de Pulur/Sakyol’dur. Konumuz açısından anahtar yerleşim kabul edilebilecek, önemli bir yerleşim olan Pulur/Sakyol, Elazığ’ın 45 km dışında, Tunceli’nin Çemişgezek ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır⁹⁷. Höyüğün arkeolojik olarak ilk tespiti 1968 yılındaki Keban Projesi kapsamında yapılan yüzey araştırması ile olur. 120x75 m ölçülerinde, orta büyüklükte bir höyük olarak nitelendirilen Pulur/Sakyol’un ova tabanından yüksekliği ise 20 m civarındadır. Yüzey araştırmaları sonrasında höyükte ağırlıklı olarak ETÇ ve GTÇ yerleşimlerinin olduğu, yüzey araştırması malzemesine dayalı olarak öne sürülmüştür⁹⁸. Höyüğün kazısı 1968–1971 yılları arasında Hamit Z. Koşay tarafından gerçekleştirilmiştir. 13 tabaka saptanmıştır. **(Resim 11-12)**

⁹⁵ Van Loon 1973, 358, Fig. 5.

⁹⁶ van Loon 1973, 367; Plate 10 A.

⁹⁷ Aslında Pulur / Sakyol Höyüğü, Elazığ – Malatya Bölgesi’nin Tunceli yöresi dâhilinde kabul edilmesi gereken bir yerleşimdir. Fakat bu yörenin sadece Keban Havzasına yakın kısımlarının araştırılmış olması ve söz konusu yerleşimin kazısının da bu proje kapsamında yapılması bu gruba dâhil edilebileceğini düşündürür.

⁹⁸ Whallon ve Kantman 1969, 5; Grup XII.

MİMARİ KAT	DÖNEM	TARİH / C ¹⁴
IV-I	E.T.Ç. (II/III)	
VIII-V	E.T.Ç. (II/III?)	M.Ö. 2350+-150 (V) M.Ö. 2470+-150 (VIII)
XI-IX	E.T.Ç. I	
XIII-XII	Neolitik/Geç Kalkolitik	

Koşay'a göre Pulur / Sakyol Höyüğü'nün Tabakalanması

Resim 11:Pulur/Sakyol Höyüğü'nün Tabakalanması (Işıklı, 2011)

Resim 12: Pulur/ Sakyol Höyüğü Buluntuları (Işıklı, 2011)

Bu tabakalardan XIII-XII. tabakalar Son Kalkolitik Çağ'a, diğerleri (XI-I tabakaları) İlk Tunç Çağı'na tarihlenmektedir. Tüm tabakaların üç kültür evresinde toplanması gerektiği önerilmektedir. Doğu eteğindeki kazıda bulunan bazı buluntular, yerleşimin Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı dışında da zayıf iskânlarla sahne olduğunu göstermektedir. Kalkolitik Çağ yerleşmelerinden sonra İTÇ I evresinde, eskisinden çok farklı bir düzende yeni yerleşim kurulmuştur. Bu çağa tarihlenen XI-IX. yapı katlarındaki bazı duvarların her yapı katında kullanılmaları, bunların aynı kültür safhasına ait

olduklarını göstermektedir. İçlerinden IX ve X. yapı katı şiddetli yangın geçirmiştir. Birbirine yapışık iki sıralı yapılar avluyu çevreleyecek daire şeklinde ışınsal (bir merkezden çıkarak) yerleştirilmiştir. Yerleşmede merkeze dönük ışınsal plana uyulması için mekânlar düzensiz dörtgen, kare ve daha çok yamuk biçimlidir. Ortadaki avlu ışlık yeri olma dışında ahır vazifesi de görmektedir. Yerleşimin girişine dair somut bilgi yoktur. Her evin yanında içi sıvalı ekin depolama kuyusu vardır. Kerpiç duvarların kalınlığı 30-50 cm'dir. Yan yana bitişik mekânlar aynı duvarı ortak olarak kullanmışlardır. Odalarda kül oluklu ana ocak, bu ocağa benzeyen fırın ve at nalı biçimli ocak vardır. Çatıların günümüz Doğu Anadolu Bölgesi mimarisine düz dam şeklinde olduğu ve bu damın direklerle desteklendiği görülmüştür. Damların üstü özellikle yaz aylarında ışık ve yatma yeri olarak da kullanılmıştır.

Ana tanrıça/tanrı heykel ocaklarının bulunması ve tapınak eşyalarının da aynı mekânlarda yer alması dinsel öğelerin ağır bastığı bir toplum yaşantısını aksettirmektedir. Bu kutsal ocaklardaki tanrıça/tanrı yüzleri üçgen biçimle sınırlanmıştır⁹⁹. Gözleri ve ağzı kabartma halkalarla, burun ise yine kabartma çizgi ile belirtilmiştir. Bu ocaklar yaklaşık 60 cm genişliğinde 100 cm uzunluğunda, 50 cm yüksekliğindedir. Arkalarında taştan bir çıkıntı yer almaktadır. Heykel ocağın arka tarafındaki sekinin üstündeki kanalcıklar, belki hayvan kanı akıtılmak için yapılmıştır. Ocakların yalnız dinsel amaçla yapıldığı, aynı mekânlar içinde günlük hayatta kullanılan fırın ve at nalı ocakların varlığından anlaşılmaktadır. Bu mekânların aile tapınakları olduğu ileri sürülmektedir. H.Z Koşay, bu tapınakların ateşle ilgili olduklarını savunmakta ve şaman adetlerindeki ateşe tapınmanın kökeninin ETÇ' ye kadar indirilebileceğini ileri sürmektedir¹⁰⁰. Çanak Çömlek tek renkli geometrik bezemeli mal ile siyah-kırmızı açıkmal mal (Karaz malı) beraberce ortaya çıkmaktadır. H.Z. Koşay tarafından Son Kalkolitik Çağ gelenekli olarak tanımlanan krem renkli hamurlu, açık renk zemin üstüne siyahımsı kahverengi boyalı mal, tüm çanak çömlek içinde çok azdır. Hâkim mal Karaz malıdır. Tapınakların içinde bu mala ait büyük çömleklerin üstü kabartma ile stilize hayvan motifleri ile doldurulmuştur. Gerçekte bu mal türü Pulur'un tüm tabakalarında tabakalara göre farklılaşma göstermeden, bulunmaktadır. Çömlek, kâse, maşrapa, fincan küpçük gibi biçimleri vardır. Yine bezemeli kapların güzel örnekleri ele geçmiştir. Kapaklarda bezeme olarak gamalı haç,

⁹⁹ Koşay 1976, 11

¹⁰⁰ Koşay 1976, 136 vd.

ışık telli güneş ve çengel bezekleri kullanılmıştır. Geometrik motiflerin yanı sıra az sayıda stilize kuş, dağ keçisi resimleri de vardır. Bu malda yörede hala kullanılan beyaz renkli kil hamuru tercih edilmiştir. Kil: Dikdörtgen prizma şeklinde üstü oluklu ve dört köşesi çıkıntılı seyyar ocak ayakları, pişmiş topraktan kaşıklar, toplanmış tahıl saplarını damgalamak için yapıldığı ileri sürülen iri mühürler vardır. Yassı idol, silindir biçimli idol, kuş biçimli figürinler, çeşitli hayvan heykelcikleri, ağırşaklar Pulur Sakyol'un zengin kil buluntu envanterini teşkil etmektedir.

2.3.2. Van-Muş Bölgesi

Kura-Aras Kültürünün önemli bir yayılım Bölgesi de Van- Muş Bölgesidir. **(Harita 2)** Bu günkü Van, Bitlis, Bingöl, Muş, Ağrı, Iğdır İllerini kapsayan bölge ne yazık ki arkeolojik araştırmalar bakımından oldukça bakir bir alandır. Araştırmaların az sayıda olmasının en önemli nedeni coğrafi şartların olumsuz etkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu bölgede yapılan az sayıdaki araştırmalar da ise Urartu Dönemi üzerine yoğunlaşmıştır. Urartu Devletinin ana yurt topraklarını oluşturan bu bölge, Kura-Aras Kültürü'nün Transkafkasya'da ki yayılım şeması ile neredeyse aynı alanı kapsamaktadır. Bu nedenle Van- Muş Bölgesindeki Kura-Aras Kültürüne yönelik araştırmalar ikinci planda kalmaktadır. Bölgede kültüre dair önemli bilgiler edindiğimiz iki önemli yerleşim olan Dilkaya ve Karagündüz Höyükleri ön plana çıkmaktadır. Bunlar dışındaki yerleşimlerde kısa süreli kazı çalışmaları yapılmış ya da yüzey araştırmaları ile saptanmıştır.

2.3.2.1. Dilkaya Höyüğü

Dilkaya Höyüğü Van ilinin 33 km uzağında, Edremit İlçesinde yer almaktadır. Bölgede sistemli kazısı yapılmış, anahtar yerleşim niteliği taşıyan höyük göl kıyısında kumul bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Dilkaya Höyüğü 1983 yılında Altan Çilingiroğlu tarafından yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Çilingiroğlu 1984-1991 yılları arasında höyükte kurtarma kazısı niteliğinde çalışmalar sürdürmüştür.

Höyükte gerçekleştirilen çalışmalarda 5 tabaka tespit edilmiştir. Bu tabakalardan Tabaka IV (Kura-Aras III) ve Tabaka V (İki alt evreli Kura-Aras II) konumuz olan Tunç Çağı tabakalarını oluşturmaktadır¹⁰¹.

¹⁰¹ Altan Çilingiroğlu, "Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 1993, 487; Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 314.

Kura-Aras kültürüne dair mimari ve seramik yönünden en önemli verileri höyüğün tepe kısmının batısında yer alan açmalar vermektedir.¹⁰² Bilhassa N5 açması Çilingiroğlu'na göre höyüğün en erken mimarisi (Kura-Aras Kültürü II) hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Kura-Aras Kültürü II yerleşim katlarında dikdörtgen, kare ve yuvarlak planlı yapılar gözlenmiştir.¹⁰³ Kozbe, yuvarlak planlı yapıların dikdörtgen planlı yapılara göre daha erken bir döneme tarihlenebileceğini önermektedir¹⁰⁴. Yine N5 açmasında yer alan geçiş dönemi mimarisini karakterize ettiği düşünülen hem yuvarlak hem de dikdörtgen planın bir arada kullanıldığı bir yapı mevcuttur¹⁰⁵. Her ne kadar bu yapının varlığından söz edilse de kazının kapanış raporunda bu yapıyla ilgili bir bilgiye yer verilmemiştir.

Taş temelli ve taş temelsiz, kerpiçten üst bedenini yer aldığı yapılarda Kura-Aras Kültürü mimarisinde görmeye alışılmış olan birçok unsura Dilkaya Kura-Aras Kültürü II katında rastlamak mümkündür.¹⁰⁶ Dikdörtgen kenarlı evlerin kısa kenarları boyunca uzanan kil sekiler mevcuttur. Yine duvar diplerine yerleştirilen yuvarlak, dikdörtgen veya atnalı biçimindeki ocaklar bu evlerin vazgeçilmez öğeleri arasındadır¹⁰⁷. Mekânlara girişler ışık olarak kullanıldığı düşünülen avludan sağlanmaktadır. Bu avluda tahıl depoları ve çöp çukurları yer almaktadır. Çilingiroğlu, MÖ 2600 yılından sonra yapılan bu yapıların birkaç farklı dönemde tadilat gördüğünü söylemiştir¹⁰⁸. Yerleşimi çevrelediği düşünülen 1.5 m.lik kerpiç bedeni korunmuş, düzensiz, kaba ve iri taş temelden oluşan mimari unsurun sur-çevre duvarı olduğu düşünülmektedir¹⁰⁹.

Dilkaya seramik repertuarı hem tipoloji hem de bezeme unsurları açısından standart özellikler göstermektedir. Kültüre ait standart formlar olan çanaklar, kaseler depolama kapları vb. kapların formlarına bağlı olarak alt varyasyonlarda kendini

¹⁰² Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 315.

¹⁰³ Altan Çilingiroğlu, "Dilkaya Höyüğü", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları (ss. 77-94)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2012, 88; Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 315.

¹⁰⁴ Gülriz Kozbe, *Van-Dilkaya Höyüğü 1984-1986 Kazı Dönemlerinde Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 1987, 105, Lev.; 106-107.

¹⁰⁵ Altan Çilingiroğlu- Zafer Derin, "Van Dilkaya Kazısı 1990", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 1992, 471-472.

¹⁰⁶ Çilingiroğlu, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, 89; Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 316.

¹⁰⁷ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 316.

¹⁰⁸ Çilingiroğlu, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 471.

¹⁰⁹ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 316-317; Kozbe, *Van-Dilkaya Höyüğü 1984-1986 Kazı Dönemlerinde Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği*.

göstermektedir¹¹⁰. Höyüğün seramiğinde ise kulp uygulaması -çok sık olmamakla birlikte- görülebilmektedir. Kulplar genellikle Parmak Delikli Kulp ve Nahçıvan Kulp formlarına sahiptir. Bezemeler de kulplar gibi sınırlı sayıdadır. Kazıma, oluk, baskı ve kabartma tekniğinde yapılmış seramikler çok yaygın bir özellik değildir¹¹¹.

2.3.2.2. Karagündüz Höyüğü

Karagündüz Höyüğü Van Erçek Gölü'nün kuzeydoğu kıyısında ve Van İli'nin 35 km kuzeydoğusunda, eski Karagündüz Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Alüvyon yönünden zengin Erçek düzünden 10 metre yükseklikte 130x70 m. ölçülerindeki¹¹² höyüğün üzerinde ve kısmen eteklerinde eski köye ait kerpiç evlerin yer almaktadır¹¹³. Höyüğün varlığı Burney'in bölgede 1956 yılında gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sayesinde bilinmektedir¹¹⁴. Burney'den sonra 1994-1997 yılları arasında Veli Sevin tarafından kazılar gerçekleştirilir¹¹⁵. Höyükte araştırmalar 4 plankarede (A,E,F,G) ve bir tranşede (çukur) (H) sürdürülmüştür¹¹⁶. Gerçekleştirilen çalışmaların 1998 raporuna göre höyükte 7 yapı katı, 9 tabaka bulunmaktadır. 4. Yapı katı olan Orta Demir Çağı a, b, c olarak ayrılmıştır¹¹⁷. **(Resim 13)**

¹¹⁰ Çilingiroğlu, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 473; Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 318, dipnot; 382; Gülriz Kozbe, "Van-Dilkaya Höyüğü Erken Transkafkasya Keramiği", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1990, 534.

¹¹¹ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 318, dipnot; 384.

¹¹² Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 308.

¹¹³ Veli Sevin, Aynur Özfirat, E. Kavaklı, "Van-Karagündüz Höyüğü Kazıları (1997 Yılı Çalışmaları)", *Belleten*, *LXIII*(238), 2000, 848.

¹¹⁴ Charles Burney, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies VIII*, 1958, 178; Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 307; H. F. Russell, Charles Burney, *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia: Based on a Survey by Charles Burney of Sites along the Euphrates and around Lake Van: B.A.R.*, 1980, 127; Sevin vd. *Belleten*, *LXIII*(238), 848.

¹¹⁵ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 307.

¹¹⁶ Sevin vd., *Belleten*, *LXIII*(238), 850.

¹¹⁷ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 308; Sevin vd., *Belleten*, *LXIII*(238), 850.

TABAKA	DÖNEM	TARİH / C ¹⁴
Yapı Katı 1	Orta Çağ Mezarlığı	
Yapı Katı 2	Orta Çağ Yerleşimi	
Yapı Katı 3	Geç Demir Çağ	
Yapı Katı 4	4c:Orta Demir Çağ (Post Urartu ve Med Dönemi) 4b:Orta Demir Çağ (Urartu) 4a: Orta Demir Çağ	
Yapı Katı 5	Erken Demir Çağ	
Yapı Katı 6	Orta ve Son Tunç Çağ	
Yapı Katı 7	Erken Transkafkasya Kültürü	M.Ö. 2561-2481

Sevin'e Göre Karagündüz Höyüğü'nün Tabakalanması

Resim 13: Karagündüz Höyüğü'nün Tabakalanması (Işıklı, 2011)

Bu çalışmada bizi ilgilendiren 7. Yapı katı, yani Kura-Aras kültürü dönemidir. Karagündüz Höyüğü'nün en fazla depozi alanı Kura-Aras Kültürü dönemi ile ilişkilidir. Höyüğün üst tarafında yer alan sekiz tabaka 2.5 metreyi biraz aşmaktadır. Geri kalan kültür depozi ise –eğer kalkolitik yoksa- tamamı ile Kura-Aras kültürüne aittir.¹¹⁸ Höyüğün Kura-Aras Kültürü evrelerinde taş temelsiz kerpiçten yapılar söz konusudur. Bu yapılar çapı 7.5 metre olan yuvarlak bir yapı hariç dikdörtgen ve kare planlıdır¹¹⁹. 45-70 cm duvar genişliğine sahip yapılarda kapı girişi bulunmamıştır. Sevin, yapılara girişin tavandan yapılmış olabileceği önerisinde bulunmuştur¹²⁰. Sevin, ayrıca höyüğün bu yapı katında düzenli bir yerleşim planlı sunduğunu, birbirine paralel, köşeli yapıların 5 m. genişliğindeki bir sokağın iki yayında yer alarak radyal bir yerleşim düzeni oluşturduğunu söylemektedir¹²¹. Söz konusu radyal uygulama Elazığ-Malatya Bölgesi'nde yer alan Pulur / Sakyol höyüğünde de karşımıza çıkmaktadır.¹²² Palumbi, Pulur / Sakyol höyüğü

¹¹⁸ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 309; Veli Sevin, E. Kavaklı, Aynur Özfirat, A. "Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1995-1996 Yılı Kurtarma Kazısı", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 1998, 579; Sevin vd., *Belleten*, *LXIII*(238), 860.

¹¹⁹ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 309.

¹²⁰ Sevin vd., *Belleten*, *LXIII*(238), 860.

¹²¹ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 309; Sevin vd., *Belleten*, *LXIII*(238), 860-861.

¹²² Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 309; Hamit, Z. Koşay, H. Z. Keban Project Pulur Excavations 1968-1970 (Vol. III: Middle East Technical University Keban Project Publications, Ankara, 1976, 132-143; Guilo Palumbi, *the Red and Black: Social and Cultural Interaction between the Upper Euphrates and Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium B.C.* içinde. Roma, Sapienza Università di Roma, Dipartimento di scienze storiche archeologiche e antropologiche dell'antichità, 2008, 291.

için radyal planı “höyüğün şekline uyacak şekilde” olarak tanımlamıştır¹²³. Anadolu ETÇ’si için tipik olan bu yerleşim düzeni Anadolu’nun en doğusunda Karagündüz Höyüğünde görülmektedir¹²⁴.

Karagündüz Kura-Aras Kültürü seramiği siyah ve kahverengi-gri tonlarındadır. Kapların %92 açkılanan Karagündüz mallarında dış yüzey işlemi yaygın olarak gözlenmektedir. Elazığ-Malatya bölgesinde yaygın olarak görülen iç ve dış yüzey renklerindeki kontrast burada da yer edinmiştir. Karagündüz mallarının %95’inin dış yüzeyinde açkılama işlemi yapılırken %1 oranında iç ve dış yüzeylerin açkılanması söz konusudur¹²⁵. Genelde kötü pişmiş Karagündüz seramikleri repertuvarında büyük oranda basit formlardan oluşmaktadır.

2.3.2.3. Tilkitepe Höyüğü

Tilkitepe Höyüğü Van Gölünün doğu kıyısında, Van İli’nin 7 km güneybatısında, Van Kalesi’nin ise 4 km güneyinde yer almaktadır. Höyük günümüzde Van Ferit Melen Hava Alanı sınırları içerisinde yer almaktadır. Verimli Edremit ovasına hâkim bir noktada bulunan Tilkitepe Höyüğü bulunduğu ovadan 6 metre yükseklikte, göl seviyesinden 10 metre yükseklikte ve 55 metre çapındadır¹²⁶. Höyük, Halaf kültürünün kuzeydoğudaki en uç yayılım alanı olması ve bölgedeki Halaf kültürüne dair tabakalanma veren tek höyük olması nedeniyle önemlidir. Höyükte gerçekleştirilen çalışmaları bir arada değerlendiren ve ortaya yeni bir kronoloji koyan Manfred Korfmann olmuştur. **(Resim 14)**

¹²³ Palumbi, 2008, s.291.

¹²⁴M. Işıklı-H. Koçbaş Ergüner, “Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü’nde Mekân Ve Mekân Kullanımına Dair Gözlemler” *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekân, Dumlupınar Üni. V. Arkeoloji Sempozyumu, Kütahya, 10-12 Ekim 2016, (Ed. G. Coşkun), 2017, s. 49.*

¹²⁵ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 310.

¹²⁶ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 301; Sinan Kılıç, “Van Gölü Havzasının Prehistoryası ve Tilkitepe’nin Bugünkü Durumu”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*(122), 2006, 6; M. Korfmann, *Tilkitepe: Die Ersten Ansätze Prähistorischer Forschung in Der Östlichen Türkei*, Tübingen: Wasmuth, 1982, 22.

TARİH	DÖNEM	DÖNEM ÖZELLİKLERİ
M.Ö. 900-600	Periyot 0	Urartu Keramiği
M.Ö. 2300-1700	Periyot 0	Boyalılar (Bemalte Ware)
M.Ö. 3700-3000	Periyot I-II	Periyot II Geoy Tepe N Periyodu Malları (M.Ö. 3200) ? Periyot I Tilkitepe Malları, Geoy Tepe M Malları ve Erken Transkafkasya seramiği Kültür için verilen tarih: M.Ö. 3200-2200
M.Ö. 4600-3700	Hiatus	Uzun Süreli Boşluk
M.Ö. 5300-4600	Periyot III	Halaf Keramiği

Korfmann'a Göre Tilkitepe'nin Tabakalanması

Resim 14: Tilkitepe Höyüğü'nün Tabakalanması (Işıklı, 2011)

Tilkitepe'de Kura-Aras Kültürü hakkında bilgi edinmemizi sağlayan Tabaka 1'dir. M. Korfmann'a göre Tilkitepe'de Tabaka 1'in en önemli ayırt edici noktası "Halaf Malları"dır. Lokal özellikler taşıması nedeniyle bu mal grubuna "Tilkitepe Malları" adı da verilmektedir.¹²⁷ Bu mal grubu saman katkılı, kalın dalgalı veya düz çizgili bezemeli olması ile dikkat çekmektedir.¹²⁸ Bu noktada Korfmann, Kura-Aras Kültürü mallarının Tilkitepe'de birden bire mi yoksa Halaf seramikleri ile paralel gelişen bir zaman çizelgesininin ardından; Kura-Aras Kültürü mallarının yoğunlaşması ile mi ortaya çıktığını sorgular.¹²⁹ Işıklı ise bu konu hakkında Kura-Aras Kültürü mallarının olasılıkla Tilkitepe malları ile beraber eş zamanlı olarak geliştiği yorumunu getirmiştir.¹³⁰ Tilkitepe'nin diğer tabakalarından ise her hangi bir Kura-Aras Kültürü verisi ele geçmemiştir.

Tilkitepe'de gerçekleştirilen sistematik olmayan kısa kazılar bölgede bir ilk olması yönünden önemlidir.¹³¹ Yine de Van Gölü Havzası'nda çalışmalar Urartu üzerine yoğunlaştığı için bölgenin prehistoryası ve bölgede ilk yerleşimler adına önemli verileri sunan¹³². Tilkitepe Höyüğü'nün arka planda kaldığını söylemek mümkündür.

¹²⁷ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 304; Korfmann, 227.

¹²⁸ Kılıç, 8; Korfmann, 229.

¹²⁹ Korfmann, 229.

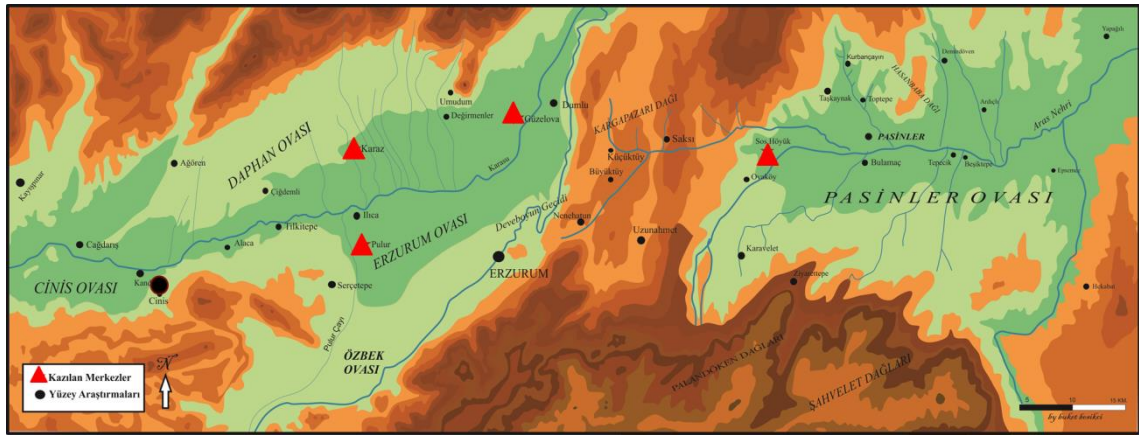
¹³⁰ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 304.

¹³¹ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 305.

¹³² Kılıç, s. 9.

2.3.3. Erzurum-Kars Bölgesi

Doğu Anadolu Bölgesinde Kura-Aras Kültürüne dair en önemli verilerin elde edildiği yerleşimler Erzurum-Kars Bölgesinde yer almaktadır. **(Harita 2)** Günümüzde Bayburt, Gümüşhane, Erzurum, Kars, Ardahan İllerini kapsayan bölgedir. Doğu Anadolu Bölgesi coğrafi sınırları dışında kalan Bayburt ve Gümüşhane İlleri kültürün yayılım alanı içinde olduğundan bu bölgeye dâhil edilmiştir. Kültürün Doğu Anadolu topraklarında ilk keşfedildiği yerleşim olan Karaz Höyüğü'nün bu bölgede bulunması açısından bölge oldukça önemlidir. Bölge arkeolojik açıdan iyi bir şekilde araştırılmamıştır. Arkeolojik çalışmaların yürütüldüğü yerleşimler genellikle Erzurum İli sınırları içindedir. Tez malzememiz olan Kura-Aras ocaklarının geldiği tüm yerleşimler Erzurum-Kars Bölgesi içinde yer almaktadır. Maalesef sırasıyla kazı çalışmaları yürütülen Karaz, Pulur, Güzelova yerleşimde kazıcısı tarafından stratigrafi ve buluntu bazında çok fazla yorumlamaya gidilmemiş kazı raporlarında çok fazla bilgiye değinilmemiştir. Bu kazı raporları genellikle yüzeysel bilgi vermektedir ve buluntular konusunda da envanterlemenin dışında yorumlama kısmı eksik görünmektedir. Bazı mimari unsurların çizimi ve stratigrafik değerleri tam olarak işlenmemiştir. Özellikle bizim açımızdan önem arz eden ve tarihlemeyi değiştirebilecek unsur olan, bazı eserlerin seviye bilgisine yer verilmemiştir. Yine de ilk gerçekleştirilen Karaz ve Pulur Höyük kazılarına nazaran Güzelova'da daha düzenli raporlama ile karşılaşmaktayız.

Harita 4: Erzurum Ovası Kura-Aras Kültürü Yerleşimleri Haritası (Işıklı, 2011)

2.3.3.1. Karaz

Erzurum'un 16 km. Kuzeybatısında yer alan höyük (**Harita 4**), ilk kazıcısı H.Z. Koşay'ın rapor ettiği şekilde 200m. çapında ve 16m. yüksekliğe sahiptir¹³³. Bugün höyük üzerinde kurulu olan köy Kahramanlar Köyü olarak adlandırılmıştır. Anadolu'da kazıcısı tarafından kültürün ilk keşfedildiği yerleşim olan Karaz Höyük kültüre adını da vermiştir. Höyükte Koşay tarafından 1942 yılı Temmuz ayında bir haftalık sondaj çalışması ve 1944 yılı Temmuz-Ekim ayları arasında üç aydan fazla süren bir kazı çalışması olmak üzere iki dönem çalışma faaliyetleri yürütülmüştür. Koşay höyüğün üst tabakalarının köylülerin toprak taşıması sebebiyle tahrip edildiğinden ve sadece kendi isimlendirmesi ile “ Karaz Bakır Çağ” katlarına ulaşmanın mümkün olduğundan bahseder. Günümüzde ise höyüğün daha fazla tahrip edildiğini, hatta höyüğün yükselti kısmının maalesef neredeyse tamamının yok olduğunu görmekteyiz.

Košay'ın höyükte yürüttüğü sondaj çalışmasında basamaklar halinde alanlar açılarak 12m. derinliğe kadar inildiğinden ve taban suyu ile karşılaştığı rapor etmektedir. Sondaj verilerine göre höyükteki Karaz Bakır Çağı katı iki yangın tabakası ile ayrılmış üç kültür katından oluşmaktaydı¹³⁴. Koşay bu katta ele geçen malzemeyi iki gruba ayırarak incelemiştir. Bu gruplandırmada malzemenin erken ve daha geç dönem olarak ayrıldığı izlenmektedir. Koşay geç dönem malzemesi olan birinci gruptaki malzemeyi Alacahöyük, Alishar ve Ahlatlıbel'den ele geçmiş olan siyah yüzeyli seramiklerle karşılaştırır. İkinci grubu oluşturan erken malzemenin ise şimdilik Anadolu'da olmadığından bahseden Koşay bu seramikleri “Karaz Kültürü Ürünleri” olarak nitelendirir¹³⁵.

1944 Yılındaki kazı çalışmalarında ise, höyüğün güneyindeki o dönem için en iyi koruna gelmiş kısımda A ve C olmak üzere iki açmada çalışmalar yürütülmüştür. Bu açmalarda ilk olarak karışık şekilde Osmanlı-Selçuklu ve Bizans Dönemi yerleşim katlarına rastlanılmıştır. Daha sonra ise Koşay tarafından Karaz Bakır Çağı olarak isimlendirilen 5 m. lik bir katmana ulaşılmıştır. Üçüncü çalışma alanı olan B açması ise basamak şeklinde kuzeye doğru devam eden açma alanı şeklindedir. 15x50 m. ölçülere sahip “*B yarması*” olarak isimlendirilen bu alan BI'den BVIII'e kadar kademeli açmalar

¹³³ H.Z. Koşay-Turfan, “Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”, Belleten 23 / 91, 1959, s. 343,413.

¹³⁴ Koşay, 1943, s.166.

¹³⁵ Koşay-Turfan,1959, s. 358.

ile açılarak taban suyu seviyesine ulaşılmıştır. Fakat ana toprağa ulaşamadığı rapor edilmiştir. Bu alanda da diğer açmalarda olduğu gibi benzer bir stratigrafi karşımıza çıkmaktadır. Açmanın tepesinden 1,5 m. aşağısına kadar olan kısımda Bizans Dönemi malzemesi ele geçmiştir. Bu katın hemen altında ise oldukça kalın bir depozit şeklinde “Karaz Bakır Çağı” evresi yerleşim katları tespit edilmiştir. Höyükteki en erken malzemelerin ele geçtiği BI-BIV arasındaki katlarda 9 mimari yapı katının olduğundan bahseden Koşay, en yoğun malzemenin geldiği bu alan hakkında ayrıntılı anlatıma girmeden hepsini “Karaz Bakır Çağı”na tarihlendirir¹³⁶. Bu açmadaki 2,5 m. kalınlığında sarı dolgu toprak tabakadan hiçbir buluntu ele geçmediği için bu tabakanın taşıma dolgu toprak olabileceği düşünülmüştür. Koşay’a göre bu dolgu toprak tabaka bu dönemi iki ana evreye bölmekteydi. Daha erkene tarihlenen, dolgunun altında kalan XV-XII. Nolu yapı katları Koşay’a göre; “Karaz Bakır Çağı” malzemesinin Kalkolitik karakterli, daha erken dönem malzemesini sunmaktaydı. Sarı dolgu toprak tabakanın üzerinde kalan XI-VII. yapı katları malzemesi ise tümüyle Karaz Bakır Çağı’nın karakteristik örneklerini yansıtmaktadır. Ayrıca en altta XIV. yapı katı ve sarı dolgu toprak tabakanın üzerinde VIII-IX. yapı katları arasında iki yangın katı tespit edilmiştir.

1942 yılında yapılan sondaj çalışmalarında mimariye dair bir veriye rastlanmamıştır. 1944 yılındaki çalışmalar düzenli bir şekilde üç ay sürmesine rağmen mimariye dair tatmin edici veriler ele geçmemiştir. Koşay bu verilerden temellerin dikdörtgen tek taş sırası halinde ele geçtiğinden, üst kerpiç yapıların tahribata bağlı olarak yok olduğundan bahseder. Yıkıntı kerpiçten yangına maruz kalarak sertleşip sağlam kalan kerpiçlerin 30x35x12 cm. ölçülerine sahip olduğu raporda aktarılmaktadır¹³⁷. Erken evre mimarisine dair ise hiçbir bilginiz yoktur. A-B-C açmalarında ulaşılan son seviye hakkında bilgi verilmemektedir. Sadece B açmasında ana toprağa ulaşamadığından bahsetmektedir¹³⁸. Buluntu seviyelerine göre değerlendirecek olursak en derin seviye olan -9 m. den iki adet kapat ele geçtiği en alt seviyeden gelen iki kapak - 9m.’den gelmiştir.

¹³⁶ Koşay-Turfan, 1959, s.358.

¹³⁷ Koşay -Turfan 1959, 358.

¹³⁸ Koşay -Turfan 1959, 358.

2.3.3.2. Pulur

Erzurum'un yaklaşık 16 km. batısında, Ilıca İlçesi sınırları içerisinde kalan yerleşim yeri günümüzde Ömertepe Köyü altında yer almaktadır (**Harita 4**). Yerleşimin hemen yanından Höyüğe adını veren Pulur Çayı geçmektedir. Höyük 250x100 m. ölçülerine ve 17 m. yüksekliğe sahiptir. Erzurum Bölgesi'nde Karaz Höyüğü'nde ki kazı çalışmalarından sonra H.Z. Koşay kazı çalışmalarını bu höyükte devam ettirmiştir. Koşay ve ekibi tarafından 1960 yılında iki aylık bir süreçte tek sezonluk bir kazı çalışması yapılmıştır. Daha sonra ise M. Işıklı tarafından 2001 yılında höyükte kısa süreli bir sondaj çalışması yürütülmüştür. Koşay tarafından yapılan çalışmalar sırasında A-B-C olarak isimlendirilen 3 açma da çalışmalar yürütülmüştür. 350m² lik alanı ile höyükteki en geniş çalışma alanı A Açmasıdır. Koşay, bu alanda en erken tabakaya ulaşmayı hedeflediklerinden bahsetmektedir¹³⁹. Bu alanda Kalkolitik Döneme tarihlenen dört mimari katın varlığı tespit edilmiştir. Koşay'ın tespit ettiği tabakalanmaya göre birinci tabaka yangın katıdır. Koşay'a göre bu yangın, höyüğün büyük bir kısmında etkili olmuştur¹⁴⁰. İkinci tabakada 6 x 6.60 m. ölçülerinde kareye yakın bir planda taş temelli ve çamur-harç tekniğinde yapılmış bir yapı tespit edilmiştir. Maalesef kazı raporunda ayrıntılı bilgiye ve planına yer verilmeyen yapı hakkında duvarının dört sırasının koruna geldiğini, iç kısmında çok sayıda iki adet figürin, çanak-çömlek ve duvara bitişik bir çöp çukuru bulunduğunu öğrenebilmekteyiz¹⁴¹. Üçüncü tabakada ise mimari düzeni tam belli olmayan taş temelli duvar parçaları ve ocaklar ele geçmiştir¹⁴². En erken tabaka olan IV. Tabaka ise 10.40 m. derinliğe kadar devam eder ve kumlu –çakıllı ana toprak ile son bulur. Bu erken tabakada da düzenli olmayan duvar parçalarından oluşan mimari ve ocaklar ele geçmiştir.

Höyük tepesinde açılan B açması ise bir sondaj açmasıdır. A açmasına göre daha kısıtlı bilgi vermektedir. Birinci tabakada Selçuklu-Osmanlı Dönemi malzemesine rastlanır. Bu tabakanın altında 6 metrelik malzeme vermeyen ve Koşay tarafından dolgu toprak olduğu düşünülen bir tabaka bulunmaktadır. Bu dolgu tabakasından sonra taş yığını ve A açmasında tespit edilen yangın tabakasının devamı bir arada gördüğümüz bir

¹³⁹ Koşay-Vary 1964, s.13.

¹⁴⁰ Koşay –Vary, 1964, s. 13.

¹⁴¹ Koşay -Vary 1964, s. 9, 14.

¹⁴² Koşay-Vary 1964, 9, 14.

tabaka ortaya çıkarılmıştır. Koşay, B açmasındaki sondaj çalışmasıyla A alanındaki Kalkolitik Çağ ile çağdaş olan tabakaya ulaşıldığını rapor eder¹⁴³.

Höyüğün kuzeydoğusunda yer alan C açması ise köylülerin höyükten toprak alırken açığa çıkmış olan mezarlardan dolayı bu kısımda açılmış olan çalışma alanıdır Mezarlarla iç içe ele geçen mimari yapılardan dolayı Koşay buradaki üç adet mezarı “Tunç Çağın intramural gömüleri” olarak tanımlar¹⁴⁴. Bu mezarlar I-II-III olarak numaralandırılmıştır ve kaba taşlardan örülmüş, oda mezar tipi olarak tanımlanan tarzda 200x200 cm. ölçülerinde ve 40 cm. yüksekliktedirler. Mezarlardan seramik ve metal ölü hediyelerinin yanı sıra çok sayıda büyükbaş ve küçükbaş hayvana ait kemik parçaları ele geçmiştir¹⁴⁵. Mezarlar içerisinde III nolu mezar çanak-çömlek, bronz bilezikler, bronz iğneler, yarım ay şeklinde gümüş iğne ve boncuk buluntuları ile en zengin buluntu grubunu vermektedir¹⁴⁶. Bu mezarlardan bir de köpek iskeleti ele geçmiştir¹⁴⁷. Koşay bu mezarları MÖ. 1200'lere tarihleyerek Geç Tunç Çağ malzemesi olduğunu değerlendirir¹⁴⁸. Daha sonra Güneri tarafından değerlendirilen malzemeler mezarları Koşay'ın öne sürdüğünden daha geç bir tarihe taşımıştır¹⁴⁹. Pulur Höyük, Karaz Höyüğüne göre obsidyen ve metal buluntular konusundan daha zengin bir buluntu konteksti sunmaktadır. Özellikle üç mezardan ele geçen bronz mızrak uçları, hançer, balta, halkalar, iğneler önemli bir buluntu grubu oluşturmaktadır.

2.3.3.3. Güzelova

Koşay ve ekibinin Erzurum Ovası'nda Karaz ve Pulur Höyüklerinden sonra kazı çalışması yürüttüğü 3. yerleşim yeri olan Güzelova Höyüğü Erzurum ovasının yaklaşık 15 km. kuzeydoğusunda, bu günkü Dumlu ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır (**Harita 4**). Yeni adıyla bu günkü modern Tufanç Köyü altında kalmış olan yerleşim Köylüler tarafından oldukça tahrip edilmiştir. Yerleşimin çok yakınından Karasu Nehri geçmektedir. Koşay buranın bataklık yassı bir höyük olduğundan bahseder. Güzelova Höyüğü Koşay'ın çalışma yürüttüğü bu üç höyük içerisinde en fazla tahribata uğrayan

¹⁴³ Koşay -Vary 1964,s. 9-10, 25.

¹⁴⁴ Koşay -Vary, 1964, s. 46.

¹⁴⁵ Koşay -Vary, 1964, s. 46.

¹⁴⁶ Koşay -Vary 1964, s. 47-48.

¹⁴⁷ Koşay -Vary, 1964, s. 48.

¹⁴⁸ Koşay -Vary, 1964, s. 49-50.

¹⁴⁹ Güneri, 1992, s. 149.

yerleşimdir. Höyüklerin ortak özelliği sayılan tepecik şeklindeki görüntüden uzak, aksine çukur bir vaziyettedir. Koşay ve ekibi 1961 senesinde Güzelova'daki tahribatın yoğunluğunu görerek çalışma alanlarını bu tarafa kaydırırlar¹⁵⁰. Koşay kazı raporunda höyüğün korunan yüksekliğinin çalışmalara başladıkları sene 12,5 m. olduğunu, tahribattan önce en az 20 m. olması gerektiğini ön görürken, tahribatın yoğunluğundan olsa gerek, höyüğün genişliği ve uzunluğu hakkında bir yorumda bulunamaz¹⁵¹. Koşay höyüğün batısının daha iyi durumda olduğundan, doğusunun ise köylüler tarafından inşa edilen iki ahır nedeniyle tahrip edildiğinden bahseder¹⁵². Koşay ve ekibi tarafından 16 Ağustos-30 Eylül 1961 tarihleri arasında yaklaşık elli iş günü devam eden kazı çalışmalarında höyüğün batı kesiminde 27x7m. ölçülerinde geniş bir alanda A-B-C olmak üzere üç açmada çalışmalar yürütülür. Bu üç açmanın yanı sıra küçük ağıl olarak isimlendirilen bir başka alanda 8x9 ölçülerinde 8 m. derinliğe kadar inilen bir de sondaj çalışması yapılır¹⁵³.

Teraslar halinde açılan A-B-C açmalarının en üst seviyesinden Orta Çağ'a ait olduğu düşünülen malzemeler ele geçmiştir¹⁵⁴. Bu tabakadan sonra malzeme içermeyen 2 m. lik bir dolgu tabakasına rastlanır. Dolgu toprağından hemen sonra 20 cm. kalınlığında yoğun yangın geçirmiş bir tabakanın varlığı görülür. Koşay tarafından bu tabakanın tam tarihlemesi verilmemektedir. Kendisi bu kattan gelen seramik malzemeye bakarak bu yangının ön tarihte gerçekleştiği izlenimine varmıştır¹⁵⁵. Bu yangın katından sonra kalın bir toprak dolgu gelmektedir. Höyükte 4,5 m. den sonra seramik ve mimari malzeme gelmeye başlar ve 6.50-6.75 m. arasında düzensiz taş yığınları ve seramikler ele geçmeye başlar. Fakat kazıcısı tarafından düzenli mimariye dair bir bilgi raporda aktarılmamaktadır. 7.25m. derinlikte ise hocker tarzda kuzey-güney doğrultuda uzatılmış, taş döşeli bir seki üzerinde bir insan iskeletine rastlanılmıştır. I numara olarak adlandırılan bu iskeletin yanından mezar hediyesi olarak küçük boyutlu "seyyar altar" olarak anılan pişmiş toprak iki uzantılı bir ocak (**Kat No. 018**) ele geçmiştir¹⁵⁶. Tez çalışmamıza konu olan ocaklardan biri olan bu eser mezar hediyesi olarak ele geçtiği için oldukça önem arz

¹⁵⁰ Koşay- Vary, 1967, s. 5.

¹⁵¹ Koşay ve Vary 1967, 6.

¹⁵² Koşay ve Vary 1967, Lev. II – IV.

¹⁵³ Koşay ve Vary 1967, 6.

¹⁵⁴ Koşay ve Vary 1967, 6 – 7, 26.

¹⁵⁵ Koşay ve Vary 1967, 6.

¹⁵⁶ Koşay ve Vary Lev. XIII, LX

etmektedir. Mezardan ele geçen boynuzumsu iki uzantısı bulunan bu küçük ocak dini kullanımı hakkında bizlere bilgi vermiş olur. Koşay tarafından rapor edilen bu mezara dair raporda mezar tipi ya da gömü şekline dair bilgi verilmemiştir. Mezar yanından ele geçen seramiklere dayanarak Koşay bu tabakayı Geç Kalkolitik Çağ'a MÖ 2600'lere tarihler¹⁵⁷. B açmasında 8,75-9,0 m. derinlikte dal-saz çamur örgüden yapılmış mimari duvar parçaları düzensiz taş yığınları ve tahıl-yem depolama alanları tespit edilmiştir. Bu seviyede küpün içinde bir iskelet daha ele geçer. Maalesef kazı raporunda mimaride olduğu gibi ölü gömme gelenekleri ile ilgili yeterli veriden söz etmemiz mümkün değildir.

Koşay üst tabakadaki Orta Çağ dışında kalan tüm tabakaları Geç Kalkolitik Döneme tarihlemektedir. Güzelova'dan ele geçen seramikleri Koşay Kalkolitik Monokrom Seramik olarak tanımlar. Bu yerleşimde en çok ele geçen kap formları; küpler, güveçler, maşrapalar, tepsiler, ocaklar, tepsiler, kapaklardır. Güzelova kazısında çok az sayıda metal eser ele geçmiştir. Kazı boyunca sadece birer adet metal balta, ok ucu ve halka ele geçmiştir. Asıl çoğunluk taş ve kemik aletlerdedir¹⁵⁸.

2.3.3.4. Büyüktepe

Bayburt ilinin 35 km güneybatısında, Beşpınar Vadisi'nde yer alan ve iki doğal tepeden oluşan höyüğün denizden yüksekliği 1500 metredir. 250 x 180 m ölçülerinde ve 20 m yüksekliğindeki höyük, ilk olarak 1988 yılında A. Sagona ve ekibinin yaptığı yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir.¹⁵⁹

1990 yılında başlayan Büyüktepe Höyüğü kazıları 1992 yılına kadar devam etmiştir. Kazılar sırasında höyükte ki en erken yerleşim MÖ III. Binyılın ilk yarısında Erken Tunç Çağı ile başlamaktadır. Devamında ise Sagona tarafından "kısa süreli yerleşim" olarak nitelendirilen MÖ II. Binyıl yerleşimi görülmektedir. Bu süreçten sonra uzun bir süre yerleşim görmeyen höyükte Orta Çağ yerleşimi bulunmaktadır.¹⁶⁰

Büyüktepe Höyüğü için en erken ve önemli olan yerleşim süreci Erken Tunç Çağı tabakasıdır. Yapılan analizler sonucu bu tabaka MÖ 3303-2615 ve MÖ 2863-2330 arasına tarihlenmiştir. Höyüğün ETÇ tabakası, önemli miktarda keramik kanıt ile doğrulansa da

¹⁵⁷ G.230/Env.938 (Lev.230), 250/Env.954 (Lev.242), 287/Env.986, 297/Env.996 (Lev. 252), 300/Env.999, 301/Env.1000, bu alandan ele geçen çanak çömlek örnekleridir. Koşay ve Vary 1967, 7.

¹⁵⁸ Koşay ve Vary 1967, 8.

¹⁵⁹ Işıklı, 2005, 385

¹⁶⁰ Işıklı, 2005, 386

mimari açıdan beklentilerin uzağında veriler ortaya koymuştur. Bu döneme ait tek mimari veri, kaba arazide ki taş bloklardan yapılmış olan yarım daire biçimli taş duvar sırasıdır. Sagona, çalışmaların ikinci yılında netleşen bu dairesel taş sırasının, bir tür büyük çadır tipi yerleşimin sınırlarını ve ayak kısımlarını oluşturan taş sıraları olabileceğini ileri sürmüştür.¹⁶¹ Bu taşlar anakaya üzerine oturtulmuştur. Üçüncü yıl çalışmalarında bu mimari yapının benzerlerinin açığa çıkarılması sonucu Sagona bu yerleşimin ETÇ sürecinde “geçici kamp tipi transit merkez” olabileceğini ifade etmiştir.¹⁶² Çadır kurma amacıyla hazırlanan bu alanlarda ocak yerleri dışında sığ çukurlar ve platform şeklinde düzenlemelerde yer almaktadır. Standart Kura-Aras Kültürü evlerinde bulunan bu tür düzenlemelerin çadır gibi geçici nitelikteki mekânlara da uygulanmış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca depolama amaçlı kullanılmış olabilecek çok sayıda çukur da tespit edilmiştir.¹⁶³

Kura-Aras Kültürünün iç dinamikleri ile örtüşen bu yerleşim karakteri üzerine Sagona; “*Son dönemdeki çalışmalar, zorlu dağlık kesimlerin prehistorik toplulukları değişken bir göçebeliliğe veya en azından ekonomilerinde göçer-yaylacı bileşenlere sahip olmalıydılar. Bu aşamada Büyüktepe verileri bunu destekleyici yönde son derece önemli veriler sunmuştur...*” şeklinde bir yorum yapmıştır. Geçici-mevsimlik yerleşim olarak değerlendirilen Büyüktepe gibi yerleşimlere Doğu Anadolu Bölgesi’nde çok fazla rastlanılmamaktadır. Bu durumun en önemli sebebi ise olasılıkla araştırmaların sınırlılığı olmalıdır.¹⁶⁴

Keramik kalıntıları açısından daha güçlü bir ETÇ. yerleşimi olması gerektiğini düşündüren höyükte, tümüyle el yapımı olan ve büyük oranda Kura-Aras Kültürüne ait keramikler bulunmaktadır. Yerleşimde bulunan keramiklerin hamurunda taşçık ve az miktarda saman katkı dikkat çekmektedir. Bu dönem keramiklerinin büyük çoğunluğu açıkta veya pürüzsüz düzleştirilmiş yüzeysidir. Dış ve iç yüzey renk kontrastı özelliğini Büyüktepe örneklerinde de görmek mümkündür. Kura-Aras Kültürü keramik formlarının dışında büyük ölçekli çömlekler, Omphalos tipli kaideye sahip kaseler ve çiftli tipte kaseler, Büyüktepe Erken Transkafkasya keramiğinin “lokal özellikleri” olarak yorumlanmaktadır.¹⁶⁵ Bezeme, Büyüktepe çanak çömleğinde yaygın değildir. Var olan

¹⁶¹ Sagona vd. 1992, 29 vd. fig2

¹⁶² Sagona vd. 1993, 69 vd.

¹⁶³ Sagona 1994a, 229 vd.

¹⁶⁴ Işıklı, 2005, 388

¹⁶⁵ Sagona vd. 1992, fig4; Sagona vd. 1993 fig.2

birkaç parça üzerinde ise hem kazıma hem de kabartma tekniği kullanılmıştır. Büyüktepe yerleşimi için MÖ III. Binyılın ilk yarısına tarihlenen Kura-Aras Kültürü keramiklerini Sagona, form ve mal özelliklerine dayanarak beş grupta ele almaktadır. Bunlar yarı küresel kase ve maşrapalar, kıvrımlı boyuna sahip küçük çömlekler, düz boyunlu kaba çömlekler, kapaklar ve bezemeli parçalardır.¹⁶⁶ Kendi içerisinde gruplanan bu malzemeler kronolojik bir gelişim tablosu sunmamaktadır.¹⁶⁷

Büyüktepe Höyüğü kazıları, kültürün sosyo-ekonomik yapısında oldukça tartışılan yarı göçebe-yaylacı karakterine dönük çarpıcı sonuçlar ortaya koymaktadır.¹⁶⁸ Kura-Aras Kültürü'nün yayılım sürecinde Çoruh-Kelkit Vadisi'nin ve bölgenin ne derece kullanıldığını görmek amacıyla yapılan Büyüktepe kazıları, gerek yerleşimde ki Kura-Aras Kültürü katlarının güçlü depozitlere sahip olmaması, gerekse malzemenin çeşitlilik göstermemesi açısından farklı bir veri sunmamıştır.¹⁶⁹

2.3.3.5. Sos Höyük

Şimdi ise araştırmamıza konu olan bölgenin en sistemli ve en iyi şekilde araştırılmış yerleşimi olan Sos Höyüğe geçiyoruz. Pasinler İlçesinin 13 km. batısında yer alan höyük bu günkü Yiğittaşı Köyü altında kalmış durumdadır (**Harita 4**). Höyük, sulak ve bereketli toprakları olan, yerleşime uygun, eski çağlardan günümüze değin Doğu Anadolu ve Transkafkasya arasında bağlantı sağlayan geçiş yolu güzergâhı üzerinde yer almaktadır. Höyük alanı yaklaşık 1.2 hektardır ve ova zemininden 16 m. yüksekliktedir¹⁷⁰. H.Z. Koşay bölgede yürüttüğü kazılar sırasında Sos Höyüğün varlığını tespit eder. Fakat höyüğe dair ayrıntı verilmeyerek sadece kazı çalışmaları için yapılan yayınlarda haritalarda gösterilir¹⁷¹. Koşay'dan önce K. Kökten tarafından bölgede yürütülen yüzey araştırmalarında höyükten bahsedilmez. 1986 yılında S. Güneri tarafından yürütülen yüzey araştırmalarında Sos Höyük hakkında önemli bilgiler edinmeye başlarız¹⁷². Daha sonra 1987 yılında Güneri tarafından tek sezonluk bir kazı çalışması yapılır¹⁷³. Yerleşime dair en önemli bilgiler ise 1994 yılında Melbourne Üniversitesinden A. Sagona tarafından

¹⁶⁶ Sagona vd. 1995a 161-164

¹⁶⁷ Işıklı, 2005, 389

¹⁶⁸ Işıklı, 2005, 390

¹⁶⁹ Işıklı, 2005, 390

¹⁷⁰ Sagona vd. 1995, s. 196.

¹⁷¹ Koşay ve Turfan 1959, 349 vd; Harita 1.

¹⁷² Güneri 1988, 45 vd; Plan 1.

¹⁷³ Güneri 1992, Güneri 1995, Güneri 2000a; Güneri 2000b.

başlatılan ve yaklaşık on yıl süren kazı çalışmaları sayesinde elde edilir. Güneri'nin yaptığı yüzey araştırmaları ve kazı çalışmasında daha çok Demir Çağlar üzerinde yoğunlaşıldığı için Kura-Aras kültürüne çok fazla değinilmemiştir. Sagona ve ekibi 1988 yılında Gümüşhane ve Bayburt İllerinde yüzey araştırmaları yürütmekteydi. Bu vesile ile Erzurum'daki bu önemli yerleşimde 1994 yılında yüzey araştırması ile işe başlarlar. Yüzey araştırmasında elde ettikleri veriler ışığında bu yerleşimin Kura-Aras Kültürünün önemli bir yerleşimi olduğunu tespit ederler¹⁷⁴. Daha sonra kazı çalışmaları başlar ve Höyüğün kuzeydoğu kesimindeki M16 ve M17 açmalarında ETÇ'den OTÇ'ye geçiş sürecinin takip edilebildiği önemli verilere ulaşılır. Bu veriden yola çıkan Sagona Kura-Aras Kültürünün bölgedeki sürecinin düşünülen daha geç evrelere değin devam ettiğini düşünmektedir¹⁷⁵. **(Resim 15)**

TABAKA	DÖNEM	TARİH / C ¹⁴
SOS I	Orta Çağ	M.S. 1100-1300
SOS II	Demir Çağ & Post Akhamenid IIC Post Akhamenid (M.Ö. 300-200) IIB Geç Demir Çağ (M.Ö. 800/750-300) IIA Erken Demir Çağ (M.Ö. 1000-800/750)	M.Ö. 1000-200
SOS III	Geç Tunç Çağ	M.Ö. 1500-1000
SOS IV	Orta Tunç Çağ IVB Orta Tunç Çağ II (M.Ö. 2000-1500) IVA Orta Tunç Çağ I (M.Ö. 2200-2000)	M.Ö. 2200-1500
SOS VB-D	Erken Tunç Çağ VD Erken Tunç Çağ III (M.Ö. 2500-2200) VC Erken Tunç Çağ II (M.Ö. 2800-2500) VB Erken Tunç Çağ III (M.Ö. 3000-2800)	M.Ö. 3000-2000
SOS VA	Geç Kalkolitik	M.Ö. 3500/3300-3000

A. Sagona'ya Göre Sos Höyüğün Tabakalanması

Resim 15: Sos Höyük Tabakalanması (Işıklı, 2011)

Sagona'nın belirttiği gibi Sos Höyük'te Orta Çağ'dan Geç Kalkolitik Çağ'a kadar kesintisiz bir tabakalanma mevcuttur. Bu dizilişte tek kesinti SOS II olarak tanımlanan "Post-Akhamenid Dönemi"nden sonra oluşmuş görülmektedir¹⁷⁶. Bununla birlikte Geç Tunç Çağ'dan Erken Demir Çağı'na geçiş döneminde höyük terk edilmemiş olsa bile bu geçiş evresinde kültürel depozitte bir incelme söz konusudur. Sagona Sos Höyük

¹⁷⁴ Sagona vd. 1995, 151 – 155, 193.

¹⁷⁵ Sagona vd. 1995, 215

¹⁷⁶ Sagona 2000, 329

tabakalanması ışığında öne sürdüğü kronoloji tablosunun sadece kazısını yürüttüğü bu yerleşim için değil aynı zamanda Kuzeydoğu Anadolu için bir bölgesel kronoloji olduğunu savunmaktadır¹⁷⁷. Günümüze değin bölgenin en sistemli kazısı olan Sos Höyük verdiği net veriler ışığında bölge kronolojisi açısından oldukça önemlidir. Şimdiye dek anlattığımız Karaz, Pulur, Güzelova Höyüklerinde seramik bazlı bir tarihleme metodu yaygınken, gelişen teknolojinin desteğiyle de Sos Höyüğün belirli noktalarından C14 örnekleri tahlil edilerek tarihlemeye dair kanıtlar sunulmaktadır. Özellikle höyüğün en erken tabakası olan VA tabakasında ele geçen mimariye ait tabandan alınan örneğin C14 raporuna göre bu tabaka MÖ 3500–3435 ve 3385–3285 tarihlerini vermektedir. Höyüğün kuzeydoğusundaki L17 ve M 17 açmalarından gelen bu veriler höyüğün en erken yerleşimcileri hakkında önemli bilgiler vermektedir¹⁷⁸. Bu tarihleme Erzurum’un en erken tarihini Geç Kalkolitik Çağ’a kadar çekmiştir. Ta ki Alaybey’de yapılan kazı çalışmalarına kadar, bilimsel camiada bölgenin en erken tarihi Geç Kalkolitik Çağ olarak bilinse de yeni veriler ışığında bu tarihin Orta Kalkolitik Çağ gibi erken dönemlere ulaştığı tespit edilmiştir¹⁷⁹.

Höyüğün en erken evresini farklı bir mimari oluşum sunan bir alt evre izlemektedir. Bu ikinci alt evrede “kıvrımlı masif taş duvar” olarak tanımlanan mimari kalıntı karşımıza çıkmaktadır.

Höyükte bu en erken evrenin ikinci alt evresinde mimari ile ilgili en dikkati çeken bir bulgu, kazıcısı tarafından “kıvrımlı masif taş duvar” olarak tanımlanan duvardır¹⁸⁰. Kazı raporlarında bu duvarın 1996 yılında tespit edildiği ve Erken Tunç Çağ’a tarihlendirildiğinden bahsetmektedir. Araları küçük taş parçaları ve kile sağlamlaştırılmış olan 25-70cm. ölçüleri arasında değişen düzensiz taş bloklardan oluşan bu duvarın¹⁸¹ yüksekliği 1.75 cm. açığa çıkarılmış uzunluğu ise 2,50 cm. dir. Duvarın kuzey kesimi yamaca gelmesi sebebi ile tahrip olmuştur¹⁸². Duvarın işlevi tam olarak bilinmemekle birlikte üst yapısının kerpiç olabileceği düşünülmektedir. 1999 yılında yürütülen

¹⁷⁷ Sagona 2000, 329 vd.

¹⁷⁸ Sagona and Sagona 2000, 58.

¹⁷⁹ Erzurum Alaybeyi’nde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında sırasında Kura-Aras Kültürünün bölge için başlangıç sürecini 4. Binyıl ortalarına çekecek veriler elde edilmiştir. Arkeolog Dr. Gülşah Altunkaynak ile kişisel görüşme.

¹⁸⁰ Sagona vd. 1997, Pl.II:12.

¹⁸¹ Sagona and Sagona 2000, Fig. 36.

¹⁸² Sagona vd. 1997, Pl.II:12.

çalışmalarda bu duvara bitişik destek amaçlı yarım dairesel biçimli taş dizisi ele geçmiştir¹⁸³. Ayrıca Geç Kalkolitik Dönemde iki kez tamir edildiğine dair duvar üzerinde izler bulunmaktadır¹⁸⁴. Sagona tarafından bu duvarın savunma amaçlı bir koruma duvarı olduğu ya da kamusal büyük boyutlu bir yapıya ait olduğu düşünülmüş daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda herhangi bir yapının parçası olmadığı gözlemlenerek savunmaya dair bir duvar olduğu düşüncesi daha mantıklı olmuştur. Sagona duvarın hangi amaçla yapılmış olursa olsun iki kez tamir edilmiş olması bunun yerleşim açısından çok önemli olduğunun göstergesidir. Şeklinde bahsetmektedir¹⁸⁵.

Bu tabakayı takip eden daha iyi korunmuş olan katta birbiriyle bağlantılı üç odalı bir mimariye rastlanmıştır. Bu odaların her birinde tabanlarında nehir kumundan tabakalar bulunan dairesel ocaklar bulunmuştur. Yine bu evreden dikdörtgen planlı, taş temelli, tabanı kireç sıvalı bir oda içinde etrafı “U” şeklinde taş sırası ile çevrelenmiş yuvarlak bir ocak daha ele geçmiştir¹⁸⁶. Odalarda aynı zamanda taşınabilir ocaklar, obsidyen aletler ve seramikler de ele geçmiştir¹⁸⁷. Bu katın hemen üzerinde Sos Höyükte ilk defa karşılaştığımız yuvarlak planlı yapının ev tabanından alınan C14 örneği sonuçlarına göre MÖ 3345-2915 yıllarına tarihlendiği tespit edilmiştir¹⁸⁸. Taş temeli bulunmayan ve sıvalı tabana sahip olan yapının merkezinde yuvarlak sabit bir ocak bulunmaktadır. Kazıcısına göre erken evre yapılarına benzetilen bu yapı kısa bir süre kullanıldıktan sonra terk edilmiş ve içine seramik parçaları ve kül dökülerek çöp çukuru olarak kullanılmıştır¹⁸⁹.

Höyükte Geç Kalkolitik Dönemden Erken Tunç Çağ’a geçişe dair kanıtlar, yukarıda bahsi geçen kavisli masif duvarın hemen üzerinde ve güneyinde izlenebilmektedir. Bunun yanı sıra net bir mimari düzen vermese de höyüğün kuzey kesimindeki M16 açmasında da geçişin izleri net bir şekilde görülebilmektedir. Bu açmada üç farklı mimari evreye ait olduğu düşünülen sıvalı ve sertleştirilmiş taban parçaları ve en üstteki tabana bitişik olarak pişmiş topraktan ortası çukur dairesel formlu bir ocak ele geçmiştir¹⁹⁰. Bu açmanın

¹⁸³ Sagona and Sagona 2000, 59; Fig. 28.

¹⁸⁴ Kiguradze and Sagona 2003, 50 – 51.

¹⁸⁵ Sagona and Sagona 2000, 59 – 60; Kiguradze and Sagona 2003, 50.

¹⁸⁶ Sagona and Sagona 2000, 60, Fig. 31.

¹⁸⁷ Sagona and Sagona 2000, 60, Fig. 30.

¹⁸⁸ Sagona and Sagona 2000, 60; Fig. 35.

¹⁸⁹ Sagona and Sagona 2000, 60; Fig. 35.

¹⁹⁰ Sagona and Sagona 2000, 63.

hemen yanındaki M17 açmasında ise Erken Tunç Çağ I Dönemine tarihlenen taş temelli, dikdörtgen planlı tek bir odadan oluşan yapı ve tabanında geometrik desenlerle süslü ortası çukur dairesel bir sabit ocak açığa çıkarılmıştır¹⁹¹. Bu üç tabandan alınan C14 örneklerinin verdiği sonuca göre en üstteki taban MÖ. 3095-2480 gibi oldukça geniş bir zaman dilimine tarihlenir. Ortadaki taban ise MÖ.3385-2940 ve MÖ. 3500-3435 arasındaki kendi içinde tutarlı olmayan tarihleri vermektedir. Alttaki üçüncü taban ise MÖ. 2885-2470 tarihlerini vermektedir. Kazıcısı höyükteki Erken Tunç Çağın ilk evresinin 200 yıl sürdüğünü düşünmekte ve bu dönemi MÖ. 3000-2800 yılları arasına tarihlemeyi uygun görmektedir¹⁹².

M16 ve N16 Açmalarında tespit edilen Erken Tunç Çağ II ye tarihlenen tabakada mimariye dair net bir plan veren bazı kısımları günümüz köy evleri tarafından tahrip edilmiş tek odadan oluşan, taş temelli, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen bir yapının varlığına rastlanılmıştır¹⁹³. Taban ortasında çatıyı taşıdığı düşünülen direğe ait bir çukur ve depolama amaçlı kullanıldığı düşünülen içi sıvalı çok derin olmayan bir çukur bizlere yapı içi donanımların nasıl olduğunu göstermektedir¹⁹⁴. Bu tabakadan alınan C14 örnekleri MÖ. 2910-2865, MÖ. 2810-2695 ve MÖ. 2525-2500 tarihlerini, içi sıvalı depolama çukurundan alınan örnek MÖ. 2890-2475 tarihlerini ve bu katın farklı noktalarından alınan 3 örnek ise MÖ. 2865-2805, MÖ. 2750-2720 ve MÖ. 2705-2470 tarihlerini vermektedir. Bu analizler sonucunda Sagona höyükteki Erken Tunç Çağ II katını MÖ. 2800-2500 tarihlerine vermeyi uygun görür¹⁹⁵.

Sagona höyükteki “SOS VD” tabakasını Erken Tunç Çağ III ile paralel görmektedir ve bu dönemi hem höyük için hem de bölge için yeni bir sürecin habercisi olarak nitelendirir. Bu döneme dair mimari kanıtlar oldukça azdır, fakat bu evre höyüğün kuzeydoğusunda tespit edilen iki adet mezar ile temsil edilir. Sagona bu mezarların MÖ. 2500-1500 yılları arasında höyükte yaşanan yeni bir sürecin kültürel farklılıklarını yansıtan gömüler olduğundan bahseder¹⁹⁶. Sagona’ya göre bu sosyal kültürel değişim MÖ: 2500 yılında başlar ve ivmelenerek devam eder. “Gömu 3” olarak isimlendirilen

¹⁹¹ Sagona and Sagona 2000, 63; Fig. 1, 39, 40,41.

¹⁹² Sagona 2000, 333.

¹⁹³ Sagona 2000, 334.

¹⁹⁴ Sagona and Sagona 2000, 64; Fig. 46

¹⁹⁵ Sagona 2000, 334.

¹⁹⁶ Sagona 2000, 335-336.

mezarda 19-23 yaşlarında genç bir erkeğe ait iskelet yanında deniz kabuklarından yapılmış bir takı ele geçmiştir¹⁹⁷. Diğer mezar ise 1997 yılı kazı çalışmalarında tespit edilen, etrafına taş sırası dizilerek belirtilmiş, 2 m. derinlikte bir çukura çapraz olarak vücudunun sağ tarafı üzerine yatar pozisyonda ele geçen bir iskelettir. Mezarda siyah yüzeyli bir seramik çömlek ve diğer mezarda olduğu gibi deniz kabuklarından yapılmış bir takı ele geçmiştir¹⁹⁸. İlk gömüden alınan C14 örnekleri MÖ. 2560-525 ve MÖ. 2500-2195 tarihlerini ikinci gömüden alınan örnekler ise MÖ. 2575-2300 tarihlerini vermektedir¹⁹⁹. Yukarıda değindiğimiz dönüşüme dair izlerin daha net izlenebildiği tabakalar ise Orta Tunç Çağ I ve II ye tarihlenen “SOS IVA” ve “SOS VB” tabakalarıdır. Alınan C14 değerlerine göre Orta Tunç Çağ I MÖ. 2200-2000, Orta Tunç Çağ II ise MÖ. 2000-1500 yıllarına tarihlenmektedir²⁰⁰. Ayrıca kazıcısının tespitine göre höyük MÖ. III. Binyıldan II. Binyıla geçiş sürecinde terk edilmiş olmalıdır. Bununla birlikte SOS IVB tabakasının belirli bölümlerinde buranın geçici bir kamp yerleşimi olarak kullanıldığı düşünülmektedir²⁰¹.

Orta Tunç Çağ I evresi daha çok Trialeti geleneklerinin etkisini yansıtan birkaç mezar temsil etmektedir²⁰². Mezarların yanı sıra dikdörtgen planlı olduğu anlaşılan tek odalı bir eve dair çok kısıtlı kalıntılar da mevcuttur. İki evreli bu evin tabanında 0,75-2m. arasında değişen çukurlar, ve taşınabilir bir ocak gün yüzüne çıkarılmıştır²⁰³. Devam eden kazı çalışmaları sonucunda L16 açmasında Orta Tunç Çağ I dönemine tarihlenen çok odalı bir yapı ile karşılaşılır. Bu yapının tabanı sıvalıdır ve merkezi olarak konuşlandırılmış dairesel sabit ocaklar bulunmaktadır. Batıda kalan büyük odada yer alan ocak güzel bir işçilik göstermektedir. Daha küçük olan diğer odadaki dairesel sabit ocak ise tabana gömülü bir çömlek parçasından ibarettir²⁰⁴.

Orta Tunç Çağ II tabakası ise mimari anlamda zengin bir yapı sunmaktadır, çamurdal örgü tekniğinde yapılmış dikdörtgen ve yuvarlak evler bu katta birlikte görülürler. Yapıların içinde diğer tabakalardaki mimari unsurlarda olduğu gibi çatıyı taşıdığı düşünülen direğe ait yapı ortasında bir direk yeri ve depolama amaçlı içi sıvalı çukurlar

¹⁹⁷ Sagona vd. 1998, Pl. 2; Sagona 2004, 480.

¹⁹⁸ Sagona 2000, 335-336; Sagona 2004, 480 vd.

¹⁹⁹ Sagona 2000, 335 – 336.

²⁰⁰ Sagona 2000, 337 vd.

²⁰¹ Sagona and Sagona 2000, 65.

²⁰² Sagona, vd 1998, 31 – 64.

²⁰³ Sagona 2000, 337; Fig. 6.

²⁰⁴ Sagona and Sagona 2000, 65; Fig. 3.

mevcuttur. Bu tabakada L16 açmasında dörtgen planlı kireç sıvalı tabana sabitlenmiş ortası üç çıkıntılı dairesel sabit bir ocak ele geçmiştir. SOS IVB mimarisinin fark yaratan en önemli yapıları yuvarlak planlı yapılardır. 5 m. lik çapa sahip yuvarlak planlı bir yapının tek sıra taş temeli ele geçmiştir. Bu yapıların giriş kısmına dair herhangi bir kanıta rastlanmamıştır. Bu yapının kireç sıvalı tabanı dışında diğer yapılarda karakteristik olan mekân içi düzenlemelere dair bir veri ele geçmemiştir. Sadece mekânın dışında bir ocağa ait olabileceği düşünülen izler mevcuttur.

2.3.3.6. Cinis

Cinis Höyük Erzurum'un 40 km. Batısında, Kandilli Bucağının 4 km. güneyinde, bugün ki modern Ortabahçe Köyünün kurulmuş olduğu alanda yer almaktadır²⁰⁵ (**Harita 4**). Büyük ölçüde köy halkı tarafından tahrip edilmiş olan höyükte maalesef günümüze değin sistemli bir arkeolojik kazı çalışması yapılmamıştır. Kaçak kazılar ya da köylülerin höyükten toprak çekmesi sırasında ele geçen seramikler ve bölgesel anlamda ünik bir eser olan insan yüzlü bir ocak bugün Erzurum Arkeoloji Müzesinde korunmaktadır. Bu höyükten hasbelkader gelen malzemeler höyüğün en az Karaz, Güzelova ve Pulur Höyükleri kadar önemli bir Kura-Aras Kültürünün temsilcisi bir yerleşim olduğunu göstermektedir. Yapılan yüzey araştırmaları sırasında höyüğün 40x45 m. ölçülerinde bir alana yayıldığı saptanmıştır²⁰⁶. S. Güneri höyük ve civarında gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında höyüğün çevresini saran bir duvardan ve bu duvarın benzerlerinin Azerbaycan'daki bazı höyüklerle benzer bir durumda olduğundan bahsetmektedir²⁰⁷. Fakat son yapılan araştırmalarda bahsi geçen taş duvara dair kalıntılara rastlanmamıştır²⁰⁸. Tezimiz açısından bu yerleşimi özel kılan ise satın alma yolu ile Erzurum Arkeoloji Müzesi'ne getirilen bir birinin aynı, Kura-Aras Kültürü özellikleri yansıtan, pişmiş topraktan insan yüzü betimli iki adet ocak uzantısıdır.

²⁰⁵ A. Ceylan, "Erzurum Ovasında Önemli Bir Merkez: Cinis Höyük" Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:26, 2000, s. 29-30.

²⁰⁶ A. Ceylan, 2000, s. 29.

²⁰⁷ A. Ceylan, 2000, s. 29; A.S. Güneri, "Erzurum Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması" V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt II. 1984, s. 160 vd.

²⁰⁸ A. Ceylan, 2000, s. 30.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU KÜLTÜRLERİNDE ATEŞ VE OCAK

3.1. ATEŞ VE OCAK KAVRAMLARI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

İnsanoğlunun yapısı gereği hayatını idame ettirebilmek için çeşitli temel ihtiyaçlarını karşılaması zaruridir. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi'nde ihtiyaçlar kategorilere ayrılır ve bir kategorideki ihtiyaçları tam olarak gideremeyen insanın bir üst düzeydeki kategoriye geçemeyeceğinden, dolayısıyla da gelişim düzeyine ulaşamayacağından bahseder²⁰⁹. Bu ihtiyaçlar konisinin temelini ise yemek-içmek, barınmak gibi ihtiyaçlar oluşturmaktadır. Bahsedildiği gibi tarih sahnesine baktığımızda ilk insanların temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra sanatsal faaliyetlerle uğraştıkları, mağara hayatından yerleşik yaşama geçtikleri, tarım sayesinde gıdaya yakın oldukları, aletler ve yaşamı kolaylaştıracak çeşitli ürünlerin üretildiği, kısacası yaşam standartlarının zamanla iyileştiği ve her zaman bir yukarıdaki gelişim düzeyine ulaşıldığı görülmektedir. Ateşin keşfi ile insanoğlunun gelişim basamaklarını hızla tırmandığı görülür. Çalışmamızın bu bölümünde ateş kavramı üzerinde oldukça yoğunlaşacağız. Konu ocaklar olduğundan ateş kavramı değinilmesi gereken bir unsurdur. Ateş ocağın varoluş sebebidir. Bu nedenle ateş kavramını ayrıntılı olarak ele almak ocakların anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Fırınlarda ocaklar gibi ateşin kullanımında işe yarayan taşınmaz eşyalardır. Fakat fırınlar daha çok üretime yönelik yapılardır. Ocaklar ise daha çok günlük işlerde ve ısınmak amacı ile kullanılmışlardır²¹⁰.

Ateşin ilk olarak ne zaman kullanılmaya başladığı bir tartışma konusudur. Fakat ateşin çok erken dönemlerde keşfedildiği ve kullandığı arkeolojik buluntular ile kanıtlanmaktadır²¹¹. İlk insanların yaşantısına baktığımızda beslenme ihtiyaçlarını avcılık ve toplayıcılık ile sağladıklarını görmekteyiz. Barınmak için ise ağaç kovukları ve mağaraları tercih etmekteydiler. Ateş ise bu ihtiyaçları karşılarlarken insana sunulmuş büyük bir armağandı. Ateşin pek çok işlevi vardı; Isınmak, ısıtmak, aydınlanmak,

²⁰⁹ A. H. Maslow, *A Theory of Human Motivation, Psychological Review*, 1943, s. 370-396.

²¹⁰ R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, TTK Basımevi, 1991, s. 191.

²¹¹ C. Renfrew-P. Bahn, *Archaeology of Theories, Methods and Practice*, USA, 1997, 240; F. Berna-P. Goldberg vd. "Microstratigraphic evidence of in situ Fire in the Acheulean Strata of Wonderweck Cave, Northern Cape Province, South Africa", [Elektronik sürüm], *PNAS*, 2, April, 2012, s. 1215-1220.

pişirmek, avlanmak, yırtıcılardan korunmak, temizlemek, yakmak, ayıştırmak, birleştirmek, buharlaştırmak gibi pek çok şey ateş sayesinde yapılabiliyordu.

Etimolojik olarak incelediğimizde Türkçedeki ateş kelimesinin Farsça kökenli olduğu görülmektedir. Öz Türkçe karşılığı “od” dur. Yüksek ısıveren hızlı yanma olayı olarak tanımlanmaktadır. Modern dillerde ise İngilizce fire, Almanca feuer, Fransızca feu şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Ocak kelimesi ise içinde ateş yakılmaya yarayan yer anlamına gelmektedir. Od kelimesine eklenen -ak, -cak, eki ile odak\odcak\ocak kelimesi türetilmiştir. Almanca feuerstelle, herd; Fransızca foyer, réchaud, cheminé; İngilizce fireplace, hearth, oven olarak kullanılır. Ocak kelimesi bilinen anlamı dışında Türkçe’de pek çok anlamda kullanılmaktadır. Örneğin, ev-hane, aile-soy, yer üstünde ve yer altında cevher çıkartılan yer, kahvehanelerde çayın ve kahvenin yapıldığı alan, bahçe ya da bostanlarda ayrılmış ve yükseltilmiş toprak alan, aynı ülkü ve düşüncüyü paylaşanların toplandıkları veya görev yaptıkları kuruluş, bir takımyıldızı adı, kış ayı, anlamlarına gelmektedir. Hitit yatılı kaynaklarında da ocak tanrılarından “Dhaşşaş” ve “Dıngır.Meş K1.Ne” adı ile bahsedilmektedir. Luwicesi “Haşsaniti” olan ocak kelimesinin Sümerler’deki kullanımı “Gunni” dir. Hamit Zübeyir Koşay’ın Elazığ-Malatya civarında yürüttüğü kazılar sırasında duyarak aktardığı bir olay konumuz açısından oldukça ilginçtir. “İspir Türk köyünde bir ocakta ateş ansızın alevlenirse ve parlarsa “gil haşşa!” diye bağırlarlar. Gil Çuvaş Türkçesi’nde ve bazı Kafkas dillerinde ev manasına gelir. Anadolu’da ise aile demektir.”²¹² Bu hatıra Hititlerde haşşa olarak anılan ocağın günümüze yansması olarak değerlendirilebilir nitelikte bir örnektir.

Canlı türleri sınıflandırıldığında insanlar hayvanlarla birlikte tüketiciler grubuna girmektedirler. Fakat yaratılışı gereği hayvanlardan daha narin bir anatomiye sahiptir. İlk insanların sindirimi çok zor olan çiğ yiyecekleri tükettikleri bilinmektedir. Oysaki insanların mide ve diş yapısı çiğ et yemeye uygun değildir. Pişmiş yiyeceklerin hazmedilmesi daha kolaydır ve daha fazla kalori ve enerji kazanmayı sağlar. Bu durum insanın evrimiyle ilgili pek çok tartışmayı gündeme getirmiştir²¹³. Pişirilen yiyeceğin

²¹² H.Z. Koşay, “Keban’ın Pulur(Sakyol) Höyüğü Kazısında bulunan Kutsal Ocaklar” VIII. TTK Kongresi,1976, Ankara, s. 77-80. Ahmet Uhri, *Batı Anadolu Erken Tunç Çağı’nda Mutfak Kültürü Açısından Ocak ve Fırınlr*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000, s. 26.

²¹³ Alâeddin Şenel, *İlkel Toplum’dan Uygar Topluma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, 504, Ankara, 1982, s. 53-55.

yumuşak olması şakak kaslarının az çalışmasına, böylelikle şakaklara daha az baskı yaparak alının genişlemesine ve beyin hacminin artmasına olanak sağlar²¹⁴. Ayrıca çeneye düşen iş azaldığından güçlü olan çene küçülür. Bununla birlikte bitkisel ağırlıkta beslenen bireyin ateş sayesinde etin daha lezzetli olduğunu ve kolay yenebildiğini fark etmesiyle protein ağırlıklı bir beslenme yaygın hale gelmiştir. Bu da beynin protein sayesinde daha iyi gelişmesine zemin hazırlamıştır. Pişmiş yiyeceklerin tüketilmesi bağırsaklar ve boşaltım sistemi için de faydalı olmuştur. Çiğ yiyecekler bağırsaklarda uzun süre bekletilip şişkinliğe sebebiyet verirken, pişmiş yiyeceklerin kısa sürede sindirilmesiyle bağırsakların kapladığı alan daralmıştır. Böylece dışa doğru açılmış olan kaburga kemikleri bağırsak bölümünün küçülmesiyle içe doğru daralmışlardır. Bu gelişmelerin tümü bir araya getirildiğinde büyük bir anatomik değişim söz konusudur. Belki de uzun yıllar tartışılan evrim, aslında ateşin kullanılmaya başlamasıyla gelişen anatomik yapılar olabilir. Bu görüş şimdilik sadece bir varsayımdır.

Ateşin keşfi ve kullanımı insanların sosyokültürel yapılarını da etkilemiştir. Avcılık ve toplayıcılık sırasında günün büyük bir bölümünü dışarıda geçiren bireyler, yaşam alanında ateşin başında bir araya gelerek paylaşımda bulunmuşlardır. Paleolitik Çağ yerleşimlerinde ocak içinde ve etrafında bulunan yanmış kemikler yemeğin de hep birlikte ateş başında yendiğini göstermektedir²¹⁵. Ayrıca ateş başında yapılan aletlerin genç nesil tarafından görülüp öğrenilmesi ile teknolojik gelişime katkıda bulunulmuştur. Hepsinden önemlisi ateş bulunduğu ortamı ısıtarak soğuk ile meydana gelecek hastalıkların, çiğ yiyecek tüketilmesi ile oluşabilecek enfeksiyonların önüne geçerek insan ömrünün bir nebze de olsa uzamasını sağlamıştır²¹⁶.

Ateş bu kadar çok şeye fayda sağlarken bir ilah olarak görülmesi gayet normal karşılanmalıdır. İnsanoğlu doğada görerek anlam veremediği ve akıl erdiremediği, korku duyduğu pek çok şeye çağlar boyunca tanrı sıfatını yakıştırmıştır. Bunlar çağın getirdiklerine göre şekillenmiş bazen sona ermiş, bazense devam etmiştir. Ateş de bunlardan biri ve en uzun soluklularındandır. Günümüzde halen İran, Azerbaycan ve

²¹⁴ Uhri, 2000, s. 26.

²¹⁵ Karain ve Swartkrans'daki ocak içinde ve etrafında bulunan yanık kemikler buna örnektir. C.K. Brain-A. Sillen, "Evidence from the Swartkrans Cave for the Earliest Use of Fire", *Nature*, 1988, s. 336, 464-466.

²¹⁶ Paleolitik çağ insanının gerek gıda eksikliğinden gerekse küçük yaralanmalarla oluşan enfeksiyonlar gibi pek çok neden yüzünden 40'lı yaşlarına kadar yaşayabildikleri bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Metin Özbeke, *Dünden Bugüne İnsan*, 2007.

Hindistan gibi Asya Ülkelerinde ateşe tapınım ve ateş ile ilgili ritüeller devam etmektedir²¹⁷.

Ayrıca dinsel bir ritüel olduğu düşünülen Paleolitik Dönem mağara duvarlarındaki resimlerin ava çıkmadan önce avın iyi geçmesi adına yapılan seremoninin eserleri olduğu pek çok bilim insanınca tartışılan bir husustur²¹⁸. Bu resimlerde görülen av hayvanlarının yapımında mineral pigmentler²¹⁹ ile hayvansal veya bitkisel yağların karışımından elde edilmiş çeşitli renkler kullanılmıştır. Mağaraların bu kadar derininde ve karanlık alanlarda ele geçen resimlerin yapımında aydınlanmak için ateşin kullanılmış olması kaçınılmazdır²²⁰. Fransa'daki Lascaux Mağarası'ndan ele geçen pembe kumtaşıdan oyularak yapılmış bir kandil bu durumu aydınlatan bir kanıt niteliğindedir²²¹. Bunun dışında Avrupa'daki başka mağaralarda da aydınlanma ve ateş ile ilgili kanıtlar da ele geçmiştir²²².

Antik çağın maden teknolojileri de ateş sayesinde ilerleyebilmiştir. İlk başta düşük ısılarda eriyebilen bakır ve kalaydan yararlanılırken, insanoğlunun ateşi güçlendirmeyi öğrenmesi ile daha yüksek ısılarda eriyebilen demirden yapılmış sağlam eşyalar ve savaş aletleri kullanılmıştır. Hatta bu ayrım çağların isimlendirilmesinde belirleyici unsur olmuştur. Hallan Çemi ve Çayönü yerleşimlerinde ele geçen malahit parçaları 9200 yıl önce metallerin eritmeye başlandığının kanıtları olmuştur²²³.

İnsanoğlunun ateşi ilk olarak nasıl ve ne zaman kullanmaya başladığı bilinmemektedir. Fakat su götürmez bir gerçektir ki insanın ateş ile tanışması doğada olmuştur. Bu konu hakkında pek çok ön görüş sunabiliriz. Yıldırımların çıkardığı yangınlar, doğada kendiliğinden yanan ateşler²²⁴, yanardağlardan akan lavlar ve onların

²¹⁷ İngilizce dil eğitimi için 2011 yılı yazında gittiğim Hindistan'da ateşin insanlarca kutsal görüldüğü dini ritüelleri izleme fırsatı bulmam, ateşin dini seremonilerde nasıl kullanıldığını görebilmek adına benim için büyük bir deneyim olmuştur.

²¹⁸ P. Graziosi, *Palaeolithic Art*, New York, 1960, s. 152.

²¹⁹ Bunlar; hematit, kömür, demir oksit, manganez, toprak aşı boyası. Bkz. P. Potter, "Palaeolithic Murals and the Global Wildlife Trade, *Emerg Infect Diseases*, 11(7), July, 2005, 1164-1165. [Elektronik Sürüm]

²²⁰ P. Potter, 2005, s.1164-1165.

²²¹ S. A. De Beaune, "Palaeolithic Lamps and Their Specialization: A Hypothesis", *Current Anthropology*, Aug-Oct. No:4, Vol.28, 1987, Fig.1-4; P. Potter, 2005, s. 1164-1165.

²²² E. Riviere "La Lampe en Gres de la Grotte de la Mouthe (Dordogne)", *Bulletins de la Societe d'Anthropologie de Paris*, IV, s. 554-563.

²²³ Sevin, 2003, s. 114.

²²⁴ Bu günkü Antalya ili sınırları içerisinde kalan Olimpos'daki Yanartaş görenleri hayrete düşürmektedir. 60-90 cm genişlikteki bir çukur içinde kendiliğinden yanan ateş hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. G. E. Bean, *Eskiçağda Güney Kıyılar*, 1997, s. 150-154.

çıkardığı yangınlar, kuru bir ağacı keserken ya da delerken sürtünme kaynaklı kıvılcımlar sonucu elde edilen ateş gibi durumlar insanın ateş ile tanışma sebebi olmuş olabilir. Çatalhöyük'ten bir duvar resmi üzerinde bir yanardağın patlaması tasvir edilmiştir. Belki de o dönem insanlarınca tanrıdan gelen bir gazap olarak algılanan ve insan psikolojisinde yer eden bu durum yerleşimdeki tapınak VII.14'ün duvarında resmedilmiştir²²⁵. Ateşi bulup getirme görevinin avcılıkla uğraşan erkeğe ait olduğu, onu koruyup sönmemesi için çocuğu gibi besleyen kadın birey olduğu ön görülmektedir. Belki de bundan sebeptir ki ateş eril olarak, onu sınırlayan ve içinde tutan ocaklar ise dişil olarak düşünülür²²⁶. İlk başlarda ateş doğadan temin edilirken sonraları insanlar tarafından üretilmeye başlanmış böylece istenildiğinde ateşe ulaşmak ve yanında taşımak kolay hale gelmiştir.

Ocaklar her yaşam alanı için olmazsa olmaz olarak görülmüştür. Bazı uygarlıklar ise ocakları kutsal kabul ederek dinsel ritüellerini ocak ile gerçekleştirmişlerdir. Kutsal ocakların en erken örneklerini ise Höyücek ve Çatalhöyük yerleşmelerinde görebilmek mümkündür. Dinsel kullanıma yönelik ocakların en güzel örneklerini birazdan ayrıntılı şekilde ele alacağımız Doğu Anadolu Bölgesi'nde MÖ 4. Binyıl sonlarından MÖ 2. Binyıl başlarına kadar devam eden Erken Transkafkasya Kültürü, tezimizde kullandığımız isimle Kura-Aras Kültüründe rastlamaktayız²²⁷. Hititler de ise ocak tanrılarının bulunduğu ve kutsal gün ve bayramlarda ocakların kullanılmış olduğu elimize geçen Hititçe metinlerden anlaşılmaktadır²²⁸. Urartu ve Frig inanışlarında da ocak büyük öneme sahiptir. Ayrıca Antik Yunan mitolojisinde “ocak” Tanrıça Hestia ile temsil edilmekteydi. Hestia'nın evin dirlik, düzeni ve aile fertlerinin bekası ile ilgilendiği düşünülürdü.

²²⁵ J. Mellaart, *Çatalhöyük, Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, 2003, s. 103, Res.62-63.

²²⁶ Ateşin kutsal görüldüğü Zoroastrianizm dininde ateş tanrının oğlu olarak eril bir figür ile karşımıza çıkar. Bununla birlikte Urartu dinsel ritüellerinde ocak içerisine dökülen akdarı tohumları sperm ile özdeşleştirilirken, ocak da döl tutan ana rahmine benzetilmektedir. Bkz. M. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2003, s. 375-404. M. B. Baştürk, *Din ve Dini Ayinlerin Urartu Krallığı'ndaki Toplumsal ve Siyasi Yönü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tez Danışmanı: A. Çilingiroğlu, 2006, s. 85.

²²⁷ Mehmet Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Karmaşık Bir Kültürel Yapının Analizi*, İstanbul, 2011, s. 100-106.

²²⁸ Ahmet Ünal, “Boğazköy Metinlerinin Işığı Altında Hititler Devri Anadolu'su'nda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilere Örnekler”, *1992 Yılı Anadolu Medeniyetler Müzesi Konferansları*, Ankara, 1993, s. 17-18.

3.2. ANADOLU KÜLTÜRLERİNDE ATEŞ VE OCAK

Konumuz ocaklar olduğunda ateş mutlaka değinilmesi gereken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında ocak ve ateş birbirinden ayrılamaz iki temel kavramdır. Ateşin ne zaman keşfedildiği ve insanlar tarafından ilk olarak ne zaman kullanılmaya başlandığı sorusu bilim çevrelerinde her zaman tartışılan bir konu olmuştur. Son yıllarda yapılan arkeolojik çalışmalar ve gelişen arkeometri bilimi sayesinde ateşin çok erken dönemlerde keşfedildiği ve kullandığına dair kanıtlar ortaya konulmuştur²²⁹. İlk insanların doğa ile iç içe olan zor yaşantıları incelediğinde ateşin insanoğluna sunulmuş büyük bir armağan olduğu anlaşılmaktadır. Isınmak, ısıtmak, aydınlanmak, pişirmek, avlanmak, yırtıcılardan korunmak, temizlemek, yakmak, ayrıştırmak, birleştirmek, buharlaştırmak gibi pek çok işlem ateş sayesinde yapılabilmekteydi. Fakat ateş faydalı olabildiği gibi zararlı da olabilmekteydi. Kontrol edilemeyen ateş kısa bir sürede her şeyi yakıp küle dönüştürebilmekteydi. Ateşi kontrol altına almak ve diğer alanlara sıçramasını önlemek amacıyla etrafına dizilen bir taş sırası ateşin sadece bu belirli alan içinde “sınırlanmasını” sağlamıştır. Dairesel forma sahip bu taş sırası ocakların ortaya çıkış ve gelişim şemasında ilk basamağı oluşturmaktadır²³⁰.

Antik çağdan günümüze ateş insanlar için hayati öneme sahip olmuştur²³¹. Fakat ateş yakmak ya da ateşe ulaşmak günümüzdeki kadar kolay değildi. Yakın geçmişimizde dahi köy yerinde bir hanede ateş yakıldığında diğer evler kendi ocaklarını, fırınlarını yakmak için bu ateşten köz isterlerdi. Hatta “ateş almaya gelmek” deyiimi de ateş istemeye gelen komşunun ateş sönmeden evine yetişme çabasından türemiş bir deyimdir.

İnsanoğlunun doğada görerek akıl erdiremediği, korku duyduğu bazı durum ve nesneler çağlar boyunca ilahlaştırılmış ve tapınım görmüştür. Bunların en uzun soluklularından birisi de ateştir. Günümüzde halen çok tanrılı Asya dinlerinde ve özellikle antik çağdan bugüne İran ve Azerbaycan topraklarında varlığını sürdüren Zerdüştlükte²³²

²²⁹ Güney Afrika'daki Paleolitik Çağ mağara yerleşimlerinde yapılan arkeolojik çalışmalar günümüzden 1,5 milyon yıl önce ateşin insanlar tarafından kullanıldığını göstermektedir. C. Renfrew-P.Bahn, *Archaeology of Theories, Methods and Practice*, USA, 1997, s. 240; F. Berna-P. Goldberg- vd. “Microstratigraphic evidence of in situ Fire in the Acheulean Strata of Wonderweck Cave, Northern Cape Province, South Africa”, *PNAS*, April, 2, [Elektronik Sürüm], 2012, s. 1215-1220.

²³⁰ I. Yalçınkaya, “1988 Yılı Karain Kazısı”, *XI. Kazı sonuçları Toplantısı: 18-23- Mayıs 1989 Antalya*, Cilt:I, Ankara, 1990, 45-46.

²³¹ A. Uhri, *Ateşin Kültür Tarihi*, Ankara, 2003.

²³² M. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2003, s. 375-404.

ateş kutsal ve temizleyici bir unsur olarak görülmekte ve tapınım ritüelleri ateş ile gerçekleşmektedir. Çok tanrılı bir din olan Hinduizm’de ateşin tanrının oğlu olduğuna ve insanlar ve tanrılar arasında iletişimi sağlayan bir elçi olduğuna inanılmaktadır. Çeşitli tanrılar için düzenlenen dinsel seremonilerde yakılan ateşe bırakılan yiyecek ve tereyağının ateş vasıtası ile tanrıya ulaşıldıkları düşünülmektedir. Hinduizm’de ocağın şekli sunu yapılacak tanrının cinsiyetine göre değişiklik göstermektedir. Genellikle dörtgen formlar erkek tanrılar için dairesel formlar ise tanrıçalar için kullanılmaktadır²³³. Çağlar boyunca ateşe bahşedilen kutsallık çerçevesinde ocaklar da ateşi içlerinde barındırma sıfatı ile kutsal sayılmışlardır.

Anadolu Kültürlerinde ocaklar “evsel ocaklar” ve “kutsal ocaklar” olmak üzere iki temel amaç ile kullanım görmüşlerdir. Ayrıca bu ocaklar taşınabilir ve sabit olmak üzere kullanılacakları alanlara göre fonksiyonel çeşitlilik göstermektedirler. Günlük ev işlerinde kullanılan evsel ocaklar kutsal ocaklara göre daha basit şekilde yapılmakta ve genellikle üzerlerine bir kap oturtmaya müsait bir form göstermektedirler. Dinsel seremonilerde kullanılan kutsal ocaklar ise genellikle tapınım alanları içerisinde ele geçmektedirler. Kutsal ocaklar biçimsel olarak daha özenli yapılmışlardır ve çoğunlukla bezeme öğeleri içermektedirler²³⁴.

Gündelik işlerde kullanmaya yönelik ocakların Anadolu’daki ilk örneklerine Paleolitik merkezler olan Karain²³⁵ ve Öküzini²³⁶ Mağaralarında yapılan kazı çalışmaları sırasında rastlanmıştır. Basit taş dizisinden ibaret olan bu ilk ocakların yerleşik yaşama geçilen Neolitik Dönemde gelişerek devam ettiklerini izleyebilmek mümkündür²³⁷. Isıdan faydalanmak için çoğunlukla evlerin merkezine konumlandırılan ocakların, iklimi sıcak olan bölgelerde avlu içlerinde ortak kullanıma yönelik olarak yapıldıkları tespit edilmiştir. Ekseriyetle yuvarlak bazen ise dörtgen form gösteren bu ocaklar zeminden 5-10 cm. yükseltilmiş birer platform şeklindedir. Platform oluşturulurken zemine çay taşı

²³³ 2011’de gerçekleşen Hindistan ziyaretinde Tanrı Ganesh şenliklerinde Siddharth Satpathy ve Jayakrishna Mohorana ile kişisel görüşme.

²³⁴ M. Işıklı, “Erzurum’da TTK Adına Yapılan Kazılardan Ele Geçen Özel Bir Buluntu Grubu: Boynuzlu Objeler”, *XVI. Türk Tarih Kongresi*, 20-24 Eylül 2010, Ankara, Baskıda.

²³⁵ I. Yalçinkaya, “1988 Yılı Karain Kazısı”, *XI. Kazı sonuçları Toplantısı: 18-23- Mayıs 1989 Antalya*, Cilt:I, Ankara, 1990, 45-46.

²³⁶ I. Yalçinkaya, “1992 yılı Öküzini Kazıları”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı: 24-28 Mayıs 1993, Cilt:1*, Ankara, 1994, 44-45.

²³⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. N. Çalkaya, *Başlangıcından Demir Çağ Sonuna Kadar Anadolu Kültürlerinde Ocak*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Semineri), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013.

veya çakıl taşı döşenmiş bunların üzeri kerpiç çamuru veya kil ile kaplanmıştır. Zemine sabit olan bu ocakların orta kısımları içe doğru hafif eğimlidir ve kenar kısımları külün dışarı taşmaması için yükseltilerek sıvanmıştır. Biriken külün tahliyesi için kenar kısımlarında ağız denen küçük birer açıklık bırakılmaktadır. Dinsel kullanıma yönelik ocakların ilk örnekleri de bu dönemde Çatalhöyük tapınaklarında karşımıza çıkar²³⁸. Tapınak zemine sabit olarak yapılan bu ocakların dinsel seremonilerde tanrıya sunulan etlerin yakılmasında ya da sunu kabullerinde kullanıldıkları düşünülmektedir. Ayrıca birazdan ayrıntılı olarak ele alacağımız antropomorfik betimli Karaz Kültürü ocaklarını anımsatan ve Neolitik Dönem'e tarihlenen Höyücek'ten ele geçen bir ocak parçası antropomorfik betimli ocakların ilk örneğidir²³⁹.

Anadolu'da sadece bir geçiş evresi olarak gözlenen Kalkolitik Dönem ocakları ise tipolojik açıdan Neolitik Dönem ocaklarından farklılık göstermemektedir. Fakat bu dönemde ocak taban döşemelerinde taşın yanı sıra kırık seramik parçaları da kullanılarak hem daha iyi bir ısı yalıtımı sağlanmış hem de taban mukavemeti artırılarak ısının etkisi ile tabanın çatlayıp dağılması engellenmiştir²⁴⁰. Ayrıca Kalkolitik Dönemle birlikte taşınabilir ocakların ilk örnekleri de görülmeye başlar. Tunç Çağlarda ise artan nüfusa da bağlı olarak ocaklar sayısal olarak artar ve çeşitlenir. Erken Tunç Çağa tarihlenen Beycesultan'daki ocak-sunaklar konumuz açısından oldukça ilginçtir ve ocak ve sunakların yan yana kullanımları açısından ilk örneklerdir²⁴¹. Yerleşimdeki iki tapınak yapısı içerisinde tabandan yükseltilmiş dörtgen bir platform üstünde pişmiş topraktan yapılmış, yaklaşık 60 cm. yüksekliğinde, iç içe daire bezemeleri ile süslenmiş boynuz biçimli yan yana iki dikme ve bunların hemen yanında küçük bir ocak yeri tespit edilmiştir. Dinsel seremonilerde sunak olarak kullanıldığı düşünülen bu iki dikmenin yanındaki ocağın içi küllerle doludur ve ocaklardan birinde in-situ şekilde bir kap ele geçmiştir²⁴². Bazı arkeologlar bu ocak-sunaklar ile Kura-Aras Kültürü ocakları arasında

²³⁸ J. Mellaart, *Çatalhöyük, Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, 2003, 103, Res.62-63. İ. Hodder, *Çatalhöyük Leopardın Öyküsü*, 2006, s. 109.

²³⁹ R. Duru- G. Umurtak, *Höyücek, 1989-1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları*, Ankara, 2005, 14, Lev. 7-14/1.

²⁴⁰ N. Çalkaya, a.g.e. s. 21-31.

²⁴¹ Seton Lloyd, *Beycesultan III*, London, 1972, 24-25, Fig. 7-9, Pl.15.

²⁴² Lloyd, a.g.e. s. 24-25.

karşılaştırmalar yapmışlardır²⁴³. Ancak ikisi arasında coğrafi olarak bağlantı kurmak pek de kolay değildir.

MÖ. 2. Binyıl başlarında ticarete söz sahibi olan Orta Assur Krallığı'nın Anadolu'da kurduğu Karumların başında Kültepe-Kaneş yerleşimi gelmektedir. Yerleşiminden oldukça fazla ve çeşitli ocaklar ele geçmiştir²⁴⁴. Kültepe'deki ocakların ana tipi; pişmiş topraktan, at nalı biçimli, andironlu²⁴⁵ ocaklardır. Zeminden birkaç santim yükseltilmiş dörtgen platform üzerine sabitlenmiş andironların iç kısımlarına üzerine bırakılan kabın kaymaması için düğme şeklinde çıkıntılar yapılmıştır. Bu andironların küçük örnekleri de bulunmaktadır. Taşınabilir olan bu küçük andironlar, büyük andironların içine yerleştirilerek istenildiğinde büyük kap, istenildiğinde küçük kabın kullanımı kolaylaştırılmıştır. Tipolojik açıdan Elazığ –Malatya Bölgesi'nde sıkça rastladığımız Karaz Kültürü ocaklarını anımsatmaktadırlar. Kaneş-Karum ocakları üzerindeki yoğun yanık izleri ve kül bu ocakların evsel kullanıma yönelik olarak yapıldıklarını göstermektedir.

Anadolu'nun ilk merkezi devletini kurmuş olan Hititler de ise hem evsel hem de dinsel kullanıma yönelik ocakların var olduğu görülmektedir. Boğazköy'de taban kısımları taş döşeli sabit ocaklar ele geçmiştir²⁴⁶. Ayrıca tapınakların çevresinde de dinsel törenlerde kullanıldığı anlaşılan ocak yerleri tespit edilmiştir. Bu ocaklar genellikle dairesel formlu ve geniş çaplıdırlar. Hititlerde ocak tanrılarının saygı gördüğü ve kutsal gün ve bayramlarda ocakların hazır bulunduğu elimize geçen Hititçe metinlerden anlaşılmaktadır²⁴⁷. Hitit yatılı kaynaklarında ilk defa ocak tanrılarında “*Dhaşşaş*” ve “*Dıngır.Meş Kı.Ne*” adı ile bahsedilmektedir. Luwicesi “*Haşşaniti*” olan ocak kelimesinin Sümerler'deki kullanımı “*Gunni*” dir. Hamit Zübeyir Koşay'ın Doğu Anadolu'da sürdürdüğü ülkemizin ilk etnoarkeolojik çalışmaları da olan araştırmalar sırasında duyarak aktardığı bir olay konumuz açısından oldukça ilginçtir. “*İspir Türk*

²⁴³ Winifred Lamb, “Some Early Anatolian Shrines”, *Anatolian Studies* 6, 1956, s.87-94. Steven Diamant-Jeremy Rutter, “Horned Object in Anatolia and the Near East and Possible Connexions with The Minoan Horns of Consecration”, *Anatolian Studies* 19, 1969, s. 148-155.

²⁴⁴ T. Özgüç-N. Özgüç, *TTK Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949*, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s. 2. T. Özgüç, *Kültepe-Kaniş, Assur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, TTK Basımevi, Ankara, 1959, 22-23.

²⁴⁵ Andiron: Ocak ayağı, üçayak anlamında kullanılmaktadır.

²⁴⁶ J. Seeher, “Boğazköy, Boğazköy-Hattuşa 1998 Yılı Kazı Çalışmaları”, *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24-28 Mayıs 1999, Ankara, Cilt I, 2000, s. 299-308.

²⁴⁷ A. Ünal, “Boğazköy Metinlerinin Işığı Altında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilere Örnekler”, *1992 Yılı Anadolu Medeniyetler Müzesi Konferansları*, Ankara, 1993, 17-18.

köyünde bir ocakta ateş ansızın alevlenirse ve parlarsa “Gil haşşa!” diye bağırlar. Gil Çuvaş Türkçesi’nde ve bazı Kafkas dillerinde ev manasına gelir. Anadolu’da ise aile demektir.²⁴⁸ Bu hatıra Hititlerde “haşşa” olarak anılan ocağın günümüze yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Demir Çağlarda ise Doğu Anadolu Bölgesi’nde büyük güç olan Urartu’nun dini inanışlarında ateş ve ocağın büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Urartu krallarından II. Rusa’ya ait günümüze en iyi şekilde ulaşmış Urartu kalelerinden biri olan Van Ayanis Kalesi’ndeki Haldi Tapınağı’nın güney ve kuzey cephelerine bitişik şekilde ele geçen iki ocak Urartu Kültürü’nde ocakları anlayabilmemiz açısından oldukça ilgi çekici bir örnektir.²⁴⁹ Bir tarafı tapınak duvarına dayalı olan bu ocaklar yarım daire şeklindedir. Ocakların etrafında tanrıya sunu olarak verildiği düşünülen akdarı taneleri görülmektedir. Bunun yanı sıra kuzey ocak yanında aslan başı protomlu ve üzerinde Urartuca yazıt bulunan bronz bir kalkan ele geçmiştir. Yazıtta “*Efendisi Haldi’ye, Argıştı oğlu Rusa, bu kalkanı yaptırdı ve yaşamı için adadı; onu Rusa’nın Eiduru karşısındaki şehrine koydurdu. Haldi’nin yüceliğinin yardımıyla ben Argıştı oğlu Rusa, kudretli kral, yüce kral, ülkelerin kralı, Biainili’nin Kralı, güçlü kral, Tuşpa kentinin efendisi. Rusa der ki: Her kim bu kalkanı alırsa, kim ki onu atarsa(?), kim sulara .?., kim.?, her kim ateşlerin (ve/veya) toprakların(?) üzerine toprak atarsa, kim ki benim adımı siler ve yerine kendi adını koyarsa, Tanrı Haldi onu, onun tohumunu ve tohumunun tohumunu Güneş(ışığı) altından yok etsin.*”²⁵⁰ ifadesi yer almaktadır. Yazıtta ateşin üzerine toprak atmanın yani ateşi söndürmenin yasak olduğundan söz edilmektedir. Yazıttan bu ocakların ve burada yakılan ateşin kutsal olduğu ve bu ateşlerin söndürülmediği anlaşılmaktadır. Bu ateşlerin arındırıcı, temizleyici bir gücü olduğuna da inanılmaktadır²⁵¹. Ayrıca Urartu’nun baş tanrısı Haldi de ateş ile ilişkilendirilmektedir. Nitekim tanrının Anzaf Kalkanı üzerindeki betiminde de kılıcından ve kendinden

²⁴⁸ H.Z. Koşay, “Keban’ın Pulur (Sakyol) Höyüğü Kazısında bulunan Kutsal Ocaklar” VIII. TTK Kongresi, 1976, Ankara, 77-80. Ahmet Uhri, *Batı Anadolu Erken Tunç Çağı’nda Mutfak Kültürü Açısından Ocak ve Fırınlr*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000, 26.

²⁴⁹ M. B. Baştürk, *Din ve Dini Ayinlerin Urartu Krallığı’ndaki Toplumsal ve Siyasi Yönü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üni. Sosyal Bil. Enst., Tez Danışmanı: A. Çilingiroğlu, 2006, s.79.

²⁵⁰ M. Salvini, “Royal Inscriptions on Bronze Artifacts”, *Ayanis I, Ten Years Excavations at Rusahinili Eidurukai 1989-1998*, ed. A. Çilingiroğlu-M. Salvini, Roma, 2001, 272.

²⁵¹ M.B. Baştürk, “Ayanis Tapınağı’ndaki Simgeler Işığında Urartu Kült Uygulamaları Üzerine”, *Altan Çilingiroğlu’na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığına Adanmış Bir Hayat*, ed. H. Sağlamtimur-E. Abay ve diğ. 2009, s. 141.

yalımlar çıkmaktadır²⁵². Bu örnekler bir Doğu Anadolu kültürü olan ve Kura-Aras Kültürü ile hemen hemen aynı coğrafyayı paylaşmış olan Urartu Kültürü'nde ateş ve ocakların yerini ve önemini göstermesi açısından dikkat çekicidirler.

Anadolu'da yapılan arkeolojik araştırmalar Anadolu'daki kültür tarihinin Alt Paleolitik Dönem gibi çok erken bir tarihte başladığını göstermiştir. Erken dönemlerde yaşantısını doğada idame ettiren insanoğlu Neolitik Dönem ile yerleşik hayata geçmiştir. Yerleşik yaşamın getirmiş olduğu en büyük yeniliklerden biri konut inşasıdır. Böylece istenilen yerde barınmak daha kolay hale gelmiş olur. Günümüze kadar ulaşan mimari yapılar inşa edildiği dönemin yaşantısı hakkında önemli ipuçları sunmaktadırlar. Ocaklar ise bu mimari yapılanmanın ayrılmaz bir parçasıdır. Bazen mimari ile bütünleşmiş bazense taşınabilir şekilde kullanılan ocaklar insan hayatı için vazgeçilmezlerden biri haline gelmiştir. Tarih boyunca ocakların genel anlamda iki şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Günlük ev işlerinde; yiyecek pişirmek, çamaşır yıkamak, banyo yapmak için su ısıtmak, ısınmak, aydınlanmak, eritmek, birleştirmek, kaynatarak temizlemek gibi işlerde “evsel ocaklar”, dini seremonilerde ve tapınımında ise “kutsal ocaklar” kullanım görmüşlerdir. Evsel ocaklar kutsal ocaklara göre daha sade ve basit şekilde yapılmıştır. Bazen ateşi sınırlamak adına ateş kenarına dizilen taşlar basit bir ocağı meydana getirirler. Evsel ocaklar genellikle üzerine bir kap oturtmaya müsait bir şekil gösterir. Kutsal ocakların biçimleri ise daha karmaşıktır ve bezeme öğeleri ve dini semboller içermektedirler²⁵³. Ocak ve ateş bazı uygarlıklar tarafından tanrı olarak seçilmiş ve tapınım görmüşlerdir. Kutsal ocakların en güzel örneklerini Çatalhöyük'te, Beycesultan'da ve Doğu Anadolu'nun karakteristik kültürü olan Erken Transkafkasya Kültürü yerleşimlerinde görebilmek mümkündür²⁵⁴. Çağlar boyunca yaradılış özelliklerinden ötürü kadın bireyin görevi ev düzenini sağlamak, çocuklarla ilgilenmek, hanedeki ateşi canlı tutmak ve hane halkını doyurmaktır. Ateşi canlı tutmak çok önemliydi. Çünkü ateş yakmak günümüzdeki kadar kolay değildi. Anadolu'nun yakın geçmişinde dahi şehirden uzak yerleşmelerde çakmak, kibrit gibi ateş yakmaya yarayan malzemenin çok değerli olduğu görülebilmekteydi. Köy yerinde bir hanede ateş yakıldığında diğer evler kendi ocaklarını, fırınlarını yakmak için bu ateşten köz isterlerdi.

²⁵² Baştürk, Urartu Kült Uygulamaları, s.141.

²⁵³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mehmet Işıklı, “Erzurum'da TTK Adına Yapılan Kazılardan Ele Geçen Özel Bir Buluntu Grubu: Boynuzlu Objeler”, XVI. TTK Kongresi, 2013, Baskıda.

²⁵⁴ Işıklı, 2011, s. 100-106.

Hatta “ateş almaya gelmek” deyiimi de ateş istemeye gelen komşunun ateş sönmeden evine yetişme çabasından türemiş bir deyimdir. Bununla birlikte bir evde ocak ya da fırın yakıldığında ekmek ve yemek pişirmek, çamaşır ve banyo için su ısıtmak gibi ateş vasıtasıyla yapılan pek çok işin aynı gün içinde yapıldığını öğrenmekteyiz²⁵⁵. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi ocak kelimesi hane-yuva, aile ile özdeşleştirilmiştir. Sıcak olmasından ötürü aile fertlerinin başında toplanması ve genellikle ısıyı yayması açısından evlerin orta kısımlarına yerleştirilmeleri hane ile özdeşleştirilmelerinin nedeni olabilir. Bununla ilgili pek çok atasözü de literatürdeki yerini almıştır. “Ocağı kör kalmak” yani soyu tükenmek, “ocağı sönmek” ve “ocağına incir dikmek” ise evini yuvasını dağıtmak, ailesi dağılmak, “ocağın tütsün” hanenin dirlik düzeni daima sürsün anlamında kullanılan deyimlerdir.

3.2.1. Paleolitik Dönemde Ateşin Kullanımı ve İlk Ocaklar

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ateşin ilk olarak ne zaman insanlar tarafından kullanılmaya başladığı bilim çevrelerince tartışılan bir konudur. Yakın zamana kadar ateşin ilk kullanımına dair 400-500.000 yıl öncesi önerilmekteydi. Bu tarihlemeye kanıt olarak da 1929 yılında Çin’de Chou-K’ou-Tien Mağarası’nda ele geçen Pekin Adamı (Sinanthropus) olarak adlandırılan Homo Erectus Pekinensis’e ait iskeletlerin yanında bulunan yanık izleri gösterilmekteydi²⁵⁶. Daha sonra 1988 yılında C. Brain ve ekibinin Güney Afrika’da yaptığı arkeolojik çalışmalar sırasında Swartkrans Mağarası’nda ele geçen yanmış kemikler ateşin kültür tarihini 1.500.000 yıl öncesine taşımıştır²⁵⁷. Ateşin ilk kullanımına dair en son bulgular ise 2011 yılında Francesco Berna ve ekibinin Güney Afrika’daki Northern Cape Bölgesindeki Wonderwerk Mağarası’ndan gelmiştir. Mağaranın 30 metre derininde bulunan yanmış kemik parçalarına kızılötesi ışın altında²⁵⁸ yapılan incelemelerde kemiğe dayanıklılık kazandıran Hidroksiapatit mineralinin ısıtılma

²⁵⁵Erzurum Yöresi’nde 2011 yılında yürüttüğümüz etnoarkeolojik çalışma sırasında köy halkı ile yaptığımız söyleşilerde sık sık duyduğumuz konulardan birisi, bölgede ateşin ne kadar büyük bir değere sahip olduğudur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. A. Uhri-N. Çalkaya, “Erzurum Yöresinde Süt Ürünleri Ve Etin Geleneksel Yöntemlerle Saklanması”, *Uluslararası Doğu Anadolu güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu: 10-13 Ekim 2012*, Erzurum, Bildiri Metni (Baskıda).

²⁵⁶ R.J. Braidwood, *Tarih Öncesi İnsan*, 1995, 32; V. Kaya, “Ateşin İnsanlığın Gelişmesinde Biyolojik ve Kültürel Etkisi” *1993 yılı Anadolu Medeniyetler Müzesi Konferansları*, Ankara, 1994, s. 96-117; H.T. Uçankuş, *Arkeoloji*, 2000, s. 191-192.

²⁵⁷ Brain-Sillen, 1988, s. 336, 464-466.

²⁵⁸ Fourier Transform Infrared Microspectroscopy (mFTIR)

sonucunda genişlemiş olduğu görülmüştür. Berna, kemiklerin 65°C de ısıtıldığını yaptığı bu inceleme sonucunda ortaya koymuştur²⁵⁹. Kemiklerin bu kadar derinde bulunmuş olması doğal bir ateşin değil de insan eliyle yakılmış bir ateşin varlığını kanıtlar niteliktedir. Kemiklerin 65°C’de ısıtılmış olması etin pişirilmek amacıyla ateşe tutulmuş olabileceği düşüncesini aklımıza getirmektedir. Harvard Üniversitesinden R. Wrangham ise bu konuya şüpheli yaklaşarak, o dönemde çiğ et yendikten sonra da kemiklerin ateşe atılmış olabileceğini öne sürmektedir²⁶⁰. Fakat düşünecek olursak ateşe atılmış kemiklerin daha yüksek ısılara maruz kalarak yanmış olması gerekmektedir. Bu nedenle bu yerleşimde yiyecek pişirmek amaçlı ateş yakılmış olduğu akla mantıklı gelmektedir. Berna ve ekibine göre bu yerleşimde ateş 1,5 milyon yıl önce kullanılmış olmalıdır.

Anadolu’da ise ateşin ilk izlerine bugün Antalya İli sınırları içerisinde kalan Karain Mağarasında rastlanmıştır. Kazılar sırasında ele geçen yanmış kemik, yanmış bitki ve kömür parçaları günümüzden 92-110.000 yıl önce Orta Paleolitik Dönem Anadolu’sunda insanların ateşi kullandıklarının ve yakmayı bildiklerinin ve hatta yiyecek pişirebildiklerinin belgesi olmuştur²⁶¹. Karain Mağarası’nda 1946 yılında K. Kökten başkanlığında başlayan kazı çalışmaları, 1973 yılına kadar aralıklarla devam etmiştir. 1973 yılında Kökten’in vefatı ile duran kazı çalışmalarını 1985 yılında I. Yalçinkaya devralmıştır. Kazının ilk yıllarından itibaren yanık izleri, yanık kemik, bitki ve kömür parçaları ateşin kullanılmış olduğunu gösterse de 1988 yılına kadar bir ocağın varlığına mağarada rastlanamamıştır. Fakat yanmış kemiklerin fazlaca ele geçmesi mağarada bir ocak yapısının varlığı konusundaki soruları gündeme getirmiştir²⁶². En nihayetinde 1988 yılı kazı sezonunda üst üste dizilmiş taşlardan oluşan bir ocak yapısı ortaya çıkartılmıştır²⁶³. Fakat bir önceki kazı sezonunda yanık izleri takip edilirken ocağın bir kısmı yanlışlıkla kaldırılmıştır. Işın Yalçinkaya’ya göre bu buluntunun gerçek bir ocağa ait olduğunun kanıtları şöyle sıralanmıştır:

²⁵⁹ Berna ve diğ. 2012, s. 1215-1220.

²⁶⁰ Berna ve diğ. 2012, s. 1215-1220.

²⁶¹ I. Yalçinkaya, “1986 Yılı Karain Kazısı”, *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 6-10 Nisan, Cilt:1, Ankara, 1987, s. 19; I. Yalçinkaya, “1987 Yılı Karain Kazısı”, *X. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23-27 Mayıs, Cilt:1, Ankara, 1988, s. 21.

²⁶² 1987 yılı buluntularının %14.72’si ve 1988 yılı buluntularının ise %46.12’si yanmış kemiklerden oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. E. Deniz-H. Taşkiran, “Karain Mağarası’nın Pleistosen Faunasına İlişkin Preliminer Gözlemler”, *V. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 18-23 Mayıs 1989, Ankara, 1990, s. 77-87.

²⁶³ I. Yalçinkaya, “1988 Yılı Karain Kazısı”, *XI. Kazı sonuçları Toplantısı: 18-23- Mayıs 1989 Antalya*, Cilt: I, Ankara, 1990, s. 45-46, Çiz. 1.

“1- Duvarı oluşturan taşların büyük bir bölümünün kalker olmasına karşın, aralarında kuvars parçalarının yerleştirilmiş olması, bunun mağara tavanı döküntüsü olmayıp, yapay, bir başka deyişle insanlar tarafından getirilmiş olduğunu göstermektedir.

2- Ocağın içi ve çevresinden ele geçen çok sayıdaki yanmış kemik, çakmaktaşı ve kömür parçacıkları, yanma olayının açık izleridir.

3- Taşların bazı yüzlerinin kızılımtırak bir renk almış ve yapılarının bozulmuş olması, bunların ateşe maruz kaldıklarını göstermektedir.

4- Taşların biçimleri incelendiğinde, hemen hemen tamamına yakın bir kısmının altlarının düz oluşu, bunların rastgele değil, bilinçli bir şekilde seçilerek üst üste konulduklarını kanıtlamaktadır.

5- Ayrıca ocağın iç kısımlarına denk gelen toprağın sertleşmiş olması da, ısıya maruz kaldığını göstermektedir.”²⁶⁴

Karain Mağarası dışında Anadolu’nun en eski yerleşimlerinden olan Öküzini Mağarası da Anadolu’da kullanılan ilk ocaklar hakkında bilgiler sunmaktadır. Üst Paleolitik-Epipaleolitik Dönemlere tarihlenen mağara ’da 1956 yılında Kökten tarafından küçük bir sondaj çalışması yapılır, 1990 yılından sonraki kazı çalışmalarını Yalçinkaya devam ettirir. 1992 yılı kazılarında çok ilginç şekilde bulunan 3 adet basit ocak dikkati çekmektedir²⁶⁵. Ocaklardan ikisi yan yanadır ve oturma tabanında bulunmaktadır. Bu iki ocağın arası taş döşeme ile kaplıdır. Üçüncü ocak ise daha alt seviyededir. Yoğun şekilde kullanım gördüğü anlaşılan ocakların yanlarında bulunan kalker blokların mağaranın ağzından gelen havanın ateşi etkilememesi için birer paravan gibi kullanıldığı anlaşılmıştır. Ocaklara bakıldığında paravanlar arasına hafifçe oyulmuş çok sığ küvetler gibi görülürler. Bu ocakların içi yanmış odun kömürü ile doludur²⁶⁶.

Bu yerleşimler dışında Anadolu’da Paleolitik Dönem’e tarihlenen Marmara Bölgesi’ndeki Yarımburgaz ve Akdeniz Bölgesinde yer alan Beldibi, Belbaşı Mağaralarında da yanık izlerine rastlanmış fakat herhangi bir ocak yapısı ele geçmemiştir. Ayrıca her ne kadar yanık izleri bulunsun da bunlara ocak demek ya da daha önemlisi insan eliyle yakılmış bir ateş diyebilmek için daha fazla arkeometrik araştırmaya ihtiyaç vardır.

²⁶⁴ I. Yalçinkaya, 1989, s. 46.

²⁶⁵ I. Yalçinkaya, “1992 yılı Öküzini Kazıları”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı: 24-28 Mayıs 1993, Cilt: 1*, Ankara, 1994, s. 44-45, Çiz. 4.

²⁶⁶ I. Yalçinkaya, 1994, s. 44-45.

3.2.2. Neolitik Dönem Ocakları (MÖ. 8500/8300-4500)

Paleolitik Dönem boyunca toplayıcılık sayesinde tohumları ve bitkileri tanıyan²⁶⁷ insanlar istedikleri zaman yiyeceğe kolayca ulaşabilme arzusu ile büyük bir gelişmeye imza attılar ve Neolitik Devrim²⁶⁸ olarak da anılan Neolitik Dönem ile yerleşik yaşama ve tarıma merhaba dediler. Dönemin başlarında toplayıcılık ve tarım beraber yürüse de sonraları bu alışkanlık terk edilmiştir. Avcılık ise tarım ile birlikte uzun süreler devam etmiştir, fakat daha sonra hayvan evcilleştirme ve yetiştirme ile protein zengini hayvansal gıdalara ulaşmak kolay hale gelmiştir. Neolitik Çağ, Çanak Çömleksiz Neolitik(MÖ 8300-6000/5500) ve Çanak Çömlekli Neolitik(6000/5500-4500) olmak üzere iki dönem altında incelenmektedir. Kısaca keramik öncesi ve sonrası olarak da tanımlayabiliriz. Görüldüğü üzere ateşin önemi burada bir kez daha vurgulanır. Çünkü çamurun şekillendirilip pişirilmesi ile keramikler ortaya çıkar ve yeni bir dönemin kapıları açılır. Ateş bu yönüyle bir nevi medeniyet göstergesidir. Biz arkeologların bu gün eski çağları yorumlamak ve tarihlemek için kullandığı en büyük kültürel öge keramiklerdir. Neolitik Dönemde üretim sonucu elde kalan ihtiyaç fazlası ürünün bozulmadan saklanabilmesi için seramik kaplar çok büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte sulu yemek ve yiyeceklerin pişirilmesi ve tüketilmesi insan metabolizması için önemli bir adım olmuştur. Ayrıca yiyeceklerin bozulmaması için pişirilerek saklanması ateş ve ocakların önemini bir kez daha vurgular²⁶⁹. Şimdi Neolitik Dönem yerleşimlerine tarihsel bir sıralama ile değinerek yerleşimlerdeki ocak tipolojilerine dair bilgi edineceğiz.

Anadolu'nun günümüze değin bilinen en eski yapılaşma tarihini veren ve Akeramik Neolitik Döneme tarihlenen Göbekli Tepe bu günkü Urfa İli sınırları içinde yer almaktadır. Yerleşimde yapılan kazılar sonucunda buranın bir tapınım alanı olarak inşa edildiği ve konutlara dair bir kalıntı olmadığı anlaşılmıştır. Bilim çevrelerinde büyük yankı uyandıran ve tarihlenmesi her daim tartışılan bu yerleşim hakkında yaptığımız yayın taramalarında ocak yapılarına dair bilgiye rastlanılmamıştır.

En az Göbekli Tepe kadar erken dönemlere tarihlenen ve Anadolu'nun ilk köyü olarak nitelendirilen, günümüzde ise Batman Baraj Gölü suları altında kalmış olan Hallan

²⁶⁷ Toplayıcılık görevini üstlenen kadın bireyin tohumu ve bitkinin gelişimini erkekten daha iyi gözlemlemiş olabileceği, belki de Neolitik devrimin ilk kıvılcımlarını bir kadının atmış olabileceği şimdilik bir var sayımdır.

²⁶⁸ Gordon Childe'in ortaya atmış olduğu kavram, ayrıntılı bilgi için Bkz. Sevin, 2003, s. 41.

²⁶⁹ Neolitik dönemde süt veren hayvanların beslendiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Tam anlamıyla emin olamasak da Neolitik Çağ insanı sütü bozulmadan saklaması için ateşe ve ocağa ihtiyaç duymuş olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uhri-Çalkaya, 2015.

Çemi’nde M. Rosenberg tarafından 1990-1994 yılları arasında kurtarma kazıları kapsamında kazı çalışmaları yapılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında dal-örgü teknikte yapılmış Akeramik Neolitik Döneme tarihlenen yuvarlak planlı evler tespit edilmiştir. Evlerin bazılarının tam merkezinde taban seviyesinde birer ocak yeri bulunduğu görülmüştür. Basit şekilde yapılan ve evsel kullanıma yönelik olan bu ocaklar genellikle üç adet kumtaşı bloğunun “U” biçiminde yerleştirilmesiyle meydana getirilmiştir²⁷⁰. Bazılarında ise ev tabanı taş ile döşelidir ve tabanın ortasında taş döşenmeyen yuvarlak bir açıklık çukur bırakılır. Bu kısım ateş yakmak için kullanılmaktadır. **(Resim 16)**

Resim 16: Hallan Çemi Yuvarlak Planlı Mimari Ortasında Ocak Yeri (M. Rosenberg, 2007, fig.6)

Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki ilk tarımcı köy toplumlarının yerleşik hayata geçtikleri dönemi net bir şekilde izleyebildiğimiz Çayönü yerleşmesi ise Diyarbakır ili Ergani ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. J. Braidwood ve H. Çambel tarafından 1964 yılından itibaren 16 kazı dönemi kazılmış olan yerleşimde Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem’e dair farklı mimari tarzların birleştiği yirmi beşten fazla yapı katı ortaya çıkartılmıştır. Farklı yapı evrelerinin bir arada olması Neolitik Dönemin ocak çeşitleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Hangi tabakada olursa olsun avlu kısımları konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü genellikle ocağın bulunduğu ve günlük işlerin yapıldığı kısımlar buralardır. İklimin sıcak olduğu bu bölgede fırın ve ocakların avluda bulunması gayet normaldir. Kazıcıları tarafından bazen

²⁷⁰ M. Rosenberg, “The Hallan Çemi Excavation 1993”, *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı: 30 Mayıs-3 Haziran 1994*, Ankara, 1995, s. 87.

ateş yeri olarak da tabir edilen, hafif çukur içleri küçük çakıl taşlarıyla özenle döşenmiş ocaklar yoğun kullanım görmüşlerdir. Bazılarının içleri kül ile doludur²⁷¹. Yerleşimde yapılan kazı çalışmaları sırasında hücre planlı yapıların altında, hücre planlı konutlara benzeyen fakat daha geniş odalı yapıların olduğu MÖ. 8200-8000 'e (PPNC) tarihlenen bir tabaka tespit edilmiştir. Tabanları taş döşemeli büyük odaları bulunan bu evlerden birinde iç avlu olduğu sanılan bir alanda duvardaki çıkıntılardan birinin ocak olduğu düşünülmektedir²⁷². Höyüğün orta kesiminde saptanan 45x35 metrelik bir meydan-avlu höyüğün en eski evresi olan Çukur Barınaklar Evresini (MÖ.10.200-9400-PPNA) temsil etmesi açısından önem arz etmektedir. Zemin kısmı birkaç defa sıvanarak yenilenen bu meydanın altındaki en eski yapı katında saptanan dikdörtgen oda kalıntısının taş döşeli zemininde içleri taş döşeli yuvarlak ateş yakma yerleri saptanmıştır²⁷³. Izgara planlı yapılar katının ilk evresinde karşımıza çıkan büyük bir yapı biriminin bir odasında en az 4 kez yenileme evresi olan kubbeli bir ocak yığıntısı da ele geçen farklı bir ocak tipidir²⁷⁴. Yerleşimde Çanak Çömlekli Neolitik Döneme tarihlenen tabakada da yuvarlak biçimli tabanları irili ufaklı taşlar ile döşenmiş birkaç adet ocak yeri bulunmuştur²⁷⁵. Yerleşimde ele geçen ocaklar evsel kullanım amacına yöneliktir.

Diyarbakır'daki başka bir Akeramik yerleşim olan ve özenle bezenmiş taş kapları ile öne çıkan Körtik Tepe yerleşiminde de tabanları taş döşeli ocak yerlerine rastlanılmıştır²⁷⁶. Çayönü'nde olduğu gibi burada da yuvarlak planlı evlerin orta kısımlarında ocak yerleri bulunmaktadır. Bazen söbe²⁷⁷, bazense yuvarlak biçimli olan bu ocaklardan birinin tabanı içinde bulunan çakmaktaşı ve obsidyen alet parçaları ocakta yanan ateşin ışığından faydalanarak ocak başında yapılan taş aletler için kanıt teşkil

²⁷¹ H. Çambel- R.J. Braidwood- M. Özdoğan, "Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 16-20 Nisan 1984 İzmir, Ankara, 1985, s. 18.

²⁷² Çambel-Braidwood, 1985, s.18.

²⁷³ H. Çambel- R.J. Braidwood- M. Özdoğan-W. Schirmer, "1984 Yılı Çayönü Kazıları", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 20-24 Mayıs 1985, Ankara, 1986, s. 39; H. Çambel- R.J. Braidwood- M. Özdoğan-W. Schirmer, "1986 Yılı Çayönü Kazıları", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 6-10 Nisan 1987, Ankara, 1988, s. 42. H. Çambel- J. Braidwood ve diğ., "1988 Yılı Çayönü Kazıları", *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 18-23 Mayıs 1989 Antalya, Cilt I, Ankara, 1990, s. 60.

²⁷⁴ M. Özdoğan-A. Özdoğan ve diğ., "1990 Yılı Çayönü Kazı ve Onarım Çalışmaları", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 27-31 Mayıs Çanakkale, Cilt I, Ankara, 1992, s. 96.

²⁷⁵ M. Özdoğan-A.Özdoğan, vd.

"1991 Yılı Çayönü Kazıları", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 25-29 Mayıs 1992, Ankara, 1993, s. 84-85, Res.3, Çiz. 3.

²⁷⁶ V. Özkaya-A. Coşkun, "Körtik Tepe 2009 Kazısı", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 24-28 Mayıs 2010 İstanbul, Ankara, 2011, s. 85, Res.5.

²⁷⁷ Söbe biçimi uzunluğu eninden daha fazla olan, oval şekil anlamına gelmektedir.

ettiğinden önemli bir buluntudur²⁷⁸. Yayın taramalarında yerleşimdeki ocaklara dair fotoğraf ya da çizime ulaşılamamıştır.

Körtik Tepe'den sonra Çayönü'ndeki ocakların benzer tiplerine rastladığımız bir başka yerleşim ise yine Diyarbakır İli sınırları içinde kalan ve 2004 yılında Yutaka Miyake tarafından kazı çalışmalarına başlanan Salat Cami Yanı'dır. Fakat Çayönü'ndeki ocaklara göre daha sağlam ele geçen bu ocaklar Neolitik Dönem ortalarına tarihlenen Çayönü'ne göre daha geç örnekler sunmaktadır. Yerleşimde söbe biçimli yaklaşık 2m. boyunda, 1,5 m. genişliğinde alçak kil kenarlıklı ve bir kenarı ağız kısmı olarak açık bırakılmış ocak örneklerine rastlanmaktadır²⁷⁹. Ocak tabanları Çayönü'ndeki gibi ısı yalıtımı için çay taşları döşenmiş ve üzeri taşcık katkılı bir kil ile sıvanmış ve yakılarak sağlamlaştırılmıştır²⁸⁰. Yerleşimdeki ilginç buluntulardan biri ise aynı yerde 6 adet ocağın üst üste bulunmasıdır. Bu durum ocağın beş defa yenilendiğini ve konumunu koruduğunu göstermektedir.

Güneydoğu Anadolu'ya yakın bir bölge olan Kilikya Bölgesi'nde ise Erken Neolitik Döneme ışık tutan Mersin Yumuktepe ise 1994 yılından günümüze kadar arkeolojik çalışmaların sürdürüldüğü bir yerleşimdir. Roma Sapienza Üniversitesinden İ. Caneva'nın başkanlığında devam eden kazılarda günlük kullanımlara yönelik çok sayıda basit ateş yakma yerleri ve ocak tabanı ele geçmiştir²⁸¹. Yerleşimdeki ocak, silolar tabanları taş döşeli ve sıvalı dairesel forma sahip olduklarından yapım bakımından birbirlerine benzer durumdadırlar. Ocakların farkı bol miktarda kül ihtiva etmesi ve yanık izlerinin bulunmasıdır.

Şimdi rotamızı Orta Anadolu'ya çeviriyoruz ve İç Anadolu Bölgesi'nin tek Akeramik yerleşimi olan Aşıklı Höyük yerleşimi ocaklarını ele alıyoruz. Tipolojik olarak Çayönü ve Salât Cami Yanı'nda ele geçen ocaklarla benzer özellikler gösteren ocaklar neredeyse her mekânda karşımıza çıkmaktadır. Güneydoğu Anadolu'daki örneklerden farklı olarak mekânlar içinde ele geçen ocaklar genellikle iki duvarın birleştiği köşe noktalarda konuşlanmış durumdadır. Diğer yerleşimlerden farklı olarak dikdörtgen bir form gösteren bu ocakların yerleştirilmesinde yön birliği yoktur. Çayönü'ndeki küçük

²⁷⁸ Özkaya-Coşkun, 2011, s. 85.

²⁷⁹ Y. Miyake, "Salât Cami Yanı", M. Özdoğan-N. Başgelen (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem*, 2007, s. 39, Fig. 11-14.

²⁸⁰ Miyake, 2007, s. 39, Fig. 11-14.

²⁸¹ I. Caneva, "Son Veriler Işığında MÖ. Yedinci Binyıla Yeni Bir Bakış" M. Özdoğan-N. Başgelen (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem*, 2007, s. 210, fig.17.

çakıl taşları ile özenle döşenmiş ocaklara nazaran daha büyük yassı çay taşları tercih edilmiştir. Bu ocaklar genellikle 2 ya da 3 odalı yapılarda bulunmaktadır. Taban kısımları taş döşeli olan ocakların kenar kısımları da külün dışarı taşmaması için yassı dikme taşlar ile çevrelenmiştir. Bazen bu ocakların duvar içine doğru devam eden bacaları ya da ağız açıklıkları da bulunmaktadır²⁸². İçinde ocak bulunan odalardan diğerlerine nazaran daha fazla küçük buluntu ele geçmiştir. Bunun nedeni olarak günlük yaşantının ocağın bulunduğu mekânda geçirilmesini gösterebiliriz. Aşıklı Höyük 2012 yılı kazı çalışmalarında kafalarda soru işareti bırakan bir ocak bulunmuştur. Tabanı taş döşeli, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen formu bir ocak ve üzerinde 9-10 yaşlarında bir çocuk iskeleti ele geçmiştir²⁸³. Çocuğun baş kısmı ocak üzerine gelecek şekilde, yatar pozisyonda tespit edilmiştir. Ayrıca ocağın ait olduğu taban üzerinde bir sepet, hemen yanında leğen benzeri bir kil kap, kemikten yapılmış bir kaşığın bulunması bu mekânın günlük işlerde kullanıldığını göstermektedir.

Aşıklı Höyük 'ten Konya Ovası'ndaki başka bir Neolitik merkeze geçiyoruz. Çatalhöyük yerleşimi Anadolu'da Neolitik yoktur diyen teorileri yerle bir eden bir yerleşim olarak karşımıza çıkar²⁸⁴. Her ne kadar Anadolu'da daha önce de Neolitik kazılar yapılmış olsa da duvar resimleri tapınakları ile bilim dünyasında ses getiren ve üstüne düşülen bir yerleşim olmuştur. J. Mellaart tarafından 1961-1965 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarını 1993'den sonra I. Hoder devralmıştır. Yerleşimdeki evlerde fırın ve ocakların güney duvarı boyunca sıralandığı gözlemlenmiştir. Bunun sebebi ise ocak ve fırınlardan çıkan dumanın, güney duvara dayalı olarak yapılan merdivenin tavanda bulunan deliğinden dışarı tahliyesi içindir. Tabaka I ve VIB arasındaki yapı katlarında dikdörtgen ve kare biçimli ocaklar bulunurken, daha alt katlarda ise kare ve yuvarlak biçimli ocaklar ele geçmiştir. Bu ocaklar ev tabanından yükseltilmiş ve bir kenarlık ile çevrelenmiştir. Bu kenarlık külün etrafa dökülmesini ve korların etrafa saçılmasını önlemek amacıyla yapılmış olmalıdır²⁸⁵. Bir odada birden fazla ocak bulunmamaktadır. İç Anadolu ikliminin karasal yapısından olsa gerek Çatalhöyük'te tespit edilen avlularda ocak ve fırın yapılarına rastlanılmamıştır. Avlular genellikle atık ve çöplerin biriktirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Günlük kullanılan ocakların yanı sıra Çatalhöyük tapınakları

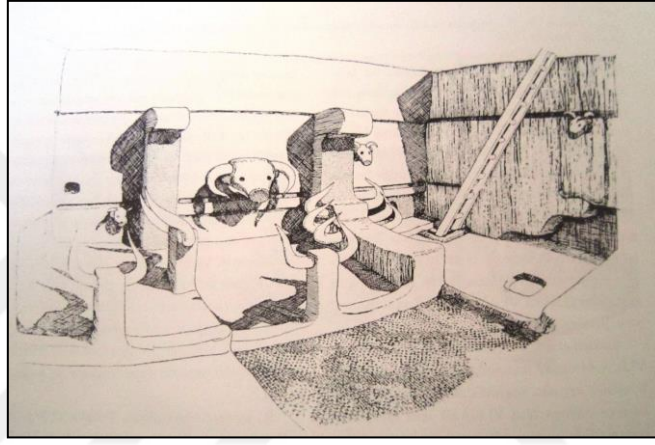
²⁸² U. Esin, "1990 Aşıklı Höyük Kazısı (Kızılkaya Köyü-Aksaray İli", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 27-33 Mayıs 1991 Çanakkale, Ankara, 1992, s. 133.

²⁸³ N. Kurt-M. Özbaşaran, "Aşıklı Höyük Sonuçları-2012" *Haberler, TEBE*, 35, 2013, s. 25.

²⁸⁴ İan Hoder, "Sunu: Türkiye'de Neolitik Dönem" *Türkiye'deki Neolitik Dönem*, 2007, s. VII-VIII.

²⁸⁵ Mellaart, 2003, s. 38.

içerisindeki sekiler üzerinde de ocaklar ele geçmiştir. **(Resim 17)** Evlerdeki gibi tabandan yükseltilmiş, kenarlıklı ve genellikle kare formlu olan ocaklar tapınaklardaki dinsel seremoniler hakkında bizleri bilgilendirmektedir. Bu ocakların tanrılara sunu yapılırken kullanıldığı ön görülmektedir. Örneğin tabaka II'deki tapınak ocağının sıvaları arasında kalarak günümüze kadar gelebilmiş kömürleşmiş tahıl örnekleri bizleri tanrıya sunulanlar konusunda bilgilendirmektedir. Aynı zamanda tapınak dışında kesilen kurbanlık hayvanların etlerinin de bu ocaklarda yakılarak tanrılara sunulduğu düşünülmektedir²⁸⁶. Şimdi de coğrafik olarak Çatalhöyük'e yakın bir bölge olan Göller Yöresi ocaklarını ele alacağız.

Resim 17: Çatalhöyük VI.14 Nolu Tapınak Merdiven Altındaki Kare Formlu Ocak (J. Mellaart, 2003, Şekil, 33)

Günümüzde Göller Yöresi olarak anılan bölge Neolitik Dönem'e dair pek çok yerleşmeyi barındırdığından biz arkeologlarca önemli görülen coğrafyalardan biridir. Akdeniz Bölgesi'nin batısındaki yöre bu günkü Burdur, Isparta, Afyon üçgenindeki tektonik ve volkanik oluşum göllerinin çokluğundan adını almıştır. İlk tarımcı topluluklar için sulak ve bereketli tarım alanları sunan yörenin en önemli Neolitik yerleşimlerinden biri Hacılar'dır. 1957-1960 Yılları arasında J. Mellaart tarafından kazılan yerleşimde 80'li yıllardan sonra R. Duru ve ekibi kazı tarafından sondaj çalışmaları sürdürülmüştür. Kazılar sırasında ele geçen mimari kanıtlar özenle açkılanıp boyanmış tabanları evler arasındaki işlik olarak kullanılan avluları ve bu alanlardaki dikdörtgen ve kare planlı, köşeleri yuvarlatılmış, taban kısımları taş döşemeli ocakların varlığını ortaya koyar

²⁸⁶ Mellaart, 2003, s. 53-54. Daha fazla bilgi için bkz. İ. Hodder, *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü*, 2006, s. 109.

niteliktedir²⁸⁷. Bu ocakların taş döşeli taban kısımları kil ile sıvanarak sertleştirilmiş ve kenar kısımları külün dışarı taşmaması için yükseltilmiştir²⁸⁸.

Göller Bölgesi'nin bir diğer önemli yerleşimi olan Kuruçay'da 1977-1988 yılları arasında R. Duru tarafından kazı çalışmaları yapılmıştır. Erken Neolitik Dönem'e tarihlenen 12. katta bulunan bir yapının sıkıştırılmış kil tabanının ortasında at nalı şeklinde yarı dairesel bir ocak ile hemen yakınında tek taş sırası ile çevrelenerek oluşturulmuş basit bir evsel ocak ele geçmiştir²⁸⁹. Kuruçay'da görülen bu at nalı şekilli ocak türünün en erken örneklerinden biridir. Bu tipolojiye sahip ocakların gelişkin örneklerini Tunç Çağ'da Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da görmek mümkün olacaktır²⁹⁰.

Kuruçay Kazıları'nın tamamlanmasının ardından R. Duru ve G. Umurtak tarafından²⁹¹ yine Göller Yöresi sınırları içinde kalan Höyücek kazılarına başlanmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere küçük bir höyük olan yerleşmede pişirme ve ısıtma gereçlerinin çok çeşitli olduğu göze çarpar. İlk Neolitik Dönem'e tarihlenen ve "Tapınak Dönemi" olarak tabir edilen tabakada 2 nolu evin güney duvarının ortalarında, kısmen duvar içine sokulmuş büyük bir ocak bulunmaktadır²⁹². Dikdörtgen biçimli ocağın kenar kısımları yükseltilmiştir. Ocağın bir kısmının duvar içinde kalması bu ocağın üzerinin tamamen açık mı yoksa bir kısmının kapalı mı olduğu konusundaki tartışmaları gündeme getirmiştir. Kazıcısı bu büyük ocağın basit bir ocaktan öte başka işlevler için kullanılmış olabileceğini düşünmektedir²⁹³. Höyükte tespit edilen ve kil levhalardan yapılmış depolama kutularının bulunduğu odada dörtgen formlu kenarları yükseltilmiş küçük bir ocak ele geçmiştir²⁹⁴. Bunların yanı sıra 5 nolu mekânda üst yapısı tahrip olmuş durumda ele geçen yuvarlak bir ocak ve yakınında bulunan insan yüzlü bir ocak parçası oldukça dikkat çekmektedir²⁹⁵. Dinsel seremonilerde kullanıldığı düşünülen bu antropomorfik ya da zoomorfik betimli ocakların en güzel örneklerini Erken Transkafkasya Kültüründe

²⁸⁷ R. Duru, "Göller Bölgesi Neolitiği", *Türkiye'de Neolitik Dönem*, 2007, s. 333-334.

²⁸⁸ J. Mellaart, *Excavation at Hacilar*, Ankara, s. 1970.

²⁸⁹ R. Duru, *Kuruçay Höyük I*, 1994, s. 64, Lev. 205.

²⁹⁰ M. Işıklı, "Erzurum'da TTK Adına Yapılan Kazılardan Ele Geçen Özel Bir Buluntu Grubu: Boynuzlu Objeler", *XVI. TTK Konferansı*, Cilt I, 2015, s. 63-84.

²⁹¹ Duru, 2007, s. 337.

²⁹² R. Duru- G. Umurtak, *Höyücek, 1989-1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları*, Ankara, 2005, 14, Lev. 7-14/1.

²⁹³ Duru- Umurtak, 2005, s. 14.

²⁹⁴ Duru- Umurtak, 2005, s. 14, Lev. 7-24/1.

²⁹⁵ Duru- Umurtak, 2005, s. 14.

görebilmekteyiz²⁹⁶. Erken Neolitik Dönem’e tarihlendirilen bu ocak parçası antropomorfik betimli ocakların en erken örneklerinden birini bizlere sunması açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu ocaklar dışında “mangal-ateş kutusu” olarak anılan, kenarları 10-15 cm. yükseltilmiş, kil levhalar ile yapılmış, üzeri açık ateş yerleri de tespit edilmiştir²⁹⁷. Höyücek’in son evresi ise Kutsal Alanlar Dönemi olarak adlandırılır. Geç Neolitik Dönem’e tarihlenen bu tabakada yerleşim alanından ziyade höyüğü bir tapınım merkezi işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Göller Yöresinde kazı çalışmaları yapılan başka bir yerleşim ise Bademağacı Höyük’tür. Yerleşimde tespit edilen Erken Neolitik Çağ’a yapıların genellikle tek odalı ve dikdörtgen planlı oldukları tespit edilmiştir. Genellikle girişin tam karşısına yapılan ocakların tabanlarına çakıl taşı döşenmiş, bu döşemenin üzerine ise taş-kum karışımı bir dolgu serilerek çok sert kireçli bir sıva malzemesi ile sıvanmış böylece ısı izolasyonu sağlanmıştır²⁹⁸. Ayrıca Erken Neolitik Çağ’a tarihlenen 4. yapı katında girişin tam karşısında Kuruçay’daki örneğe benzer at nalı formu bir ocak ele geçmiştir²⁹⁹.

Kıyı Neolitiğinin önemli temsilcilerinden olan Ulucak Höyük’te A. Çilingiroğlu ve Z. Derin tarafından başlatılan kazı çalışmalarını günümüze Ö. Çevik devam ettirmektedir. Yerleşimde avlu ve ev içlerinde fırın ve ocak yapılarına rastlanmıştır. Erken Neolitik Dönem’e tarihlenen bu fırın ve ocaklar yan yana yapılmışlardır³⁰⁰. Tabanları çay taşı ile özenle döşenmiş yuvarlak formu, kenarları kerpiç malzemesi ile çevrelenmiş ve çamur ile iyice sıvanmış bu ocaklar genellikle mekânın bir köşesinde yer almaktadır. Yerleşimdeki ocaklar oldukça tahrip olmuş şekildedir. Bu nedenle ocakların çoğunun sıvalı kenar kısımları ve tabanları ele geçmemiştir. Bazı ocakların birden fazla yenileme evresi bulunmaktadır. Ulucak VIa tabakasındaki bir avlu ya da işlik olduğu düşünülen bir alanda üst üste ve yan yana ele geçen 9 adet ocak yeri açığa çıkarılmıştır³⁰¹. Bu ocaklardan bir tanesi ise at nalı şeklindedir. Yerleşimdeki ocakların çapları 60 cm. ile 1 m. arasında

²⁹⁶ T. Takaoğlu, “Hearth Structures in the Religious Pattern of Early Bronze Age, Northeast Anatolia”, *Anatolian Studies*, 50, 2000, s. 11-16.

²⁹⁷ Duru-Umurtak, 2005, s. 15, Lev. 24/1.

²⁹⁸ R. Duru, “Bademağacı Kazıları 1994”, *XVII Kazı Sonuçları Toplantısı*: 29 Mayıs-2 Haziran 1995, Cilt:1, 1996, s. 88.

²⁹⁹ R. Duru-G. Umurtak, “Bademağacı Kazıları-2002”, *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 26-31 Mayıs 2003 Ankara, Cilt I, Ankara, 2004, s. 299.

³⁰⁰ A.Çilingiroğlu- Ç. Çilingiroğlu, “Ulucak”, M. Özdoğan-N. Başgelen (Ed.), *Türkiye’de Neolitik Dönem*, 2007, s. 365.

³⁰¹ Ö. Çevik, Ulucak Höyük 2009-2011 Yılı Kazı Çalışmaları, 34. Kazı Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-1 Haziran 2012, Çorum, Cilt:1, 2013, s. 147, Res. 13.

değişmektedir³⁰². Geç Neolitik Döneme tarihlenen tabaka V’de de yine yuvarlak formlu tabanları taş döşeli ocaklar ele geçmiştir. Farklı yenileme evreleri olan bu ocakların çapları ise 35-53 cm. arasında değişmektedir.

Batı Anadolu Kıyı Neolitiği’ne ışık tutan bir başka yerleşim ise Ulucak’a komşu olan Ege Gübre Höyüğü’dür. 2004 yılından bu yana kazı çalışmaları sürdürülen yerleşimde fırın ve ocakların genellikle günlük işlerin yapıldığı avlularda yer aldığı bilinmektedir³⁰³. Yerleşimde merkezi bir avlu etrafında sıralanmış yuvarlak planlı ve dikdörtgen planlı yapılar olmak üzere iki farklı mimari tip karşımıza çıkmaktadır³⁰⁴. Yapı duvarları dal-örgü teknikle yapılmıştır. Nadiren de olsa dikdörtgen planlı evlerin içerisinde de ocaklara yer verildiği görülmektedir. Yuvarlak planlı evlerde ise ocak izine rastlanılmamıştır. Ocaklara dair yaptığımız yayın taramalarında çizim ya da fotoğrafa rastlanılmamıştır.

Neolitik Dönem ocaklarına tipolojik açıdan baktığımızda genellikle dörtgen ve dairesel formlu ocakların Anadolu genelinde yaygın olduğu görülmektedir. İklimsel açıdan sıcak olan bölgelerdeki yerleşimlerde ocak ve fırınların avluda oldukları gözlemlenmiştir. Karasal iklimin hâkim olduğu bölgelerde ise kapalı mekânlar içinde ocaklar görülmektedir. Ocakların genellikle yapı zemininden yükseltilmiş taş döşeli taban kısımları bulunmaktadır. Ateş yakma eylemi genellikle bu platform şeklindeki tabanların hafif çukurlaştırılmış orta kısımlarında gerçekleştirilmektedir. Hallan Çemi ve Çayönü gibi erken dönem yerleşimlerindeki bazı yapılarda ise bu platformlar görülmez. Bu yapıların orta kısımlarında küçük dairesel bir çukurluk bırakılır ve ateş bu kısımlarda yakılır. En erken örnekler hariç diğer ocakların kenarlarının kerpiç malzemesi, sıva ya da taş ile yükseltildiği görülür. Bunun amacı ocak içine biriken külün dışarıya taşmaması ya da etrafa kıvılcım sıçramasını önlemektir. Ocak ağızları ise bu kenarlık kısmının bir köşesinde bırakılan ve ocak içerisindeki külün tahliyesi için kullanılan açıklık kısımdır. Ocakların çoğu tahrip durumda ele geçtiği için ocak kenarlıklarına ve ağız kısımlarına dair bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Ocak ve fırınların genellikle yan yana yapılmışlardır. Neolitik Dönem genelinde evsel kullanıma yönelik ocakların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Dinsel kullanım ocaklarının en erken örnekleri ise Çatalhöyük ve

³⁰² Çevik, s. 147, Res. 13.

³⁰³ H. Sağlamtimur, “Ege Gübre Neolitik Yerleşimi”, M. Özdoğan-N. Başgelen (Ed.), *Türkiye’de Neolitik Dönem*, 2007, s. 374.

³⁰⁴ Sağlamtimur, 2007, s. 373.

Höyücek yerleşimlerinde görülebilmektedir. Çatalhöyük tapınaklarında ele geçen ve dinsel sunu ile ilintili olduğu düşünülen bu ocaklar dörtgen bir biçime sahiptirler.

3.2.3. Kalkolitik Dönem Ocakları (MÖ 5000 -3000)

Neolitik Dönemin ardından Anadolu’da bir geçiş döneminin yaşandığı görülür. “Gelişkin Köy Kültürü” de denebilen Kalkolitik Çağ nüfusun artmasıyla birlikte Mezopotamya’da ilk kentlerin kurulmaya başladığı bir dönemdir. Neolitik Çağ’da başlayan metal teknolojisinin gelişim gösterdiği Kalkolitik Dönem yerleşimlerinde ele geçen metal silahlar ve objelerle kanıtlanmış olur. Bu dönemde gümüş gibi metallerden yapılan eşyalar yüksek ısıdaki ateşin kontrol altında tutulabildiğini ve ateşin metaller üzerindeki etkisinin biliniyor olduğunu kanıtlamaktadır. Bu dönemde keramik malzemenin yaygın kullanımı sonucunda ısı yalıtımı sağlamak için ocak tabanlarına döşenen taşların yerini bazı yerleşimlerde seramik parçaların aldığını görmekteyiz. Bu çağına göre teknolojik bir yeniliktir. Anadolu’da Kalkolitik çağlara dair en fazla veriyi elde ettiğimiz yerleşimler Mezopotamya topraklarına yakın bir coğrafya olan Güney Anadolu Bölgesi’ndedir. 60’lı yıllarda bölgede Keban Barajı’nın yapımına başlanmasıyla sular altında kalacağı düşünülen pek çok yerleşimde başlatılan kurtarma kazıları bölge tarihini gün yüzüne çıkarmıştır.

Keban Barajının inşası hem Anadolu arkeolojisine büyük bir kazanç hem de büyük bir darbe olmuştur. Barajın yapılması ve su tutmaya başlaması ile sular altında kalacak yerleşimlerde kurtarma kazıları başlatılmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda pek çok höyük ve yerleşim yerinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar Güneydoğu ve Doğu Anadolu arkeolojisine ışık tutulmuştur. Fakat bölgedeki kazılar sona ererken pek çok yerleşim de sular altında kalmıştır. Bu yerleşimler içerisinde ilk çalışmaların başladığı yerlerden biri H. Hauptmann tarafından kazılan Norşuntepe Höyüğü’dür. 1968’den höyüğün tamamen sular altında kaldığı 1974 yılına kadar süren kazı çalışmaları höyüğün en erken tabakasının Kalkolitik Dönem’e tarihlendiğini ortaya koymuştur. Geç Kalkolitik Dönem’tabakasında bazı ocaklar ele geçmiştir. Genellikle evlerin orta kısımlarında ele geçen ocaklar dairesel bir forma sahiptirler. Bunların yanı sıra duvar diplerine yapılmış dörtgen ocaklar da ele geçmiştir. Orta kısımlarında çukurluk bulunan ocak tabanlarına ısı izolasyonu sağlamak amacı ile kırık seramik parçaları döşenmiştir³⁰⁵. Bunun üzerine ise

³⁰⁵ H. Hauptmann, “Norşuntepe 1971”, *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yay. Seri:1, No:4, Ankara, 1974, s. 79-80.

kil sıvama yapılarak ocak yakılmış ve kil tabakasının sertleşmesi sağlanmıştır. Ev zemininden yükseltilerek yapılan bu ocakların çapları 1,10-1,50 cm. arasında değişmektedir³⁰⁶. Yerleşimdeki fırınların tabanlarının yapımında da aynı yöntemin uygulandığı ele geçen bulgular yolu ile tespit edilmiştir. Ocaklarla çağdaş olan ve taban yapımında çift kat seramik parçaları, onun üzerinde küçük çakıl taşları ve üzerine kil sıvama ile oluşturulmuş kubbeli fırın bu dönem halkının ısı izolasyonu konusunda ne kadar bilgili olduklarını göstermektedir³⁰⁷. **(Resim 18)** Yerleşimde 7 nolu oda olarak anılan mekânda değişik bir uygulama ile karşılaşılır. Dikdörtgen planlı zeminden yükseltilmiş ve tabanı çakıl taşı ve kırık seramik parçaları ile döşeli 2,50x1,50m. boyutlarındaki bir fırının tabanı üzerine sonraki evrede yuvarlak ortası çukur bir ocak yapılmıştır³⁰⁸. Yerleşimde zaman zaman ocakların üst üste yenilendiği bilinmektedir³⁰⁹. Fakat fırın tabanı üzerine konurmuş bu ocak ilktir. Bu ocaklar hane halkının günlük işlerini yapmak ve ısınmak için kullandığı evsel ocaklardır.

Resim 18: Norşuntepe R 19 Tabakası Ocak Tabanı (H. Hauptmann, 1976.)

Yine aynı bölgedeki bir başka kurtarma kazısı olan Korucutepe ocaklar konusunda önemli bir merkezdir. 1968-1971 yılları arasında M. van Loon ve G. Güterbock tarafından kazı çalışmaları yapılmış olan höyük Tunç Çağ ocakları ile ön plana çıkmaktadır. Yayın taramalarında elde ettiğimiz bilgi doğrultusunda Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen yangın geçirerek tahrip olmuş bir evin büyük odasının tabanında yuvarlak biçimli bir ocak

³⁰⁶ H. Hauptmann, "Norşun Tepe Kazıları, 1972", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yay. Seri:1, No:5, Ankara, 1976, 53-54.

³⁰⁷ Hauptmann, 1974, s. 80.

³⁰⁸ Hauptmann, 1979, s. 56.

³⁰⁹ Hauptmann, 1976, s. 53.

yerinin ve pişmemiş kilden boynuz biçimli, parmak baskılı üç adet ocak ayağının ele geçtiğini öğrenmekteyiz³¹⁰. Fakat kazı raporunda ocağa ve ocak ayaklarına dair fotoğraf ya da çizim verilmemiştir. 1973-75 yılları arasında kazı çalışmalarını H. Ertem devralmıştır. Bu tarihten sonra baraj sularının yükselmiş olmasından olsa gerek, Ertem genellikle höyüğün daha üst seviyelerinde tespit edilen II. Binyıl tabakalarında çalışmalar yapmıştır.

Bu günkü Malatya İli sınırları içerisinde kalan Arslantepe yerleşimi gelişkin kültür öğeleri ile bilim dünyasına çok şey kazandırmıştır. Özellikle höyükten ele geçen ve Kalkolitik Dönem'e tarihlenen gümüş kakmalı bakır silahlar yerleşimde madencilğin ne denli gelişmiş olduğunu gösteren kanıtlardır. Aynı zamanda yüksek ısıda ateş elde edebildiklerini de ortaya koymaktadır. Yerleşimdeki ocaklara bakacak olursak Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen at nalı şeklindeki tek örnek ile karşılaşırız. Bunun dışında çift boynuzlu bir andiron da ele geçen buluntular arasındadır³¹¹. Şimdilik andiron olarak andığımız pişmiş topraktan yapılmış çift boynuzlu bu objenin boynuz şeklindeki çıkıntıları tahrip olmuştur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve arkeolojisi kurtarma kazıları ile aydınlanırken Kuzey Doğu Anadolu'da TTK adına başlatılan birkaç yerleşimdeki kazı çalışmaları bölge arkeolojisine dair ilk bilgileri almamıza vesile olmuştur. TTK ve Atatürk Üniversitesi desteği ile Erzurum Ovası'nda yürütülen Güzelova, Pulur, Soshöyük ve Karaz Höyük kazı çalışmaları MÖ. 4. Bin yılın sonlarından 2. Binyıl başlarına değin süren ve yerel adı ile Karaz Kültürü ya da Kura-Aras Kültürü olarak anılan bu kültür hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır. Uluslararası camiada Erken Transkafkasya Kültürü olarak anılan kültürün Kalkolitik Dönem ocakları tez kapsamında ayrıntılı şekilde dördüncü ve beşinci bölümler altında ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Kuzey Doğu Anadolu'dan Karadeniz arkeolojisini ve tarihini aydınlatan Samsun İli sınırlarındaki İkiztepe yerleşimine geçiyoruz. Karadeniz Bölgesi arkeolojik araştırmalar bakımından bakir kalmış bir bölgedir. Bu nedenle bölge tarihi açısından İkiztepe kazıları oldukça önem arz etmektedir. 1974 yılında B. Alkım tarafından başlanan kazı çalışmalarını 1981 yılından itibaren Ö. Bilgi devralmıştır. Uzaktan bakıldığında iki

³¹⁰ M. van Loon- H.G. Güterbock, "Korucutepe Kazısı,1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yay. Seri:1, No:3, Ankara, 1972, s. 79.

³¹¹ M. Frangipane," Excavations at Arslantepe Malatya The 1989 Campaign", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt I, 28 Mayıs-1 Haziran 1990, Ankara, 1991, s. 223, Fig.9.

tepecik şeklinde görülen, aslında dört höyük tepesinden oluşan yerleşim ismini bu tepelerden almıştır. Yerleşimde güçlü bir Tunç Çağ ve Kalkolitik Çağ tabakaları tespit edilmiştir. İkiztepe Kalkolitik Çağına dair stratigrafi veren II. tepede iki farklı ocak yapım tekniği olduğu görülmüştür. Birinci yöntemde yuvarlak biçimli ocaklar tabandan birkaç santim yükseltilerek yapılır, kenarları ve üstü düz bir şekilde sıvanır. İkinci yöntemde ise tabana açılan sığ dairemsi çukurun içi kil ile sıvanarak yakılır³¹². Böylece tabanının sertleşmesi sağlanırdı. Bu yuvarlak biçimli ocakların orta kısımlarında küçük yuvarlak bir çukurluk bulunmaktadır. Bu ocaklar ocak-sunak olarak düşünülmektedir. Ocaklar üzerinde ateş izlerinin olmayışı ve bir ocağın ortasındaki çukur kısımdan dini ritüellerde kullanıldığı anlaşılan bir sunu kabının bulunması bu düşüncüyü daha da pekiştirir. Ocağın ortasında bulunan kabın üzerinde de yanık izine rastlanmaz ve kap içinden bitki kalıntıları ele geçmiştir. Ocakların etrafında pişmiş topraktan çeşitli hayvan figürinleri de ele geçmiştir.

Şimdi de Karadeniz'in serin ikliminden sıcak bir bölge olan Akdeniz'e geçiyoruz. Genel itibari ile sıcak bir bölge olan Akdeniz Bölgesi yerleşimlerinde oldukça az sayıda ocak ele geçmiştir. Özellikle Doğu Akdeniz- Kilikya Bölgesi Kalkolitik Dönem yerleşimleri olan Gözlükule ve Domuztepe yerleşimlerine dair yapılan yayın taramalarında ocak kalıntılarına dair bir bilgi edinilememiştir. Bu yerleşimlere komşu olan Yumuktepe'de ise Kalkolitik Teras olarak anılan alanda üç odalı bir ev içerisinde tek bir örnek karşımıza çıkar. Evin iyi korunmuş olan merkez odasının köşe kısmında dairesel platformlu bir ocak ele geçmiştir³¹³.

Akdeniz Bölgesi arkeolojisi dendiğinde olmazsa olmazlardan biri olan Göller Yöresi Burdur İli Hacılar yerleşmesi 1957-60 yılları arasında J. Mellaart tarafından kazılmış ve Kalkolitik- Neolitik Döneme tarihlenen yapı katları tespit edilmiştir. Yerleşimdeki I-V nolu tabakalar Kalkolitik döneme, VI-IX nolu tabakalar ise Neolitik döneme dair kültürel belgeler sunmaktadır. Neolitik Dönem başlığı altında ele aldığımız dikdörtgen-kare biçimli ocak geleneğinin Kalkolitik Dönem'de de devam ettiği anlaşılmaktadır. Genellikle ana odanın tabanında yer alan bu ocaklar pek çok yerleşimde olduğu gibi ısıyı iyi kullanabilmek adına fırınlarla yan yana konuşlandırılmıştır. Hacılar

³¹² U.B. Alkım, İkiztepe 1915-1981, Ankara, 2003, s. 85.

³¹³ İ. Caneva-G.Köroğlu, "Yumuktepe Höyüğü Kazıları", 2002 Yılı Çalışmaları, XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı, (26-31 Mayıs 2003), Cilt:I, Ankara, 2004, s. 492, Res.4.

II yerleşiminde bulunan kutsal mekânın giriş odasında da sunularda kullanılmak üzere fırın ve ocak yer almaktadır³¹⁴. IIA yerleşmesinin kuzeydoğusunda içinde taşla çevrili bir kuyu ve ocak bulunan bir avlu yer almaktadır. Kuyunun içinde çok sayıda kömürleşmiş bitki kalıntısı ele geçmiştir. Bu kuyu ocaklarla ve hemen bitişiğindeki tapınak ile ilintili olmalıdır. Avlunun kuzeydoğusundaki kapıdan kutsal mekâna girilmektedir. Kutsal mekân içerisinde de iki adet ocak, fırın ve ateş yakma yeri ele geçmiştir³¹⁵.

Bulunduğu konum açısından Hacılara komşu sayılabilecek Kuruçay yerleşmesinde de kullanımları açısından farklı sayılabilecek ocaklar ve maltızlar³¹⁶ ele geçmiştir. İlk Kalkolitik Çağ'a tarihlenen 8. ve 7. katlardan ele geçen maltız parçalarının ateş ve pişirme ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Çok küçük parçalar halinde ele geçen bu maltız parçalarının kâğıt üzerinde tamamlama çizimleri yapılmıştır. Bunların yanı sıra pişmiş topraktan taşınabilir ocak parçaları da ele geçmiştir³¹⁷. Ayrıca evlerde yuvarlak platformlu ve dörtgen formlu ocaklara da rastlamak mümkündür³¹⁸. Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen tapınak yapılarının merkezlerinde de ocak-sunaklara rastlanılmıştır. 6A tabakasındaki tapınak olduğu düşünülen mekânın orta kısmında yuvarlak sıvalı bir platform ve kerpiç stelli bir ocak-sunak buna örnektir. Aynı mekân içerisinde ayrıca küllüklü bir ocak ve yine küllük kısmı bulunan bir fırın ele geçmiştir³¹⁹. Bu fırın ve ocakların kültürel sunum ile ilgili olduğu düşünülmektedir³²⁰.

Marmara Bölgesi Arkeolojisine ışık tutan önemli yerleşimlerden biri olan Aşağıpınar'da 1993 yılından itibaren M. Özdoğan tarafından kazı çalışmaları yapılmaktadır. Erken Kalkolitik Döneme tarihlenen 3. Tabakada yanmış bir işlik içinde tahrip olmuş bir ocak tabanına ve hemen bitişiğindeki alanda küçük ateş yakma yerlerine rastlanmıştır³²¹. Yerleşimde ele geçen ocaklar bazen dörtgen formlu bazense yuvarlak

³¹⁴ Hacılar yerleşiminde ele geçen ocaklardan yayınlarda fazla bahsedilmemiştir. Kazı alanında çekilen fotoğraflar yardımı ile ocaklar yorumlanmaya çalışılmıştır.

³¹⁵ J. Mellaart, "Excavation at Hacılar", TAY, 1970.

³¹⁶ Yemek pişirmekte kullanılan küçük taşınabilir ocaklar.

³¹⁷ Duru, 1994, s. 64, Lev. 205.

³¹⁸ Duru, 1996, s. 13 Lev. 19/2.

³¹⁹ R. Duru, *Kuruçay Höyük II*, TTK Yay. 1996, s. 12, Lev. 13-15.

³²⁰ Ocak-sunak olarak anılan bu objeler genellikle altta ateş yakılan ya da kor konduğu düşünülen taban seviyesinden yükseltilmiş yuvarlak veya kare bir platformu bulunan, bu platformun bir köşesinde ise düz bir dikme ya da at nalı formlu bir ocak bulunan buluntulardır. İçlerinde ateş yakıldığı ya da kor konduğu için ocak, tapınım gördükleri ve tanrı ile insan arasındaki bağlantıyı ateş vasıtasıyla sağladıkları için sunak adını almışlardır.

³²¹ M. Özdoğan-H. Parsiger ve diğ., "Kırklareli Höyüğü 1995 Yılı Kazısı", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 27-31 Mayıs Ankara, Cilt I, Ankara, s. 56.

formlu olarak yapılmışlardır³²². Ocaklar tabandan 20-30 cm. yükseltilmiş platformlar üzerinde yer almaktadırlar. Platformların üzerleri kalın bir harç ile sıvalıdır ve kenarları külün taşmaması için ağız kenarları yükseltilmiştir. Bazı evlerin içinde birden fazla ocak ele geçmiştir³²³.

Kalkolitik Dönem'e dair ele alacağımız son yerleşim ise Kalkolitik ve Tunç Çağlar açısından önemli olan Beycesultan yerleşimidir. Ege bölgesi arkeolojisini büyük ölçüde aydınlatan höyükte 40 tabaka saptanmıştır. XL-XX- nolu tabakalar Kalkolitik Çağa ait tabakalardır. Beycesultan Kalkolitik Dönem ocakları genellikle Hacılar ocaklarına benzer şekilde kare ya da dikdörtgen biçimlidir. Fakat nadiren de olsa yuvarlak biçimli içi sıvalı kenarları yükseltilmiş ocaklara da rastlanmıştır³²⁴. Ocakların tabanları genellikle çok iyi sıvalıdır.

Genel anlamda bakacak olursak Kalkolitik Dönem ocak tipolojilerinin Neolitik Dönem geleneğinden farklılık göstermediği göze çarpar. Kalkolitik Dönem ocaklarındaki en büyük yenilik ocak tabanlarındaki taş döşemenin üzerine kırık seramik parçalarının diziliyor olmasıdır. Bu seramik dizisinin üzeri de kil malzeme ile özenle sıvanmaktadır. Aynı zamanda bu dönem de ocak-sunak olarak adlandırılan dinsel kullanıma yönelik ocaklara çok miktarda rastlanılmaktadır. Bunların yanı sıra pek çok yerleşimde pişmiş topraktan yapılmış maltızlar da yapılan kazı çalışmalarında ele geçmiştir.

3.2.4. Tunç Çağ Ocakları (MÖ 3000-1200)

Aristokrat sınıfın ortaya çıkması ve lüks malzemelere ihtiyacın artmasıyla gelişen ticaret, ilk yerel beyliklerin kuruluşu ve döneme adını veren bakır-kalay alaşımı ile diğerlerine göre daha sert bir metalin üretilmesi bir çağı kapatıp diğer çağı açmıştır. Tunç Çağ Anadolu için oldukça karışık siyasi yapılanmanın olduğu bir dönemdir. Yerleşimlerin artması ve nüfusun çoğalmasına bağlı olarak ocak sayılarında da bir artış ve çeşitlenme görülmektedir. Bu nedenle bu dönemin yerleşimlerini Erken Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ ve Geç Tunç Çağ şeklinde üç başlık altında incelemek daha doğru olacaktır. Erken Tunç Çağ'da Mezopotamya'da gelişkin otoritelerin varlığı hissedilirken Anadolu'da henüz yerel beyliklerin ve küçük devletçiklerin yavaş yavaş büyüme

³²² M. Özdoğan-H. Parsiger ve diğ., "Kırklareli Höyüğü 1998 Yılı Kazısı", *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*:24-28 Mayıs 1999 Ankara, Cilt I, Ankara, 2000, s. 94-95, Res. 3.

³²³ M. Özdoğan-H. Parsiger ve diğ., "Kırklareli Höyüğü 1997 Yılı Kazısı", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 144-145, Res. 5-7.

³²⁴ S. Lloyd-J. Mellaart, *Beycesultan*, Vol. 1, London, 1962, Lev. VII.

gösterdikleri görülür. Batı Anadolu'daki efsanelerle tanınan Troia ve Limantepe gibi yerleşimler gelişmiş olan kültürlerle örnek gösterilebilecek türdendir. Bunun dışında Doğu Anadolu Bölgesi göçebe\yarı göçebe halkların yerleşimine sahne olmaktadır. Kendine özgü siyah-kırmızı yüzeyli, iyi derecede açık, el yapımı çanak çömleği, mimarisi, ve özellikle de dinsel kullanım için yapıldığı düşünülen ocakları ile bu halklar kültürel farklılıklarını ortaya koymaktadırlar. Orta Tunç Çağ'da ise Anadolu'da ticarete merkezlik eden Karumların kurulduğu ve Asur ile ticari ilişkilerin geliştiği görülür. Bu dönemi takip eden süreçte yaşanan en önemli gelişmelerden birisi de Orta Anadolu'da Hitit İmparatorluğu'nun temellerinin atılmasıdır. Kültürel gelişkinliği üst düzeyde olan bu uygarlığın bizlere bıraktığı en büyük miras Tunç Çağ Anadolu'suna dair bilgiler veren yazıtlarıdır. Fakat MÖ.1200 civarında Hitit İmparatorluğu'nun konuşan dili susar. Mısır'ın yazılı kaynaklarından öğrendiğimiz kadarı ile bu tarihte Deniz Halkları denen çapulcu\yağmacı kavimler Hitit İmparatorluğunu yerle bir edip Mısır kapılarına kadar dayanmıştır. Bu bilgiye ek olarak Ugarit kazılarında ele geçen tabletlerden ise Deniz Halkları'nın istilalarının yanı sıra Hattuşa'da kıtlık ve hastalıkların neden olduğu bir iç karışıklığın da yıkıma neden olduğu anlaşılmaktadır³²⁵. Günümüzde Hitit'in sonu halen araştırmacılar tarafından tartışılan bir konudur. Hitit'in yıkılması Tunç Çağları da sonlandırır. Anadolu toprakları bu tarihten sonra 400 yıllık bir sessizliğe bürünür.

Batı Anadolu Arkeolojisi'nin bel kemiğini oluşturan iki önemli yerleşimden biri efsanelere konu olan Troia'dır. Çanakkale İlinin 25km. güneybatısındaki Hisarlık Tepesi üzerinde yer alan yerleşim Troia Efsanesi'nin gerçekliğini araştıran H. Schliemann tarafından yağmalanmış ve Troia Hazinesi olarak anılan eserler yurt dışına kaçırılmıştır. Cumhuriyet tarihinden önce başlayan ve günümüzde halen devam eden kazı çalışmaları sonucunda 9 yapı katı ve 46 yapım evresi tespit edilmiştir. Yerleşimdeki en belirgin mimari megaronlardır. Yerleşimdeki megaronların merkez odalarının orta kısımlarında dairesel formlu günlük kullanım ocaklarının olduğu tespit edilmiştir. 1993 yılı çalışmalarında E4 açmasında beyaza boyanmış bir yükselti üzerinde büyük boyutlu, yuvarlak biçimli ocak kalıntısı, tespit edilmiştir³²⁶. Bunun yanı sıra yerleşimde tespit edilen anıtsal büyüklükteki bir megaronun tabanında da yuvarlak biçimli ortası

³²⁵ J. Yakar, Dating The Sequence of the Final Destruction/Abandonment of LBA Settlements: Towards a Better Understanding of Events that led to the Collapse of the Hittite Kingdom, Structuring and Dating in Hittite Archaeology, Byzas 4, ed. D. Mielke-U. Schoop-J. Seeher, 2006, s. 33-49.

³²⁶ M. Korfmann, 1993 Yılı Troia Çalışmaları, 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, 1995, s. 240.

çukurlaştırılmış bir ocak ele geçmiştir. Yoğun yangın ile tahrip olmuş megaronun tam ortasında bulunan bu ocak 1,2 m. çapa sahiptir ve yerden yükseltilmiştir. Mekânın tabanıyla birlikte ocağın iç kısmı da kireç ile sıvanmıştır. Ocak yanındaki bir ahşap kap içinde bulunan kömürleşmiş arpa tanelerine uygulanan C14 testi sonucunda yapının MÖ 2290-2200 yılları arasına tarihlendiği tespit edilmiştir³²⁷.

Troia'dan sonra ele alacağımız ikinci önemli yerleşim ise 1979 yılından günümüze H. Erkanal ve ekibi tarafından gün yüzüne çıkartılan Limantepe yerleşimidir. Limantepe'de III. Mimari tabakada taban kısımları üst üste yapılmış bir kütle şeklinde ocaklar ele geçmiştir³²⁸. Yapılan titiz çalışma sonucu 8 adet tabakanın olduğu saptanmıştır. Ocak tabanları ısıyı muhafaza etmesi için en altta kül katmanı, onun üstünde toprak katmanı, bunun üzerinde kırılmış seramik parçaları serilmekte ve en son taban sıvası yapılarak ocak kullanılır hale getirilmektedir. Orta Tunç Çağ da tabandaki bu seramik dizisinin yanı sıra küçük taşların da birlikte kullanıldığı görülmüştür. Bu ocakların tabanları genellikle yuvarlak forma³²⁹ sahiptir ve en büyüğünün çapı yaklaşık 2 m.dir. Bununla birlikte IV. tabakada karşımıza çıkan ve Orta Tunç Çağa tarihlenen oval bir mimari yapının doğu duvarı önünde 1,46x1,10 m. ölçülerinde yuvarlak biçimli bir ocağın seramik parçaları döşeli tabanına rastlanılmıştır. Bu ocak tabanı altında başka bir ocak daha ele geçmiştir.

Anadolu ve Balkan kültür tarihi açısından önemli bir yerleşim olan Kırklareli İli sınırları içinde kalan Kanlıgeçit'de M. Özdoğan başkanlığında bir dizi arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yerleşimin akropol olarak anılan bölümünde tıpkı Troia'da olduğu gibi megaron tipli yapılara rastlanılmıştır. Buradaki megaronların merkezlerinde de evsel kullanıma yönelik ocak yerleri tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak Erken Tunç Çağ III tabakasında tespit edilen diğer megaronlara göre daha büyük boyutlu iki megaronun içindeki "ateş yerleri" neredeyse yapının tüm enini kapsayacak kadar büyük boyutludur. Güney megaronun neredeyse enini kapsayan ateş yerinin içinde birbirinden bağımsız ocak ve sunaklar ele geçmiştir³³⁰. Bu yapıların büyüklüğü ve içinde

³²⁷ G. Sazcı, "Muhtemelen Tapınma Amaçlı Bir Yapı", *Troia: Düş ve Gerçek, İstanbul*, 2001, s. 384, Res. 427,431.

³²⁸ H. Erkanal-S. Günel, "1993 Liman Tepe Kazısı", *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara*, 1995, 266.

³²⁹ H. Erkanal-S. Günel, "1995 Yılı Liman Tepe Kazıları", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, 27-31 Mayıs 1996, Ankara*, 1997, s. 238.

³³⁰ M. Özdoğan, H. Parzinger ve diğ. "Kırklareli Höyüğü 1996 Yılı Kazısı", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt:I, Ankara*, 1998, s. 130-131.

ateş yerleri ve ocaklardan başka buluntu olmaması, bu mekânların dinsel, törensel bir işlevlerinin olabileceğini akıllara getirmektedir. Küçük evlerden müteşekkil aşağı şehir yerleşimindeki ocaklara dair detaylı bilginiz yoktur.

1963-1974 yılları arasında M.J. Mellink tarafından kazı çalışmaları yapılan Karataş-Semayük'te Erken Tunç Çağ tabakalarında Megaron tipli yapıların yaygın mimari olduğu tespit edilmiştir. Bu yapıların ortalarında merkezi evsel ocakların kullanılmış olduğu görülmektedir³³¹. Bu ocaklar genellikle dörtgen formlu olup önlerinde birer küllükleri bulunmaktadır.

Kuruçay Höyük'te Erken Tunç Çağ'a tarihlenen dikdörtgen platformlu, platformun kuzey ucunda ise tahrip olmuş bir kerpiç stell bulunan ve sunak-ocak olduğu düşünülen bir buluntu ele geçmiştir. Ocak-sunağın platform kısmı ve stellin üzeri sıvanmıştır³³². Platformun üzerinde ateş yakılmış olduğu için bu sıra iyice sertleşmiştir. Stellin sağlam kısmının uzunluğu 95 cm.'dir. Kalınlığı ise 30 cm.'dir. Stelin ve platformun yüzeyi iyice açkılanmıştır. Kazı çalışmaları sırasında sunak tabanı kaldırılırken platform altında bir kanalın olduğu tespit edilmiştir. Çapı yaklaşık 10 cm. olan kanalın sıvı sunular için kullanılmış olabileceği şu an için bir soru işaretidir.

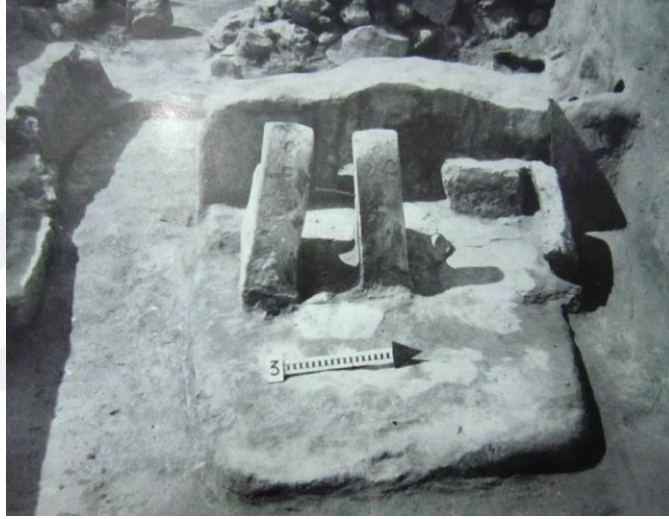
Denizli'nin Çivril İlçesinin 5 km. güneybatısında kalan Beycesultan yerleşimindeki ilk kazı çalışmaları 1954-1959 yılları arasında S. Lloyd ve J. Mellaart tarafından yapılmıştır. Uzun bir aradan sonra 2007 yılında E. Abay tarafından başlatılan çalışmalar günümüzde halen devam etmektedir. Beycesultan yerleşiminin III. tabakasında bulunan Batı Tapınağı içindeki taşınmazları ile oldukça dikkati çeken bir yerleşmedir. Tapınağın duvarından ayrık şekilde terakotadan yapılmış iki adet dikme yan yana ele geçmiştir³³³. Yaklaşık 60 cm. uzunluğundaki dikmeler boynuz şeklindedirler ve dış yüzeylerinde kırmızı renkte yapılmış iç içe daire bezemeleri görülmektedir. Bu iki boynuzlu dikmenin hemen bitişiğinde küçük bir ocak yeri bulunmaktadır. Ocağın içi küllerle doludur. Bu dikmelerin ve ocak yerinin altında zeminden yükseltilmiş ve sıvanmış dörtgen bir platform mevcuttur. Külün dökülmemesi için ocağın bulunduğu kısmın kenarı kerpiç malzemesi ile çevrelenmiştir. Dikmelerin ve dörtgen platformun hemen arkasında kerpiçten örülmüş ve üzeri sıvanmış yarım bir duvar bulunmaktadır. Duvarın orta

³³¹ "The Prehistoric Sequence Of Karataş-Semayük", VI. Kazı Sonuçları Toplantısı. 16-20 Nisan 1984 İzmir, s. 104.

³³² Duru, 1996, Lev.47.

³³³ S. Lloyd, *Beycesultan III*, London, 1972, s. 24-25, Fig. 7-9, Pl.15.

kısmında boynuzlu dikmelerin ortasına açılan bir delik bulunmaktadır. Bu boynuz biçimli dikmelerin dini ritüellerde kullanıldığı düşünüldüğünden bu taşınmaz yapı birimi için ocak-sunak tabirini kullanmamız doğru olacaktır. **(Resim 19)** Bu ocak-sunakların başka bir örneği de Beycesultan'ın II. yapı katında da ele geçmiştir³³⁴. Doğu Tapınağı olarak adlandırılan yapı içerisinde de neredeyse batı tapınağı ile birebir özellikte bir ocak-sunak ele geçmiştir. Fakat buradaki ocak-sunak çok fazla tahrip olmuştur. Ayrıca hemen ocak-sunak ile bitişik olan ocak üzerinde in-situ durumda ele geçen bir kap bizlere bu öğenin kullanımını hakkında bilgi vermektedir. Batı tapınağına göre Doğu tapınağı buluntu yönünden daha zengindir. Ocak-sunak yanından pek çok seramik kap ele geçmiştir.

Resim 19: Beycesultan Tapınağı İçinde Bulunan Ocak-Sunak (S. Lloyd-J. Mellaart, 1962.)

Yozgat İli sınırlarında kalan Alishar yerleşimi H. Von der Osten tarafından 1927-1932 yılları arasında kazı çalışmaları yapılmıştır. Tunç Çağlara dair stratigrafi veren yerleşimde çok sayıda ve değişik tiplerde ocaklar ele geçmiştir. 1. Tabakada Erken Tunç Çağ'a tarihlenen dairesel formlu, tabanı yumruk büyüklüğünde taşlarla döşeli, zeminden yükseltilmiş üzeri ise kalın bir sıva ile sıvanmış bir ocak bulunmuştur³³⁵. Yine aynı 1. tabakanın başka bir mekânında dairesel bir ocak daha ele geçmiştir. Odanın merkezinde bulunan ocağın sıvalı platformu altında kerpiç parçaları ve taş birlikte kullanılmıştır³³⁶.

³³⁴ Lloyd, 1972, s. 24-25.

³³⁵ E. F. Schmidt, The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929, Researches in Anatolia –Volume IV, Part I, The University of Chicago Oriental Institute Publications, Ed. J. Henry Breasted, 1932, 87, Fig.100.

³³⁶ Schmidt, 1932, s. 90, Fig. 103.

11 T katında da yapım şekli olarak yukarıda bahsi geçen ocağa benzer bir ocak ele geçmiştir. Fakat bu ocak biraz daha oval formludur³³⁷. 10 T katında ise yuvarlak formlu ve sağlam ele geçtiği için büyük önem arz eden bir ocak ile karşılaşılmıştır. Zeminin sıvalı kenarları ince bir kerpiç sırası ile çevrelenmiştir³³⁸. 2.Yapı katında yemek pişirmek için yapılmış farklı biçimde bir ocak ile karşılaşılmıştır. Üzerinde yemek tenceresini yerleştirmek için iki delik bulunmaktadır. Kerpiç malzemesinden yapılmış olan ocağın üzeri sıvalıdır ve yer yer yanık izleri görülmektedir. Ocağın etrafında çok miktarda pişirme kapları ele geçmiştir³³⁹. 2. Yapı katında da bu ocağa çok benzer iki delikli sabit bir ocak daha ele geçmiştir. Kerpiç malzemesinden yapılmış olan ocak yuvarlak bir platform üzerinde yer almaktadır³⁴⁰. Alishar 1. Tabakada sepet biçimli sabit bir ocak ise dikkat çekicidir. Diğer ocaklar gibi kerpiç malzemedan yapılmış olan ocak yuvarlak bir platform üzerindedir³⁴¹. Bu ocaklar dışında 10 T katında at nalı biçimli bir ocak ele geçmiştir. Doğu Anadolu'daki Kura-Aras Kültürü ocaklarını andıran ocak, zeminden yükseltilmiş oval bir platform üzerinde yer almaktadır³⁴². Ayrıca Alishar III. Tabaka'da ele geçen üç adet boynuzlu objenin kullanımı halen tartışmalıdır. Pişmemiş topraktan yapılmış bu objelerin sırt kısımlarında görülen kulplar bunların portatif kullanım için yapıldığını göstermektedir. Dinsel içeriği olduğu da düşünülen bu objeler, evsel kullanım için de yapılmış olabilirler³⁴³.

Türk Tarih Kurumu adına 1935 yılında H.Z. Koşay ve M. Akok tarafından başlatılan, Cumhuriyet tarihimizin ilk kazı çalışmalarından biri olan Alacahöyük yerleşimine dair yaptığımız yayın taramalarında ocak yapılarına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Yerleşimden Arslantepe'deki tencereli maltızlara benzeyen bir pişirme kabı ele geçmiştir³⁴⁴.

Assur Devleti MÖ.2. Binyıl başlarında Anadolu ile yoğun bir ticarete başlamıştı. Bu dönemde Anadolu'da yerel beylikler vardı ve Assurlular bundan yararlanarak ticarete

³³⁷ H.H. von der Osten, *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932, Researches in Anatolia –Volume VIII, Part II*, The University of Chicago Oriental Institute Publications, Ed. J. A. Wilson-T.G. Allen, 1937, s. 14, Fig. 6.

³³⁸ Von der Osten, 1937, Fig. 9.

³³⁹ E. F. Schmidt, 1932, s. 86, Fig.99.

³⁴⁰ E. F. Schmidt, 1932, s. 96, Fig.109.

³⁴¹ E. F. Schmidt, 1932, s. 89, Fig. 101.

³⁴² von der Osten,1937, s. 16, Fig. 7.

³⁴³ M. Işıklı, "Erzurum'da T.T.K. Adına Yapılan Kazılardan Ele Geçen Özel Bir Buluntu Grubu: Boynuzlu Objeler", *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010, Cilt I, Ankara*, 2015, s. 63-84.

³⁴⁴ H.Z. Koşay, *Alaca Höyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Ankara, 1973, Lev. XXXII.

söz sahibi olan Karumları kurdular. Bu Karumların başında Kültepe-Kaneş yerleşimi gelmektedir. Bu günkü Kayseri İlinin 8 km. kuzeydoğusunda kalan yerleşim antik ticaret yolu üzerinde bulunan en büyük ticaret merkezlerinden biridir. 1800'lü yıllarda Alman ve Fransızlarca kazılmış olan höyükte 1925 yılında B. Hrozný ve daha sonra 1948 yılında T. Özgüç tarafından Türk Tarih Kurumu adına kazı çalışmaları yapılmaya başlanır. Yapılan kazı çalışmalarında aristokrat sınıfın yaşadığı yukarı şehir ve halk kesiminin yaşadığı aşağı şehir olmak üzere iki ayrı yerleşimin olduğu tespit edilmiştir. Kültepe'de yapılan kazı çalışmalarında OTÇ'ye tarihlenen çok sayıda ocaklar ele geçmiştir. Bu ocaklar genellikle gündelik işlerde kullanılan kare formlu bir seki üzerine yerleştirilmiş biçimde nal biçimli ocaklardır. Bu nal biçimli ocakların bazılarının içinde kil tabletlere de rastlanmıştır³⁴⁵. Bu ocaklar bazen duvar kenarlarına, bazen de odanın orta kısımlarına yapılmaktadırlar³⁴⁶. Bu nal biçimli ocakların altlarında kare ya da dörtgen formlu ateş yakma kısımları bulunmaktadır. Yerden yükseltilmiş birer seki şeklinde yapılan bu platformların üzerleri sıvalıdır ve tam orta kısımlarına nal biçimli ocaklar yerleştirilerek sabitlenirler. Ocağın yapımında en alt tabakada yumruk büyüklüğünde taşlar ve seramik kırıkları, bu katın üzerinde ise küllü bir toprak tabakası, küçük çakıl taşları ve en üstte ise sıva yer almaktadır. Ocağın günlük kullanımda yemek pişirmek için yapılmış olduğu üzerinde bazı ocaklar üzerinde in-situ halde ele geçen yemek pişirme kaplarından anlaşılabilmektedir³⁴⁷. Pişmiş topraktan yapılmış bu ocakların hamurları bol miktarda iri kum katkısı içermektedir. Ocakların çoğunun kollarının iç kısmında ve yükseltilmiş baş kısmının üzerinde üç adet yuvarlak çıkıntı bulunmaktadır. Bu çıkıntılar yerleşimin kazıcısı tarafından ocak üzerine bırakılan kabın kaymaması için yapıldığı konusunda yorumlanmaktadır. Ocakların bazılarının içinde ve taban kısmında yanık izlerinin olmaması bunların içinde direkt olarak ateş yakma eyleminin gerçekleşmediğini, beklide hemen ocakların yan tarafında bulunan tandırlardan getirilen közün ocak içerisine konularak kullanıldığı düşüncesini akla getirmektedir. U-V/23-24 Açmasının II. katında tespit edilen bir evin büyük odasında kullanım açısından değişik bir ocak ilginçtir. Odanın güney duvarına yakın konumda bulunan ocak zeminden hafifçe yükseltilmiş dörtgen bir

³⁴⁵ T. Özgüç, Kültepe, Kaniş/Neşa, İstanbul, 2005, s. 44, Res. 13.

³⁴⁶ T. Özgüç-N. Özgüç, *TTK Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949*, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s. 2.

³⁴⁷ Özgüç, 1959, s. 30.

seki üzerinde biri büyük biri küçük olmak üzere iç içe konulmuş iki ocak şeklinde tespit edilmiştir³⁴⁸. Büyük olan ocak zemine sabittir, içteki küçük ocak ise portatiftir. Kazıcısının yorumuna göre bu ocaklar, hem küçük pişirme kaplarının hem de büyüklerinin rahatça ocak üzerine oturtulması için tasarlanmıştır³⁴⁹. Nal biçimli ocakların yanı sıra yerleşimde birkaç tane taşın yan yana getirilmesiyle oluşturulmuş basit ocaklarda bulunmuştur³⁵⁰. II. Yapı katının neredeyse tüm evlerinde nal biçimli ocaklara rastlamak mümkündür. Kültepe'nin Ib katında iki gözlü ocakların varlığı dikkati çekmektedir. Bu ocaklar sadece Ib katına özgüdür³⁵¹. Biçim açısından sırtları ve bir kolları birleştirilmiş nal biçimli iki ocağa benzemektedir. Bu ocakların hamurlarında da yine iri kum katkısı görülmektedir. Yine Ib katında pişmiş topraktan maltız ve taşınabilir ocaklar önemli buluntulardır³⁵². Bunların yanında ele geçen pişmiş topraktan maltızlı bir tencere Malatya Arslantepe'deki örneklerle benzer özelliktedir³⁵³.

Aksaray İli sınırları içerisinde bulunan Acemhöyük, Kültepe gibi ticaret yolu üzerinde kalan önemli bir yerleşmedir. Yerleşimde ele geçen ocaklar Kültepe'dekilerle tipolojik açıdan benzerlik göstermektedir. Orta Tunç Çağ'a tarihlenen yerleşimde genellikle avlulu evler yer almaktadır ve bunların avlu kısımlarında etrafı tek sıra taş ile çevrelenmiş basit ocaklara rastlamak mümkündür. Bunlar dışında II. Yapı katında avlu olduğu düşünülen bir alanda iki adet ağız kısımları kuzeybatı yönüne bakan at nalı biçiminde ocak ve bunların etrafında andironlar ele geçmiştir³⁵⁴. İşlik olduğu düşünülen mekân içinden de boynuz biçimli ocak ayakları ele geçmiştir³⁵⁵. Yine aynı kattaki başka bir avluda çamur ile sıvanmış köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen bir platform üstünde ocak bulunmuştur. PA-RA/39 nolu açmada ele geçen mekânın güney köşesinde yer alan ocağın taban kısmı kırık seramik parçaları ile döşenmiş, üzeri de sıvanmıştır. Bu mekânın orta kısmında 2,20X1,60 m. ölçülerinde çamur üstüne kireç sıvalı bir platform bulunur. Zeminde 15 cm. yükseklikte bulunan platform üzerinde üç çıkıntılı bir ocak ve bir andiron

³⁴⁸ T. Özgüç, *Kültepe-Kaniş, Assur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, TTK Basımevi, Ankara, 1959, s. 22-23.

³⁴⁹ Özgüç, 1959, s. 23.

³⁵⁰ Basit ocak olarak anılan ocaklar üç adet taşın yan yana dizilmesi ile oluşturulmuştur.

³⁵¹ Özgüç-Özgüç, 1953, s. 14.

³⁵² Özgüç, 2005, 70-71, Res. 47-49.

³⁵³ Özgüç, 2005, Res. 47-49.

³⁵⁴ A. Öztan, "1998-1999 Acemhöyük Kazıları", 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 22-26 Mayıs 2000, İzmir, 1. Cilt, 2001, s. 120, Res.4-5.

³⁵⁵ A. Öztan, "1991 Yılı Acemhöyük Kazıları", XIV. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 25-29 Mayıs 1992, Ankara, Cilt I, 1993, s. 283.

ele geçmiştir³⁵⁶. I. Tabakada ise bulunan evlerin önlerinde dört adet ocak yeri tespit edilmiştir. Bu ocaklardan üçünün ağzı kuzeye, birinin ise kuzeydoğuya bakmaktadır. Etrafına kerpiç dizilerek oluşturulmuş oval bir yapıya sahip bu ocaklardan ikisinde farklı bir uygulama ile karşılaşılır. 4 cm. kalınlığındaki dikdörtgen kil tablalar iki yandan ocak kenarına tutturulur. Böylece oval ocağın arka kısmında kalan yarım daire şeklindeki boşluk ateşin hava alarak daha iyi yanmasını sağlamaktadır³⁵⁷.

İç Anadolu'nun en önemli yerleşimlerinden biri olan Alacahöyük'te Hitit Dönemine tarihlenen ve işlevsellik açısından Arslantepe'deki ocaklı tencere ile benzer bir buluntu ele geçmiştir³⁵⁸. Bu pişirme kabının taban kısmına monteli bir nal biçimli ocak tencere içindeki yemeğin pişmesini sağlar niteliktedir. Bunun yanı sıra ele geçen ocak ayakları da evsel ocakların kullanımı hakkında bilgi vermektedir.

Şimdi ele alacağımız uygarlık ise Orta Anadolu'da büyük bir İmparatorluk kuran ve çağ açıp çağ kapatan gelişkin uygarlık Hititlerdir. Orta Anadolu topraklarını yurt edinmiş olan Hititlerin başkenti bu günkü Çorum İli sınırları içinde kalan Hattuşa ya da yeni ismi ile Boğazköy'dür. Boğazköy'de hem evsel hem de dinsel kullanım ocakların var olduğu görülmektedir. Boğazköy'deki 4d açmasında tespit edilen dikdörtgen planlı evin güneybatı köşesinde taban kısımları kısmen tahrip olmuş taş döşeli ocak ele geçmiştir³⁵⁹. Tapınak 26'nın çevresinde yirmiye yakın ocak yeri tespit edilmiştir. Bu ocakların güney tarafta yoğun olarak karşımıza çıkması güney tarafın havalandırmasının daha iyi olmasından kaynaklanıyor olmalıdır³⁶⁰. Kazıcısı bu ocakların metal eritme için kullanılmış olabileceğini de öne sürmektedir³⁶¹. Bu ocaklar içinde 4 m.lik çapa sahip olan iki ocak dikkati çekmektedir. Tabanları dairesel biçimli olan bu iki ocak üst üste ele geçmiştir ve taş döşenmiş tabanlarının üzerleri kil ile kaplanmıştır³⁶².

Tunç Çağlarda daha fazla ve daha çeşitli ocaklara rastlamaktayız. Özellikle Orta Anadolu'nun Karumları olan Acemhöyük ve Kaneş'te çeşitli ocak tipleri karşımıza

³⁵⁶ Öztan, 2001, s. 121.

³⁵⁷ A. Öztan, "2001 Yılı Acemhöyük Kazıları", 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, 27-31 Mayıs 2002, Ankara, Cilt 1, 2003, s. 40, Res.9.

³⁵⁸ H.Z. Koşay-M. Akok, *TTK Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı, 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Ankara, 1973, Lev. XXXII.

³⁵⁹ J. Secher, "Boğazköy- Hattuşa 1998 Yılı Kazı Çalışmaları", XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı: 24-28 Mayıs 1999 Ankara, Cilt 1, Ankara, 2000, 300.

³⁶⁰ P. Neve, "Boğazköy-Hattuşa 1986 Kazıları", IX. Kazı Sonuçları Toplantısı, 6-10 Nisan 1987, Ankara, Cilt I, 1987, Res. 7.

³⁶¹ P. Neve, 1987, s. 252.

³⁶² P. Neve, 1987, s. 252-253.

çıkılmaktadır. Yerleşimlerde genellikle evsel kullanıma yönelik ocaklar ele geçerken, dinsel ocakların sayısı da bu dönemde oldukça artmıştır. Özellikle Göller Yöresi yerleşimlerinde tapınak yapılarının orta kısımlarında dairesel planlı ve bir köşelerinde dikmeleri bulunan ocak-sunaklar ele geçmiştir.

3.2.5. Demir Çağ Ocakları (MÖ 1200-500)

Büyük Hitit İmparatorluğunun çöküşü Anadolu’da büyük bir idari boşluğun oluşmasına sebebiyet vermiştir. MÖ 1200’den sonraki dönem hakkında bilgilerimiz çok azdır. Bu nedenle bu dönemler bilim insanlarıncı “Karanlık çağ” olarak adlandırılmıştır. Fakat bir süre sonra yeni Anadolu’da bir kıpırdanma baş gösterir. Tarih sahnesinde yeni figürler belirmeye başlar. Yıkılan Hitit İmparatorluğundan geriye kalan halk Güneydoğu’ya doğru göç ederler ve burada yerel bir güç olan Geç Hitit Beylikleri olarak anılan küçük kent devletlerini kurarlar. Bu dönemde Doğu Anadolu’da yükselmekte olan başka bir uygarlık ise Urartulardır. Savaşçı bir halk olan Urartular Doğu Anadolu’nun neredeyse tamamında egemenlik sürmüşlerdir.

Demir Çağ dendiğinde akla gelen gelişkin uygarlıklardan biri de Frigler’dir. Balkanlardan Thrak göçleri ile gelerek önce Marmara Bölgesi ve civarına oradan da Orta Anadolu topraklarına yerleşmişlerdir. Frigler’in başkenti olan ve günümüzde Yassıhöyük adı ile anılan Gordion’dur. 1901 yılında A. Körte tarafından tespit edilen höyükte 1949 yılında R. Young tarafından kazı çalışmaları başlatılmıştır. 1973 yılına kadar süren kazı çalışmalarını, 1988 yılında K. Sams devralmıştır³⁶³. Yerleşimde genellikle megaron tipli yapılar görülmektedir. Bu yapıların merkezi odalarının ortalarında gündelik işlerin sürdürülmesinde yardımcı olan evsel ocaklar mevcuttur. Mekân içinde kullanılan ocakların yanı sıra avlularda da ocak ve fırın gibi öğelere rastlamak mümkündür. Orta Frig Dönemi’ne tarihlenen bir tabakada avlu içinde taş platformlar ele geçmiştir. Kazıcısı bu platformların ocak olabileceğini de öne sürmektedir³⁶⁴. Bunun yanı sıra 36 nolu açmada tespit edilen bir avlu içinde rüzgâr siperli bir ocak³⁶⁵ ve hemen avlu yanındaki bir oda da iki adet günlük kullanım ocağı tespit edilmiştir³⁶⁶. Orta Frig Çağı’na tarihlenen 30

³⁶³ Sevin, 2003, s. 246.

³⁶⁴ G. K. Sams-M.M. Voigt, “Gordion 1995”, XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, 27-31 Mayıs 1996, Ankara, Cilt I, 1997, s. 483.

³⁶⁵ G. K. Sams-M.M. Voigt, 1997, s.684, Phot.6.

³⁶⁶ G. K. Sams-M.M. Voigt, 1997, s. 684.

nolu açmada tabanı çakıl taşı ile döşeli bir mekân gün yüzüne çıkartılmıştır. Bu mekân içerisinde ele geçen ocak ve fırının dış yüzeyleri de çakıl taşı ile kaplanmıştır³⁶⁷.

Birbirinden kopuk yaşayan Doğu Anadolu'daki aşiretler Aramu denen bir Urartu beyinin girişimi ile bir çatı altında toplanmıştır³⁶⁸. Fakat Aramu hakkında çok fazla bilgimiz yoktur, fakat Aramu'dan 12 yıl sonra tarih sahnesine çıkan I. Sarduri Urartu'nu bilinen ilk kralıdır ve başkenti Tuşpa olarak belirlemiştir. Su kaynakları bakımından zengin, bereketli bir ovanın ortasında yükselen 1200 m. uzunluktaki bir kayalık alan üzerinde konuşlanan Tuşpa Kalesi Osmanlı Dönemi de dahil olmak üzere yoğun yerleşim görmüş bir yerleşimdir. Tuşpa'nın 11 km. kuzeydoğusunda olan Anzaf Kalesi en az Tuşpa kadar önem arz eden bir yerleşimdir.

Kral Menua (M.O. 810-786) tarafından, çevresindeki geniş ve verimli topraklarda yapılan tarımdan elde edilen ürünleri depolamak için kurulan Yukarı Anzaf Kalesi, 1991 yılı ve sonrasında O. Belli tarafından yapılan kazı çalışmaları ile aydınlatılmaya çalışılmıştır. Yukarı Anzaf Kalesinde Kral Menua tarafından 9. yy sonlarında yaptırıldığı anlaşılan Kuzey Kapı'nın önündeki avluya bitişik iki anıtsal yapı bulunmaktadır. Bu iki yapıdan güneybatıda bulunanı kareye yakın bir plana sahiptir ve taban kısmı sıkıştırılmış kildendir. Bu mekânın güney ve doğu duvarlarına bitişik şekilde iki adet ocak ele geçmiştir³⁶⁹. Doğu duvara bitişik olan dairesel ocak üzerine düşen duvar taşları nedeni ile oldukça tahrip olmuştur. Güney duvar önündeki ocak ise diğerine nazaran daha büyüktür. Ağız kısmı kuzeye bakan ocağın iç çapı 1 m. dış çapı ise 2.10 m. dir³⁷⁰. İki ocağın etrafında ve yapı zemininde yaklaşık 40-50 cm kalınlığa ulaşan kül ve içinde yanmış hayvan kemikleri ve kırık seramik parçaları bulunmaktadır. Anlaşıldığı kadarı ile ocaktan çıkan kül yapı zeminine dökülerek ayak ile sıkıştırılıyordu. Yapı duvarlarına bakıldığında bu mekânın kireç ile özenle boyanmış olduğu görülür. Asıl soru şudur ki böylesine özenle yapılmış olan bu yapı içinde ocaktan çıkan kül ve artıklar neden tutuluyordu? Eğer yapı yapıldığı dönemden itibaren ocaktan çıkan kül biriktirilmiş olsaydı oda neredeyse ağzına kadar külle dolu olmalıydı. Bu durum yerleşimin kazıcısı tarafından “Öyle anlaşılmaktadır ki çok önemli bir nedenden dolayı kısa ve acil bir süre için ocak artığı dışarıya atılamaz olmuştur. Bu önemli nedenin ise tüm Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki

³⁶⁷ G. K. Sams-M.M. Voigt, 1997, s.

³⁶⁸ Sevin, 2003, s. 196.

³⁶⁹ O. Belli, “1995 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, (27-31 Mayıs 1996), Cilt: I, Ankara, 1997, s. 384.

³⁷⁰ Belli, 1997, s. 384.

Urartu kalelerini yerle bir eden İskit saldırısı olduğu anlaşılmaktadır. İskitler'in kaleye yaptığı saldırı ve uzun süre devam ettiği anlaşılan savunma sırasında, savunma yönünden çok güçlü yapılarla donatıldığı için saldırıya uğramayan kalenin güneybatı kapıları ile yapıları da, Aşağı Kent halkının geçici olarak sığındığı yapılar arasında yer almış olmalıydı. Bu yüzden uzun süre devam ettiği sanılan savunma sırasında, askerlerin ve kaleye sığınan Aşağı Kent halkının yiyecek gereksinmesinin bir kısmı, buradaki ocaklarda pişirilmiş ve ocak artıkları dışarıya çıkarılıp çöplüğe dökülemediği için de tabana serilmeye başlanmıştır.”³⁷¹ şeklinde yorumlamaktadır.

Van'ın 9 km. güneybatısında kalan Yoncatepe kalesi başka bir önemli Urartu yerleşimidir. 1997 yılında O. Belli tarafından başlatılan kazı çalışmaları ile yerleşimdeki tarih aydınlatılmaya çalışılmıştır. Yoncatepe Sarayı mutfak bölümünün güneybatı köşesinde iki adet birbirine bitişik nal biçimli ocak yeri tespit edilmiştir. Ağız kısımları doğu yöne bakan bu ocakların yaklaşık genişliği 68-65 cm. yüksekliği 50 cm. ağız açıklığı ise 35cm.'dir³⁷². İçlerinde yanan ateşten ötürü iç kısımlarında kül birikintisi bulunmaktadır. Ocağın birinin içinde üzerine kabın oturtulduğu bir çıkıntı ve in-situ durumda ocak içinde bulunan bir kabın kırılarak dağılmış parçaları ele geçmiştir³⁷³. Büyük olasılıkla saraya yapılan bir düşman saldırısı sırasında ocaktaki yemek burada bırakılarak yerleşim terk edilmiş olmalıdır³⁷⁴. Diğer ocak içinde ise bu çıkıntıya rastlanmamıştır. Bu mutfağın hemen batısında bir banyo bölümü bulunmaktadır. Harem odalarının bulunduğu düşünülen ikinci kattan merdiven ile inilen bu banyo bir sarayın banyosuna dair ilk bilgileri içerir niteliktedir³⁷⁵. Merdivenin batısındaki küçük oda banyonun soğukluk kısmı olmalıdır. Banyonun ana odası bu bölümden 2 m. kalınlığında bir duvarlar ile ayrılmaktadır. Bu bölümde kalın duvarların kullanılması ayrıca oda tavanının diğer odalara nazaran alçak yapılması ısı izolasyonunun sağlanması amacına yönelik olmalıdır. Banyonun pişmiş topraktan yapılmış taşınabilir mangallar ile ısıtıldığı kazıcısı tarafından önerilmektedir³⁷⁶.

³⁷¹ Belli, 1997, s. 386.

³⁷² O. Belli-M. Tozkoparan, “2005 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı ve Nekropol Kazısı”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (29 Mayıs-2 Haziran 2006, Çanakkale), Ankara, 2007, s. 436-437, Çiz.3.

³⁷³ Belli-Tozkoparan, 2007, s. 437.

³⁷⁴ Belli-Tozkoparan, 2007, s. 437.

³⁷⁵ Belli-Tozkoparan, 2007, s. 442.

³⁷⁶ Belli-Tozkoparan, 2007, s. 442.

Van'daki Ayanis Kalesi Urartu Krallığı'nın önemli yerleşimlerindenidir. Urartu Kralı II. Rusa (MÖ 685-645) tarafından inşa ettirilen kale Urartu tarihi açısından çok önemli bilgiler sunmaktadır³⁷⁷. 1989 yılından beri A. Çilingiroğlu başkanlığında kazı çalışmaları yapılan kalede 2013 yılı itibari ile bu seminer çalışmasına da danışmanlık eden hocam M. Işıklı tarafından kazı çalışmaları devam ettirilmektedir. Ayanis'de 1995 Yılı kazı çalışmalarında çok ilginç bir ocak ele geçmiştir. II nolu mekânın kuzey duvarı önünde pişmiş topraktan bir küpün alt kısmı kırılarak oluşturulmuş bir ocak bulunmaktadır³⁷⁸. Küpün ağız kısmı yukarı gelecek şekilde yerleştirilmiş ve iç kısmına üç adet yayvan taş yerleştirilmiştir. Kuzey duvar üzerinde ocaktan çıkan dumanın bıraktığı is görülebilmektedir. 1997 yılı çalışmaları sırasında Urartu baş tanrısı Haldi'ye adanan tapınağın bulunması bilim çevrelerinde büyük yankı uyandırmıştır. Tapınağın güney ve kuzey cephelerine bitişik şekilde ele geçen iki ocak ise oldukça ilgi çekicidir³⁷⁹. Bir tarafı tapınak duvarına dayalı olan ocaklar yarım daire şeklindedir. Ocakların etrafında tanrıya sunu olarak verildiği düşünülen akdarı taneleri görülmektedir. Akdarılar sadece burada değil tanrıya hediye edilen çeşitli savaş aletlerinin içinden ve bronz kazanların içinden de ele geçmiştir. Oldukça tahrip olmuş kuzey taraftaki ocağın yanında akdarı ile doldurulmuş bir hayvan kemiğine de rastlanmıştır. Bu sunular ve sunum şekilleri Urartuların dinsel ritüelleri ile ilişkilidir. Bunun yanı sıra kuzey ocak yanında ele geçen aslan başı protomlu ve üzerinde Urartuca bir yazıt bulunan bronz kalkan ele geçmiştir. Yazıtta *“Efendisi Haldi'ye, Argiştı oğlu Rusa, bu kalkanı yaptırdı ve yaşamı için adadı; onu Rusa'nın Eiduru karşısındaki şehrine koydurdu. Haldi'nin yüceliğinin yardımıyla ben Argiştı oğlu Rusa, kudretli kral, yüce kral, ülkelerin kralı, Biainili'nin Kralı, güçlü kral, Tuşpa kentinin efendisi. Rusa der ki: Her kim bu kalkanı alırsa, kim ki onu atarsa(?), kim sulara .?., kim.?. , her kim ateşlerin (ve/veya) toprakların(?) üzerine toprak atarsa, kim ki benim adımı siler ve yerine kendi adını koyarsa, Tanrı Haldi onu, onun tohumunu ve tohumunun tohumunu Güneş(ışığı) altından yok etsin.”*³⁸⁰ ifadesi yer almaktadır. “Ateşin üzerine toprak atmak” yani ateşi söndürmeni yasak olduğundan söz

³⁷⁷ Bkz. Ayanis I, Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998, ed. A. Çilingiroğlu-M. Salvini, Roma, 2001.

³⁷⁸ A. Çilingiroğlu-H. Sağlamtimur, “Van- Ayanis Kalesi Kazıları 1995”, XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1996, s. 364.

³⁷⁹ Baştürk, 2006, s. 79.

³⁸⁰ M. Salvini, “Royal Inscriptions on Bronze Artifacts, Ayanis I”, Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998, ed. A. Çilingiroğlu-M. Salvini, Roma, 2001, s. 272.

etmektedir. Yazıttan bu ocakların ve burada yakılan ateşin kutsal olduğu ve bu ateşlerin söndürülmediği anlaşılmaktadır. Bu ocaklarda kurban etlerinin pişirilip pişirilmediği tartışmalı bir konudur. Bu ateşlerin arındırıcı, temizleyici bir gücü olduğuna da inanılmaktadır³⁸¹. Ayrıca Urartu'nun baş tanrısı Haldi de ateş ile ilişkilendirilmektedir. Anzaf Kalkanı üzerinde betimlenmiş olan Tanrı Haldi'nin kılıcından ve kendinden yalımlar çıkmaktadır. Bu sahne belki de silahların arındırılması ile ilgilidir.

Urartu'nun kuzeybatıdaki sınırı olduğu düşünülen bu günkü Erzincan Üzümlü İlçesindeki Altıntepe Urartu Kalesi, Ayanis kalesi gibi Kral II. Rusa tarafından inşa ettirilmiştir. 1959 yılında T. Özgüç tarafından başlatılan kazı çalışmaları uzunca bir aradan sonra 2003 yılında tekrar başlayan kazı çalışmaları M. Karaosmanoğlu başkanlığında günümüzde halen sürdürülmektedir. Altıntepe'de ortaya çıkartılan tapınak yapısı Ayanis'te olduğu gibi Tanrı Haldi'ye adanmıştır. Tapınağın hemen yanında bulunan apadana yapısının kazıları sırasında 6 nolu açmada büyük bir oda ile karşılaşmıştır³⁸². Bu büyük odanın içerisinde ele geçen tandır ve ocak yeri buranın mutfak olarak kullanıldığına dair bilgiler sunmaktadır³⁸³. Kil malzemeden yapılmış ocağın etrafı kırık seramik parçaları ile çevrelenmiştir.

Sardes'te genellikle tek odalıdır. Zeminlerin sıkıştırılmış toprak olan bu evlerde farklı pişirme usullerine uygun birkaç mutfak alanı bulunabiliyordu³⁸⁴. MMS açmasındaki bir Lidya evinde in-situ olarak pişirme kapları ve hemen altlarına konan pişmiş topraktan taşınabilir ocaklar ele geçmiştir³⁸⁵. Bu kap altlıkları silindirik birer gövdeye sahiptir ve arka kısımlarında kulpları bulunmaktadır. Ön tarafları açık olan bu pişirme ünitelerinin üzerlerine bırakılan tencereler içerisinde yemek pişirilmekteydi.

³⁸¹ M.B. Baştürk, "Ayanis Tapınağı'ndaki Simgeler Işığında Urartu Kült Uygulamaları Üzerine", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığına Adanmış Bir Hayat*, ed. H. Sağlamtimur-E. Abay ve diğ. 2009, s. 141.

³⁸² M. Karaosmanoğlu- B. Can- ve diğ. "Altıntepe Urartu Kalesi 2006 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı, (27 Mayıs-1 Haziran 2007 Kocaeli)*, Cilt I, Ankara, 2008, s. 500, Res. 2.

³⁸³ Altıntepe Kazı alanında ele geçen ocağın görsel malzemesini çalışmamda kullanmam için izin veren sayın Hocam Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu'na ve yardımlarından ötürü sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Yılmaz'a teşekkürü bir borç bilirim.

³⁸⁴ N. Cahill, "Sardeis Şehri", *Lidyalılar ve Dünyaları*, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 95, Res. 27-28.

³⁸⁵ Cahill, 2010, s. 95, Res. 27-28.

3.3. KURA-ARAS KÜLTÜRÜNDE OCAKLAR

Kura-Aras Kültürü'nün mimari iç düzenlemesinde karşımıza çıkan dairesel formlu merkezi konumlu ocaklarına kültürün ana hatlarından bahsederken kısaca değinmiştik. Bu ocaklar bu soğuk coğrafya için vazgeçilmez bir unsur olarak yapı tabanlarına sabitlenmiş bir şekilde, gündelik işlerde ve ısınmak için evsel kullanıma yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu merkezi dairesel sabit ocakların yanı sıra bir de taşınabilir tipte, şimdiye kadar bildiğimiz “ocak” şekillerine benzemeyen bazı “objeler” azımsanmayacak kadar çok sayıda ele geçmiştir. Kazıcıları ve bilim çevrelerince ne oldukları, ne için ve nasıl kullanıldıkları hakkında fazlaca akıl yürütülen bu objelere, seyyar altar³⁸⁶, yağ yakmaya yarayan ocak³⁸⁷, seyyar ocak, sacayak, portatif ocak, andiron, portatif yağ ocağı, altar, boynuzlu obje³⁸⁸ gibi isimler verilse de, genel kullanımları itibari ile bu objelere ocak demek tek bir isim altında toplamak ve ateş ile ilgili kullanımlarından dolayı uygun olacaktır³⁸⁹. Biz bu ocakların Kura-Aras Kültürünün inanç dünyasına yönelik önemli bilgiler verebileceğini düşünmekteyiz³⁹⁰.

H. Z. Koşay'ın Erzurum Ovasındaki Karaz, Pulur ve Güzelova Höyüklerinde 1940 ve 1960'lı yıllarda gerçekleştirdiği birer dönemlik kazı çalışmaları³⁹¹ ve 1990-2000'li yıllarda A. Sagona tarafından önce Büyüktepe³⁹² ardından Sos Höyük'te³⁹³ gerçekleştirdiği kazı çalışmaları sırasında ele geçen ocaklar ve Erzurum civarından satın alma yolu ile ele geçen Kura-Aras Kültürü ocakları, bugün Erzurum Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir. Tez malzememizi oluşturan bu ocakları işlevlerine göre sabit ocaklar ve taşınabilir ocaklar olarak iki ana gruba ayırabilmekteyiz. Kura- Aras mimarisi

³⁸⁶ H.Z. Koşay, H. Vary, Güzelova Kazısı, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:46, Ankara, 1967, Lev. LX.

³⁸⁷ Koşay-Vary, 1967, Lev. LXI.

³⁸⁸ M. Işıklı, “Erzurum’da TTK Adına Yapılan Kazılardan Ele Geçen Özel Bir Buluntu Grubu: Boynuzlu Objeler”, XVI. TTK Kongresi, Cilt I, 2015, s. 63-84.

³⁸⁹ Işıklı, 2015, s. 63-84.

³⁹⁰ M. Işıklı, “Erken Transkafkasya Kültürü’nde Din ve Dini Aktiviteler İle Kült Objelerine Yönelik Genel Bir Değerlendirme”, Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu’na Armağan Kitap, (Eds. H. Sağlamtimur vd.) 2009, 333-352.

³⁹¹ Koşay-Turfan, 1959, s. 349-413. H.Z. Koşay-H. Vary, Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964. H.Z. Koşay-H. Vary, Güzelova(Tufanç) Erzurum Kazısı 1961, Atatürk Üni. Yay. No:46, Fen Ed. Fak. Araştırmaları, Seri No:20, Ankara,1967.

³⁹² A. Sagona, “Büyüktepe Höyük,1990” XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara,1992,s.305-311. A. Sagona, “Büyüktepe Höyük, 1991” XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara,1993,s.193-198. A. Sagona, “Büyüktepe Höyük,1992” XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara,1994,s.229-234. A. Sagona, E. Pemberton, I.Mc. Phee, “Büyüktepe Höyük,1993 Activities” XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara,1995,s.161-164.

³⁹³ A. Sagona,C. Sagona, H. Özkorucuklu, “Excavation at Sos Höyük-1994: First Preliminary Report” Anatolian Studies 45, 1995, s.193-218. A. Sagona, M. Erkmen, C. Sagona, I. Mc. Niven, S. Howells, “Excavation at Sos Höyük-1997: Fourth Preliminary Report” Anatolica 24, 1998, s.31-64. A. Sagona,C. Sagona, “Excavation at Sos Höyük-1998-2000 Fifth Preliminary Report” Ancient Near Eastern Studies 37, 2000, s.56-127.

açısından vazgeçilmez bir özellik olarak karşımıza çıkan dairesel formlu, pişmiş topraktan yapılmış, sabit ocaklar, yapıların merkezi konumlarına yapılmıştır, bu ocakların bir kısmı sıvalı ya da taş döşeli yapı tabanının içine gömülü şekilde ele geçmiştir. İçlerinde ateş yakıldığına dair yoğun kül ve yanmış materyal içermektedirler. İçlerinde açık şekilde ateş yanmasından dolayı bazı kısımları tahrip olmuş durumdadır ve yanıklara dair izler net bir şekilde görülebilmektedir. Kura-Aras Kültürü ocaklarının sorun teşkil eden kısmı taşınabilir ocaklardır. Bu ocakların isimlendirilmesinden işlevlerine, tarihlendirilmesinden tipolojisine kadar bir dizi problem bulunmaktadır. Bu ocakların isimlendirilmesinde çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bugüne değin yapılmış birçok yayında ve araştırmada “*seyyar altar, portatif ocak, sacayağı, andiron, boynuzlu obje, boynuzlu ocak*” gibi çok çeşitli isimlerle anılan bu objelere temel işlevlerinden hareketle ocak demek daha doğru olacaktır. Bu objeleri ocak olarak tanımlamamızın en büyük sebebi ateş ile olan ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Taşınabilir ocakların iç kısımları hafifçe çukur şekilde yapılmıştır. Bunun nedeni objenin çukur kısmına bir şey koymak olmalıdır. Ocakların gövde kısmında, uzantıların olmadığı köşede 1-2 cm. çapında bir delik/çukur kısım bulunmaktadır. Koşay bu buluntuların yağ yakmaya yarayan seyyar ocaklar olduğunu, köşedeki çukur/delik olan kısma fitil konarak aydınlatma amaçlı kullanılmış olabileceğini öne sürmüştür. Fakat bu ocaklar içinde yağ yakılmış olduğuna dair yoğun yanık izleri görülmemektedir. Ayrıca sığ olan bu çukurluklar fitili tutacak bir şekil göstermemekle birlikte bazı örneklerde Koşay tarafından fitil konduğu düşünülen çukur ya da delikler yerine küçük çentikler bulunmaktadır. Özellikle üç uzantılı ocak tiplerinde bu delik ya da çukur kısımlara yer verilmemektedir. Ateş ile olan ilişkisine değinecek olursak, bu taşınabilir uzantılı ocaklar üzerinde yoğun şekilde ateşe maruz kaldığına dair büyük çaplı yanık izlerine rastlanılmamıştır. Daha çok gövde üzerindeki çukurluk kısımda yaklaşık 3cm lik dairesel yanık izleri bu ocaklar içinde bir ateş yakma eylemi değil de başka bir yerde yakılmış ateşin köz parçalarının ocaklar içinde taşındığını ya da dinsel ritüeller sırasında kokulu ya da keyif veren bitkilerden bazılarının bu ocaklarda tütsü edildiğini düşünmemiz olasıdır. İçinde ateş yakılması eyleminin gerçekleşmemesi açısından aslında köz taşıyıcı “maltız” görevinde kullanılmış olabilirler³⁹⁴.

³⁹⁴ Dr. Öğrt. Üyesi Ahmet Uhri ile kişisel görüşme.

Dairesel formlu sabit ocaklar ise Kura-Aras Kültürü mimarisi için karakteristik bir öğedir. Ele geçen mimari tabanlarda mutlaka merkezi konumlu dairesele bir ocak buluntusuna rastlanır. Merkezi sabit ocaklar genellikle girişin karşısında bulunmaktadır. Hemen arkasında ise genellikle uzun duvar boyunca bir seki yer almaktadır. Bu ocaklar yoğun yanık izlerine sahip, yüksek ısı nedeniyle oldukça tahrip olmuş şekilde ele geçmişlerdir. Bu sabit ocaklar gündelik işlerde kullanılmış olmalıdır. Zaten form açısından üzerine bir kap oturtmaya uygun profil vermektedirler. Aynı zamanda kenar kısımlarında özenli süslemelerin, kabartma bezemelerin olması bu ocakların da Kura-Aras Kültürü insanları için özel bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Soğuk iklimin hakim olduğu bu çetin coğrafyanın insanları için ateş çok büyük öneme sahiptir ve kutsal görülüyor olması muhtemeldir. Elimizde somut bir kanıt olmasa da, ocakların çok sayıda ele geçmesi, özenli işlenişleri, antropomorfik ve zoomorfik betimlere üzerlerinde sıkça yer verilmesi nedeni ile, ateş ile ilgili bir tanrı-tanrıça inancı ya da ritüellerde ateşe yer verilmiş olması çok büyük bir ihtimaldir.

Bu iki grup içerisinde taşınabilir ocakların sabit ocaklara nazaran daha fazla olması yörede yaşayan pastoral grupların göçebe/yarı göçebe konar-göçer yaşam şekillerine sahip olmaları ile yakından ilintili olmalıdır. Sabit ocakların Kura-Aras Kültürü mimarisinde evlerin merkezi konumlarına yerleştirilmesi karakteristik bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır³⁹⁵. Bugün Gürcistan sınırları içerisinde bulunan ve kültürün anahtar yerleşimlerinden olan Amiranis-Gora 'da ele geçen ocaklar sabit ocakların tipolojisine dair önemli bilgiler sunmuştur. Bu sabit ocaklar yerleşimin kazıcısı tarafından *“kalın çeperli silindirik ocaklar, ortası üç çıkıntılı dairesele ocaklar, ortası çukur dairesele ocaklar ve etrafında çıkıntısı olan kâse biçimli ocaklar”* olmak üzere dört tip olarak sınıflandırılmıştır³⁹⁶. Erzurum Müzesinde bir tanesi ortası üç çıkıntılı dairesele ocak, diğeri etrafında çıkıntısı olan kâse biçimli ocak ve üçüncüsü ortası çukur dairesele ocak tipine giren üç örnek bulunmaktadır. Üzerlerinde yoğun yanık izleri bulunan bu ocaklar evsel kullanıma yönelik olmalıdır ya da dinsel seremonilerde yardımcı ocak olarak kullanılmış olabilirler. Sabit olduğunu düşündüğümüz bir diğere ocak ise satın alma yolu ile müzeye gelen Elazığ-Malatya Bölgesinde benzerlerine rastladığımız fakat Erzurum Yöresi için ünik olan antropomorfik betimli Cinis ocağıdır. Oldukça ayrıntı işlenmiş insan yüzü

³⁹⁵ Işıklı, 2011, s. 79-95.

³⁹⁶ K. Kh. Kuşnareva-V.I. Çubinişvili, *Drevniye Kultury Yuzhnogo Kavkaza*, Leningard, 1970, 63-64.

betimli iki adet uzantısı bulunan ocağın arka kısmı büyük ölçüde tahrip olmuştur. Üzeri ve iç kısmı özenle açkılanmış olan bu ocağın dış kısmında sabit olduğu duvardan ya da bir zeminden söküldüğüne dair izler görölmektedir. Bu ocağın dinsel ritüellerde kullanılmış olabileceğine dair öngörüler bulunmaktadır³⁹⁷.

Erzurum Müzesi Envanterine kayıtlı taşınabilir ocaklar ise tarafımızdan uzantılı ocaklar, yarım daire formlu ocaklar, at nalı formlu, ayaklı ocaklar ve taş ocaklar olmak üzere 5 ana grup altında incelemeye alınmıştır.

³⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. T. Takaoğlu, “Hearth Structures in the Religious Pattern of Early Bronze Age, Northeast Anatolia”, *Anatolian Studies* 50, 2000, s. 11-16.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ KURA-ARAS KÜLTÜRÜ OCAKLARI

4.1. KARAZ HÖYÜK OCAKLARI

Erzurum'un 16 km. Kuzeybatısında yer alan höyükte (**Harita 4**), Koşay tarafından 1942 yılı Temmuz ayında bir haftalık sondaj çalışması ve 1944 yılı Temmuz-Ekim ayları arasında üç aydan fazla süren bir kazı çalışması olmak üzere iki dönem çalışma faaliyetleri yürütülmüştür. Erzurum Arkeoloji Müzesinde envantere kayıtlı 8 adet eser tez kapsamında incelenmiştir. (**Kat No.007-021-022-023-032-033-034-058**)³⁹⁸. Bu ocaklardan bir birine çok benzeyen zoomorfik betimle biten uzantılara sahip iki uzantılı iki ocak **Kat No.007-022** BI açması -8.00 m. derinlikte ele geçmiştir. Kazı raporlarında portatif yağ ocağı olarak tanımlanmaktadır³⁹⁹. En erken örnekleri yansıtan bu ocaklar GKÇ'a tarihlenmektedir. Bu ocaklara çok benzeyen kaidesi ile dikkat çeken **Kat No.032**'nin uzantı kısımları kırıktır. BI açması -7.50m. seviyesinde ele geçen bu ocak gerek seviyesi gerekse **007-022** nolu ocaklara benzerliğinden ötürü GKÇ'a tarihlenmektedir. Yine BI açması 6.50 m. seviyesinde ortası çukur dairesel sabit ocaklara ait hafif kazıma çizgi geometrik bezeme ile süslü bir kenar parçası ele geçmiştir. Sos Höyük'ten ele geçen GKÇ ile çağdaş olan örneklerle benzerliğinden bu ocak parçası da GKÇ'a tarihlenmektedir⁴⁰⁰. **Kat No.021** ise kazı raporlarına göre BV açması -3.00m derinlikte ele geçen eserin iki uzantısının uçları ve kaidesinin bir bölümü kırılmıştır⁴⁰¹. Bu eser OTÇ'ye tarihlenmektedir. OTÇ'ye tarihlenen başka bir örnek ise etrafında çıkıntısı olan kase biçimli ocaklar tipinin tez malzememizdeki tek örneği olan sabit bir ocaktır. **Kat No.023** BII açması -2.50 m. seviyesinde ele geçen ocağın silindirik kaide kısmında bulunduğu zeminden sökülmüş olduğunu gösteren tahrip izleri görülmektedir⁴⁰². “*Yonca yaprağı biçimli*” olarak ta tanımlanan bu ocağın yakın benzerlerine “*in-sitü*” olarak Transkafkasya, Kvatskhelebi⁴⁰³, Amiranis-Gora ve Ozni gibi yerleşmelerde rastlanılmaktadır⁴⁰⁴. OTÇ'ye tarihlenen iki adet yarın daire formlu ocağa ait parçalardan **Kat No.033** BIII açması -2.70 m. derinlikte ele geçmiştir. **Kat**

³⁹⁸Koşay-Turfan 1959, s. 399.

³⁹⁹ Koşay-K. Turfan, 1959, s.368, 395.

⁴⁰⁰ Sagona-Sagona, 2000, s. 58, Fig. 34.

⁴⁰¹ Koşay-Turfan, 1959, s.371.

⁴⁰² Koşay-Turfan, 1959, s.364.

⁴⁰³ Lordkipanidze 1991, Taff. 3.2.

⁴⁰⁴ Cubinişvili 1971, Lev. XXI.3, 5.

No.058 ise BIV açmasında -2.00 m. derinlikte ele geçmiştir. Benzerlerini Elazığ–Malatya Bölgesi’ndeki birçok yerleşimden bildiğimiz bu tip ocakların konumuz olan bölgedeki az sayıda örneğinden birine ait bu parça olasılıkla kültürün geç evresine OTÇ sürecine ait olmalıdır⁴⁰⁵. Karaz ocaklarının **Kat No.007-022-032** ocakları dışındaki diğer örneklerin görüldüğü gibi yerleşimin daha geç katlarından ele geçmiştir.

Taşınabilir bu ocaklar dışında Karaz buluntuları içinde sabit ortası çukur dairesel ocaklar da bulunmaktadır. Bu ocaklardan bugün sadece bir tanesi tam olarak Erzurum Müzesi’nde korunmaktadır. Büyük boyutundan ötürü ve ateşe maruz kaldığından dolayı tahrip olmuş olan bu ocak tez çalışmasına dahil edilmemiştir⁴⁰⁶. İşçilik ve boyut açısından nadide ocaklar sayılacak olan a172 ve a173 kazı envanter numaralı ocaklar hakkında sadece kazı raporları sayesinde bilgi sahibi olmaktayız. Maalesef ki bu ocaklara müzede rastlanılamamıştır⁴⁰⁷. Bu iki sabit ocak 4.50-3.00 m. arasındaki bir seviyeden ele geçmiştir. Yine 985 envanter numarasına kayıtlı Karaz Höyük’den ele geçen Güzelova’daki ayaklı ocakla çok benzer bir ocak bu gün Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi envanterine kayıtlı olduğu için tez kapsamına alınmamıştır. Bu iki eser dört ayağı üzerinde duran stilize bir büyük baş hayvan tasvirini anımsatmaktadır. Ankara’daki örnek daha iyi korunmuş durumdadır. Küçük ve basit bir sehpa işlevi gören bu objelerin üst kısımları, Ankara örneği ışığında analiz edecek olursak, ön ve arka kısımlarda boynuz şeklinde çıkıntı yapmakta, orta kesimi ise hafif çukurlaştırılmıştır. Ankara’daki örneğin köşeleri yuvarlatılmış, daha yumuşak hatları söz konusu iken, geliş yeri tartışmalı olan Erzurum’da korunan örneğin hatları daha köşeli ve daha büyük boyutludur. Tez malzememiz içinde yer alan bu örneğin ne yazık ki üst kesimi iyi korunamamıştır. Bölgeye özgü olan bu stilize hayvan tasviri şeklindeki kült objelerinin stilistik açıdan benzerlerine Ermenistan’daki Kura-Aras yerleşimlerinde de rastlanılmaktadır. Şengavit, Mokhra-blur, Garni, Arevik, Jerahovit gibi Ararat Bölgesi yerleşimlerinden gelen bu örnekler arasında bizim Karaz ve Güzelova’da karşımıza çıkan stilize hayvan şeklindeki boynuzlu kült objelerinin yakın benzerlerine rastlanılmaktadır⁴⁰⁸. Bu örnekler daha küçük boyutlu ve daha basit görünüme sahiplerdir. Dört ayak üzerinde duran Ermenistan

⁴⁰⁵ Smogorzewska 2004, Fig. 3, 4, 7.

⁴⁰⁶ Karaz kazı raporlarında bu tip sabit ocaklardan a.172-a.173 (2 adet) kazı envanter nolu üç adet ele geçtiği anlaşılmaktadır. Koşay -Vary 1959, s. 396 – 397.

⁴⁰⁷ Koşay ve Turfan 1959, 376, 397.

⁴⁰⁸ Essayan 1980, 63 – 65; Smogorzewska 2004, Fig. 1.

örneklerinde boynuz şeklinde çıkıntılar daha kısa ve daha hayvan boynuzu andırır biçimdedir. Bazı örneklerde ise gövde kısmında halka şeklinde tutamak bulunmaktadır⁴⁰⁹. Ermenistan örneklerinin çoğunluğu basit ve sade bir işçilik göstermektedirler. Aynı zamanda bu eserlerin büyük bir çoğunluğu kültürün geç evresine ait yerleşim katlarından geldiği de bilinmektedir.

4.2. PULUR HÖYÜK OCAKLARI

Günümüzde Ömertepe Köyü altında kalmış olan (**Harita 4**) yerleşimden Erzurum Arkeoloji Müzesi'ne kayıtlı toplamda 13 adet eser üzerinde çalışma yürütülmüştür. Yerleşimden ele geçen ocaklar genel itibari ile “Yangın Katı” olarak tanımlanan kattan ele geçmiştir. Zoomorfik betimlemenin yoğun olarak işlendiği bu ocaklardan 9 adedi iki uzantılı ocak tipine girmektedir. **Kat No. 015-011-013-041-042** bir birine bakar vaziyette stilize, zoomorfik betim içeren bu ocakların baş kısımları üçgen prizması şeklinde yapılmıştır. Hafif şekilde sivriltilmiş uzantı uçlarının iki geniş kısmında göz betimlemesine yer verilmiştir. Bu ocaklardan sadece **Kat No. 015**'in uzantısında göz ile birlikte çentik şeklinde ağız kısmı da işlenmiştir. Bu ocak T açması (ocağı) -1.50 m. seviyesinden ele geçmiştir. Diğer dört ocak ise yangın katından -2.00 m. derinlikten ele geçmiştir. Gövde kısımları köşeleri yuvarlatılmış üçgen şeklinde olan bu ocaklar içinde gövde işleniş bakımından **Kat No. 041** farklılık arz etmektedir. Bu ocağın kaide kısmı üçgenimsi bir form izlemektedir, fakat kaidenin iç kısmı yarım daire şeklinde boş bırakılmıştır. Üç uzantılı ocaklarda karşımıza çıkan bu özellik, ilk defa iki uzantılı bir örnekte görülmektedir. **Kat No. 013** kaide kısmında görülen zengin, geometrik, kazıma çizgi bezemeleri ile özel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzantılar üzerindeki göz betimlemelerinde göz bebeği ayrıntısı küçük bir nokta ve etrafında 2 cm. lik kazıma çizgi daire ile oluşturulmuştur. Göz bebeği ayrıntısı **Kat No. 041-042** ocaklarda da işlenmiştir fakat **Kat No. 13** ocağına göre daha küçük şekildedirler. **Kat No. 012-016** örneklerinde ise iki uzantının ucu boş bırakılmıştır. Üçgenimsi şekilde son bulan bu uç kısımlar elle düzleştirilmiştir. Sadece **Kat No. 016**'nın uzantı ucunda parmakla yapılmış dörder adet çukurluk bulunmaktadır. **Kat No. 043-017** ocakları ise yapı itibari ile birbirine çok benzemektedir. Parça halinde ele geçen bu ocaklardan **Kat No. 017** alçı ile tamamlanmıştır. Bu ocaktaki üçgen çıkıntı sade işlenmiştir ve sivri kısmı içeri doğru

⁴⁰⁹ Essayan 1980, Pl. XIV – XV.

bakmaktadır. **Kat No. 043'de** ise üçgen çıkıntının sivri köşesi üzerinde iki göz betimlemesi yer almaktadır ve uç kısmı dışa bakmaktadır. Bu ocak yangın katından ele geçmiştir. Diğer ocağın geldiği seviye kazı raporunda belirtilmemiştir. Pulur ocakları içinde tek örnek olan at nalı biçimli ocak tepe doğu eteği sondajında -2.20 m. derinlikten ele geçmiştir **Kat No.014**. Orta kısmı alçak uçlara gidildikçe yükselen kaidesinin orta kısmında yarım daire şeklinde küçük bir çukurluk bulunmaktadır. Bu kısım yakılan tütsü gibi malzemenin külünü koymak ya da bu kısımda yakmak amaçlı yapılmış olabilir. Öndeki uzantılar yandan bakıldığında boynuzumsu bir duruş sergilemektedir ve ön cephelerinde aşağıya doğru bakan üçgen kabartma motifler bulunmaktadır. Bu ocak öndeki boynuz biçimli çıkıntılarından dolayı üzerine kap oturtmaya müsait değildir. Bu nedenle dini amaçla kullanılmış olabilir. Bu ocağın benzerleri Elazığ-Malatya bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. Üst tabakalardan ele geçmesi nedeni ile bu ocak tarafımızca OTÇ dönemine tarihlendirilmiştir. Yangın katından ele geçen üç uzantılı tek ocak **Kat No. 044** ise kazı raporlarında “üç ayağı ya da kolu kırık nesne” olarak tanımlanmaktadır⁴¹⁰. Ocak olup olmadığı konusunda üzerine düşündüğümüz eserin kazı kayıtlarında levhalar kısmında rastladığımız ve “seyyar ocak” olarak tanımlanan eser ile benzerliğinden çalışma kapsamına alınmıştır. Ocağın üçgen kaidesi üzerinde iç içe kazıma çizgi ile yapılmış daireler **Kat No. 013** üzerindeki göz betimlemesini hatırlatmaktadır. Kura-Aras Kültürü insanların hayvancı pastoral gruplar olmalarına vurgu yapan hayvan ayağına ya da nal biçimine benzer bir uzantı ucu da Pulur'dan ele geçen eserler arasında müze envanterine 55 kazı numarası ile kaydedilmiştir. Fakat kazı raporu kaydında bir karışıklık bulunmaktadır. 55 nolu eser karşısında “yayık” yazmaktadır. Pulur A açmasından ele geçen kireç taşıdan oyularak yapılmış bir ocak **Kat No. 024** ise kazı raporlarında “taş nesne, seyyar altar olma ihtimali var?” olarak tanımlanmıştır. Pişmiş toprak ocaklar ile şekil bakımından çok benzeyen ocak bozuk üçgenimsi formdadır ve iç kısmı uyularak çukurlaştırılmıştır. Bu objenin ocak olduğunu düşündüren asıl neden ise uç kısmında bulunan yaklaşık 2 cm. çapındaki dairesel çukurluktur. Çift uzantılı ocaklar üzerinde sıkça karşımıza çıkan bu unsur bu ocakların kullanımı ile ilgili önemli bir işleve sahip olduğunu bize düşündürmüştür. Ayrıca yaşamlarının büyük kısmını dışarıda, otlak alanları ya da yaylalarda geçiren Kura- Aras Kültürü insanların doğada buldukları bir materyali nasıl değerlendirdikleri konusunda da bilgi veren önemli bir eserdir. Bu ocak

⁴¹⁰ Koşay-Vary, 1964, s.44, Lev. IX.

bize taşınabilir ocakların dini ritüellerdeki rolünün çok önemli olduğuna dair bir ipucu vermektedir. Bu taş büyük ihtimalle doğadayken ivedilikle yapılarak dini bir seremonide kullanılmış olmalıdır. Pulur ocakları kazı raporlarına göre 2.00 m. seviyedeki bir yangın tabakasından ele geçmiştir⁴¹¹. Bu örnekler SOS IVA-B malzemesi ile paralel görünmektedir⁴¹². Bu nedenle bu ocakları OTÇ I-II'ye tarihlemek doğru olacaktır.

4.3. GÜZELOVA HÖYÜK OCAKLARI

Koşay ve ekibinin Erzurum Ovası'nda Karaz ve Pulur Höyüklerinden sonra kazı çalışması yürüttüğü 3. yerleşim yeri olan Güzelova Höyüğü (Harita 4) günümüzde köylüler tarafından oldukça tahrip edilmiş bir durumdadır. Tez malzememiz içinde Erzurum Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı toplam 12 adet ocak bulunmaktadır⁴¹³. Bu ocaklar içinde Kat No. 018 C açmasındaki -7.25 m. seviyeden bir mezar içinde mezar buluntusu olarak ele geçmesinden ötürü oldukça önemlidir. Mezar buluntusu olarak ele geçen yaklaşık 2 cm. çapındaki bu iki uzantılı minyatür ocak, Kura-Aras Kültürü ocaklarının dini amaçlı yapılmış objeler olduğuna dair önemli bir ipucu sunmaktadır. Bu ocak içinde ateşe dair ize rastlanmamaktadır. Sembolik olarak kullanılmış olabileceği gibi, kişiler tarafından da üzerinde kolaylıkla taşıyabilmeye müsait bir yapıdadır. Göçebe/yarı göçebe Kura-Aras grupları göz önünde bulundurulduğunda kullanım açısından büyük kolaylık olduğu açıktır. Bu küçük ocak gibi iki uzantılı iki küçük örnek Kat No. 019-053 daha Güzelova'dan ele geçmiştir. Kat No. 019 B açması -8.00 m. derinlikten ele geçmiştir. Üzerindeki geometrik kazıma çizgi bezemeleri ile oldukça özel bir örnektir. Form olarak Sos Höyüğün SOS VA Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen örneklerini hatırlatmaktadır. Sos Höyük örnekleri gibi hatları yuvarlatılmış bir görünüme sahiptir. Sos Höyük erken dönem örneklerinden uzantı kısımlarının daha kısa olması, diğerlerinin gövde kısmının uzantı olmayan köşesinde çukurluk varken Güzelova örneğinde delik olması ve Sos Höyük örneklerinde görülmeyen zengin kazıma çizgi bezemelere sahip olması yönünden ayrılmaktadır. Kat No. 020 ise iki uzantılı bir ocak örneğidir ve B açması -6.50 m. derinlikten ele geçmiştir. Seviyesini ve çıktığı alanı kazı raporlarında göremediğimiz iki uzantılı ocağa ait olduğunu düşündüğümüz zoomorfik betimli uzantı parçası Pulur Höyük'den ele geçen Kat No. 013 ile oldukça benzerdir. Kazı

⁴¹¹ Koşay-Vary, a.g.e. Lev. XXIV-XXV.

⁴¹² Işıklı, 2011, s.470-473.

⁴¹³ Koşay ve Vary 1967, 20; Lev. XIII, LX – LXII.

çalışmaları sırasında üç adet üç uzantılı ocaklara ait parça da ele geçmiştir. Üçgen gövdenin üç köşesinden uzanan, üçgen prizması şeklindeki uçlara sahip Kat No. 045-048-051 ocaklarından 051nolu ocak parçası -8.00 m. derinlikte ele geçmiştir. 048 nolu iki uzantısı sağlam kalmış olan ocak ise B açması -6.75 m. derinlikten ele geçmiştir. Üç uzantılı bir ocağa ait olduğunu düşündüğümüz 045 ise üçgen prizması şeklinde bir uzantı ucundan ibarettir. Kazı raporlarında kaydına yer verilmeyen bu ocak parçasının sadece levhalar kısmında resmine rastlanmıştır⁴¹⁴. Ayaklı ocaklar grubuna dahil edebileceğimiz bir ocak Kat No. 049, a.31-10159 envanter numarasına kayıtlı Karaz Höyük’den ele geçen ayaklı ocak ile çok benzer bir ocak örneğidir. Bu gün Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi envanterine kayıtlı olduğu için tez kapsamına alınmamış olan bu ocak Güzelova örneğimize göre daha sağlam şekilde ele geçmiştir. Bu iki eser dört ayağı üzerinde duran stilize bir büyük baş hayvan tasvirini anımsatmaktadır. Ankara örneği ışığında Güzelova ocağının tahrip olmuş üst kısmını analiz edecek olursak, ön ve arka kısımlarda boynuz şeklinde çıkıntı yapmakta, orta kesimi ise hafif çukurlaştırılmıştır.

4.4. BÜYÜKTEPE HÖYÜK OCAKLARI

Bayburt ilinin 35 km güneybatısında, Beşpınar Vadisi’nde yer alan ve iki doğal tepeden oluşan höyüğü, 1988 yılında A. Sagona ve ekibinin yaptığı yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir.⁴¹⁵ 1990 yılında başlayan kazı çalışmaları 1992 yılına kadar 3 dönem devam etmiştir.

Tez malzememiz içinde tek bir ocak örneği ile temsil edilmektedir. **(Kat No. 026)** Erken Tunç Çağ’a tarihlenen bir yapının içinde ele geçen bu ocak parçası⁴¹⁶, yarım daire formlu ocakların en güzel örneğini oluşturmaktadır. Tepe kısmındaki göz çukurlarından ve iç kısmındaki phallodik olduğunu düşündüğümüz çıkıntıdan dolayı antropomorfik betimlemeye sahip olduğu düşünülmektedir. Sos Höyük’den **Kat No. 008** ile duruş ve tip açısından oldukça benzerdir.

⁴¹⁴ Koşay- Vary, 1967, Lev. XIII.

⁴¹⁵ Işıklı, 2005, 385

⁴¹⁶ A. Sagona, E. Pemberton, I. Mcphee, Excavations at Büyüktepe Höyük, 1992, Third Preliminary Report, Anatolian Studies 43, 1993, s. 71, Fig. 2(1).

4.5. SOS HÖYÜK OCAKLARI

Pasinler İlçesinin 13 km. batısında yer alan höyük bu günkü Yiğittaşı Köyü ile aynı lokasyona sahip (**Harita 4**) höyükten tez malzememizi oluşturan 13 adet ocak Erzurum Arkeoloji Müzesi Envanterine kayıtlıdır. Çalışmamıza çok büyük boyutlu olmaları ve deforme olmamaları için teşhir vitrininden çıkarmadığımız 3 adet ortası çukur dairesel sabit ocak dahil değildir⁴¹⁷.

Yerleşime dair sistematik arkeolojik çalışmalar 1994 yılında Melbourne Üniversitesinden A. Sagona tarafından başlatılır ve yaklaşık on yıl sürer. Höyük bölgedeki ETÇ'den OTÇ'ye geçiş sürecinin takip edilebilmesi açısından önem arz eden bir yerleşimdir. Sos Höyük Geç Kalkolitik Çağ pişmiş toprak malzeme grubu içinde tezimiz açısından önemli olan taşınabilir ocaklardan oldukça fazla sayıda ele geçmiştir⁴¹⁸. Bu ocaklar genellikle iki boynuzlu ocaklar grubuna girmektedir. Fakat nadiren de olsa üç uzantılı ocak örneği de ele geçmiştir. Sagona Sos Höyük'ten ele geçen ocaklar ışığında iki uzantılı ocakların, üç uzantılı ocaklardan daha erkene tarihlendiğini belirtmektedir⁴¹⁹.

Sos Höyük'den en erken ocaklar iki uzantılı ocak tipine giren 4 adet ocak bulunmaktadır. (**Kat No. 003-005-010-030**) Bu ocaklar Period VA tabakasından ele geçerler ve C14 raporlarına göre tabaka tarihi itibari ile Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlendirilirler⁴²⁰. Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen bir diğer örnek ise **Kat No.028** yarım daire formu ocak tipinin erken bir örneğini göstermesi açısından özel bir ocak parasıdır⁴²¹.

M16 cd Açmasında ele geçen üç uzantılı örneğin ise bir parçası kırık şekilde ele geçmiştir. Daha sonra onarılan bu ocak Erken Tunç Çağ'a tarihlenmektedir (**Kat No.009**)⁴²². L 17 a Açmasında ele geçen bir diğer ETÇ ocağı ise yarım daire formu taşınabilir ocaktır. (**Kat No.008**) Ocağın orta kısmı işleniş bakımından Büyüktepe Höyük'den ele geçen **Kat No.026** ocak parçasını anımsatmaktadır.

⁴¹⁷ Sagona and Sagona 2000, 63; Fig. 1, 39, 40,41.

⁴¹⁸ Sagona and Sagona 2000, Fig. 10:1; 11, 25, 29.

⁴¹⁹ M. Işıklı, Doğu Anadolu Kültürünün (yayımlanmamış doktora tezi)

⁴²⁰ Sagona- Sagona, 2000, s.58,72, Fig. 10, 11, 25.

⁴²¹ Sagona,-Sagona, 2000, s.74, Fig. 15.

⁴²² A. Sagona, M. Erkmén, C. Sagona, I Thomas, "Excavation at Sos Höyük-1995:Second Preliminary Report" Anatolian Studies 46, 1996, s.43, Fig. 9, Plt. VIII(c).

1997 Kazı sezonunda kazı alanının güneybatısında köylüler tarafından açılan modern çukurda yürütülen çalışmalar sırasında dış kenarında koçboynuzu bezemesi ya da spiral bezeme olarak adlandırabileceğimiz yarım daire formlu bir ocak parçası ele geçmiştir⁴²³. (**Kat No.031**) Hayvancılık temelli geçim modelini benimsemiş Kura-Aras halkının zoomorfik motifleri ocaklar üzerinde sıkça kullandıklarını görebiliriz. Bu ocak ETÇ sürecine tarihlendirilmektedir. ETÇ I'e tarihlendirilen M17 açması Locus 3736 alanında ele geçen **Kat No.002** ise uzantı kısımları tahrip olmuş iki uzantılı ocak tipine giren ön yüzü kazıma çizgi bezemelerle süslü küçük boyutlu bir örnektir. Minyatür ocak da denen bu ocakların erken örneğine Güzelova'da rastlamaktayız. Sade bir şekilde işlenmiş olan **Kat No.018** İskelet I yanında mezar buluntusu olarak ele geçmiştir.

L17 Açması Locus 4333 alanında ele geçen üçgen prizması şeklindeki uzantı ucu ile üç uzantılı bir ocağa ait olduğunu düşündüğümüz ocak parçası ise **Kat No.029** ETÇIII Period VD 'ye tarihlendirilmektedir⁴²⁴.

Orta Tunç Çağ I evresi daha çok Trialeti geleneklerinin etkisini yansıtan birkaç mezar temsil etmektedir⁴²⁵. Devam eden kazı çalışmaları sonucunda L16 açmasında Orta Tunç Çağ I dönemine tarihlenen çok odalı bir yapı ile karşılaşılır. Bu yapının tabanı sıvalıdır ve merkezi olarak konuşlandırılmış ortası çukur dairesel sabit ocaklar bulunmaktadır. Batıda kalan büyük odada yer alan ocak güzel bir işçilik göstermektedir. Daha küçük olan diğer odadaki dairesel sabit ocak ise tabana gömülü bir çömlek parçasından ibarettir⁴²⁶. Bu sabit ocaklar dışında Erken örneklerini GKÇ'da görmeye alıştığımız boynuzumsu, düz, yuvarlatılmış uçlu iki uzantılı taşınabilir ocakların OTÇ I Period IVA'ya tarihlenen geç bir örneği **Kat No.004** L16 açması Locus 4161 alanında ele geçmiştir⁴²⁷. Bu iki uzantılı ocağın yanı sıra yine aynı döneme tarihlenen üç uzantılı bir örnek de **Kat No.035** L16 açması Locus 4122 içinden ele geçmiştir⁴²⁸.

Orta Tunç Çağ II tabakası ise mimari anlamda zengin bir yapı sunmaktadır, çamurdal örgü tekniğinde yapılmış dikdörtgen ve yuvarlak evler bu katta birlikte görülürler. Yapıların içinde diğer tabakalardaki mimari unsurlarda olduğu gibi çatıyı taşıdığı

A. Sagona M. Erkmén, C. Sagona vd. "Excavation at Sos Höyük-1997: Fourth Preliminary Report" *Anatolika* 24, 1998, Fig. 9 (3).⁴²³

⁴²⁴ Sagona-Sagona, 2000, s.56-127.

⁴²⁵ Sagona, vd 1998, 31 – 64.

⁴²⁶ Sagona- Sagona 2000, 65; Fig. 3.

⁴²⁷ Sagona,-Sagona, s.74, Fig. 17.

⁴²⁸ Sagona- Sagona, 2000, s.56-127.

düşünülen direğe ait yapı ortasında bir direk yeri ve depolama amaçlı içi sıvalı çukurlar mevcuttur. L 16 Açması içinde tespit edilen köşeleri yuvarlatılmış bir yapı içinde, yapının merkezi konumuna konuşlandırılmış Ortası üç çıkıntılı dairesel sabit bir ocak yapı tabanına sabit bir şekilde ele geçmiştir⁴²⁹. Bir kap formunu andıran **Kat No.001** bu ocak kenar dudak çizgisine kadar kireç kaplı yapı zemini içine gömülmüş şekildedir. İç kenarından üç adet kenarları yuvarlatılmış boynuzumsu üçgen uzantı çıkmaktadır. Bu uzantılardan ikisinin ucu kırılmıştır. Bu ocağın çanak şeklindeki alt kısmı taban içinde kalan içinde ateşin yakıldığı kısımdır. Kenar kısmında bukranion benzeri üçgen bezemelerin yer aldığı bu ocak yoğun ateşe maruz kalmasından dolayı oldukça tahrip olmuştur. Bu ocağın ortası üç çıkıntılı olan yakın benzeri Karaz Höyük’den ele geçmiştir sadece kazı raporundan bildiğimiz, müze envanterinde rastlayamadığımız bu ocak yine uzantılarının yapısı bakımından Sos Höyük örneğinden farklılık arz etmektedir⁴³⁰. Yine de Çubinişvili’nin sabit ocakları sınıflandırmasında aynı gruba dahil olmaktadır⁴³¹.

4.6. CİNİS HÖYÜK OCAKLARI

Ne yazık ki şimdiye kadar hiç arkeolojik kazı çalışması yapılmamış Cinis Höyük (**Harita 4**) ‘ten tez malzememize dahil olan tek bir ocak örneği bulunmaktadır. Bölge açısından ünik olan tek insan yüzlü ocak örneği Cinis/ Ortabahçe Köyü’nden iki köylü tarafından 1974 yılında müzeye getirilmiştir. Satın alma yolu ile envantere kazandırılan bu ocaklar tek bir ocağa ait olan iki uzantı olmasına rağmen iki ayrı kişi tarafından müzeye getirilmiş olmasından dolayı 33.1.74.140/34.174.141 şeklinde iki ayrı envanter nosu ile kaydedilmiştir.

Gövde kısmı bulunduğu zeminden ya da duvardan sökülmiş olduğu için oldukça tahrip olmuş durumda olan ocağın uzantılarının yan kısımlarında sabit bir noktadan söküldüğüne dair izler görülebilmektedir. Ocağın gövde kısmına dair bilgilerimiz oldukça azdır. Elazığ- Malatya Bölgesindeki ocaklarda olduğu gibi gövde kısmında bir insan yüzü betimi mi vardı, yoksa yarım daire biçiminde düz bir gövdeye mi sahipti? Sadece bu konuda tahmin yürütebilmekteyiz. T. Takaoğlu ocak üzerine yaptığı çalışmada ocağı at nalı biçimli olarak yorumlamaktadır⁴³². Dikdörtgen forma sahip olan ocak uzantıları

⁴²⁹ Sagona-Sagona, 2000, s.65, fig. 53-55.

⁴³⁰ Koşay ve Turfan 1959, 397.

⁴³¹ K. Kh. Kuşnareva-V.I. Çubinişvili, *Drevniye Kultury Yuzhnogo Kavkaza*, Leningard, 1970, 63-64.

⁴³² T. Takaoğlu, *Hearth Structures in the religious of Early Bronze Age Northeast Anatolia*, *Anatolian Studies*, 2000, s. 11-16.

üzerinde insan yüzü tamamen cepheden tasvir edilirken, yüz uzuvları kazıma, kabartma ve oyma bezeme yöntemleri ile işlenmiştir. Yaklaşık 1 cm çapında olan gözler oyma tekniğinde işlenirken, ağız kazıma yöntemiyle çizgisel olarak belirtilmiştir. Üçgen forma sahip olan burun kabartma tekniğinde betimlenmiştir. Aynı kabartma yöntemi kulaklarda da görülmektedir. Kulaklar anatomik olarak detaylı işlenmiştir. Yüzün üst kısmında başlık olarak düşünülen bir bölüm yer almaktadır. Yarım daire şeklinde olan başlığın iç kısmı çukurlaştırılmıştır. Yüzün alt kısmında kazıma tekniğinde işlenmiş iç içe geçmiş "V" motifi yer almaktadır. Her iki uzantının gövde geçiş kısmında, iç kısmı bölünmüş kabartma tekniğinde yapılmış daire formunda bir eklenti bulunmaktadır. Eserin taban bölümünde yoğun yanık izi görülmektedir. Ateş yakma eylemi ocağın iç kısmında mı gerçekleşiyor yoksa Elazığ-Malatya Bölgesi örneklerinde olduğu gibi hemen ocak önüne iliştirilen bir çanağımsı kısım içinde mi gerçekleştiriliyor bilememekteyiz. Fakat ocağın iç yan kısımlarında yoğun bir ateşe dair izler göremeyiz. Antropomorfik betimli bu ocaklar Kura-Aras halkının dini seremonilerinde kullandığı dinsel bir ocak olabilir. **(Resim 23-24)** Aslında ocağın kutsallığı ateşten ötürüdür. Temelde ateşin temizleyici, arındırıcı bir etkisi söz konusudur. Ateşin kutsallık boyutundan ocaklarda ateşi içinde bulundurma görevinden ötürü kutsal sayılmışlardır. Ocaklar üzerindeki insan tasvirleri erillik-dişillik boyutunda bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Pulur/Sakyol antropomorfik betimli ocaklarındaki tasvirlerin eril ve dişil tanrıları temsil ettiği düşünüldüğü gibi, baba, anne ve çocuklardan oluşan bir aileyi de temsil ettiği düşünülmektedir⁴³³. Cinis ocağı üzerindeki insan yüzü tasvirleri ise Kura-Aras Kültürü insanların ataerkil yapılanmaya sahip olduğu düşünüldüğünden erkek bir tanrı ile ilintilendirilir⁴³⁴. Başında başlık olan bu betimlemeler dini ritüelleri yöneten din adamları olarak da yorumlanabilir. Ana tanrıça kültüne işaret eden dişil figürler olarak da yorumlayabileceğimiz bu figürleri, ata kültünü yansıtabilecek eril figürler olarak da yorumlayabiliriz. Erzurum coğrafyasının zorlu şartları ve hayvancılık ağırlıklı bir geçinim modeli düşünüldüğünde ataerkil yapılanmanın varlığını düşünmek daha mantıklı görünmektedir. Temelde ateş eril olarak görülür ve onun etrafına zarar vermesini engelleyen ocaklara ise dişil anlam yüklenmektedir. Fakat bu görüşler görecelidir. Takaoğlu tarafından ETÇ sürecine tarihlendirilen insan yüzlü Cinis ocağı bize göre de

⁴³³ H. Koşay, Kebanın Pulur(sakyol) Höyüğü Kazısında Bulunan Kutsal Ocaklar, VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim, 1976, Cilt I, Ankara, 1979, s.77-80.

⁴³⁴ Takaoğlu, 2000, s. 14.

Erken Tunç Çağ'ın dini yapılanmasına işaret etmesi açısından oldukça önemlidir. Bu antropomorfik betimli ocağın Anadolu dışında ise Beth Shan⁴³⁵, Beth Yerah⁴³⁶, Tabara el Akrad⁴³⁷, Amiranis Gora⁴³⁸ gibi yerleşimlerde benzerlerine rastlanmaktadır.

4.7. SATINALMA OCAKLAR

Erzurum Arkeoloji Müzesine Erzurum ili civarından getirilen, satın alma yolu ile müze envanterine kazandırılan eserler içinde tez malzememizi oluşturan Kura-Aras Kültürü ocaklarından toplamda 12 adet bulunmaktadır. İki ayrı envantere kayıtlı insan yüzlü Cinis Höyük ocağı farklı bir başlık altında ele alındığından ve hangi yerleşimden geldiği bilindiğinden satın alma ocaklar başlığına dahil edilmemiştir. Satın alma yolu ile gelen ocaklar genellikle parçalar halindedir. Bu ocaklar tezimizde **Kat No.025-027-036-037-038-039-040-052-055-057-059-060** olarak kataloglanmıştır. **Kat No.040** Hariç ocak parçalarının hangi yerleşimden ve hangi seviyeden geldiği bilinmediğinden tarihlendirme kıstası benzer eserler yolu ile yapılmıştır. **Kat No.040** Yakup Yurtseven adlı Karaz Köyü'nden bir köylü tarafından müzeye getirilmiştir. Bu eserler tipolojik değerlendirme kısmında tek tek ele alınarak benzer eserlerle karşılaştırması yapılmıştır.

⁴³⁵ C. M. Fitz Gerald, The Earliest Pottery of Beth Shan, The Museum Journal 34, 1935, Plt. X, 18.

⁴³⁶ R. Amiran, Connections between Anatolia and Palestine in Early Bronze Age, Israel Exploration Journal 2, 1952, Plt. 6d.

⁴³⁷ S. Hood, Excavations at Tabara El-Akrad 1948-49, Anatolian Studies 1, 1951, Fig. 9.

⁴³⁸ N.T. Çubinişvili, The interactions between the Caucasian (Kura-Araxes) and the Near East cultures in the third millennium BC in contributions to the archaeology of the Soviet Union: with special emphasis on Central Asia, the Caucasus and Armenia' Russian Translation Series of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University 3,1966, Fig. 31.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME

5.1. ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ KURA-ARAS KÜLTÜRÜ OCAKLARININ TİPOLOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kura-Aras Kültürü'nün Anadolu'daki en önemli temsilcileri olan Karaz, Pulur, Güzelova, Sos Höyük, Büyüktepe yerleşim alanlarından ve satın alma yoluyla müzeye kazandırılan ocak ve ocak parçaları çalışma konumuzun ana malzemesini oluşturmaktadır. Söz konusu malzeme gruplarının tasnifi; kazı çalışmalarıyla ele geçenlerin kazı raporları doğrultusunda, satın alama yoluyla envantere girenlerin ise kazılardan ele geçen örneklerle karşılaştırma yolu ile yapılmıştır.

Erzurum Arkeoloji Müzesinde korunmakta olan Kura-Aras Kültürü Ocaklarından toplam 60 adet eser tez kapsamında değerlendirilmiştir. Bu ocaklardan 26 adedi sağlam durumdadır ve bu nedenle form tayini rahat bir şekilde yapılabilmiştir. 34 adet ocak ise parçalar halindedir. Ocakların mal özellikleri ve yüzey işlemleri tezin katalog kısmında daha detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Kısaca bu bölümde değinmek gerekirse, ocakların tamamı el yapımıdır. Hamur bazı örneklerde iyi arıtılmışken bazılarında ise katkı maddesi eklenmiştir. Katkı maddesi olarak genelde kum, mika, kireç ve taşçık gibi inorganik maddeler ile bitkisel (saman vb.) gibi organik maddeler kullanılmıştır. Yoğun kullanılan katkı maddesi bazen objenin yüzeyinde de görülebilmektedir. Açık bazı objelerin dış yüzeyinde kullanılırken iç yüzeyde tercihen kullanılmıştır. Açık kullanılmayan objelerde ise elle sıvazlamayla düzeltme yapılmıştır. Astar genelde kırmızı ve kırmızımsı kahverengi gibi koyu renktedir.

Ocaklar üzerinde yaptığımız ilk çalışma, formları göz önünde bulundurarak tipolojik bir ayrıma gitmek ve eserleri gruplandırmak olmuştur. Bu kapsamda Kura-Aras Kültürü Ocakları ilk olarak kullanım şekline göre “Sabit Ocaklar” ve “Taşınabilir Ocaklar” olmak üzere iki ana grup altında toplanmıştır. Sabit ocaklar kendi içinde Dairesel Formlu Sabit Ocaklar ve İnsan Yüzlü Ocaklar olmak üzere tarafımızca iki alt başlık altında incelenmiştir. Taşınabilir ocaklar ise formlarına ve tek bir eserde geçerli olmak üzere malzemesine göre beş alt gruba ayrılmıştır. Söz konusu bu ayrımın yapılmasındaki amaç; ocakları daha net şekilde incelemeyi kolaylaştırmak ve önümüzdeki dönemlerde yapılacak kazılardan ele geçecek olan ocakları tasnifleyebilmek ve yorumlayabilmek açısından örnek teşkil edecek bir çalışma gerçekleştirmektir (**Resim 20**).

Resim 20:Erzurum Arkeoloji Müzesi Kura-Aras Kültürü Ocaklarının Tipolojisi

5.1.1. Sabit Ocaklar

Çalışma kapsamında ele alınan ocakların ilk ana grubunu sabit ocaklar oluşturmaktadır. Söz konusu ocaklar, adından da anlaşılacağı üzere genellikle mimari yapıların merkezi kısmında bir zemine, bir duvara ya da bir sekiye sabitlenmiş olarak kullanım gördüğünü düşündüğümüz ocaklardır. Genellikle kültürün yayılım coğrafyasında sıkça karşımıza çıkan bu tip ocaklar çalışma alanımızın sınırları içerisinde sayıca az örnekle temsil edilmektedir. (**Lev. 1**) Bölgede yapılan kazı çalışmalarının yetersizliği bu olumsuz durumun açık kanıtı olarak gösterilebilir. Çalışma kapsamında toplam 4 adet sabit ocak tespit edilmiştir. Bu ocaklardan üçü (**Kat No: 001-023-034**) kazılardan ele geçen eserlerdir. Cinis Ocağı olarak bilinen İnsan Yüzlü Sabit Ocak (**Kat No: 006**) ise satın alma yolu ile müzeye kazandırılmıştır. Bu ocaklar form ve betimlemelerine göre 2 alt grupta değerlendirilmiştir.

5.1.1.1. Dairesel Formlu Sabit Ocaklar

Sabit ocakların ilk alt grubunu dairesele formlu sabit ocaklar oluşturmaktadır. 3 eser bu grup içinde değerlendirilmiştir. (**Lev. 1**) Kura -Aras Kültürü için mimaride vaz geçilmez döşeme ögesi olan ve yapıların tam merkezi konumlarında olacak şekilde zemine sabit şekilde yapılan bu tip ocaklar bugün Gürcistan sınırları içerisinde bulunan

ve kültürün en önemli anahtar yerleşimlerinden biri olan Amiranis-Gora 'da ele geçen ocakların tipolojisiyle benzer özellikler göstermektedir. Bu sabit ocaklar yerleşimin kazıcısı tarafından “*kalın çeperli silindirik ocaklar, ortası üç çıkıntılı dairesel ocaklar, ortası çukur dairesel ocaklar ve etrafında çıkıntısı olan kâse biçimli ocaklar*” olmak üzere dört tip olarak sınıflandırılmıştır⁴³⁹. Biz de bu sınıflandırmadan yola çıkarak dairesel formlu sabit ocakları üç alt başlık altında incelemeyi uygun gördük. Çalışma malzememiz olan Erzurum Arkeoloji Müzesi’nden üç adet sabit ocaktan biri “ortası üç çıkıntılı dairesel ocak”, diğeri ise “etrafında çıkıntısı olan kâse biçimli ocak” ve üçüncüsü ise Kura-Aras Kültürü mimarisinde yaygın olarak görülen “Ortası Çukur Dairesel Ocak” tanımlamasına uyan tipteki örneklerdir. Üzerlerinde yoğun yanık izleri bulunan bu ocakların evsel kullanıma yönelik oldukları yüksek ihtimaldir. Yine de bu pişmiş toprak ocaklar üzerindeki bezemeler bu ocakların dinsel amaçlar için de kullanıldıklarını düşündürmektedir. Bu merkezi konumlu sabit ocaklarda yakılan ana ateşten taşınabilir küçük ocaklara köz alınarak dini ritüeller esnasında kullanılıyor olabilir.

5.1.1.1.1. Ortası Çukur Dairesel Ocaklar

Bu ocak tipi Kura-Aras mimarisinde karakteristik bir özellik olarak karşımıza çıkan, yapının merkezi konumuna konuşlandırılmış olan dairesel form gösteren pişmiş toprak ocakları içermektedir. Bu ocaklar kil ya da kireç ile sıvanmış yapı tabanında, ocağın bir kısmı taban içine gömülü olacak şekilde kullanım görmüşlerdir. Dairesel forma sahip olan bu ocakların GKÇ ‘a tarihlenen erken örneklerinin orta kısımlarında daire şeklinde bir delik bulunmaktadır, ETÇ’ye tarihlenen daha geç örneklerde ise tam bir delik yerine çanak şeklinde derin bir çukurluk bulunmaktadır. Bu delik ya da çukur kısım ocakta ateşin yakıldığı kısımdır. Yaklaşık 1.5-2 m. çapa sahip olan bu ocakların Kalkolitik Dönem’e tarihlenen erken örnekleri genellikle düz bir plaka gibi basit şekilde yapılırken ETÇ’ye tarihlenen daha geç örneklerde kenarları külün etrafa taşmaması için kalınlaştırılmış, zengin çizgi- kazıma bezemelerle süslenmiş örneklerine rastlamamız mümkündür. (Resim 21) Bu ocaklar maruz kaldıkları yoğun ateş nedeniyle oldukça yıpranmış ve tahrip olmuş durumdadırlar. Yapı zeminine gömülü oldukları için son derece hassas olan bu ocakları zeminden sökmek oldukça zor olmalıdır. Erzurum

⁴³⁹ K. Kh. Kuşnareva-T. N. Çubinişvili, *Drevniye Kultury Yuzhnogo Kavkaza*, Leningard, 1970, 63-64.

Arkeoloji Müzesi teşhir salonunda sergilenmekte olan Sos Höyük kazısından ele geçen üç adet ocak⁴⁴⁰ gerek bozulmaya müsait hassas yapıları gerekse büyük boyutlarından ötürü vitrinden çıkarılamamıştır. Bu nedenle tez malzememiz içerisine dahil edilememiştir. Fakat Karaz Höyük kazısından ele geçen Kat. No.034, ortası çukur dairesel bir ocağa ait bir parça olarak tez malzememiz içinde yer almıştır. BI Açması - 6.50 m. seviyesinde ele geçen eser, kazı raporunda kenar parçası olarak tanımlanmaktadır⁴⁴¹. Üzeri geometrik kazıma çizgi bezemelerle süslü olan ocak parçası Sos Höyük örnekleri ile karşılaştırıldığında⁴⁴² erken dönem özelliği gösterdiği görülür. Basit bir plaka halinde, ortası delik olan ocak bulunduğu tabaka itibari ve Sos Höyük'teki benzerinden kıstasla Geç Kalkolitik Döneme tarihlenmektedir. Koşay eserin ele geçtiği BI ve BIV arasındaki 9 yapı katını da kendi adlandırması ile “Karaz Bakır Çağı” na yerleştirmektedir ve herhangi bir tarihleme kriteri olmaksızın bu dönemin başlangıcını MÖ 2600'lere tarihlenmektedir⁴⁴³.

Resim 21: Erzurum Arkeoloji Müzesi Teşhirinden Ortası Çukur Dairesel Ocaklar

5.1.1.1.2. Ortası Üç Çıkıntılı Dairesel Ocaklar

Sos Höyük kazı çalışmalarından ele geçen **Kat No. 001**'de gösterilen ocak bu ocak tipini temsil eden Erzurum Arkeoloji Müzesindeki tek ocaktır. OTÇ II Dönemine tarihlenen bir yapının merkezi konumunda, kireç kaplı tabana, dudak hizasına kadar gömülü şekilde ele geçen (**Resim 22**)sabit ocağın zeminden söküldüğünde bir kap formuna benzer şekilde yapıldığı görülmüştür. Pişmiş topraktan yapılmış ocak dışa dönük

⁴⁴⁰ Sagona-Sagona, 2000, Fig. 34, 39, 40.

⁴⁴¹ Koşay-Turfan, 1959, s. 372.

⁴⁴² Sagona-Sagona, 2000, Fig. 34.

⁴⁴³ Koşay-Turfan, 1959, s. 53.

yayvan ağızlı ve düz diplidir. Ocağın çanağımsı kısmı ateş yakmak için gerekli olan çukurluğu oluşturmaktadır. Ocağın geniş daire şeklinde bir kenar kısmı bulunmaktadır. Bu kenar kısım üç kademeli şekildedir ve ikinci kademenin üç yerinde olmak üzere ikili üçgenlerden oluşan boynuz (bukranion) bezemesi bulunmaktadır. Ocağın iç kenar kısmından üç adet boynuzumsu üçgen dikey çıkıntı yükselmektedir. Bu uzantılardan iki tanesinin uç kısmı kırıktır, üçüncüsü sağlamdır ve uç kısmı yuvarlatılmış şekilde sona ermektedir. Eserin iç yüzeyi ateşe maruz kaldığından ötürü deformasyona uğramış, bu kısımdaki astar yer yer dökülmüştür. Ocak bulunduğu yapı katı ve C14 raporlarına göre OTÇ II Dönemine (IVB) MÖ. 2000-1500'e tarihlenmektedir⁴⁴⁴. Bu ocak evsel ve dinsel amaçla kullanım görmüş olabilir.

Resim 22: Sos Höyük **Kat No. 001** Ocağının Tabana Sabit Hali (Sagona-Sagona, 2000, Fig.54.)

5.1.1.1.3. Etrafında Çıkıntısı Olan Kase Biçimli Ocaklar

Erzurum Arkeoloji Müzesinden sabit ocakların bir diğer örneğini kap biçimli formu ve yatay uzantıları ile bu grubun tek örneğini oluşturan (**Kat No. 023**) ocak Karaz Höyük kazısında ele geçmiştir. Kazı raporlarında “kapak biçiminde nesne” olarak tanımlanan ocak B II açmasında -2.50 m. de ele geçmiştir⁴⁴⁵. Silindir şeklinde kaidesi olan ocağın,

⁴⁴⁴Sagona-Sagona, 2000, s. 65-66.

⁴⁴⁵ Koşay- Turfan, 1959, s.364.

kaideden başlayarak dış bükey halde devam eden kap formunda gövdesi bulunmaktadır. Silindirik kaide kısmında sabit olduğu zeminden sökülmüş olduğuna dair izler mevcuttur. Gövde içe çekik ve düzleştirilmiş ağız kenarına sahiptir. Yuvarlak formdaki gövde üzerinde, ağız kenarından başlayarak iç kısma doğru yatay bir şekilde uzanan üçgen formda uçları sivri ve birbirleri ile bağlantılı 5 adet çıkıntı yer almaktadır. Çıkıntıların iki tanesi diğer üçüne göre daha büyüktür. Derin ve çukur olan gövdenin içerisinde bir delik bulunmaktadır. Bu deliğin üzerinde ise kulp benzeri bir çıkıntı bulunmaktadır. Bu çıkıntı bizce bir kulp işlevinden ziyade, ocak üzerine konacak bir kabı alttan desteklemek amacı ile konulmuş olabilir. Eserin iç kısmında kullanımdan kaynaklı yoğun yanık izleri görülmektedir. Bu ocak diğer dairesel ocaklarda olduğu gibi evsel ya da dinsel amaçla kullanılmış olabilir. Koşay'ın tabaka tarihlendirmesine göre bu ocak "Karaz Bakır Çağı"na tarihlenmektedir. Biz bu ocağın kap formuna benzer yapısından yola çıkarak ve -2.50m. ele geçmesinden dolayı OTÇ 'ye tarihlenebileceğini düşünmekteyiz.

5.1.1.2. İnsan Yüzlü Ocaklar

Sabit ocakların ikinci alt grubu insan yüzlü ocaklar oluşturmaktadır. **(Lev. 1)** Antropomorfik betimli bu ocaklara genellikle Elazığ-Malatya Bölgesindeki kültürün anahtar yerleşimlerinde rastlanmaktadır⁴⁴⁶. Anadolu dışında ise Beth Shan⁴⁴⁷, Beth Yerah⁴⁴⁸, Tabara el Akrad⁴⁴⁹, Amiranis Gora⁴⁵⁰ gibi yerleşimlerde antropomorfik betimli bu ocaklara rastlanmaktadır. Bu gruptaki tek örneğimiz olan Cinis Hüyük'ten satın alma yolu ile müzeye kazandırılan, bölge için unik bir eser olan insan yüzlü bir ocaktır. **(Kat No. 006)** Bir ocağa ait iki adet insan yüzü tasvirli uzantı parçası iki ayrı kişi tarafından müzeye getirildiğinden olsa gerek, 33.1.74.140/34.1.74.141 no ile iki ayrı envantere kayıtlıdır. Gövde kısmı bulunduğu zeminden ya da duvardan sökülmüş olduğu için oldukça tahrip olmuş durumdadır. Ocak uzantılarının yan kısımlarında sabit bir noktadan

⁴⁴⁶ H.Z. Koşay, Kebanın Pulur(sakyol) Höyüğü Kazısında Bulunan Kutsal Ocaklar, VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim, 1976, Cilt I, Ankara, 1979, s.77-80.

⁴⁴⁷ C. M. Fitz Gerald, The Earliest Pottery of Beth Shan, The Museum Journal 34, 1935, Plt.X, 18.

⁴⁴⁸ R. Amiran, Connections between Anatolia and Palestine in Early Bronze Age, İsrail Exploration Journal 2, 1952, Plt. 6d.

⁴⁴⁹ Hood, 1951, Fig. 9.

⁴⁵⁰ N.T. Çubinişvili, The interactions between the Caucasian (Kura-Araxes) and the Near East cultures in the third millennium BC in contributions to the archaeology of the Soviet Union: with special emphasis on Central Asia, the Caucasus and Armenia' Russian Translation Series of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University 3,1966, Fig. 31.

söküldüğüne dair izler görülebilmektedir. Ocağın gövde kısmına dair bilgilerimiz oldukça azdır. Elazığ- Malatya Bölgesindeki ocaklarda olduğu gibi gövde kısmında bir insan yüzü betimi mi vardı, yoksa yarım daire biçiminde düz bir gövdeye mi sahipti? Sadece bu konuda tahmin yürütebilmekteyiz. T. Takaoğlu ocak üzerine yaptığı çalışmada ocağı at nalı biçimli olarak yorumlamaktadır⁴⁵¹. Dikdörtgen forma sahip olan ocak uzantıları üzerinde insan yüzü tamamen cepheden tasvir edilirken, yüz uzuvları kazıma, kabartma ve oyma bezeme yöntemleri ile işlenmiştir. Yaklaşık 1 cm çapında olan gözler oyma tekniğinde işlenirken, ağız kazıma yöntemiyle çizgisel olarak belirtilmiştir. Üçgen forma sahip olan burun kabartma tekniğinde betimlenmiştir. Aynı kabartma yöntemi kulaklarda da görülmektedir. Kulaklar anatomik olarak detaylı işlenmiştir. Yüzün üst kısmında başlık olarak düşünülen bir bölüm yer almaktadır. Yarım daire şeklinde olan başlığın iç kısmı çukurlaştırılmıştır. Yüzün alt kısmında kazıma tekniğinde işlenmiş iç içe geçmiş "V" motifi yer almaktadır. Her iki uzantının gövde geçiş kısmında, iç kısmı bölünmüş kabartma tekniğinde yapılmış daire formunda bir eklenti bulunmaktadır. Eserin taban bölümünde yoğun yanık izi görülmektedir. Ateş yakma eylemi ocağın iç kısmında mı gerçekleşiyor yoksa Elazığ-Malatya Bölgesi örneklerinde olduğu gibi hemen ocak önüne illeştirilen bir çanağımsı kısım içinde mi gerçekleştiriliyor bilememekteyiz. Fakat ocağın iç yan kısımlarında yoğun bir ateşe dair izler göremeyiz. Antropomorfik betimli bu ocaklar Kura-Aras halkının dini yapılanması hakkında bilgiler vermektedir. **(Resim 23-24)** Takaoğlu tarafından ETÇ sürecine tarihlendirilen insan yüzlü Cinis ocağı bize göre de Erken Tunç Çağ'ın dini yapılanmasına işaret etmesi açısından oldukça önemlidir.

⁴⁵¹ T. Takaoğlu, *Hearth Structures in the religious of Early Bronze Age Northeast Anatolia*, *Anatolian Studies*, 2000, s. 11-16.

Resim 23: Elazığ Pulur/Sakyol'dan Antropomorfik Betimli Ocak Örneği

Resim 24: Korucutepe'den Antropomorfik Betimli Ocak Örneği

5.1.2. Taşınabilir Ocaklar

Çalışma kapsamında ele alınan ocakların ikinci ana grubunu taşınabilir ocaklar oluşturmaktadır. **(Lev. 2-3-4-5-6-7-8)** Bu ocaklar bir insan tarafından kolayca taşınabilecek boyutta ve ağırlıktaki ocaklar grubundan oluşmaktadır. Sayıca en fazla grubu oluşturan bu ocaklar eklentilerine, formlarına ve yapılış malzemesine göre 5 alt grupta ele alınmıştır. Taşınabilir ocakların sayıca fazla olması göçebe/yarı göçebe Kura-Aras insanlarının yaşayış şekli göz önünde bulundurulduğunda durum pek de şaşırtıcı değildir.

5.1.2.1.Uzantılı Ocaklar

Taşınabilir ocakların ilk alt grubunu uzantılı ocaklar oluşturmaktadır. **(Lev. 2-3-4-5-6)** Söz konusu bu ocakların ana gövde üzerinde dikey uzantıları bulunmaktadır. Dikey uzantıların sayısına göre bu tip ocaklar üç alt grupta değerlendirilmiştir. Bu ocaklarda temel kaide formu köşeleri yuvarlatılmış üçgendir. Bu üçgen kaidenin genellikle erken örneklerde iki köşesinden üçgenimsi, boynuzumsu iki uzantı yükselmektedir. Bu uzantılar ekseriyetle antitetik, stilize zoomorfik betimlemelerle sonlanmaktadır. Bazı örneklerde ise boynuzumsu ya da küt biten uzantılar görülmektedir. İki uzantılı örnekler dışında çok az sayıda ele geçen üç uzantılı örnekler de mevcuttur. Bu örneklerde üçgen kaidenin üç köşesinden üç uzantı yükselmektedir ve şimdiye dek ele geçen örnekler ışığında mutlaka üçgen prizması şeklinde sonlanmaktadır. Üçgen kaidelerin iç kısımları genellikle hafif çukurlaştırılmış şekildedir, üç uzantılı ocakların kaide kısımlarının içi genellikle yarım daire şeklinde boş bırakılmıştır. Üçgen kaidelerin bir köşesinde küçük bir çukurluk, küçük bir çentik ya da yuvarlak küçük bir delik bulunmaktadır.

5.1.2.1.1. İki Uzantılı Ocaklar

Sayıda fazla olan bu eserler yukarda da belirttiğimiz üzere köşeleri yuvarlatılmış üçgen bir kaidenin iki köşesinden yükselen iki adet uzantıdan oluşmaktadır. **(Lev. 2-3)** 2 Adet Karaz'dan **(Kat No. 007-022)**, 9 adet Pulur'dan **(Kat No. 011-012-013-015-016-017-041-042-043)**, 5 adet Güzelova'dan **(Kat No. 018-019-020-053-054)**, 6 adet Sos Höyük 'den **(Kat No. 002-003-004-005-010-030)**, 3 adet satın alma yolu ile gelen **(Kat No. 025-027-060)** olmak üzere toplamda 25 adet ocak bu grupta yer almaktadır.

Genelde üçgen formda gövdeye sahiptirler. Gövdenin üst kenarları elle sıvazlanarak yuvarlatılmıştır. Üçgen olan gövdenin uç kısımlarında küçük bir çukurluk veya delik bulunmaktadır. Gövdenin iç kısmı hafif şekilde iç bükey olarak çukurlaştırılmıştır. Çukur olan gövdenin her iki ucunda iki adet uzantı bulunmaktadır. Erken dönem ocaklarında sade, yuvarlatılmış, boynuzumsu, düz uzantılar görülür. Bazı örneklerde ise üçgen formda olan bu uzantıların uç kısmı hayvan başı şeklinde betimlenmiştir. Simetrik bir şekilde antitetik duruşlu ve tepe kısmı düzleştirilmiş bu figürlerin yüz detayları belirginleştirilmiştir. Bazı örneklerin her iki yan yüzeyinde gözler oyma tekniğinde işlenirken, bazılarında ise kazıma çizgi ile yapılmış daire şeklindedir. Ağız ise genelde küçük bir çentik atılarak belirtilmiştir. Bazı örneklerde ağız kısmı

belirtilmemiştir. Ocakların gövde kısımları genelde sade bırakılırken iki örnekte (**Kat No. 013- 019**) gövdenin dış yüzeyinin her iki yan tarafında kazıma tekniğinde işlenmiş geometrik motiflerin hâkim olduğu bezeme yer almaktadır.

Karaz Höyükten ele geçen iki adet iki uzantılı ocak (**Kat No. 007-022**), birbirlerine oldukça benzemektedir. Kazı raporunda “iki başlıklı portatif yağ ocağı” olarak tanımlanan bu ocakların uzantı kısımları üçgenimsi küt bir şekilde sona ermektedir ve uç kısmında zoomorfik betimlemeye yer verilmiştir. Gözler yuvarlak bir şekilde parmakla sıvazlanarak yapılmıştır. Ağız kısımları küçük bir çentik şeklindedir. İki ocak da BI açması -8.00 m. derinlikte bulunmuştur. Geç Kalkolitik Döneme tarihlenmektedir.

Pulur Höyük ’den ele geçen iki uzantılı ocakların uzantılarında genellikle zoomorfik betimlemelere yer verilmiştir. (**Kat No. 011-013-015-041-042-043**) Kazı raporunda “seyyar altar” olarak tanımlanan bu ocaklardan **Kat No. 012-016-017** üç adet örnekte zoomorfik betimlemeye yer verilmemiştir. **Kat No. 012**’nin uzantılarının ucu üçgen prizması şeklinde bitmektedir her hangi bir betimleme yer almamaktadır. **Kat No. 016**’nın üçgen biçimli uzantı uçlarında ise dörder adet parmakla yapılmış çukurluk bulunmaktadır. Birbirine form açısından oldukça benzeyen **Kat No. 017-043**, iki adet ocakta diğer ocaklardaki uzantılardan ziyade üçgen prizması şeklinde köşeleri yuvarlatılmış iki adet çıkıntı bulunmaktadır. Bu ocaklardan **017** nolu olan ocak sonradan alçı ile tamamlanmıştır ve çıkıntı kısmı üzerinde bir betimleme yoktur. **043** nolu ocak ise parça şeklindedir ve üçgen prizması şeklindeki çıkıntının üçgen ucunda iki adet yuvarlak göz betimlemesi bulunmaktadır. **Kat No. 011-013** Birbirine çok benzeyen iki örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçgen prizması şeklinde sonlanan uzantı kısımlarında antitetik duran iki adet zoomorfik betime yer verilmiştir. **013** nolu ocakta nokta şeklinde gözbebeği etrafında daire şeklinde kazıma çizgi göz betimlemesine ve ocağın gövde kısmında zengin geometrik bezemelere yer verilmiştir. 1.50-2.00 m. aralığında bulunmuştur. **041-042** nolu ocaklar iki ayrı eser olmasına rağmen müzede aynı envanter numarasına kayıtlıdır. **041** nolu ocak gövde işlenişi açısından diğer ocaklardan farklıdır. Bir uzantısı kırık olan ocağın üçgen gövde kısmının iç kısmı yarım daire biçiminde oyuk şekildedir. Kaidenin üçgen kısmında üçgen sığ bir çukurluk bulunmaktadır. Pulur Höyük’de ele geçen bu ocaklar -1.50-2.00 m. seviyesindeki yangın katından ele geçmişlerdir ve OTÇ’ye tarihlenmektedirler.

Güzelova'dan ele geçen iki uzantılı ocaklar konteksti içinde minyatür ocak olarak anılan küçük boyutlu ocaklar dikkati çekmektedir. **Kat No. 018** Kazı kayıtlarında ocakcık-altarcık olarak tanımlanmaktadır ve C açmasındaki -7,25 m. derinlikteki İskelet I yanında mezar hediyesi olarak ele geçmiştir. Mezar buluntusu olarak ele geçmesinden dolayı bu ocakların dini kullanıma yönelik yapılmış olduklarına dair bir kanıt niteliğindedir. Yaklaşık 2,5 cm çapındaki bu ocağa benzer olarak **Kat No. 053** gösterilebilir. Yaklaşık 5 cm. çapındaki bu ocağın bir uzantısı kırılmıştır. Kazı raporunda kaydına yer verilmeyen bu ocağın levhalar kısmında sadece çizimi bulunmaktadır⁴⁵². Yine küçük boyutlu bir diğer iki uzantılı ocak olan **Kat No. 019**, B Açması -8.00 m. derinlikte ele geçmiş bu ocak üzerindeki zengin geometrik kazıma çizgi bezemeleri ile oldukça özel bir örnektir. Ön ve yan panellerde, yatay iki çizgi arasına bir birine paralel eğimli iki çizgi ile sınırlandırılmış ters ve düz üçgen motifleri yer alırken; taban kısmında ise "X" (çarpı) motifi ile ter "V" motifleri işlenmiştir. Kat No. 020 ocağı ise yine B açması – 6.50 m. derinlikte ele geçmiştir. Birbirine bakan üçgenimsi küt uzantı uçları ile son bulmaktadır. **Kat No. 054** olarak katologladığımız bu ocak parçasına ise kazı raporlarında rastlanamamıştır. Müze envanter defterine 406 kazı numarası ile kaydedilen bu ocak uzantısı şekil bakımından iki uzantılı bir ocağa ait olmalıdır. Hayvan başı betimli prizma formunda olan bu ocak parçasının göz detayları belirginleştirilmiştir. Gözler yaklaşık 3 cm. çapında kabartma tekniğinde yapılmış daire şeklindedir. Tam ortasına açılan küçük delik göz bebeğini vurgulamaktadır. Objenin uç kısmına doğru ikşer adet çentik bulunmaktadır. Bu hali ile Pulur Höyük 'den ele geçen **Kat No. 013** ocağını anımsatmaktadır. Koşay tarafından V. Mimari kat altı GKÇ'a tarihlendirildiğinden bu ocaklar ele geçtikleri seviye itibarı ile GKÇ'a tarihlenmektedirler.

Erzurum Yöresinin en sistemli kazısı olan Sos Höyük 'den toplamda 6 adet iki uzantılı ocak ele geçmiştir. **Kat No. 003-010** ocakları birbirlerine oldukça benzemektedir. Bu iki ocak boynuzumsu uçları yuvarlatılmış düz iki uzantıya sahiptir ve ikisi de VA seviyesinden ele geçmiş GKÇ'a tarihlenen ocaklardır. **005** nolu ocak da tip bakımından bu ocaklara benzemektedir fakat boynuzumsu uzantıların arası biraz daha açıktır ve uzantı uçları daha sivri biçimlidir. Bu ocakda VA seviyesinden ele geçmiştir ve GKÇ'a tarihlenmektedir. GKÇ'a tarihlenen **Kat No. 030** ise oldukça tahrip olmuş durumdadır. Uzantı kısımları kırık olan bu ocak kaide bakımından **005** nolu ocağa oldukça

⁴⁵² Koşay-Vary, 1967, Lev. XXV.

benzemektedir. Bu ocaklara benzerliği ile dikkati çeken fakat bulunduğu seviye bakımından OTÇ I'e tarihlenen (IVA) **Kat No. 004** iki uzantılı ocakların OTÇ sürecinde de devam ettiğini göstermesi bakımından önemli bir örnektir. **Kat No. 002** ise Güzelova'dan **053** nolu eserle küçük boyutlu oluşu nedeni ile oldukça benzerdir. Fakat bu ocak ön yüzündeki düz kazıma çizgi bezemesi ile Güzelova örneğinden ayrılmaktadır. Bu ocak VB periyodunda ele geçmiştir ve ETÇ I dönemine tarihlenmektedir.

Satın alma yolu ile Erzurum Arkeoloji Müzesine kazandırılan ocaklar içinde iki uzantılı ocaklara ait olduğunu düşündüğümüz üç ocak parçası örneği bulunmaktadır. Bu ocak parçalarından **Kat No.025** boynuzumsu küt uçlu uzantısı ile Sos Höyüğü'nün erken örneklerini anımsatmaktadır. Bu özelliği ile Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlememiz doğru olacaktır. **Kat No.027** olarak katalogladığımız ocak parçası ise Pulur Höyük'ten **Kat No.017-043** ile benzer tipolojiye sahiptir. Bu nedenle bu ocak parçası da yine bu ocaklarla paralel olarak OTÇ I-II sürecindeki geniş aralığa tarihlendirilebilir. Bu grubun son örneği olan **Kat No. 060** ise zoomorfik betimli bir uzantı parçasıdır. Üçgen başlı göz ve burun delikleri birer nokta halinde belirtilen uzantının, üçgen köşe kısmında çentik şeklinde bir ağız kısmı bulunmaktadır. İşleniş ve şekil bakımından Pulur'dan **Kat No. 015** ve Karaz'dan **Kat No. 007-022** ocaklarını anımsatan bu uzantı bu ocaklarla çağdaş olmalıdır. Bu nedenle GKÇ'a tarihlendirmemiz doğru olacaktır.

5.1.2.1.2. Üç Uzantılı Ocaklar

Uzantılı ocakların ikinci alt grubunu üç uzantılı ocaklar oluşturmaktadır. Oldukça az sayıda ele geçen örneklerle temsil edilen bu gruptaki ocakların gövde yapıları iki uzantılı ocaklarda olduğu gibi üçgen formda işlenmiştir. (**Lev. 4**) Fakat bu ocakların kaide kısımlarının içi genellikle yarım daire şeklinde boşluktur. Bu ocaklarda iki uzantılı ocaklarda karakteristik olarak gördüğümüz küçük çukur ya da delik kısımlara rastlanmamaktadır. Gövdenin her köşesinde uzantılar bulunmaktadır. Üçgen formda yükselen bu uzantıların tepe kısmı elimizdeki örnekler ışığında mutlaka piramidal formda işlenmiştir. Bu uzantılar phallodik betimlere ya da boynuza benzetilmektedir. Ataerkil yapılanması olduğunu düşündüğümüz hayvancı Kura-Aras halkı için bu betimlemelerin dini semboller olarak işlenmiş olası pek de şaşırtıcı değildir.

Pulur Höyük'ten bir örnek **Kat No. 044** dışında genelde gövde yapıları sade bırakılırken söz konusu örnekte gövdenin dış kısmında baskı tekniğinde işlenmiş iç içe dairelerden oluşan bezemeler yer almaktadır. Yaklaşık 1,5 cm çapında olan bu bezemeler

gövde ile uzantıların başlangıç yerlerine denk gelecek şekilde işlenmişlerdir. Bu ocak olup olmadığı konusunda çok düşündüğümüz bu obje kazı kayıtlarında “üç ayağı ya da kolu kırık nesne” olarak tanımlanmaktadır. Yine de üç uzantılı olması ve içindeki hafif yanık izlerine dayanarak, ayrıca kazı raporlarında kaydına rastlayamadığımız fakat levhalar kısmında “seyyar ocak” olarak tanımlanan objeye benzerliğinden ötürü⁴⁵³ çalışma kapsamında incelemeye alınmıştır.

Güzelova Höyük’den üç uzantılı 3 adet örnek bulunmaktadır. **Kat No. 048-051** birbirine benzeyen iki örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. B Açması -6.75 m. den ele geçen **048** nolu ocağın tek uzantısı, tepeden -8.00 m. derinlikte ele geçen **051** nolu ocağın ise iki uzantısı ele geçmiştir. Uzantı uçları üçgen prizması şeklinde olan bu ocakların öndeki iki uzantısı daha uzun, arkadaki uzantı ise daha kısa işlenmektedir. **Kat No. 045** ocak uzantı parçası ise kazı raporlarında kaydına rastlanmayan üçgen prizması şeklinde küçük bir parçadır. Bu eserin kazı raporunda levhalar kısmında resmine yer verilmiştir⁴⁵⁴. Bu parça şeklinden dolayı üç uzantılı bir ocağa ait olmalıdır. Bu üç ocak parçası bulundukları seviye itibari ile OTÇ’ye tarihlendirilebilir.

Sos Höyük’den ele geçen üç uzantılı üç adet örnek de yine parçalar halinde ele geçmiştir. Bu ocaklardan **Kat No.009** sonradan tamamlanmıştır. Güzelova’dan **Kat No. 048 ve 051** ocaklarına benzer bir yapıda olan ocak M16 cd açmasında ele geçmiştir ve ETÇ’ye tarihlenmektedir. Yine üç uzantılı bir ocağa ait parça olduğunu düşündüğümüz üçgen prizması şeklinde uzantı başına sahip olan **Kat No. 029** nolu parça VD periyodunda ele geçmiştir ve ETÇ III dönemine tarihlenmektedir. Sos Höyük IVA periyodunda ele geçen ve OTÇ I dönemine tarihlendirilen üç uzantılı bu geç örnek ise yine tahrip olmuş durumdadır. Arkadaki uzantı tamamiyle kırılmış ve öndeki iki uzantının uç kısımları zarar görmüştür. Kaide kısmının ortası yarım daire şeklinde boş bırakılmıştır.

Satın alma yolu ile gelen ocaklar içinde **Kat No. 039**, üç uzantılı ocakların arkada kalan kısa uzantısına ait bir parça olmalıdır. Üçgen prizması şeklindeki uzantı başı Güzelova’dan ele geçen **Kat No. 048** ile oldukça benzer olan bu ocak parçası Güzelova’dan bu ocak ile çağdaş döneme yani GKÇ sürecine tarihleniyor olmalıdır.

⁴⁵³ Koşay-Vary, 1964, Lev. IX (2).

⁴⁵⁴ Koşay-Vary, 1964, Lev. XIII.

5.1.2.1.3. Diğer Ocaklar

Uzantılı ocakların üçüncü ve son alt grubunu ocaklara ait parçalar oluşturmaktadır. (**Lev. 5-6**) Söz konusu ocakların uzantı sayıları ve gövde yapıları tam olarak belirlenemediğinden bu grup içinde değerlendirilmiştir. Hayvan toynağına ya da nal biçimine benzer bu uzantı uçları tarım destekli hayvancılık ağırlıklı geçinim modeline sahip Kura-Aras insanların, hayvancılıkla yaşam tarzlarının nasıl iç içe geçtiğini göstermesi açısından bu hayvansal betimlemeler önem arz etmektedir. Kura- Aras Kültürü yerleşimlerinden elde edilen hayvan kemiği verilerine göre şimdiye kadar bu insanların at beslediklerine dair somut bir veri ele geçmemiştir. Büyük olasılıkla bu betimlemeler büyükbaş hayvanların ayak kısmını betimliyor olabilir niteliktedir. Bu parçaları ocak parçası olarak tanımlayarak çalışma kapsamımıza almamızın en büyük sebebi ise kazı raporlarında bu objelerin “taşınır ocak parçası” ya da “ocak kolu başı” olarak tanımlanması olmuştur. Özellikle satın alma yolu ile gelen **Kat No. 037** parçasının kaide kısmının bir kısmının ele geçmesi bizlere bu uzantıların ocaklara ait olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Güzelova Höyük’den hayvan ayağı ya da toynak betimine benzeyen bu uzantı parçalarından 2 adet ele geçmiştir. **Kat No. 046** kazı raporunda “Taşınır ocak parçası olabilir” diye tanımlanmıştır. Yine toynak betimine çok benzer olan **Kat No.047** kazı raporlarında “ocak kolu başı, at nalı şeklinde” olarak tanımlanmaktadır⁴⁵⁵. Bu parçaları OTÇ I-II gibi uzun bir zaman dilimine tarihlemek doğru olacaktır.

Pulur’dan ele geçen **Kat No. 056** ise yine toynak betimine benzer bir uzantı parçasıdır. Kazı envanter numarası 55 olan eserin kazı kayıtlarındaki karşılığına bakıldığında bir karışıklık olduğu anlaşılmaktadır. 55 nolu envanter karşısında “yayık” yazmaktadır. Yine de bu eser Güzelova’daki benzerleri gibi OTÇ sürecine tarihlendirilebilir.

Satın alma yolu ile gelen ocaklar içinde ise 6 adet kaç uzantısı olduğunu tahmin edemediğimiz ocak parçası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Güzelova’dan ele geçen **Kat No. 046** ile oldukça benzer olan **Kat No. 057** ‘dir. Uç kısmında nal biçimli bir kabartma bulunan bu parça ile satın alma yolu ile Karaz Höyük’den geldiği rapor edilen **Kat No. 040** yine birbirine benzer özelliktedir. **Kat No.036** ise biraz daha dairesel yapısı ile

⁴⁵⁵ Koşay- Vary, 1967, s. 20.

Pulur'un tek örneği olan **Kat No. 056** ile benzerdir. Satın alma yolu ile gelen diğer üç uzantı parçası ise (**Kat No. 037-038-059**) dairemsi yuvarlatılmış hatları ve küçük yapıları ile birbirleri ile benzer durumdadırlar. Bu parçalar OTÇ I-II'ye tarihlendirilebilir.

5.1.2.2. Yarım Daire Formlu Ocaklar

Tez çalışması kapsamında ele alınan ocakların ikinci ana grubunu yarım daire biçimli ocaklar oluşturmaktadır. (**Lev. 7**) Form olarak gövde yapıları yarım daire şeklinde devam eden ocaklardan Erzurum Arkeoloji Müzesi envanter kaydında 10 adet bulunmaktadır.

Karaz Höyük'de bu gruba dahil olan 3 adet ocak parçası ele geçmiştir. Yarım daire formunda devam eden gövde yapısına sahip olan bu tip ocaklardan ilki (**Kat No.021**) üzerinde iki çıkıntısının bir kısmı sağlam kalmış olan ocak parçasıdır. Kaide kısmı alçak olan bu eser BV tabakasında – 3.00m. derinlikte ele geçmiştir. **Kat No. 033** ocak parçası ise BIII açmasında -2.70 m. seviyesinde ele geçmiştir. Parçanın uç kısmında bir uzantı yer almaktadır ve uzantının uç kısmı elle düzeltilerek hafifçe çukur hale getirilmiştir. Bu hali ile üstten bakıldığında hayvan ayağını anımsatır şekilde olduğu görülür. Bu ocağa tipolojik açıdan çok benzeyen **Kat No. 058** ise B IV açmasında -2.00 m. seviyesinde ele geçmiştir. Ocağın diğer yarısı kırıktır ve orta kısmında küçük bir çıkıntı bulunmaktadır. Ocağın kenar kısmında bulunan hafif uzantının ön kısmı düzleştirilmiştir ve dörtgen bir yapıya sahiptir. Bu uzantının üst kısmı da elle sıvazlanarak düzeltilmiştir. Bu üç ocak parçası bulundukları seviye itibari ile OTÇ'ye tarihlendirilebilir.

Müze envanterinde Güzelova kazısından geldiği belirtilen 334 kazı numarasına kayıtlı **Kat No. 050** için kazı raporları kontrol edildiğinde bir karışıklığın olduğu görülür. G. 334 kaydı karşısında iki uzantılı bir ocağın kaydı bulunmaktadır. Bu ocak parçası ile örtüşmemektedir. Yarım daire formlu bu ocak OTÇ sürecine tarihlenebilir.

Sos Höyük 'den yarım daire formlu çok özel bir örnek olan **Kat No. 008** tam form vermesi açısından oldukça önemlidir. Yarım daire formundaki kaide kısmının üzerinde iki baş taftan ve ortadan olmak üzere üç adet dairemsi çıkıntı yer almaktadır. L 17a açmasından ele geçen ocak etrafından alınan C14 örnekleri doğrultusunda MÖ 2890-2555/2535-2495 tarihlerine, ETÇ sürecine tarihlendirilmektedir⁴⁵⁶. M17 açmasında ele geçen ve GKÇ VA dönemine tarihlendirilen ocak parçası **Kat No. 028** ise yarım daire

⁴⁵⁶ Sagona, Erkmen vd. 1995, s. 37.

formlu ocakların erken bir örneğini temsil etmesi bakımından önemlidir. Geç tarihli muadiline göre daha sert hatlara sahip olan ocak parçasının yine kenar ve orta kısmından çıkıntılar yükselmektedir. Kazının güneybatısında köylüler tarafından açılan çukurda ele geçen bir ocak parçası **Kat No. 031** ise kazı raporunda “koçboynuzu bezemeli andiron parçası” olarak tanımlanmaktadır. Yarım daire formlu bu ocak parçasının dış yüzünde koçboynuzunu anımsatan iki adet spiral bezemesi bulunmaktadır. Bu ocak parçası ETÇ’ye tarihlendirilmektedir.

Bayburt Büyüktepe 1992 yılı kazı çalışmaları sırasında ele geçen yanları kırık ocak parçası **Kat No. 026** Büyüktepe yerleşiminden ele geçen tek ocak örneğimizdir⁴⁵⁷. Orta kısmı ele geçen bu ocak ile Sos Höyük’ten ele geçen **Kat No. 008** ocakları birbirine oldukça benzemektedir. Büyüktepe örneğinin çıkıntı kısmının üzerinde parmak ile yapılmış iki adet yuvarlak göz betimlemesi bulunmaktadır. Bu hali ile antropomorfik bir betimlemeyi yansıtır şekildedir. Ayrıca ocağın iç kısmında ucu sivriltilmiş bir çıkıntı bulunmaktadır. Bu çıkıntı hamile bir kadının karnına benzetilerek dişil bir anlam yüklense de, bize göre daha çok erkek cinsel organına vurgu yapan phallogik bir betimlemeyi yansıttığı daha mantıklı ve şeklen daha benzer gelmektedir. Yine de her iki yorumlamayı da göz önünde bulunduramamız gelecek yıllarda ele geçecek buluntuları değerlendirebilmek açısından önemlidir. Bu eser ele geçtiği tabaka itibari ile ETÇ’ye tarihlenmektedir.

Satın alma yolu ile müzeye gelen **Kat No. 052** ocak parçası ise yine yarım daire formlu bir ocağa aittir. Ocağın kenar kısımları kırıktır ve sağlam kalan orta kısmında yukarı uzanan, yuvarlatılmış üçgenimsi bir çıkıntı bulunmaktadır. Satın alma yolu ile gelen bir diğer yarım daire formlu ocak parçası ise **Kat No. 055**’dir. Uç kısmı yuvarlatılmış dörtgen formlu uzantının iç kısmında küçük bir çıkıntı mevcuttur. Bu iki ocak parçası ETÇ’sürecine tarihlenebilir.

5.1.2.3. At Nalı Biçimli Ocaklar

Çalışma kapsamında değerlendirilen ocakların üçüncü ana grubunu at nalı biçimli ocak oluşturmaktadır. (**Lev. 8**)

⁴⁵⁷ A. Sagona, E. Pemberton, I. Mcphee, Excavations at Büyüktepe Höyük, 1992 , Third Preliminary Report, Anatolian Studies 43, 1993, s. 71, Fig. 2(1).

Bu grupta Pulur Höyük ‘den ele geçen tek örnek bulunmaktadır. **(Kat No. 014)** Tepe doğu eteği sondajı sırasında -2.50 m. de ele geçen⁴⁵⁸ pişmiş topraktan at nalı biçimli ocağın yarısı sağlam olarak ele geçmiş diğer yarısı onarılmıştır. Korunan kısım dikkate alındığında eser, at nalı şeklinde gövdeye sahiptir. Gövdenin orta kısmında yarım daire şeklinde bir çukurluk bulunmaktadır. Gövde kısmı öndeki çift uzantıya doğru yükselerek devam etmektedir. Öndeki çift uzantı küt bir şekilde bitmektedir ve yandan bakıldığında boynuzumsu bir şekle sahiptir. Öne doğru hafif eğimli şekilde duran uzantıların ön yüzeyinde sivri ucu aşağı doğru bakan kabartma tekniğinde yapılmış üçgen motif bulunmaktadır. Bu ocak bulunduğu tabaka itibari ile OTÇ sürecine tarihlenmelidir.

5.1.2.4. Ayaklı Ocaklar

Ocakların dördüncü grubunu ayaklı ocak oluşturmaktadır. **(Lev. 8)** Bu grupta Güzelova’dan tek bir örnek yer almaktadır. **(Kat No. 049)** Kazı raporunda dört ayaklı üç kollu olarak tanımlanan eserin buluntu yeri ve seviyesi hakkında bilgi verilmemiştir⁴⁵⁹. Karaz Höyük’te ocağın çok benzer bir formu BII ‘de -3.00 m. derinlikte ele geçmiştir⁴⁶⁰. Bu eser günümüzde Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesinde sergilenmektedir. Kabaca kare formu ve dört ayaklı olan ocağın üst kısmında üç adet uzantıya ait izler bulunmaktadır. Uzantı kısımları kırılmış durumdadır. Gövde düz olarak işlenmiştir. Dört adet ayak bulunmaktadır. Kare formu olan ayaklar 10,5 cm yüksekliğindedir. Özellikle arkada bulunan ayakların ikisinin arasında ters üçgen şeklinde çıkıntı bulunmaktadır. Önde yer alan ayaklar bitişik halde üçgen formda işlenmiştir. Ocak stilize bir hayvan gövdesi şeklindedir. Özellikle yandan bakıldığında dört ayağı üzerinde duran küçükbaş bir hayvanı anımsatmaktadır. Geçimlerini temelde hayvancılıkla sağladığı düşünülen Kura-Aras halkları için hayvansal betimlemeler vazgeçilmez birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Karaz Höyük’te ki benzeri ile mukayese ettiğimiz bu ocak OTÇ sürecine tarihlendirilmelidir.

5.1.2.5. Taş Ocak

Çalışma kapsamında ele alınan ocakların son grubunu taş ocak oluşturmaktadır. **(Kat No. 024)**, Yapıldığı malzemeye göre diğer ocaklardan ayrılmaktadır. **(Lev. 8)**

⁴⁵⁸ Koşay-Vary, 1964, s.41.

⁴⁵⁹ Koşay- Vary, 1967, s. 20.

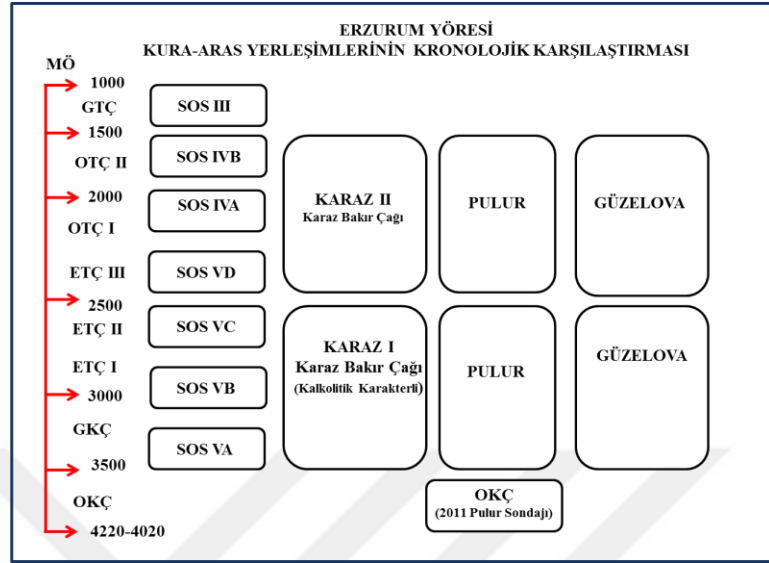
⁴⁶⁰ Koşay-Turfan, 1959, s. 364.

Pişmiş topraktan yapılmış uzantılı taşınabilir ocaklarla aynı form özellikleri göstermektedir. Büyük olasılıkla oyulması kolay kireçtaşı bir parçadan üzeri oyularak yapılmıştır. Pulur Höyük kazısı sırasında ele geçen ocak kazı raporunda “Taş nesne: seyyar altar olması ihtimali var?” diye tanımlanmıştır⁴⁶¹. Üçgenimsi formda gövde yapısına sahiptir. Gövdenin iç kısmı iç bükey şekilde çukurlaştırılmıştır. Çukur olan gövdenin uç kısmında fazla derin olmayan küçük bir oyuk yer almaktadır. Göçebe/yarı göçebe yaylacı grupların konar-göçer yaşam tarzına işaret eden bu ocak, doğada bulunan malzemelerle, ihtiyaç anında yapılmış taşınabilir bir ocağı yansıtmaması bakımından önemli bir eserdir. Geç Kalkolitik Döneme tarihlenmektedir.

⁴⁶¹ Koşay-Vary, 1964, s.38.

5.2. KURA-ARAS KÜLTÜRÜ OCAKLARININ KRONOLOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Resim 25:Erzurum Yöresi Kura-Aras Kültürü Yerleşimlerinin Kronolojik Karşılaştırması

Kura-Aras Kültürü ocaklarına dair bir diğer önemli sorun; tarihlendirilmeleridir. Erzurum genelinde Kura-Aras Kültürü'nün tarihlenmesi konusunda en önemli bilgi kaynağımız bölgenin en sistemli kazısı olan Sos Höyük'tür. C14 raporları ile desteklenen bu kronoloji şimdilik bölge kronolojisini yansıtmaya bakımından güvenilir bir kaynaktır. (Resim 25) Sos Höyük aynı zamanda konumuzu oluşturan Kura-Aras Ocakları'nın tarihlendirilmesinde de anahtar yerleşim olma özelliğine sahiptir. Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen ve Sos Höyüğün en erken tabakası olan SOS VA'da ele geçen eserler Kura-Aras Kültürü'nün en erken iki uzantılı ocak örneklerini vermektedir⁴⁶². Bezemesiz fakat iyi derecede açıkılı olan bu ocaklar yumuşatılmış hatlara sahiptirler. Bu ocaklar üç uzantılı olarak grupladığımız ocakların prototipi olarak görülmektedir⁴⁶³. Sos Höyüğün erken örneklerine benzeyen örnekler Güzelova'dan ele geçmiştir Kat No. 018-019-053. Bu ocaklardan -8.00 m. seviyesinde ele geçen örnek Sos Höyük örneklerine göre, kazıma çizgilerle yapılmış geometrik bezemeleri ve iyi derecede açıkılı yüzeyi ile daha özenli bir işçilik göstermektedir. Karaz Höyükteki taşınabilir ocaklar üç adet iki uzantılı ocak ve

⁴⁶² A.Sagona- C. Sagona, "Excavation at Sos Höyük, 1998-2000 Fifth Preliminary Report", *Ancient Near Eastern Studies* 37, 2000, 56-127.

⁴⁶³ Işıklı, 2015, s. 63-84.

dairesel formlu sabit ocak dışında kazı raporlarına göre 3.00-1.50m. seviyelerinden ele geçmiştir. Bu seviyeden ele geçen seramik malzemeler genel özellikleriyle Sos Höyüğü'nün SOS IVA-B katları Orta Tunç Çağ I-II ile çağdaş olmalıdır⁴⁶⁴.

Resim 26: Erzurum Arkeoloji Müzesi Kura-Aras Kültürü Ocaklarının Kronolojik Gelişimi

Tipolojik açıdan zengin çeşitliliği olan Pulur örnekleri ise kazı raporlarına göre 2.00 m. derinlikteki bir yangın tabakasından ele geçmiştir⁴⁶⁵. Bu örnekler SOS IVA-B malzemesi ile paralel görünmektedir⁴⁶⁶. Pulur'da olduğu gibi tipolojik çeşitliliğin görüldüğü Güzelova'da Geç Kalkolitik Çağa tarihlenen ve SOS VA örneklerine oldukça benzeyen üç örnek dışında diğer örnekler 7.00m ve daha üst seviyelerden ele geçmiştir⁴⁶⁷. Yukarıda da bahsi geçen bezemeli bu örnek **Kat No. 019**, İskelet I yanında ele geçen mezar buluntusu minyatür iki uzantılı ocak **Kat No. 018**, ve bu ocağa çok benzeyen, kazı raporlarında seviye bilgisine yer verilmeyen iki uzantılı minyatür ocak **Kat No. 053** dışında diğer taşınabilir ocaklar Sos Höyüğü'nün IVA-B yani Orta Tunç Çağ I-II tabakaları ile çağdaş görünmektedir⁴⁶⁸. Kısaca özetleyecek olursak boynuzumsu iki uzantılı ocaklar genel itibarı ile Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen erken örneklerdir. Üç uzantılı ocaklar, at nalı biçimli ocaklar ve yarım daire biçimli ocaklar, ayaklı ocaklar ise Erken Tunç Çağ

⁴⁶⁴ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 410 vd.

⁴⁶⁵ Koşay-Vary, a.g.e. Lev. XXIV-XXV.

⁴⁶⁶ Işıklı, 2011, s.470-473.

⁴⁶⁷ Işıklı, 2011, s. 495.

⁴⁶⁸ Işıklı, 2011, s. 495.

ve Orta Tunç Çağ’a değin olan tabakalarda karşımıza çıkmaktadırlar. Bu verilerden hareketle Erzurum Bölgesi Kura-Aras Kültürü ocaklarını Geç Kalkolitik Çağ’dan Orta Tunç Çağ sonuna kadar olan geniş bir zaman dilimine tarihleyebilmemiz mmkndr⁴⁶⁹.

(Resim 26)

⁴⁶⁹ Işıklı, 2015, s. 63-84.

SONUÇ

Erzurum Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı olan toplamda 60 adet Kura-Aras Kültürü Ocakları tez çalışmamız kapsamında değerlendirmeye alınmıştır. Bu ocaklar Kura-Aras Kültürü dini yaşantısına dair önemli bilgiler vermektedirler. Şimdiye kadar çok az çalışmaya konu olan bu ocaklar giriş kısmında da bahsettiğimiz gibi isimlendirmesinden, tipolojisine, kullanım biçimlerine değin birçok probleme sahiptir. Bunların yanı sıra çalışmamızı en çok zorlaştıran kısım ise pek çok ocağın özellikle Karaz, Pulur, Güzelova gibi bölgenin ilk kazılarında ele geçen malzemenin kazı raporlarında net bir şekilde verilmeyişidir. Koşay'ın gerçekleştirdiği bu kazılarda birçok ocağın seviye ve tabaka bilgisi olmamakla birlikte müzedeki eserlerle kazı raporları arasında tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bu noktada bölgenin en sistemli kazısı sayılabilecek gerek tabakalanması gerekse Radyokarbon tarihlemesi ile işimizi kolaylaştıran Sos Höyük Kazıları olmuştur. Bunların yanı sıra Erzurum civarından kaçak kazılar yoluyla ya da yöre halkı tarafından bulunarak satın alma yolu ile gelen ocakların buluntu yerlerinin belli olmayışı ya da tarihleme açısından tabakalarının bilinmeyişi yine çalışmanın seyrini zora sokan etmenlerden olmuştur. Erzurum ovasında Kura Aras-Kültürüne dair ilk kazı çalışmalarının yürütüldüğü bu yerleşimler dışında birer tane ocak örneği ile Bayburt Büyüktepe ve henüz hiç arkeolojik kazı çalışması yapılmamış Erzurum Cinis Höyük de tez konumuza dahil olmuştur.

Ocakları değerlendirmeye alırken yaptığımız ilk çalışma bu objeleri tanımlayabilmek açısından isimlendirmek olmuştur. Şimdiye değin seyyar altar, taşınabilir ocak, andiron, üç ayak⁴⁷⁰, portatif yağ ocağı⁴⁷¹ olarak anılmış olan bu objelere ateş ile olan ilişkilerinden dolayı ocak demek bizim için en doğrusu olacaktır. Ocağın açık tanımına baktığımızda “içinde ateş yakılan yer” tanımı karşımıza çıkmaktadır. Dairesel sabit ocakların içinde ateş yakma eyleminin gerçekleşmiş olduğu gerek içlerinde ele geçen yanmış depozitlerden, gerekse yoğun kül ve yanık izlerinden anlaşılabilmektedir⁴⁷². İki uzantılı taşınabilir ocakların kaide kısmında kalan çukurlukta ise hafif yanık izleri bulunmaktadır. Bu ocakların çukur kısımlarına başka bir ocaktan

⁴⁷⁰ Koşay-Turfan, 1959, 349-413; Koşay-Vary, 1964.

⁴⁷¹ Koşay-Turfan, 1959, s.395.

⁴⁷² Prof. Dr. Mehmet Işıklı ile kişisel görüşme.

getirilen közün ya da tütsü yapmak amaçlı bazı otların yakıldığını düşünmekteyiz. Bu kullanım biçimi göz önünde bulundurulduğunda bu ocaklara “maltız” görevi yüklemek doğru olacaktır. Yine de küçük çaplı yanık izlerinin varlığı bu objelerin ateşle ve ateşin kullanımıyla ilgili objeler olduğunu göstermektedir.⁴⁷³ Üç uzantılı ocakların kaide ortasında ise genellikle yarım daire şeklinde bir açıklık olduğu görülmektedir. Büyük olasılıkla bu tip ocaklar bir zemine bırakıldıktan sonra köz ya da yanan malzeme bu açıklık kısma bırakılmaktaydı. Özellikle Sos Höyük’den ele geçen üç uzantılı ocak **Kat No. 009** uzantılarını önündeki ve kaidesinin alt taraflarındaki yanık izleri bizim düşüncemizi destekler nitelikte bir örnektir. Bu objeleri incelerken, yanan bir ateşin ortasına konularak tapınım ile ilgili ritüelleri gerçekleştirmede kullanıldıkları konusunda fikir yürütsek de objelerin dış kısımlarında yoğun ateşe maruz kaldıklarına dair yanık izlerine rastlanamamıştır. Yine de bu ocaklar yanan bir ateşin yakınına bırakılarak dini ritüellerde kullanılıyor olabilirler. Büyük olasılıkla merkezi büyük ocaklarda yakılan ateşin közlerinden bu küçük taşınabilir ocakların içine konmaktaydı, kokulu otlar ya da uyuşturucu özelliğe sahip bitkiler dini seremoniler sırasında tütsü olarak bu objeler içinde yakılıyor ve duman çıkarılarak seremoninin yapıldığı ortamda gezdiriliyor olabilir. Özellikle taşınabilir ocakların köşe kısımlarında bırakılan delikler, ya da çukurlar ince dal şeklindeki bitkileri tutturup yakmak için kullanılmış olabilir. Bu kısımda yanan bitkinin külleri hafif çukur olan kaidenin iç kısmında toplanıyor olabilir. Lakin şimdiye kadar böyle bir in-situ buluntu ele geçmemiştir. Bu kullanım şekli incelemelerimiz sırasında düşündüğümüz ocakların kullanımına dair varsayımlardır. Ateşin temizleyici olduğu düşünülen Hindu Dininin ritüellerinde, seremoni esnasında tanrı için yakılan ateşe tanrının sevdiği yiyecekler, çiçekler ve “ghee” denen tereyağı dökülür. Yanan bu hediyelerin ve yiyeceklerin ateş yolu ile tanrıya iletildiği düşünülmektedir. Seremoni sonunda yakılan bu ateşten küçük bir tepsiye ateş alınır ve katılımcılar arasında gezdirilir. Katılımcılar ellerini bir süre ateşe tutarak vücutlarında gezdirirler. Böylece ateşin ruhlarını temizlediğini ve şifa verdiğini düşünmektedirler⁴⁷⁴.

Taşınabilir ocakların sabit olanlara nazaran daha fazla sayıda olması göçebe\yarı göçebe Kura-Aras halklarının konar göçer yaşam tarzları ile ilintili gözükmektedir. Böylece hayvanlarını alıp yaylaya çıkma vakti geldiğinde bu taşınabilir ocakları

⁴⁷³ Sagona- Sagona, 2000, Fig. 55.

⁴⁷⁴ Doğu Hindistan gezisi sırasında gözlemler.

yanlarında taşıyabilirler. Bu duruma örnek teşkil edecek üç adet çift uzantılı minyatür ocak **Kat No. 018-019-053** yaklaşık 2-7 cm. boylarıyla yerleşimden uzak yerlere giderken yanlarında taşınabilecek nitelikte örneklerdir. Ayrıca gidilen yere ocakların da götürülmek istenmesi dini anlamda bu ocaklar olmadan dini seremonilerin gerçekleştirilemediği izlenimini de vermektedir. Belki de Paleolitik Dönem’de avın iyi geçmesi için mağara duvarlarına yapılan resimler gibi⁴⁷⁵ bu ocaklar da yaylaya çıkma zamanı geldiğinde yayla döneminin bereketli geçmesi, hayvanlarına ve kendilerine bir zarar gelmemesi için tanrıya sunulan birer adak olarak yapılmış olabilirler.

Koşay taşınabilir ocakların yağ yakmaya yarayan seyyar ocaklar olduğunu, köşedeki çukur\delik olan kısma fitil konarak aydınlatma amaçlı kullanılmış olabileceğini öne sürmüştür. Fakat bu ocaklar içinde yağ yakılmış olduğuna dair yoğun yanık izlerine rastlanılmamıştır. Ayrıca sığ olan bu çukurluklar fitili tutacak bir şekil göstermemekle birlikte bazı örneklerde delikler yerine küçük çentikler bulunmaktadır. Örneğin Güzelova’dan ele geçen **Kat No. 019** bezemeli ocak örneğinin köşesindeki delik gövde içindeki çukurun hizasında kalmaktadır ve içine eğer yağ konulacak olursa bu kısımdan akıp gidecektir. Bu nedenle bu ocaklar içine ister sıvı ister hayvansal katı yağ koymaya uygun profil vermemektedirler. Ayrıca üç uzantılı ocakların kaide kısmında yarım daire şeklinde boşluk yağ koymaya uygun değildir.

Yine bu taşınabilir ocaklar için kazıcıları tarafından “andiron” tanımlaması kullanılmaktadır. Kap altlığı, ocak ayaklığı anlamında kullanılan bu kelime yine bu ocakları tanımlamak açısından uygun değildir. Özellikle çift uzantılı ocaklar üzerine bir kap oturtmak için uygun profile sahip değildirler. Üç uzantılı ocaklar, yarım daire biçimli ocaklar ve at nalı biçimli ocaklar içindeki yoğun olmayan yanık izleri, üzerine konacak kabı ısıtamayacak bir ateşin izleridir. Bilinen türden andironların en güzel örnekleri Kaneş-Karum yerleşiminden ele geçmiştir⁴⁷⁶. İçleri büyük ölçüde kül ve yanmış malzeme ile dolu olan bu andironlar üzerlerine kap oturtmaya uygun kalın cidarlı bir form göstermektedirler. Görünüş açısından yarım daire biçimli ve at nalı biçimli Kura-Aras Kültürü ocaklarını anımsatsa da Kaneş-Karum andironları kalın çeperli yapıları, üzerlerinde ve içlerinde in-situ olarak ele geçen pişirme kapları ile evsel kullanıma

⁴⁷⁵ Graziosi, 1960, s. 152.

⁴⁷⁶ T. Özgüç, Kültepe, Kaniş/Neşa, İstanbul, 2005, s. 44 vd.

yönelik oluşları ile Kura-Aras Kültürü ocaklarından farklı bir amaca hizmet etmektedirler.

İsimlendirme çalışmasından sonra gerçekleştirdiğimiz ikinci çalışma ocakların tipolojileri üzerine olmuştur. Genel anlamda ocakların sabit olup olmadığına, ilk bakışta göze çarpan temel formlarına ve tek bir ocakta geçerli olmak üzere malzeme cinsine göre ocakları sınıflandırdık. Temel olarak Sabit Ocaklar ve Taşınabilir Ocaklar olmak üzere iki ana gruba ayırdık. Müze malzemesi içindeki Sabit Ocakları, Dairesel Formlu Sabit Ocaklar ve İnsan Yüzlü Sabit Ocaklar olmak üzere iki gruba ayırdık. Dairesel Formlu Sabit Ocaklar Kura-Aras Kültürü mimarisi için vazgeçilmez yapı içi aksesuarların başında gelmektedir. Bu ocaklar yapının merkezi konumunda genellikle girişin hemen karşısında konuşlanmış, yarısı taban içine gömülü şekilde yapılmaktadırlar. Bugün Gürcistan sınırları içerisinde bulunan ve kültürün anahtar yerleşimlerinden olan Amiranis-Gora 'da ele geçen ocaklar sabit ocakların tipolojisine dair önemli bilgiler sunmuştur. Bu sabit ocaklar yerleşimin kazıcısı tarafından *“kalın çeperli silindirik ocaklar, ortası üç çıkıntılı dairesele ocaklar, ortası çukur dairesele ocaklar ve etrafında çıkıntısı olan kâse biçimli ocaklar”* olmak üzere dört tip olarak sınıflandırılmıştır⁴⁷⁷. Müzede bir diğer sabit ocak grubunu oluşturan tek örnekten oluşan İnsan Yüzlü Cinis Ocağı Erzurum Yöresi ocakları içinde antropomorfik betimlemesiyle üniktir ve oldukça önemli bir eserdir. Kura-Aras insanların ataerki sosyal yapılanmasına dair bilgiler sunan bu insan yüzlü ocak T. Takaoğlu tarafından at nalı biçimli ocak olarak tanımlanmıştır⁴⁷⁸. Arka tarafının nasıl tamamlandığını bilmediğimiz ocağı biz sabit ocaklar grubu altında değerlendirmeyi daha uygun bulmaktayız. Bu ocak antropomorfik betimli olması bakımından Pulur\Sakyol ocakları ve Tabara-el Akrad'dan insan yüzlü ocaklarla benzerlik göstermektedir. Bu ocakların iç kısımlarında ateş yakıldığına dair güçlü izlerin olmayışı ya da Elazığ Pulur\Sakyol Kazısından ele geçen İnsan Yüzlü Ocaklar'ın önünde, içi kül dolu olarak ele geçen çanak kısımları gibi bölümde ateş yakılmış olabilir başka bir yerde yakılan ateşten közler getirilip konmuş olabilir. Ne yazık ki bu ocaklar satın alma yolu ile müzeye gelmiştir ve çıkarıldıkları alanda nasıl bir oluşum içinde olduklarını bilememekteyiz. Bu ocağın yan kısımları bir duvardan ya da bir sekinin içinden sökülmüş olduğuna dair izler taşımaktadır. Bu insan yüzlü ocak Erzurum Yöresi

⁴⁷⁷ K. Kh. Kuşnareva-V.I. Çubinişvili, *Drevniye Kultury Yuzhnogo Kavkaza*, Leningard, 1970, 63-64.

⁴⁷⁸ T. Takaoğlu, “Hearth Structures in the religious pattern of Early Bronze Age Northeast Anatolia”, *Anatolian Studies*, 50, 2000, s.

için ünik bir örnektir. Başlarında başlıklarıyla eril figürleri temsil ettiğini düşündüğümüz bu betimleme hayvancılıkla geçimlerini sağlayan, erkek gücüne ihtiyaç duyulan bu zorlu coğrafyalarda Kura-Aras Kültürü'nün ataerkil sosyal yapılanmasına ışık tutabileceğini düşündüğümüz bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ocak sistemli bir kazı yolu ile ortaya çıkarılmış olsa idi belki de kültürün dini yapılanmasına dair büyük bilinmezlikleri aydınlatacak veriler sunabilirdi. Bu ocaklar içinde yoğun ateş izlerine rastlanmaması aklımıza Beycesultan'daki tapınaklar içinde yer alan Ocak-Sunakları akla getirmektedir⁴⁷⁹. Beycesultan yerleşiminin III. tabakasında bulunan Batı Tapınağının duvarından ayrık şekilde pişmiş topraktan yapılmış boynuz biçimini andıran iki dikmenin hemen bitişiğinde küçük bir ocak yeri bulunmaktadır⁴⁸⁰. Ocağın içi küllerle doludur ve bu dikmelerle ocak yerinin altında zeminden yükseltilmiş ve sıvanmış dörtgen bir platform mevcuttur. Tez malzememiz içinde yer alan bu iki örnek bize Beycesultan'daki gibi yan ocak kullanımı olup olmadığı konusunu düşündürmüştür. Ocakların iç kısımlarında çok yoğun yanık izlerinin olmayışı ve büyük boyutlu örnekler olması bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bu iki ocağın arkasının ve yan kısımlarının daha özensiz işlenmesi bu ocakların bir duvar ya da bir seki önünde durduğunun bir göstergesidir.

Taşınabilir Ocakların büyük çoğunluğu, özellikle iki uzantılı ve üç uzantılı örnekler sadece Erzurum-Kars Yöresine özgü olan ve diğer Kura-Aras yayılım bölgelerinde görülmeyen ocak tipleridir.

Üç uzantılı ocaklar ise oldukça az sayıda ele geçmiştir. Ele geçenler ise genellikle kırık parçalardır. Bu üç uzantılı ocaklarda karakteristik özellik uzantıların uç kısımlarının mutlaka üçgen prizması şeklinde sonlanmasıdır. Üç uzantılı bu ocakların prizmatik bitişi boynuz ya da erkek üreme organına benzetilmektedir ve ataerkil yapı ile ilintilendirilmektedir.

Diğer ocaklar başlığı altında gruplandığımız üçüncü grupta ise sadece parça halinde ele geçen ocaklar ele alınmıştır. Bu parçalar genellikle uzantılı ocaklara ait olduğunu düşündüğümüz uzantı kısımlarıdır. Kaç uzantısı olduğunu tahmin edemediğimiz bu ocak uzantıları içinde en çok dikkati çeken toynak/hayvan ayağına benzettiğimiz ocak uzantılarıdır. Büyükbaş hayvanların ayak kısmını yansıttığını düşündüğümüz bu ocaklar Kura-Aras gruplarının pastoral yaşayışlarını ve çobanlıkla

⁴⁷⁹ Lloyd, 1972, 24-25, Fig. 7-9, Pl.15.

⁴⁸⁰ Lloyd, 1972, s. 24-25, Fig. 7-9, Pl.15.

geçim sağlayan bu insanlar için hayvanlarının ne denli önemli olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır. Bu uzantıların uç kısmı at nalına benzetilse de şimdiye kadar Kura-Aras yerleşimlerinden at beslendiğine ya da kullanıldığına dair bir veri aktarılmamıştır.

Yarım daire biçimli olarak gruplandığımız ocaklar ise daha çok Elazığ-Malatya Bölgesinde yaygın olarak görülen Kura-Aras ocaklarının benzerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ocakların en güzel örneklerinden biri olan Büyüktepe Höyük'ten ele geçen tek örneğin üzerindeki çıkıntı hamile bir kadını yansıttığı ya da phallogik bir betim olduğu konusunda yorumlanmıştır. Baş kısmını oluşturan çıkıntı üzerinde göz betimine yer verilmesi bu ocağın bir insanı yansıttığına dair bir fikir uyandırmaktadır. Ayrıca buna çok benzeyen sade şekilde işlenmiş, **Kat No.008** tüm bir ocak Sos Höyük Kazılarında ele geçmiştir. Bu ocak üzerinde herhangi bir tasvir ya da bezeme yoktur.

At nalı biçimli ocaklar ise oldukça az sayıda ele geçen örneklerdir. Bu ocak tipi Erzurum Arkeoloji Müzesi envanteri içinde bir adet örnek ile temsil edilmektedir. Pulur Höyük'ten ele geçen bu ocağın tip bakımından benzeri olan at nalı biçimli bir ocak Van Kalesi Höyüğü kazı çalışmaları sırasında ele geçmiş, üzeri parmak baskısı şeklinde çukurlarla bezeli bir örnektir.

Ayakta duran bir hayvanı temsil ettiğini düşündüğümüz ayaklı ocaklar ise Güzelova ve Karaz Höyükten elde edilen iki adet örnek ile temsil edilmektedir. Fakat bu ocaklardan daha sağlam durumda olan Karaz Höyük örneği bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi envanterine kayıtlıdır.

Pulur Kazısından ele geçen ve bizi oldukça şaşırtan tipolojimizin son örneği taştan bir ocaktır. Tek örnek ile temsil edilen bu ocak taşta oyularak yapılmıştır ve taşınabilir uzantılı ocaklarda olduğu gibi gövde kısmında hafif bir çukurluk ve kenar kısmında bir iki cm. çapında küçük bir oyuk vardır. Bu hali ile taşınabilir ocaklarla aynı işe hizmet etmiş olmalıdır. Bu örnek yaşamlarının büyük bir bölümünü doğada geçiren bu pastoral grupların doğada hali hazırda buldukları bir taşı değerlendirerek ocak yaptıklarının bir göstergesidir. Bu ocak bize taşınabilir ocakların dini ritüellerdeki rolünün çok önemli olduğuna dair bir ipucu vermektedir. Bu taş büyük ihtimalle doğadayken ivedilikle yapılarak dini bir seremonide kullanılmış olmalıdır.

Erzurum yöresi ve civarı, görüldüğü gibi çok geniş bir coğrafyaya yayılan Kura-Aras Kültürü'nün önemli bir yayılım alanıdır. Kültüre dair anahtar yerleşimleri de bünyesinde barındıran Erzurum Bölgesi, bu kültürün özgün örnekleri olan ocakların

zengin ve çeşitlilik gösteren örneklerini sunmaktadır. Daha çok boynuzumsu iki uzantılı ocak örnekleri ile karşılaştığımız yörede hareket halindeki hayvancı-pastoral grupların hayata geçirdiği kültürel bir yapıda, zorlu coğrafi ve iklimsel şartları da göz önüne alırsak ocakların yeri ve önemi tartışılmazdır. Ateş ve ocağın hayati önem taşıdığı bu coğrafyalarda ateşin ve ocağın tapınım görmesi pek de şaşırtıcı olmasa gerektir. Boynuzumsu uzantılara sahip uzantılı ocaklar sadece Erzurum Yöresine özgü ocaklardır. Kültürün yayılım bölgesinde çok sayıda ocaklara rastlansa da bu tipteki ocaklar Erzurum dışında pek ele geçmemiştir.

Kura-Aras ocaklarında açık ve astar gibi yüzey işlemlerinin dışında bazı örneklerde bezemelerin de varlığı dikkat çekmektedir. Bazı ocakların kazıma çizgilerle ve geometrik motiflerle bezeli olması, zoomorfik ve antropomorfik betimlemelere yer verilmesi ocakların kutsal bir amaca hizmet ettiği konusunda ipucu sunmaktadır. Ocaklar pişmiş toprak obje olarak bakıldığında kötü bir işçiliğe sahiptir. Genel anlamda iri taşçık, mika, saman katkılı, kaba hamurlu, elde yapılmış ve kötü derecede pişmiştir. Fakat nadiren de olsa iyi pişmiş ve iyi açkılı örneklerle de rastlamaktayız.

Bazı ocakların uç kısımlarında karşımıza çıkan hayvansal motifler ve zoomorfik betimlemelerin, çobanlıkla uğraşan gruplar tarafından yapılan ve kullanılan ocaklarda sembolleştirilmesi bizim için sürpriz olmasa gerektir.

Kura-Aras Kültürü ocaklarının bölgesel yayılımına baktığımızda; Doğu Anadolu'nun alt bölgeleri olan Elazığ-Malatya, Van-Muş, Erzurum-Kars genelinde bölgelere göre ocak tiplerinin çeşitlilik gösterdiğini görmekteyiz. Elazığ-Malatya yöresinde at nalı biçimli ocaklar yaygın iken Erzurum bölgesinde görüldüğü üzere boynuzumsu uzantılı ocaklar yaygın şekildedir. Van-Muş bölgesinde ocak örnekleri yok denecek kadar azdır. Sadece Van Kalesi'nden ele geçen nal biçimli parmak baskı bezemeli tek bir örnek bu bölge için oldukça önem arz etmektedir⁴⁸¹.

Erzurum yöresindeki Kura-Aras Ocaklarının tipolojik gelişimine baktığımızda ise Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen erken örneklerin daha küçük boyutlu, basit ve yuvarlatılmış hatlara sahip olduğunu görmekteyiz⁴⁸². Bunlar genellikle çift uzantılı tipine giren sade işlenmiş ocaklardır. Geç örnekler ise erken örneklerle göre daha büyük

⁴⁸¹ Doç. Dr. Erkan Konyar ile kişisel görüşme.

⁴⁸² Işıklı, 2015, 63-84.

boyutludurlar. Keskin hatlara sahip geç dönem ocaklarının tiplerinin çeşitlendiğini ve formların farklılaştığını görmekteyiz.

Ateş ve ocak kavramlarının antropolojik açıdan incelenmesi eril ve dişil niteliklerine dair bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bazı bilim insanları prehistorik dönemlerde ateşin dışarıdan bulunup getirilmesinden ya da yakılmasından erkeğin sorumlu olduğunu, ateşi evde koruma görevinin ise kadına ait olduğunu öne sürmektedirler⁴⁸³. Bu nedenle ateşin daha çok eril, ocağın ise dişil niteliğe sahip olduğu genel bir kanıdır. Antik Yunan mitolojisinde de ocakların dişil bir karakter olan Tanrıça Hestia ile temsil edildiği bilinmektedir⁴⁸⁴. Bununla birlikte Doğu Anadolu tarihinde en büyük yerel güç olan Urartuların dinsel ayinlerinde ocak içerisine döktükleri akdarı tohumları sperm ile özdeşleştirilirken, ocak ana rahmine benzetilmektedir⁴⁸⁵. Bu genel kanıların aksine Kura-Aras Kültürü ocaklarının eril özellikler gösterdiği yaygın bir düşüncedir. Antropomorfik betimli ocaklar bu yönden büyük önem taşımaktadır. Erzurum Cinis Höyük'te bulunan insan yüzlü ocak bu yönden ilginç bir örnektir. Ocağın ön yüzünde bulunan insan yüzlerinin eril figürleri yansıttığı ya da birinin dişil birinin ise eril olmak üzere bir aileyi temsil ettiği yorumları yapılmaktadır. Bu yorumları destekleyen kültüre ait diğer ocak örnekleri Elazığ-Malatya Bölgesi'nde Keban Barajı kurtarma kazıları projesi kapsamında kazıları gerçekleştirilen Pulur (Sakyol) ve Korucutepe yerleşmelerinden ele geçmiştir⁴⁸⁶. Ayrıca sadece Erzurum Yöresine özgü olan boynuz ya da phallos benzeri çıkıntılara sahip olan ocaklar olarak bilinen ocaklardaki çıkıntıların erkek üreme organını temsil ettiği ve bu nedenle eril betimler olduğu da öne sürülen bir diğer görüştür⁴⁸⁷. Yunan mitolojisinde daima abartılı şekilde gösterilen phallosu ile bereketi sembolize eden Priapos, Asyalı bir tanrı olarak görülmektedir ve asıl görevi bağ ve bahçeleri korumak, kötü nazarı def etmektir⁴⁸⁸. Kura- Kültürü gruplarının da hayvancı/çoban topluluklar olduğu göz önünde bulundurulursa, bu zorlu coğrafya ile başa çıkabilecek erkeğin sembolleştirilmesi ve ataerkil yapının benimsenmesi gayet normal karşılanmalıdır.

⁴⁸³ G. Childe, *Tarihte Neler Oldu*, (Çev. M. Tunçay-A. Şenel) 1993, s. 24-38. W. Havilland, *Human Evolution and Prehistory*, 2002, 312. Eliade, a.g.e. s. 375-404.

⁴⁸⁴ P. Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, 2005, s. 291.

⁴⁸⁵ M. B. Baştürk, *Din ve Dini Ayinlerin Urartu Krallığı'ndaki Toplumsal ve Siyasi Yönü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üni. Sosyal Bil. Enst., Tez Danışmanı: A. Çilingiroğlu, 2006, s. 85.

⁴⁸⁶ Koşay, Pulur Sakyol

⁴⁸⁷ Işıklı, 2015, 63-84.

⁴⁸⁸ Grimal, a.g.e. s. 689.

Kültürün yayılım coğrafyası içinde yapılan kazılarda tapınak ya da tapınım alanının bulunmaması açık alanda ya da evlerde dinsel törenlerin yapılmış olabileceğini akla getirir. Ocakların çoğunun taşınabilir olması dinsel törenlerde içindeki ateşi-közü ya da tütsüyü bir yerden bir yere taşımak için yapılmış olabileceğini, ev içlerinde bazen de açık alanlarda bu şekilde kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Güzelova'dan ele geçen üç minyatür ocak yaylacı pastoral grupların hayvanlarını otlatmaya gittikleri ve evlerinden ayrı kaldıkları zamanlarda da yerleşim dışında tapınım yapabildiklerini destekleyen örneklerdir. Ocak gövdelerinde fazla kuvvetli olmayan bir ateşin izine rastlanmaması bu ocakların dinsel amaçlı kullanılmış olabileceklerini düşündürmektedir. Kültürün yayılım bulduğu bölgenin zaten soğuk ve dağlık bir coğrafya olduğu dikkate alınır, söz konusu kültürün ateş ve ocak ile ilgili bir kült ve tapınım modeline sahip olması çok da şaşırtıcı görünmemektedir.

Kura-Aras Kültürü ocaklarına dair bir diğer önemli sorun; tarihlendirilmeleridir. Erzurum genelinde Kura-Aras Kültürü'nün tarihlenmesi konusunda en önemli bilgi kaynağımız bölgenin en sistemli kazısı olan Sos Höyük'tür. Sos Höyük aynı zamanda konumuzu oluşturan Kura-Aras Ocakları'nın tarihlendirilmesinde de anahtar yerleşim olma özelliğine sahiptir. Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen Sos Höyüğün en erken tabakasından (SOS VA) ele geçen eserler arasında Kura-Aras Kültürü iki uzantılı ocakların en erken örneklerini görebilmekteyiz⁴⁸⁹. Bezemesiz fakat iyi derecede açkılı olan bu ocaklar yumuşatılmış hatlara sahiptirler. Bu ocaklar üç uzantılı olarak grupladığımız ocakların prototipi olarak görülmektedir⁴⁹⁰. Sos Höyüğün erken örneklerine benzeyen örnekler Güzelova'dan ele geçmiştir **Kat No. 018-019-053**. Bu ocaklardan -8.00 m. seviyesinde ele geçen örnek Sos Höyük örneklerine göre, kazıma çizgilerle yapılmış geometrik bezemeleri ve iyi derecede açkılı yüzeyi ile daha özenli bir işçilik göstermektedir. Karaz Höyükteki taşınabilir ocaklar üç adet iki uzantılı ocak ve dairesel formlu sabit ocak dışında kazı raporlarına göre 3.00-1.50m. seviyelerinden ele geçmiştir. Bu seviyeden ele geçen seramik malzemeler genel özellikleriyle Sos Höyüğün SOS IVA-B katları Orta Tunç Çağ I-II ile çağdaş olmalıdır⁴⁹¹.

⁴⁸⁹ A. Sagona- C. Sagona, "Excavation at Sos Höyük, 1998-2000 Fifth Preliminary Report", *Ancient Near Eastern Studies* 37, 2000, 56-127.

⁴⁹⁰ Işıklı, 2015, s. 63-84.

⁴⁹¹ Işıklı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 410 vd.

Tipolojik açıdan zengin çeşitliliği olan Pulur örnekleri ise kazı raporlarına göre 2.00 m. derinlikteki bir yangın tabakasından ele geçmiştir⁴⁹². Bu örnekler SOS IVA-B malzemesi ile paralel görünmektedir⁴⁹³. Pulur'da olduğu gibi tipolojik çeşitliliğin görüldüğü Güzelova'da Geç Kalkolitik Çağa tarihlenen ve SOS VA örneklerine oldukça benzeyen üç örnek dışında diğer örnekler 7.00m ve daha üst seviyelerden ele geçmiştir⁴⁹⁴. Yukarıda da bahsi geçen bezemeli bu örnek **Kat No. 019**, İskelet I yanında ele geçen mezar buluntusu minyatür iki uzantılı ocak **Kat No. 018**, ve bu ocağa çok benzeyen, kazı raporlarında seviye bilgisine yer verilmeyen iki uzantılı minyatür ocak **Kat No. 053** dışında diğer taşınabilir ocaklar Sos Höyüğü'nün IVA-B yani Orta Tunç Çağ I-II tabakaları ile çağdaş görünmektedir⁴⁹⁵. Kısaca özetleyecek olursak boynuzumsu iki uzantılı ocaklar genel itibari ile Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen erken örneklerdir. Üç uzantılı ocaklar, at nalı biçimli ocaklar ve yarım daire biçimli ocaklar, ayaklı ocaklar ise Erken Tunç Çağ ve Orta Tunç Çağ'a değin olan tabakalarda karşımıza çıkmaktadırlar. Bu verilerden hareketle Erzurum Bölgesi Kura-Aras Kültürü ocaklarını Geç Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağ sonuna kadar olan geniş bir zaman dilimine tarihleyebilmemiz mümkündür⁴⁹⁶.

Belki de ateşe ve ocağa tapınmanın öncülü olabilecek bu ocaklar kültürün dini aktivitelerine ve günlük yaşantısına dair ipuçlarının saptanmasına yardımcı olacaktır. Bu da şüphesiz daha çok araştırma ile olacaktır. Ocaklarla ilgili sorunların yanı sıra bölgenin arkeolojik ve kültürel geçmişi hakkında daha kesin bilgilere ulaşmak yörede yapılacak yeni sistemli kazı çalışmaları ve araştırmalarla mümkün olacaktır. Temennimiz bölge arkeolojisini aydınlatacak ve Kura-Aras Kültürü'ne dair yeni bilgiler sağlayacak arkeolojik kazı çalışmalarının en kısa sürede daha çok sayılara ulaşmasıdır.

⁴⁹² Koşay-Vary, a.g.e. Lev. XXIV-XXV.

⁴⁹³ Işıklı, 2011, s.470-473.

⁴⁹⁴ Işıklı, 2011, s. 495.

⁴⁹⁵ Işıklı, 2011, s. 495.

⁴⁹⁶ Işıklı, 2015, s. 63-84.

KAYNAKÇA

- Alkım U.Bahadır İkiztepe 1915-1981, Ankara, 2003.
- Albright, W.F.“The Jordan Valley in the Bronze Age” *Annual of American Schools Oriental Research* 6, 1926.
- Altunkaynak, G.*Erzurum ve Kars Müzesine Bulunan Urartu Öncesine Ait Metal Silahlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2016.
- Amiran, R.“Connections Between Anatolia and Palestine in the Early Bronze Age”, *İsrael Exploration Journal* 2, 1952.
- Arınç, K.*Doğal, İktisadi, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye’nin İç Bölgeleri*, Biyosfer Araştırmaları Merkezi, Erzurum, 2011.
- Atalay, İ.“Erzurum Ovası ve Çevresinin İklimi”, *Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fak. Arş. Dergisi*, Sayı: 12\2, 1980.
- Atalay, İ.-Mortan, K.*Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Bahşeliyev, V.*Nahçıvan Arkeolojisi*, İstanbul, 1997.
- Baştürk M. B. *Din ve Dini Ayinlerin Urartu Krallığı’ndaki Toplumsal ve Siyasi Yönü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tez Danışmanı: A. Çilingiroğlu, 2006.
- Baştürk, M.B.“Ayanis Tapınağı’ndaki Simgeler Işığında Urartu Kült Uygulamaları Üzerine”, *Altan Çilingiroğlu’na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığına Adanmış Bir Hayat*, ed. H. Sağlamtimur-E. Abay ve diğ. 2009, s. 141.
- Batiuk, S."Petrographic Analysis of the Early Transcaucasian Ceramics from the Bayburt Region North Eastern Anatolia: An Exploratory Study", *Ancient Near Eastern Studies* 37, 2000.
- Beaune, S. A. De“Palaeolithic Lamps and Their Specialization: A Hypothesis”, *Current Anthropology*, Aug-Oct. No:4, Vol.28, 1987.
- Bean G. E. *Eskiçağda Güney Kıyıları*, 1997.

- Belli, O. “1995 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (27-31 Mayıs 1996), Cilt:I, Ankara,1997.
- Belli, O. - Tozkoparan, M. “2005 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı ve Nekropol Kazısı”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (29 Mayıs-2 Haziran 2006, Çanakkale), Ankara, 2007.
- Berna F.-Goldberg P. - vd. “Microstratigraphic evidence of in situ Fire in the Acheulean Strata of Wonderweck Cave, Northern Cape Province, South Africa”, [Elektronik sürüm], PNAS, 2, April, 2012.
- Braidwood R.J. *Tarih Öncesi İnsan*, 1995.
- Brain C.K. -A. Sillen, “Evidence from the Swartkrans Cave for the Earliest Use of Fire”, *Nature*, 1988, s. 336-466.
- Burney, C. Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age. *Anatolian Studies* VIII, 158-209, 1958.
- Burney, C. - Lang, D.M. *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, London, 1971.
- Caneva İ. -G.Köroğlu “Yumuktepe Höyüğü Kazıları”, 2002 Yılı Çalışmaları, XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı: 26-31 Mayıs 2003, Cilt:I, Ankara, 2004, s. 491-500.
- Caneva, I. “Son Veriler Işığında MÖ. Yedinci Binyıla Yeni Bir Bakış” M. Özdoğan-N. Başgelen (Ed.), *Türkiye’de Neolitik Dönem*, 2007.
- Cahill, N. “Sardegna Şehri”, *Lidyalılar ve Dünyaları*, Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Ceylan, A. “Erzurum Ovasında Önemli Bir Merkez: Cinis Höyük” *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:26, 2000.
- Childe, G. *Tarihte Neler Oldu*, (Çev. M. Tunçay-A. Şenel), 1993.
- Conti A. M. -C. Persiani, “When worlds collide Cultural developments in Eastern Anatolia in the Early Bronze Age” In: M. Frangipane/H. Hauptmann/M. Liverani/P. Matthiae/M. Mellink (Eds.), *Between the rivers and over the mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica. Alba Palmieri Dedicata* (Roma 1993)

- Çalkaya, N. *Başlangıcından Demir Çağ Sonuna Kadar Anadolu Kültürlerinde Ocak*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Semineri), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013.
- Çambel H. - R.J. Braidwood- M. Özdoğan “Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları”, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 16-20 Nisan 1984 İzmir, Ankara, 1985, s. 9-24.
- Çambel H. - R.J. Braidwood- M. Özdoğan-W. Schirmer “1984 Yılı Çayönü Kazıları”, *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 20-24 Mayıs 1985, Ankara, 1986, s. 37-52.
- Çambel H. - R.J. Braidwood- M. Özdoğan-W. Schirmer “1986 Yılı Çayönü Kazıları”, *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 6-10 Nisan 1987, Ankara, 1988, s. 39-64.
- Çambel H. -J. Braidwood ve diğ. “1988 Yılı Çayönü Kazıları”, *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 18-23 Mayıs 1989 Antalya, Cilt I, Ankara, 1990, s. 59-80.
- Çevik Ö. “Ulucak Höyük 2009-2011 Yılı Kazı Çalışmaları, *34. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 28 Mayıs-1 Haziran 2012, Çorum, Cilt:1, 2013, s. 143-158.
- Çilingiroğlu, A. Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış. *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 469 – 491, 1993.
- Çilingiroğlu, A. Dilkaya Höyüğü. İçinde A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, & G. Polat (Eds.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* (ss. 77-94). İZMİR: Ege Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Çilingiroğlu, A., & Derin, Z. Van Dilkaya Kazısı 1990. *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 403 – 422, 1992.
- Çilingiroğlu A. - Ç. Çilingiroğlu “Ulucak”, M. Özdoğan-N. Başgelen (Ed.), *Türkiye’de Neolitik Dönem*, 2007, s. 361-372.
- De Beaune S. A. “Palaeolithic Lamps and Their Specialization: A Hypothesis”, *Current Anthropology*, Aug-Oct. No:4, Vol.28, 1987, Fig.1-4.
- Deniz E. -H. Taşkiran “Karain Mağarası’nın Pleistosen Faunasına İlişkin Preliminer Gözlemler”, *V. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 18-23 Mayıs 1989, Ankara, 1990, s. 77-87.

- Diamant S.- Rutter, J. "Horned Object in Anatolia and the Near East and Possible Connexions with The Minoan Horns of Consecration", *Anatolian Studies* 19, 1969.
- Djavakhisvili, A.I.- Glonti, L. I. *Urbnisi I*, 1962.
- Duru R. - G. Umurtak *Höyücek, 1989-1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları*, Ankara, 2005, Lev. 7-14/1.
- Duru R. -G. Umurtak "Bademağacı Kazıları-2002", 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*:26-31 Mayıs 2003 Ankara, Cilt I, Ankara, 2004, s. 297-302.
- Duru R. "Bademağacı Kazıları 1994", *XVII Kazı Sonuçları Toplantısı*: 29 Mayıs-2 Haziran 1995, Cilt:1, 1996, s. 87-93.
- Duru R. "Göller Bölgesi Neolitiği", *Türkiye 'de Neolitik Dönem*, 2007, s. 331-360.
- Duru R. *Kuruçay Höyük I*, 1994.
- Duru R. *Kuruçay Höyük II*, TTK Yay. 1996.
- Erkanal H. -S. Günel "1993 Liman Tepe Kazısı", *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt I, 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara, 1995, 263-280.
- Erkanal H. -S. Günel "1995 Yılı Liman Tepe Kazıları", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt I, 27-31 Mayıs 1996, Ankara, 1997, s. 231-260.
- Erinç, S. *Doğu Anadolu Coğrafyası*, Ankara, 1953.
- Eliade M. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2003.
- Esin, U. *Tepecik Kazısı 1973, Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, Ankara, 1979.
- Esin, U. *Tepecik Kazısı 1974, Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*, Ankara, 1982.
- Esin, U. "1990 Aşıklı Höyük Kazısı (Kızılkaya Köyü-Aksaray İli", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 27-33 Mayıs 1991 Çanakkale, Ankara, 1992.
- Frangipane M. "Excavations at Arslantepe Malatya The 1989 Campaign", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt I, 28 Mayıs-1 Haziran 1990, Ankara, 1991, s. 209-224.
- Graziosi P. *Palaeolithic Art*, New York, 1960.
- Grimmal, P. *Mitoloji Sözlüğü*, 2005.
- Güneri, S. "Erzurum Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 1988.
- Güneri, S. "Doğu Anadolu'da Yeni Gözlemler", *Türk Arkeoloji Dergisi XXX*, 1992.

- Güneri, S. *Erken Demir Çağında Doğu Anadolu ile Transkafkasya Arasında Gelişen Kültürel İlişkiler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1995.
- Güneri, S. “Cultural Connections Between Anatolia and Caucasus-Central Asia During the Late Bronze- Early Iron Age”, *Anatolia Antiqua X*, 2000a.
- Güneri, S. “1987 Erzurum-Sos Höyük Kazıları ve 1985-1997 Yılları Arasında Erzurum Çevresinde Yapılan Arkeolojik Çalışmalar Işığında Son Tunç Çağ-Erken Demir Çağında Doğu Anadolu-Kafkasya-Orta Asya Arasındaki Kültürel İlişkiler”, *Olba V: Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları*, Mersin, 2000b.
- Günlü, A. - Atasever, M. - Karakaya, Y. “Erzurum İli Hayvancılığının Yapısal Özellikleri ve Yakın Gelecekteki Durumu Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üni. Veteriner Bil. Dergisi*, 2006.
- Hauptmann H. “Norşuntepe Kazıları 1971”, *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yay. Seri:1, No:4, Ankara, 1974, s. 71-102.
- Hauptmann H. “Norşun Tepe Kazıları, 1972”, *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yay. Seri:1, No:5, Ankara, 1976, 41-100.
- Havilland, W. *Human Evolution and Prehistory*, 2002.
- Hayrapetyan A.- Badalyan, R. “The Final Phase of Kura-Araxes Culture in Armenia” *Ceramics in Transitions: Chalcolithic Through Iron Age in the Highland* (Ed. K. Robinson- A. Sagona), 2008
- Hodder İan *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü*, 2006.
- Hood, S. Excavations at Tabara El-Akrad 1948-49, *Anatolian Studies 1*, 1951
- Işıklı, Mehmet *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürünün Karaz, Pulur Ve Güzelova Malzemesi Işığında Tekrar Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2005.
- Işıklı, Mehmet “Erken Transkafkasya Kültürü’nde Din ve Dini Aktiviteler İle Kültür Objelerine Yönelik Genel Bir Değerlendirme”, *Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu’na Armağan Kitap*, (Eds. H. Sağlamtimur vd.), 2009.

- Işıklı, Mehmet *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Karmaşık Bir Kültürel Yapının Analizi*, İstanbul, 2011.
- Işıklı Mehmet“Erzurum’da TTK Adına Yapılan Kazılardan Ele Geçen Özel Bir Buluntu Grubu: Boynuzlu Objeler”, *XVI. TTK Kongresi*, 20-24 Eylül 2010, Cilt I. 2015, Ankara, s.63-84.
- Işıklı Mehmet-H. Koçbaş Ergürer , “Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü’nde Mekân Ve Mekân Kullanımına Dair Gözlemler” *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekân, Dumlupınar Üni. V. Arkeoloji Sempozyumu, Kütahya, 10-12 Ekim 2016, Ed. G. Coşkun, 2017, s. 43-64.*
- Karaosmanoğlu M.- Can B. ve diğ. “Altıntepe Urartu Kalesi 2006 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (27 Mayıs-1 Haziran 2007 Kocaeli), Cilt I, Ankara, 2008.
- Karbuz, F. - Öztürk, İ. - Okan Savaş, D. Türkiye’de Üretilen Tarım Ürünleri ve Ekonomideki Yeri , İTO Yayınları, 2008.
- Kaya V. “Ateşin İnsanlığın Gelişmesinde Biyolojik ve Kültürel Etkisi” *1993 yılı Anadolu Medeniyetler Müzesi Konferansları*, Ankara, 1994, s. 96-117.
- Kelly-Buccellati,, M.*The Early Trans-Caucasian Culture: Geographical and Chronological Interaction*, Chicago, 1974.
- Kılıç, S.Van Gölü Havzasının Prehistoryası Ve Tilkitepe'nin Bugünkü Durumu. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*(122), 2006, 1-10.
- Kiguradze, T., A. Sagona, “*On the Origins of the Kura-Araxes Cultural Complex*”, A. T. Smith, K. S. Robinson (eds.), *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond*, Los Angeles, 2003, s.38-94.
- Korfmann, M. *Tilkitepe Die Ersten Ansätze PräHistorischer Forschung in Der Östlichen Türkei*. Tübingen: Wasmuth, 1982.
- Korfmann M. “1993 Yılı Troia Çalışmaları”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara, , Cilt I, 1995, s. 381-406.
- Koşay, H. Z.“Karaz Sondajı”, *III. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, Ankara,1943, 165-169.
- Koşay, H. Z.“Pulur(Sakyol) Kazısı 1969” , *Keban 1971*, Ankara, 1971, s.99-101.

- Koşay, H. Z. *Keban Project Pulur Excavations 1968-1970* (Vol. III). Ankara: Middle East Technical University Keban Project Publications, 1976.
- Koşay H.Z. “Keban’ın Pulur (Sakyol) Höyüğü Kazısında Bulunan Kutsal Ocaklar” VIII. *TTK Kongresi*, 1976, Ankara, s. 77-80.
- Koşay, H.Z. - Turfan, K. “Erzurum Karaz Kazısı Raporu”, *Belleten* 23\91, 1959, s. 349-413.
- Koşay H. Z. - Vary H. *Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 24, Ankara, 1964.
- Koşay H. Z. - Vary H. *Güzelova Kazısı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, 1967.
- Koşay H.Z. – Akok M. *TTK Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı, 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Ankara, 1973.
- Kozbe, G. *Van-Dilkaya Höyüğü 1984-1986 Kazı Dönemlerinde Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 1987.
- Kozbe, G. *Van-Dilkaya Höyüğü Erken Transkafkasya Keramiği. VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1990, s. 533-554.
- Kuftin, B.A. “An Urartian Colombarium on the Slopes of Ararat and the Copper Age of Kura-Araxes Basin”, *Vestnik Gosukarstvennogo Muzeja XIII*, 1943.
- Kurt N.-M. Özbaşaran “Aşıklı Höyük Sonuçları-2012” *Haberler*, TEBE, 35, 2013, s. 24-25.
- Kuşnareva, K. Kh. *The Southern Caucasus in Prehistory: Stages of Cultural and Socioeconomic Development from the Eighth to the Second Millennium B.C. (Translated by H.N. Michael)*, Philadelphia, 1997.
- Kuşnareva, K. Kh.-Çubinişvili, T.N. *Drevniye Kultury Yozhnogo Kavkaza (Güney Kafkasyanın Antik Kültürleri)*, Leningrad, 1976.
- Kuşnareva, K. Kh.-Markovin, V.I. *Epokha Bronzy Kavkaza i Srednei Azii: Rannyya Bronza Kavkaza (Orta Asya ve Kafkasya’nın Bronz Çağları)*, (Ed. K.Kh. Kuşnerava- V.I. Markovin), Moskow: Nauka, 1994.
- Lamb, W. “Some Early Anatolian Shrines”, *Anatolian Studies* 6, 1956.

Lloyd S. -J. Mellaart *Beycesultan*, Vol. 1, London, 1962.

Lloyd S. *Beycesultan III*, London, 1972.

Loon M. van -Güterbock, H.G. "Korucutepe Kazısı, 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yay. Seri:1, No:3, Ankara, 1972.

Maslow A.H. *A Theory of Human Motivation*, *Psychological Review*, 50, 1943.

Mellaart J. *Excavation at Hacilar*, Ankara, 1970.

Mellaart J. "Hacilar", *TAY*, 1997.

Mellaart J. *Çatalhöyük, Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, 2003.

Mellink J. Machteld "The Prehistorik Sequence Of Karataş-Semayük", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*. 16-20 Nisan 1984 İzmir, s. 103-107.

Miyake, Y. "Salât Cami Yanı", M. Özdoğan-N. Başgelen (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem*, 2007.

Naumann R. *Eski Anadolu Mimarlığı*, TTK Basımevi, 1991.

Neve, P. "Boğazköy-Hattuş 1986 Kazıları", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 6-10 Nisan 1987, Ankara, Cilt I, 1987,

Osten, H.H. von der The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932, *Researches in Anatolia – Volume VIII, Part II*, The University of Chicago Oriental Institute Publications, Ed. J. A. Wilson-T.G. Allen, 1937.

Özbek Metin *Dünden Bugüne İnsan*, 2007.

Özdoğan M. -A. Özdoğan ve diğ. "1990 Yılı Çayönü Kazı ve Onarım Çalışmaları", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 27-31 Mayıs Çanakkale, Cilt I, Ankara, 1992, s. 97-126.

Özdoğan M.-A. Özdoğan ve diğ. "1991 Yılı Çayönü Kazıları" *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 25-29 Mayıs 1992, Ankara, 1993, s. 81-107.

Özdoğan M. -H. Parsiger ve diğ. "Kırklareli Höyüğü 1995 Yılı Kazısı", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 27-31 Mayıs Ankara, Cilt I, Ankara, s. 53-80.

Özdoğan M. -H. Parsiger ve diğ. "Kırklareli Höyüğü 1997 Yılı Kazısı", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 139-164.

Özdoğan M.-H. Parzinger ve diğ. "Kırklareli Höyüğü 1996 Yılı Kazısı", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt: I, Ankara, 1998, s. 123-150.

- Özdoğan M. -H. Parsiger ve diğ. “Kırklareli Höyüğü 1998 Yılı Kazısı”, *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*:24-28 Mayıs 1999 Ankara, Cilt I, Ankara, 2000, s. 93-108.
- Özdoğan M.-N.Başgelen “Sunu: Türkiye’de Neolitik Dönem” *Türkiye’deki Neolitik Dönem*, 2007, s. VII-IX.
- Özgüç T. *Kültepe-Kaniş, Assur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, TTK Basımevi, Ankara, 1959.
- Özgüç T. *Kültepe, Kaniş/Neşa*, İstanbul, 2005.
- Özgüç T. -N. Özgüç *TTK Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949*, TTK Basımevi, Ankara, 1953.
- Özgür, M.E. *Türkiye Coğrafyası*, Ankara, 2001.
- Özkaya V. -A. Coşkun “Körtik Tepe 2009 Kazısı”, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*:24-28 Mayıs 2010 İstanbul, Ankara, 2011, s. 81-100.
- Öztan A. 1991 Yılı Acemhöyük Kazıları, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 25-29 Mayıs 1992, Ankara, Cilt I, 1993, s. 281-300.
- Öztan A. “1998-1999 Acemhöyük Kazıları”, *22. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 22-26 Mayıs 2000, İzmir, 2001, 1. Cilt, s. 119-128.
- Öztan A. “2001 Yılı Acemhöyük Kazıları”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 27-31 Mayıs 2002, Ankara, Cilt 1, 2003, s. 39-48.
- Palumbi, G. *The Red and Black : Social and Cultural Interaction Between the Upper Euphrates and Southern Caucasus Communities in the IV. and III. Millennium B.C*, SPO Vol.2, Sapienza Università di Roma, 2008.
- Potter P. “Palaeolithic Murals and the Global Wildlife Trade, *Emerg Infect Diseases*, 11(7), July, 2005, 1164-1165. [Elektronik Sürüm]
- Renfrew C. -P. Bahn *Archaeology of Theories, Methods and Practice*, USA, 1997, 240.
- Riviere E. “La Lampe en Gres de la Grotte de la Mouthe (Dordogne)”, *Bulletins de la Societe d’Anthropologie de Paris*, IV, s. 554-563.
- Rosenberg M. “The Hallan Çemi Excavation 1993”, *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara, 1995, s. 79-94.

- Russell, H. F., & Burney, C. A. *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia: Based on a Survey by Charles Burney of Sites Along the Euphrates and around Lake Van*: B.A.R, 1980.
- Sagona, A.T. *The Caucasian Region in the Early Bronze Age*, Part 1-3, BAR International Series 214 (iii), Oxford, 1984.
- Sagona A. "Büyüktepe Höyük 1992", *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 1994, s. 229-234.
- Sagona A.-Pemberton G.E. ve diğ. "Excavations at Büyüktepe 1992:Third Preliminary Report" *Anatolian Studies* 46, 1996, s. 69-83.
- Sagona A.-Sagona C. Ve diğ. "Excavations at Sos Höyük-1994: First Preliminary Report" *Anatolian Studies* 45, 1995, s. 193-218.
- Sagona A.-Erkmen M. ve diğ. "Excavation at Sos Höyük-1995:Second Preliminary Report" *Anatolian Studies* 46, 1996.
- Sagona A.-Erkmen M. ve diğ. "Excavation at Sos Höyük-1996:Third Preliminary Report" *Anatolica* 23, 1997,s. 181-226.
- Sagona A.-Erkmen M. ve diğ. "Excavation at Sos Höyük-1997:Fourth Preliminary Report" *Anatolica* 24, 1998, s.31-64.
- Sagona, A., C. Sagona , "Excavations at Sos Höyük 1998-2000 Fifth Preliminary Report", *Ancient Near Eastern Studies* 37, 2000, s. 56-127.
- Sağlamtimur Haluk "Ege Gübre Neolitik Yerleşimi", M. Özdoğan-N. Başgelen (Ed.), *Türkiye 'de Neolitik Dönem*, 2007, s. 373-376.
- Salvini, M. Royal Inscriptions on Bronze Artifacts, Ayanis I", *Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998*, ed. A. Çilingiroğlu-M. Salvini, Roma, 2001.
- Sams G. K. - Voigt, M.M. "Gordion 1995", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27-31 Mayıs 1996, Ankara, Cilt I, 1997.
- Sazcı G. "Muhtemelen Tapınma Amaçlı Bir Yapı", *Troia: Düş ve Gerçek*, İstanbul, 2001, s. 384-390.
- Schmidt, E. F *The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929, Researches in Anatolia – Volume IV, Part I*, The University of Chicago Oriental Institute Publications, Ed. J. Henry Breasted, 1932.

- Seeher, J.“Boğazköy, Boğazköy-Hattuşa 1998 Yılı Kazı Çalışmaları”, *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24-28 Mayıs 1999, Ankara, 2000.
- Seeher J.“Boğazköy- Hattuşa 1998 Yılı Kazı Çalışmaları”, *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 24-28 Mayıs 1999 Ankara, Cilt 1, Ankara, 2000, s. 299-308.
- Sevin V.*Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul, 2003.
- Sevin, V., Kavaklı, E., & Özfirat, A.Karagündüz Höyüğü Ve Nekropolü 1995-1996 Yılı Kurtarma Kazısı. *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 1998, s. 571-591.
- Sevin, V., Özfirat, A., & Kavaklı, E.Van-Karagündüz Höyüğü Kazıları (1997 Yılı Çalışmaları). *Belleten*, LXIII(238), 2000, s. 847-849.
- Smogorzewska A.“Andirons and Their Role in Early Transcaucasian Culture”, *Anatolica*, XXX, 2004.
- Sukenik,Y. “On the Technique of Khirbet Kerak Ware” *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 106,k1947, s. 9-17.
- Şenel Alâeddin *İlkel Toplum'dan Uygar Topluma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, 504, Ankara, 1982.
- Takaişvili, E.S. ” O Sachhskom Kurgane Shorapanskogo Uezda” *Izvestiia Kavkazskogo Otdeleniia Moskovskogo*, Tiflis, 1913.
- Takaoğlu T. “Hearth Structures in the Religious Pattern of Early Bronze Age, Northeast Anatolia”, *Anatolian Studies*, 50, 2000, s. 11-16.
- Uçankuş H.T.*Arkeoloji*, Ankara, 2000.
- Uhri Ahmet *Batı Anadolu Erken Tunç Çağı'nda Mutfak Kültürü Açısından Ocak ve Fırımlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2000.
- Uhri Ahmet *Ateşin Kültür Tarihi*, 2003.
- Uhri A. -N. Çalkaya, “Erzurum Yöresinde Süt Ürünleri ve Etin Geleneksel Yöntemlerle Saklanması”, *Uluslararası Doğu Anadolu güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu:10-13 Ekim 2012*, Erzurum, Cambridge Scholars Publishing, Ed. M. Işıklı-B. Can, 2015, s. 362-376.

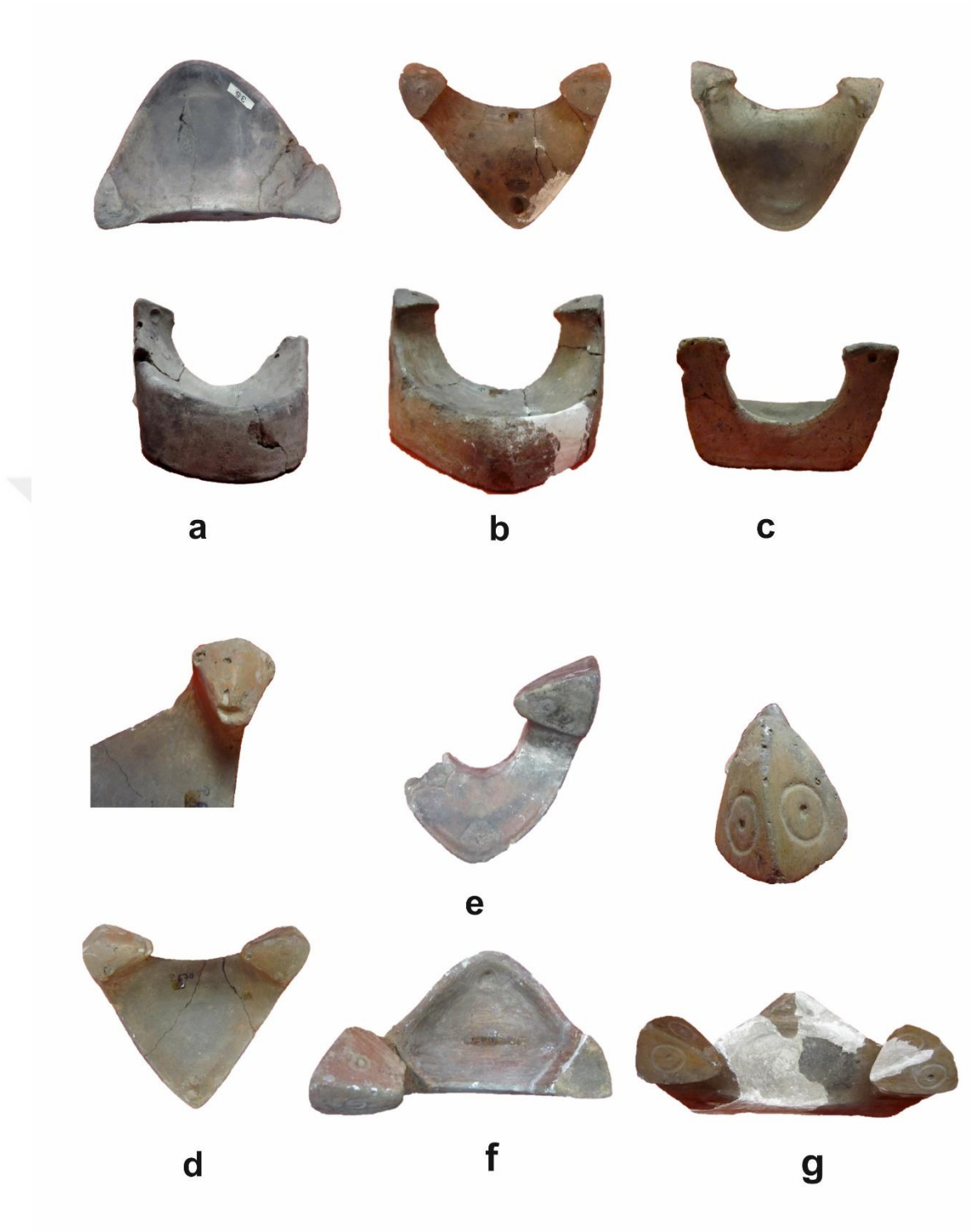
- Ünal Ahmet “Boğazköy Metinlerinin Işığında Hititler Devri Anadolu’sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilere Örnekler”, 1992 Yılı Anadolu Medeniyetler Müzesi Konferansları, Ankara, 1993, 11-31.
- Von der Osten H.H. The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932, *Researches in Anatolia* – Volume VIII, Part II, The University of Chicago Oriental Institute Publications, (Ed. J. A. Wilson-T.G. Allen), 1937.
- Van Loon M. - H.G. Güterbock “Korucutepe Kazısı,1970”, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yay. Seri:1, No:3, Ankara, 1972, s. 79-86.
- Whallon R.-Kantman S.Early Bronze Age Development in the Keban Reservoir, East Central Turkey, *Current Anthropology*, 10, 1969.
- Yakar J. “Dating The Sequence of the Final Destruction/Abandonment of LBA Settlements: Towards a Better Understanding of Events that led to the Collapse of the Hittite Kingdom, Structuring and Dating in Hittite Archaeology”, *Byzas* 4, ed. D. Mielke-U. Schoop-J. Seeher, 2006, s. 33-49.
- Yalçinkaya I. “1986 Yılı Karain Kazısı”, *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 6-10 Nisan, Cilt:1, Ankara, 1987, s. 15-38.
- Yalçinkaya I. “1987 Yılı Karain Kazısı”, *X. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23-27 Mayıs, Cilt:1, Ankara, 1988, s. 15-37.
- Yalçinkaya I. “1992 yılı Öküzini Kazıları”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı: 24-28 Mayıs 1993*, Cilt:1, Ankara, 1994, s. 43-62.
- Yalçinkaya I. “1988 Yılı Karain Kazısı”, *XI. Kazı sonuçları Toplantısı: 18-23- Mayıs 1989 Antalya*, Cilt: I, Ankara, 1990, s. 39-58.
- Yalçinkaya I. 1985 Yılı Karain Kazıları, VIII. Kazı sonuçları toplantısı, 26-30 Mayıs, Ankara, 1986, s. 21-38.

LEVHALAR VE KATALOG

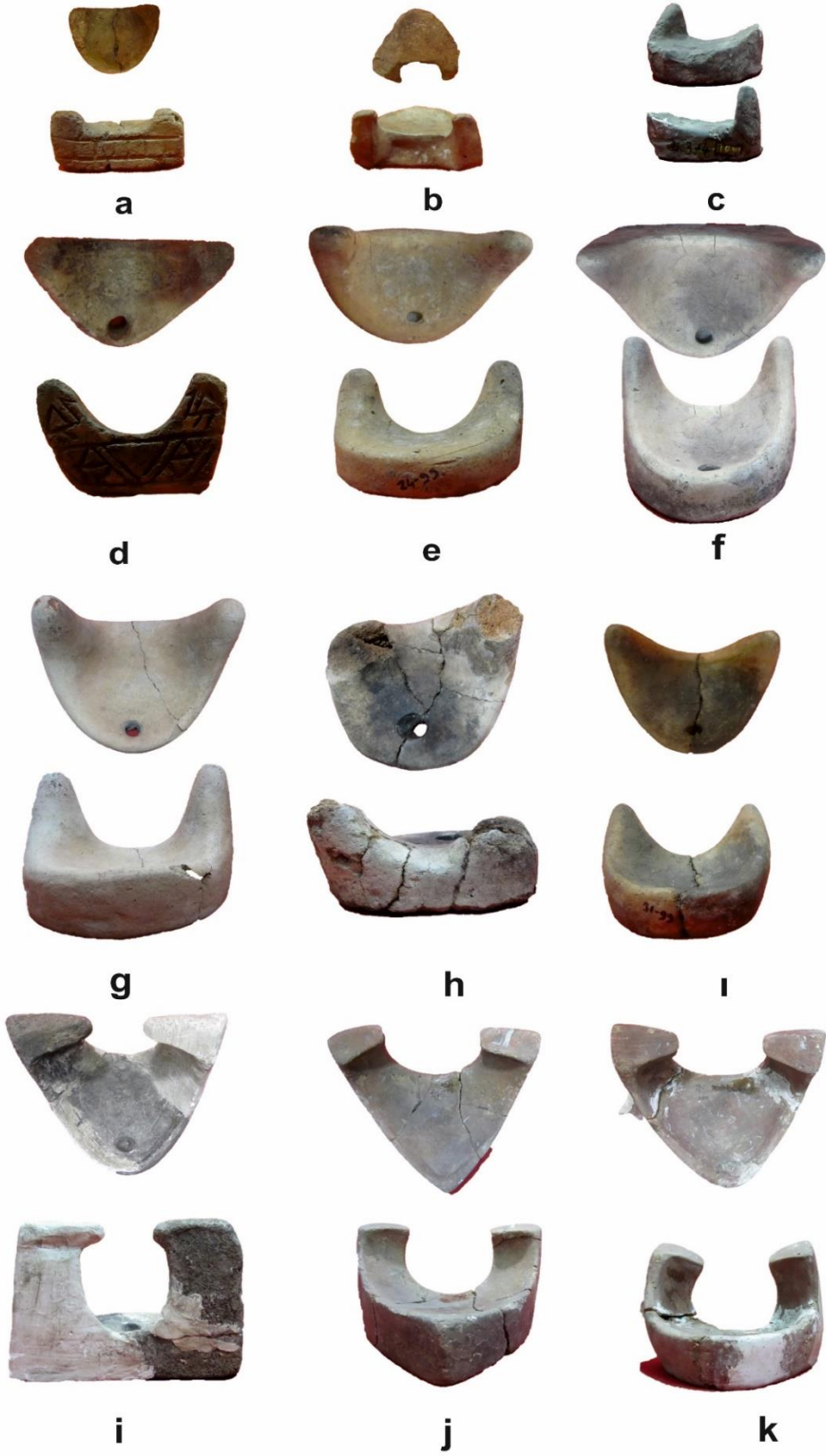

Levha 1: Sabit Ocaklar. a – c Dairesel Formlu Sabit Ocaklar, d İnsan Yüzü Betimli Sabit Ocak.

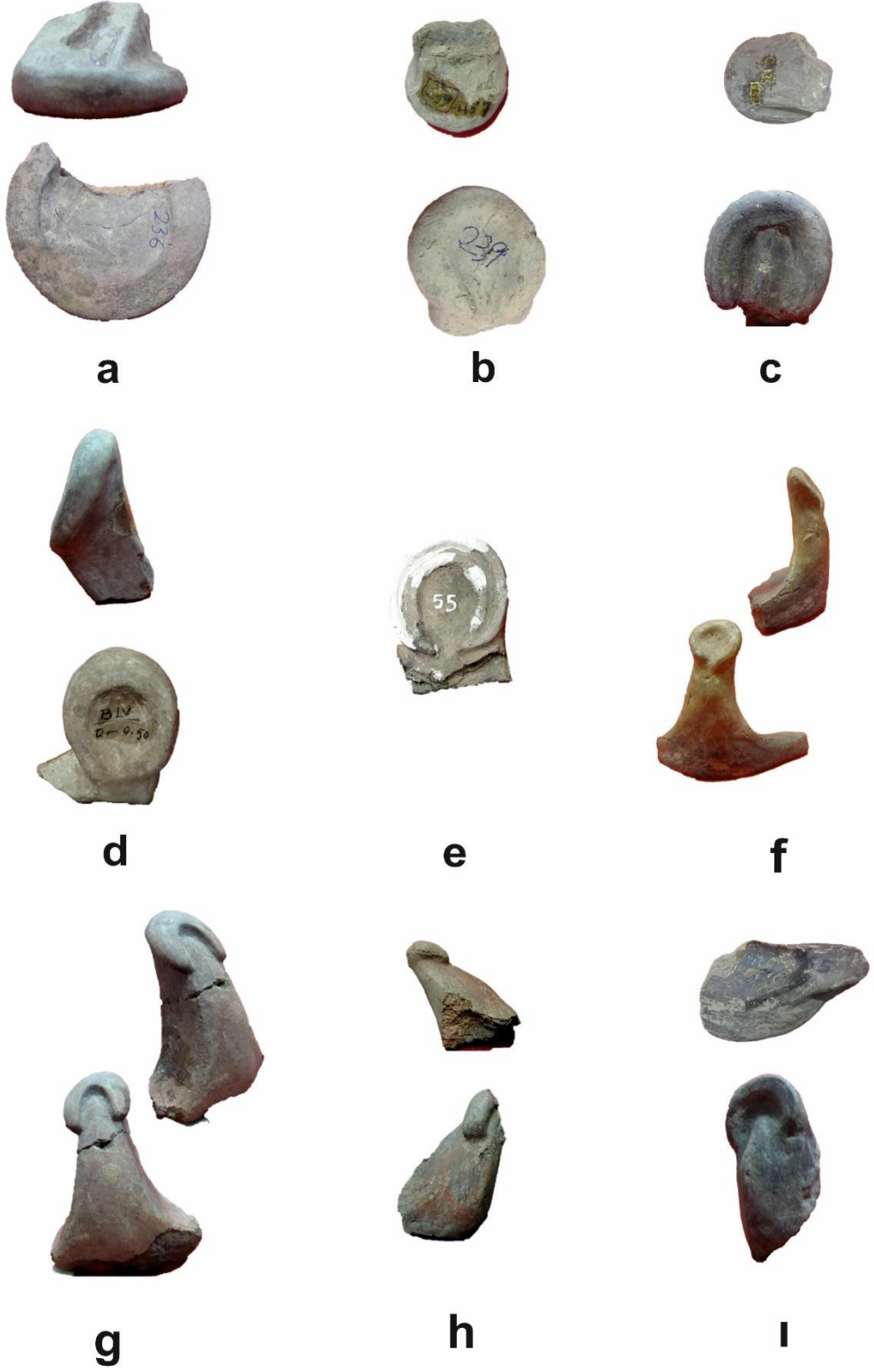
Levha 2: Taşınabilir İki Uzantılı Ocaklar.

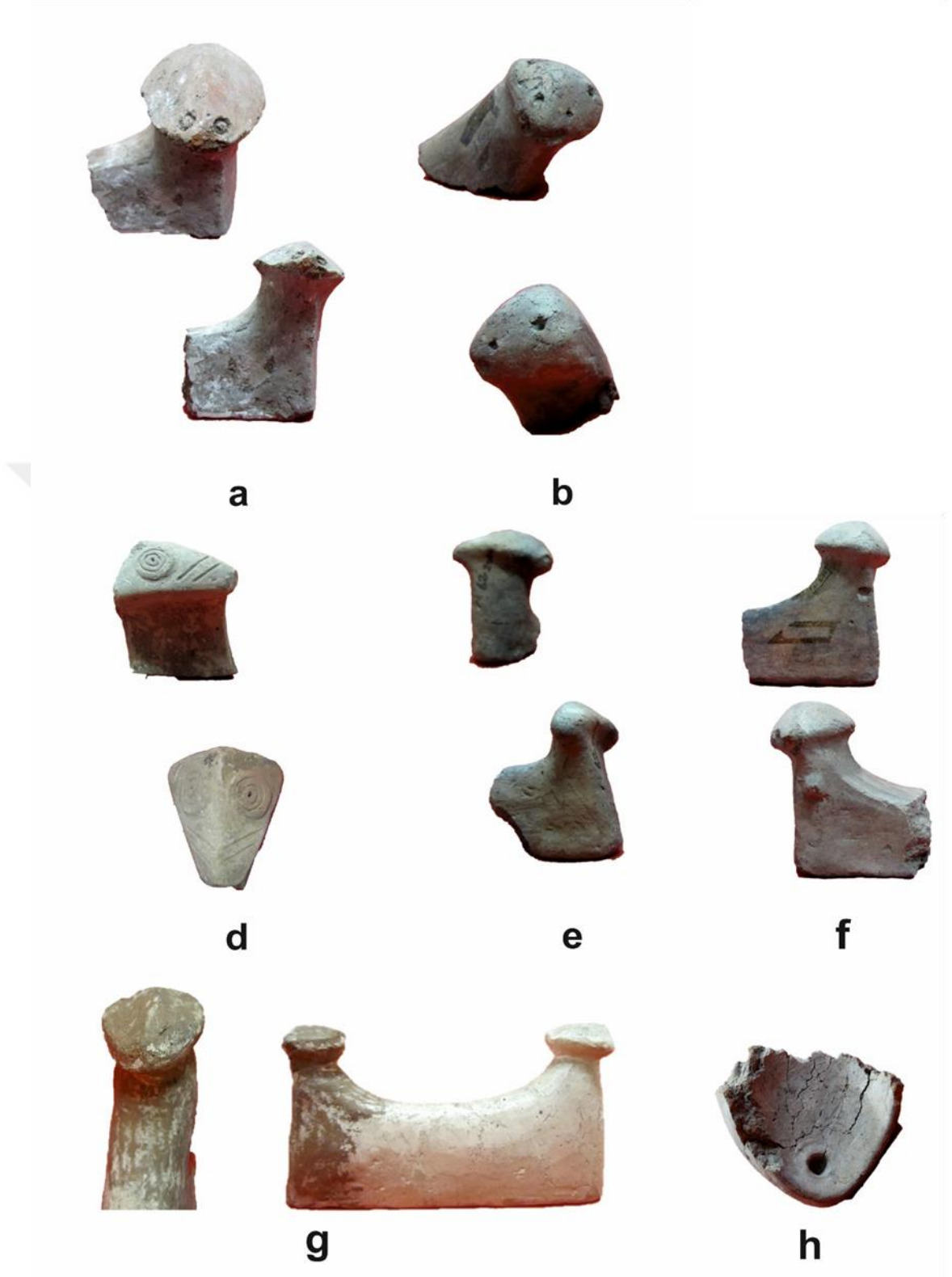
Levha 3: Taşınabilir İki Uzantılı Ocaklar

a**b****c****d**

Levha 4: Taşınabilir Üç Uzantılı Ocaklar.

Levha 5: Taşınabilir, Uzantılı Diğer Ocaklara Ait Parçalar.

Levha 6: Taşınabilir Uzanlı Diğer Ocaklar.

a

b

c

d

e

f

i

g

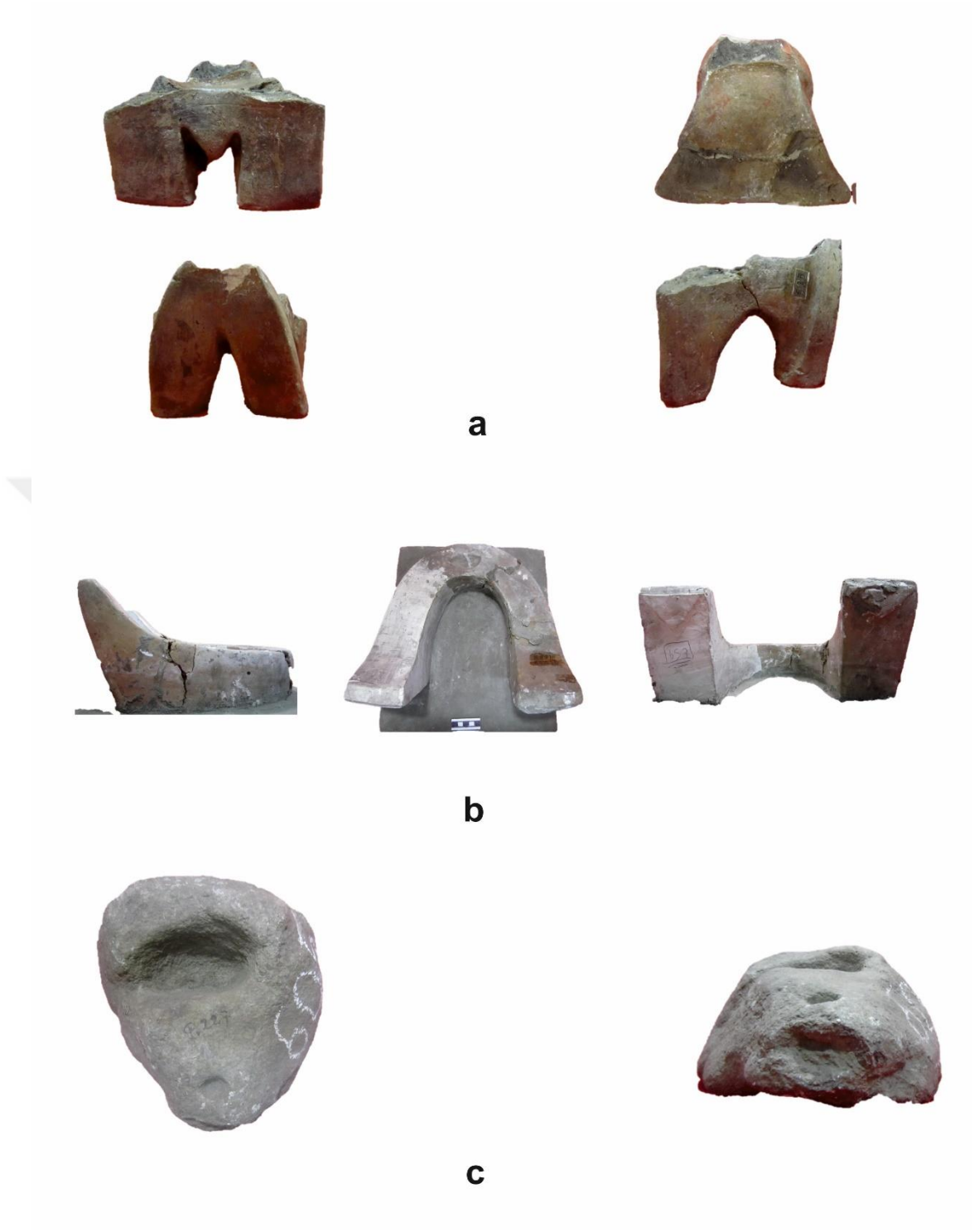

h

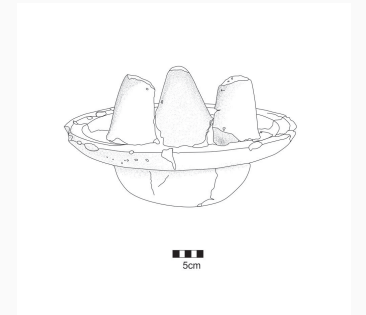

i

Levha 7: Yarım Daire Biçimli Ocaklar.

Levha 8: a – Ayaklı Ocak. b – At nalı Biçimli Ocak. c – Taş Ocak.

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
001	99	6.99	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1999	L.16 Açması	Loc.4120	OTÇ II
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Sabit Ocaklar	Dairesel Formlu Ocak	Ortası Üç Çıkıntılı	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık Dış
Siyah	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
2,5 YR 6/6 Light Red			
Açıklama			
Pişmiş topraktan kap biçimli dikey üç uzantılı bir obje.Eser dışa dönük yayvan ağızlı ve düz diplidir. Ağız kısmında yiv bezemesi ve yiv üzerinde üç yerinde olmak üzere ikili üçgenlerden oluşan boynuz (bukranion) bezemesi bulunmaktadır. Eserin çanak kısmının iç kesiminden üç adet boynuzumsu uzantı yükselmektedir. Bu uzantılardan iki tanesinin uç kısmı kırık, üçüncüsü sağlamdır ve uc kısmı yuvarlatılmış şekilde sona ermektedir. Objeye genel olarak iyi derecede açık ve perdahlıdır. Muhtemelen iç yüzey ateşe maruz kaldığından ötürü deformasyona uğramış bu kısımdaki astar yer yer dökülmüştür. Aynı sebeple olsa gerek bu yüzeyde renk alacalanmaları dikkati çekmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
K. Kh. Kuşnareva-V.I. Çubinişvili, <i>Drevniye Kultury Yuzhnogo Kavkaza</i>, Leningard, 1970, 63-64. A. Sagona, C. Sagona, "Excavation at Sos Höyük-1998-2000 Fifth Preliminary Report" <i>Ancient Near Eastern Studies</i> 37, 2000, s.65, fig. 53-55.			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
002	3280	17.99	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1999	M 17 Açması	Loc. 3736	ETÇ I (VB)

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme		Katkı Maddesi	
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi		☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☒ Mika	

Hamur Munsell	Astar	İç	Açkı
7,5 YR 6/4 Light Brown	☒ Var	☒ Var	☒ Var
Astar Munsell	☐ Yok	☐ Yok	☐ Yok
7,5 YR 6/4 Light Brown			

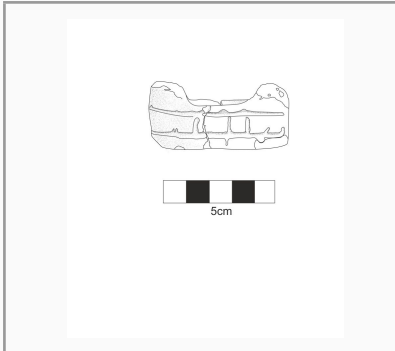
Açıklama

Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Yarım daire forma sahip olan objenin her iki ucunda iki adet çıkıntı yer almaktadır. Yaklaşık 3,1 cm yüksekliğe sahip olan bu çıkıntıların uç kısımları düzleştirilmiştir. Gövdenin iç kısmı hafif şekilde oyulmuştur. 1,7 cm gövde yüksekliğine ve 5,4 gövde genişliğine sahip olan objenin ön yüzünde kazıma tekniğinde yapılmış birbirine paralel yatay derin çizgi bezeme yer almaktadır. Bu bezemelerin arasına yine kazıma tekniğinde yapılmış kısa çizgiler işlenmiştir. Eser üzerinde kullanımdan kaynaklı yanık izleri görülmektedir.

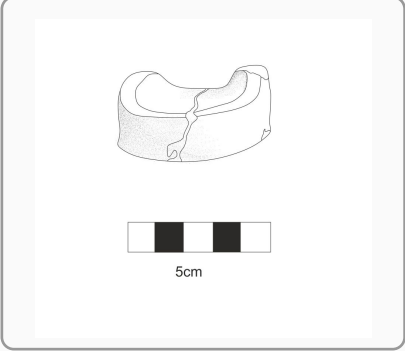
Karşılaştırma ve Referanslar

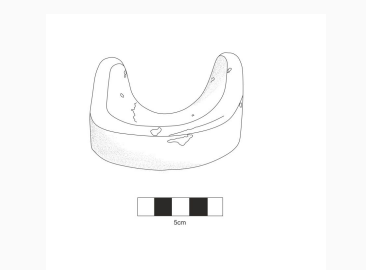
A. Sagona, C. Sagona, "Excavation at Sos Höyük-1998-2000 Fifth Preliminary Report" Ancient Near Eastern Studies 37, 2000, s.65, fig. 53-55.
 Karşılaştırma: Kat No.018-053-019

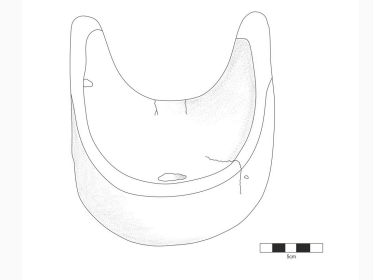

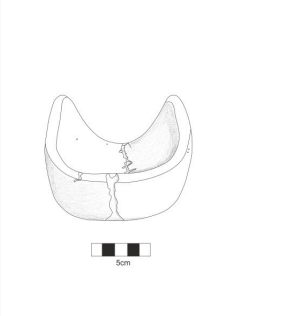
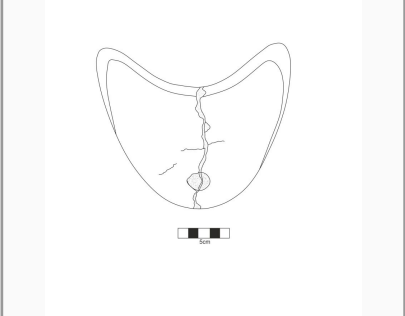

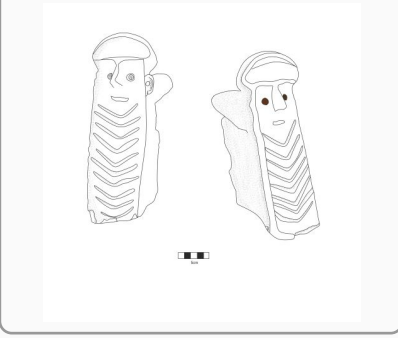

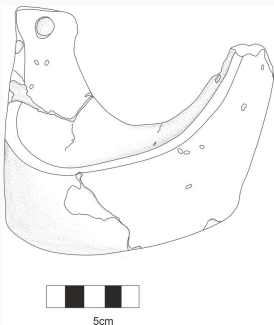

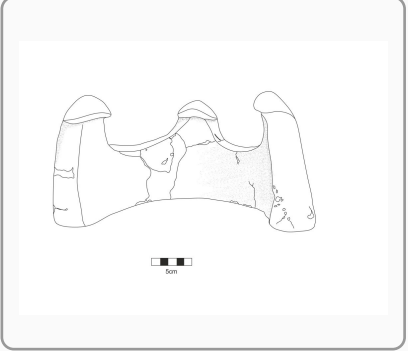
Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
003	3230	24.99	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1999	L17B Açması	4244 Nolu Konum	GKÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
Greyish Brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
Pale Red Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Yarım daire formunda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 12,5 cm genişliğe ve 3,5 cm yüksekliğe sahip olan gövdenin iç kısmı hafif şekilde çukurlaştırılmıştır. Çukur olan alanın uç kısmında 0,5 cm çapında delik yer almaktadır. Gövdenin her iki ucunda çıkıntı bulunmaktadır. Oval forma sahip olan bu çıkıntıların gövdeden itibaren başlayan yüksekliği yaklaşık 7 cm' dir. Eser üzerinde yanık izleri mevcuttur.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
A. Sagona, C. Sagona, "Excavation at Sos Höyük-1998-2000 Fifth Preliminary Report" Ancient Near Eastern Studies 37, 2000, s.72, Fig. 10. Karşılaştırma: Kat No. 005-030-010-004-007-022-025-019			
			
			

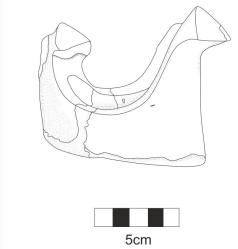
Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
004	3406	29.2000	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
2000	L16 Açması	Loc. 4161	OTÇ I (IVA)
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☒ Kum ☐ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açkı
7,5YR 6/4 light brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
7,5YR 6/4 light brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Yarım daire formunda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 20 cm genişliğineki gövde, uç kısma doğru daralmaktadır. Daralan kısımda 2 cm çapında delik bulunmaktadır. Gövdenin iç kısım iç bükey şekilde çukurlaştırılmıştır. Çukur olan gövdenin her iki ucunda iki adet çıkıntı yer almaktadır. Gövdeden itibaren yaklaşık 7 cm yüksekliğe sahip olan oval formdaki bu çıkıntılar yukarı doğru daralmaktadır. Eser üzerinde kullanımdan kaynaklı yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
A. Sagona, C. Sagona, "Excavation at Sos Höyük-1998-2000 Fifth Preliminary Report" Ancient Near Eastern Studies 37, 2000, s.74, Fig. 17. Karşılaştırma: Kat No. 005-030-010-003-007-022-025-019			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
005	2869.3	31,99	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1999	L17D/M17C Nolu Konum	Loc. 4215	GKÇ VA
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
Greyish Brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
Pale Red Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Yarım daire formunda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 4 cm yüksekliğe ve 11 cm genişliğe sahip olan gövdenin üst kenarları yuvarlatılmıştır. Gövdenin iç kısmı fazla derin olmayacak şekilde çukur bırakılmıştır. İç bükey şekilde çukur bırakılan bu gövdenin iç kenar kısmında yaklaşık 1 cm çapında delik yer almaktadır. Gövdenin her iki ucunda gövde ile bir bütün olarak işlenmiş iki adet çıkıntı bulunmaktadır. Yuvarlak bir forma sahip olan bu çıkıntıların uç kısımları yuvarlatılmıştır. Eser üzerinde yoğun bir şekilde yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
A. Sagona, C. Sagona, "Excavation at Sos Höyük-1998-2000 Fifth Preliminary Report" Ancient Near Eastern Studies 37, 2000, s.58, Fig. 25. Karşılaştırma: Kat No. 003-030-010-004-007-022-025-019			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
006	-	33.1.74.140/34.1.74.141	Satın Alma(Cinis)
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1974	-	?	ETÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Sabit Ocaklar	İnsan Yüzlü Ocak	-	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☒ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
Siyah	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
5YR 5.5/4 Reddish Brown			
Açıklama Pişmiş topraktan İnsan yüzü betimli (antropomorfik) obje. Bu iki eser, gövde kısmı tahrip olmuş çift uzantılı objenin parçalarını oluşturmaktadır. cm yüksekliğinde ... cm genişliğinde dikdörtgen forma sahip olan eserlerde insan yüzü betimlenmiştir. Tamamen cepheden tasvir edilen figürler teknik açıdan incelendiğinde özellikle yüz uzuvlarının kazıma, kabartma ve oyma bezeme yöntemleri ile işlendiği görülmektedir. Yaklaşık 1 cm çapında olan gözler oyma tekniğinde işlenirken, ağız kazıma yöntemiyle çizgisel olarak belirtilmiştir. Üçgen forma sahip olan burun kabartma tekniğinde işlenmiştir. Aynı kabartma yöntemi kulaklarda da görülmektedir. Kulaklar anatomik olarak detaylı işlenmiştir. Yüzün üst kısmında başlık olarak düşünülen bir bölüm yer almaktadır. Yarım daire şeklinde olan başlığın iç kısmı çukurlaştırılmıştır. Yüzün alt kısmında kazıma tekniğinde işlenmiş içi içe geçmiş "V" motifi yer almaktadır. Her iki eserin gövde geçiş kısmında, iç kısmı bölünmüş kabartma tekniğinde yapılmış daire formunda bir eklenti bulunmaktadır. Eserin taban bölümünde yoğun yanık izi görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar T. Takaoğlu, "Hearth Structures in the Religious Pattern of Early Bronze Age, Northeast Anatolia", <i>Anatolian Studies</i>, 50, 2000, s. 11-16. H. Koşay, Kebanın Pulur(sakyol) Höyüğü Kazısında Bulunan Kutsal Ocaklar, VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim, 1976, Cilt I, Ankara, 1979, s.77-80. A.			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
007	a. 82	35	Karaz Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1944	B I Açması	-8.00 m.	GKÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☐ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
10R 7/6 Light Red	☐ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10YR 6/2 Light Brownish Gray			
Açıklama			
Pişmiş topraktan hayvan betimli (zoomorfik) obje. Üçgen formunda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 5 cm yüksekliğe ve 15 cm genişliğe sahip olan gövdenin üst kenarları elle sıvaslanarak yuvarlatılmıştır. Üçgen olan gövdenin uç kısmında ayrıca parmakla yapılmış yaklaşık 2 cm' lik küçük bir çukurluk bulunmaktadır. Gövdenin iç kısmı hafif şekilde iç bükey olarak çukurlaştırılmıştır. Çukur olan gövdenin her iki ucunda iki adet uzantı bulunmaktadır. Üçgen formunda olan bu uzantılardan biri kırıktır. Yaklaşık 5 cm yüksekliğe sahip, sağlam olan uzantının uç kısmı hayvan başı şeklinde betimlenmiştir. Tepe kısmı düzleştirilmiş bu figürün yüz detayları belirginleştirilmiştir. Her iki yan yüzde gözler oyma tekniğinde işlenirken ağız ise çentik atılarak belirtilmiştir. Eser üzerinde yoğun yanık izleri görülebilmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-K. Turfan, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", <i>Belleten</i> 23\91, 1959, s.368, 395. Karşılaştırma: Kat No:022-015 Karşılaştırma: Kat No. 012-015-016-041-042-013-011-022-060-054-020			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
008	1995	39.95	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1995	L 17a Açması	-	ETÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Yarım Daire Formlu Ocak	-	☐ Gevşek ☐ Orta ☒ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☒ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açkı
7,5 YR 7/6 Reddish Yellow	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
7,5YR 6/4 light brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey üç uzantılı obje. Yarım daire şeklinde bir forma sahip olan obje yaklaşık 17,5 cm yüksekliğinde ve 32,5 cm genişliğindedir Gövdenin en üstünden tabana doğru objenin duruşunu sabit hale getirebilmek için eğimli yapılmış ve tabanı geniş bırakılmıştır. Üç adet çıkıntı yer almaktadır. Yaklaşık 5 cm yüksekliğe ve 7 cm genişliğe sahip olan bu çıkıntıların tepe kısmı mantar başı şeklinde oval olarak işlenmiştir. Tabanda ve dış yüzeyde yoğun yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
A. Sagona, M. Erkmen, C. Sagona, I Thomas, "Excavation at Sos Höyük-1995: Second Preliminary Report" Anatolian Studies 46, 1996, s.43, Fig. 9, Plt. VIII(c). Karşılaştırma: Kat No. 026-052			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
009	1908	40.95	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1995	M16 cd Açması	-	ETÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Üç Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☒ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
5YR 5.5/4 Reddish Brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
7,5YR 6/4 light brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey üç uzantılı obje. Üçgen formunda olan obje yaklaşık 8,5 cm yüksekliğe ve 13 cm genişliğe sahiptir. Her köşede uzantılar bulunmaktadır. 2 si sağlam olarak ele geçen bu uzantıların biri onarılmıştır. Gövdeden itibaren yaklaşık 4 cm yüksekliğe sahip olan uzantıların tepe kısmı piramidal formda işlenmiştir. Tabanda yoğun olmak üzere özellikle dış kısımda lokal yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
A. Sagona, M. Erkmen, C. Sagona, I Thomas, "Excavation at Sos Höyük-1995: Second Preliminary Report" Anatolian Studies 46, 1996, s.43, Fig. 9, Plt. VIII(c). Karşılaştırma: Kat No. 048-051-035-029-039-044-045			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
010	3282	148.2003	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
18.09.2003	L 17b Açması	Loc.4299	GKÇ VA

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☐ Orta ☒ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		

Hamur Munsell	Astar	İç	Açkı	Dış
7,5 YR 7/6 Reddish Yellow	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell				
7,5 YR 7/6 Reddish Yellow				

Açıklama

Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Yarım daire formunda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 4,5 cm yüksekliğe ve 16 cm genişliğe sahip olan gövdenin üst kenarları yuvarlatılmıştır. Gövdenin iç kısmı fazla derin olmayacak şekilde çukur bırakılmıştır. İç bükey şekilde çukur bırakılan bu gövdenin uç kısmında yaklaşık 1,5 cm çapında delik yer almaktadır. Gövdenin her iki ucunda gövde ile bir bütün olarak işlenmiş iki adet çıkıntı bulunmaktadır. Gövdeden itibaren yaklaşık 8 cm yüksekliğe sahip olan bu uzantılar yuvarlak bir forma sahiptir. Söz konusu bu uzantıların uç kısımları yuvarlak işlenmiştir.

Karşılaştırma ve Referanslar

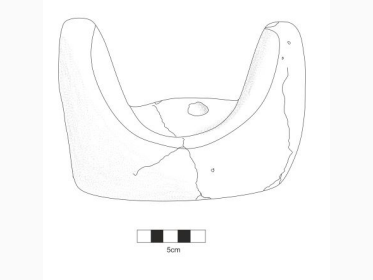
A. Sagona, C. Sagona, "Excavation at Sos Höyük-1998-2000 Fifth Preliminary Report" Ancient Near Eastern Studies 37, 2000, s.72, Fig. 11.

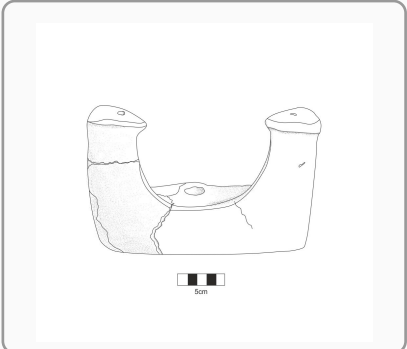
Karşılaştırma: Kat No. 005-030-004-003-007-022-025-019

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
011	P 222	602	Pulur Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	Yangın Katı	-2,00 m	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
7,5 YR 7/6 Reddish Yellow	☐ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
7,5 YR 6/4 Light Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan hayvan betimli (zoomorfik) obje. Üçgen formunda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 5 cm yüksekliğe ve 21 cm genişliğe sahip olan gövdenin üst kenarları keskin hatlarla belirtilmiştir. Gövdenin iç kısmı hafif şekilde iç bükey olarak çukurlaştırılmıştır. Gövdenin uç kısmında yaklaşık 2 cm çapında delik yer almaktadır. İç bükey şekilde çukur olan gövdenin her iki ucunda iki adet çıkıntı (uzantı) bulunmaktadır. Üçgen formunda olan bu uzantılar simetrik bir şekilde antitetik bir duruş sergilemektedir. Yaklaşık 10 cm yüksekliğe sahip olan uzantıların uç kısımları hayvan başı şeklinde betimlenmiştir. Tepe kısımları pirizma şeklinde olan bu figürlerin yüz detayları belirginleştirilmiştir. Her iki yan yüzde gözler oyma tekniğinde betimlenmiştir. Eser üzerinde lokal yanık izleri görülebilmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-H. Vary, <i>Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu</i>, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964, s.38, Lev. XXIV. Karşılaştırma: Kat No. 012-015-016-041-042-013-007-022-060-054-020			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
012	P 223	603	Pulur Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	Yangın Katı	-2,00 m	OTÇ

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme		Katkı Maddesi	
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi		☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☒ Mika	

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
5 YR 6/8 Reddish Yellow	☒ Var	☒ Var	☒ Var
Astar Munsell	☐ Yok	☐ Yok	☐ Yok
10 R 4/6 Red			

Açıklama

Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Üçgen formunda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 4,5 cm yüksekliğe ve 20 cm genişliğe sahip olan gövdenin üst kenarları keskin hatlarla belirtilmiştir. Gövdenin iç kısmı hafif şekilde iç bükey olarak çukurlaştırılmıştır. Gövdenin uç kısmında yaklaşık 3 cm çapında delik yer almaktadır. İç bükey şekilde çukur olan gövdenin her iki ucunda iki adet çıkıntı (uzantı) bulunmaktadır. Üçgen formunda olan bu uzantılar iç kısma doğru eğimli bir şekilde işlenmiştir. Yaklaşık 11,5 cm yüksekliğe sahip olan uzantıların uç kısımları hayvan başı (?) şeklinde betimlenmiştir. Tepe kısımları pirizma şeklinde olan bu figürlerin yüz detayları belirtilmemiştir.

Karşılaştırma ve Referanslar

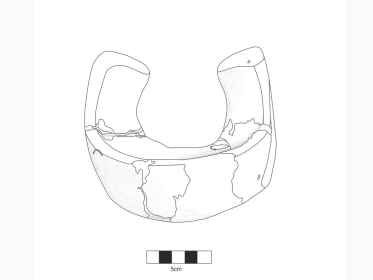
H.Z. Koşay-H. Vary, *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964, s.38, Lev. XXIV.

Karşılaştırma: Kat No. 011-015-016-041-042-013-007-022-060-054-020

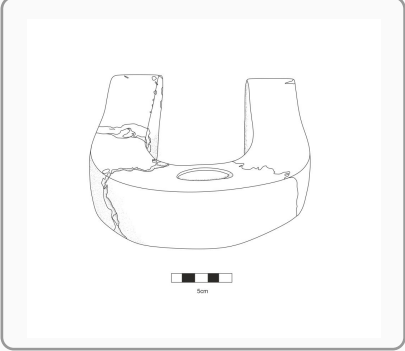

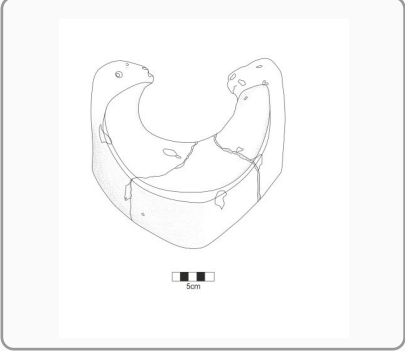

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
013	P 226	604	Pulur Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	Yangın Katı	?	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☐ Orta ☒ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
5 YR 6/3 Light Reddish Brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
7,5 YR 6/4 Light Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan hayvan betimli (zoomorfik) bezemeli obje. Üçgen formunda, yaklaşık 7,5 cm yükseklik ve 30,5 cm genişlik de olan gövdeye sahiptir. Gövdenin iç kısmı hafif şekilde iç bükey olarak çukurlaştırılmıştır. Gövdenin uç kısmında yine üçgen formunda bağımsız bir çukurluk yer almaktadır. Gövdenin dış yüzeyinin her iki yan tarafında kazıma tekniğinde işlenmiş geometrik motiflerin hakim olduğu bezeme yer almaktadır. İç bükey şekilde çukur olan gövdenin her iki ucunda iki adet çıkıntı (uzantı) bulunmaktadır. Yaklaşık 10 cm yüksekliğinde ve üçgen formunda olan bu uzantıların uç kısmı hayvan başı şeklinde betimlenmiştir. Simetrik bir şekilde antitetik duruşlu ve pirizma formunda olan bu figürlerin göz detayları belirginleştirilmiştir. Gözler yaklaşık 3 cm. çapında kazıma çizgi ile yapılmış daire şeklindedir. Tam ortasına açılan küçük delik göz bebeğini vurgulamaktadır.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-H. Vary, <i>Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu</i>, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964, s.38, Lev. XXI. Karşılaştırma: Kat No. 012-015-016-041-042-011-007-022-060-054-020			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
014	P 552	657	Pulur Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	Tepe Doğu Eteği	-2,50 m	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	At Nalı Formlu Ocak	-	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
7,5 YR 7/6 Reddish Yellow	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
7,5 YR 7/6 Reddish Yellow			
Açıklama			
Pişmiş topraktan at nalı biçimli obje. Eserin yarısı sağlam olarak ele geçmiş diğer yarısı onarılmıştır. Korunan kısım dikkate alındığında eser, at nalı şeklinde gövdeye sahiptir. Eserin gövde kısmı yaklaşık 7 cm. yüksekliğindedir. Gövdenin orta kısmında yarım daire şeklinde yaklaşık 7 cm. uzunlukta 3 cm. genişlikte bir çukurluk bulunmaktadır. Gövde kısmı öndeki çift uzantıya doğru yükselerek devam etmektedir. Öne doğru hafif eğimli şekilde duran uzantıların ön yüzeyinde sivri ucu aşağı doğru bakan kabartma tekniğinde yapılmış üçgen motif bulunmaktadır.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-H. Vary, <i>Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu</i>, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964, s.41, Lev.XII.			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
015	P 576	670	Pulur Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	T Açması (Ocağı)	-1,50 m	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
2,5 YR 7/6 Light Red	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
7,5 YR 8/4 Pink			
Açıklama			
Pişmiş topraktan hayvan betimli (zoomorfik) obje. Üçgen formunda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 5 cm yükseklik ve 30 cm genişlikteki gövdenin üst kenarları yumuşak hatlarla belirtilmiştir. Gövdenin iç kısmı hafif şekilde iç bükey olarak çukurlaştırılmıştır. Gövdenin uç kısmında yaklaşık 1 cm çapında sığ bir yer almaktadır. İç bükey şekilde çukur olan gövdenin her iki ucunda iki adet çıkıntı (uzantı) bulunmaktadır. Üçgen formunda olan bu uzantılar simetrik bir şekilde antitetik bir duruş sergilemektedir. Yaklaşık 9 cm yüksekliğe sahip olan uzantıların uç kısımları hayvan başı şeklinde betimlenmiştir. Tepe kısımları pirizma şeklinde olan bu figürlerin yüz detayları ayrıntılı olarak belirginleştirilmiştir. Her iki yan yüzde gözler ile burun oyma tekniğinde işlenirken ağız ise çentik atılarak belirtilmiştir. Gövdenini iç ve dış kısmında yanık izleri görülebilmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-H. Vary, <i>Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu</i>, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964, s.42. Karşılaştırma: Kat No. 012-011-016-041-042-013-007-022-060-054-020			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
016	P. 577	671	Pulur Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	T Açması (Ocağı)	-1,50 m	OTÇ

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık	Dış
7,5 YR 8/6 Reddish Yellow	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell				
10 R 6/8 Light Red				

Açıklama

Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Üçgen formunda gövdeye sahip olan objenin gövde yüksekliği yaklaşık 4 cm genişliği ise 21,5 cm' dir. Gövdenin iç kısmı hafif şekilde iç bükey olarak çukurlatılmıştır. Gövdenin uç kısmında yaklaşık 3 cm uzunluğunda bir birine paralel sıg oyuk yer almaktadır. İç bükey şekilde çukur olan gövdenin her iki ucunda iki adet çıkıntı (uzantı) bulunmaktadır. Üçgen formunda, yaklaşık 9 cm yüksekliğe sahip olan uzantıların uç kısımları hayvan başı (?) şeklinde betimlenmiştir. Tepe kısımları pirizma şeklinde ve uç kısmı düzleştirilmiş olan bu figürlerin yan yüzeylerinde ikiye adet parmak baskı yer almaktadır. Gövdenin iç kısmında yanık izleri görülebilmektedir.

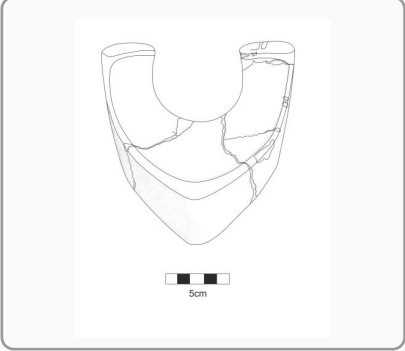
Karşılaştırma ve Referanslar

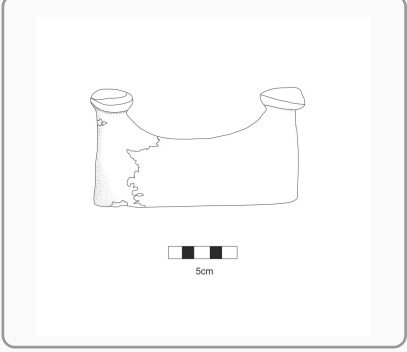
H.Z. Koşay-H. Vary, *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964, s.42, Lev. XXIV.
 Karşılaştırma: Kat No. 012-011-015-041-042-013-007-022-060-054-020

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müzeye Geliş Şekli
017	P. 622	684	Pulur Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	?	?	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
7,5 YR 8/6 Reddish Yellow	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☐ Var ☒ Yok
Astar Munsell			
10YR 6/2 Light Brownish Gray			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Yaklaşık 5 cm yüksekliğinde, 16 cm uzunluğunda ve 3,5 cm kalınlığında uzun dikdörtgen bir gövdeye sahiptir. Yarısı tahrip olan gövdenin her iki ucunda gövde ile bir bütün olarak işlenmiş iki adet uzantı bulunmaktadır. Gövdeden itibaren yaklaşık 3,5 cm yüksekliğe sahip olan bu uzantıların uç kısımları pirizma şeklinde betimlenmiştir. Söz konusu bu uzantıların uç kısımları düzleştirilmiştir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-H. Vary, <i>Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu</i>, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964, s.44. Karşılaştırma: Kat No. 043-027			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
018	258	961	Güzelova Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	C Açması	-7,25	GKÇ

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☐ Orta ☒ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☐ Taşçık ☐ Mika		

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık	Dış
10 YR 7/3 Very Pale Brown	☒ Var	☒ Var	☒ Var	☒ Var
Astar Munsell	☐ Yok	☐ Yok	☐ Yok	☐ Yok
10 YR 7/2 Light Gray				

Açıklama

Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Yarım daire formunda gövdeye sahiptir. Gövde yüksekliği yaklaşık 1,2 cm genişliği ise 2,9 cm' dir. Gövdenin her iki ucunda üst kısmı düzleştirilmiş iki adet uzantı bulunmaktadır. İskelet I üzerinden ele geçmiş mezar buluntusudur.

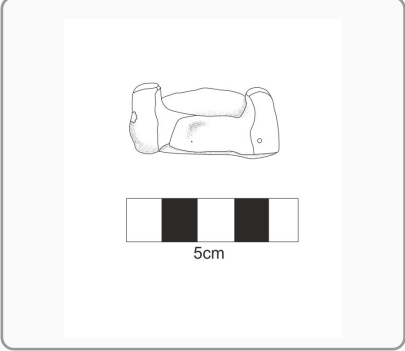
Karşılaştırma ve Referanslar

H. Z. Koşay- H. Vary, *Güzelova Kazısı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, 1967, s. 20, Lev. XIII.

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
019	289	988	Güzelova Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	B Açması	-8,00 m	GKÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☐ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açkı
7,5 YR 5/2 Brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
7,5 YR 5/2 Brown			

Açıklama

Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı ve bezemeli obje. Üçgen formundaki bir gövdeye sahip olan objenin gövde yüksekliği yaklaşık 2,5 cm genişliği ise 7,7 cm' dir. Üst kenarları yuvarlatılmış olan gövdenin iç kısmı fazla derin olmayacak şekilde çukur bırakılmıştır. İç büyük şekilde çukur bırakılan bu gövdenin uç kısmında yaklaşık 2 cm çapında delik yer almaktadır. Objenin ön ve yan panelleri ile taban kısmında kazıma tekniğinde işlenmiş bezemeler yer almaktadır. Ön ve yan panellerde, yatay iki çizgi arasında bir birne paralel eğimli iki çizgi ile sınırlandırılmış ters ve düz üçgen motifleri yer alırken; taban kısmında ise "X" (çarpı) motifi ile ter "V" motifleri işlenmiştir. Gövdenin her iki ucunda gövde ile bir bütün olarak işlenmiş iki adet uzantı bulunmaktadır. Gövdeden itibaren yaklaşık 3,5 cm yüksekliğe sahip olan bu uzantılar yuvarlak bir forma sahiptir. Gövdenini iç kısmında yanık izleri görülebilmektedir.

Karşılaştırma ve Referanslar

H. Z. Koşay- H. Vary, *Güzelova Kazısı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, 1967, s. 20, Lev. XIII, LX.

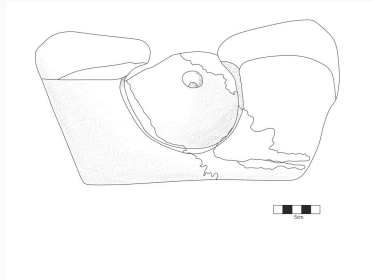
Karşılaştırma: Kat No. 005-030-010-003-007-022-025-004

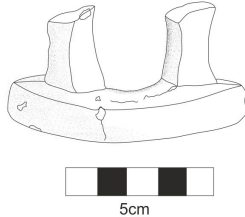

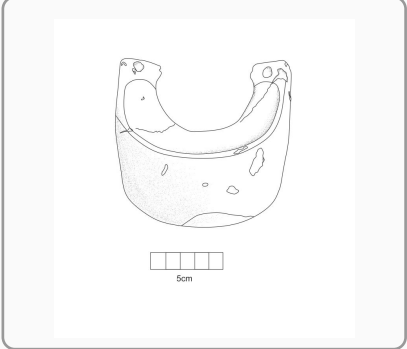

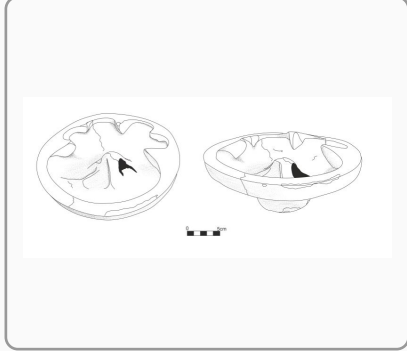

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
020	313	1011	Güzelova Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	B Açması	-6,50 m	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
5 YR 4/1 Dark Gray	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☐ Var ☒ Yok
Astar Munsell			
5 YR 4/1 Dark Gray			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Uç kısmı ovalleştirilmiş üçgen formunda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 5,7 cm yükseklik ve 25,5 cm genişlikteki gövdenin üst kenarları keskin hatlarla belirtilmiştir. Gövdenin iç kısmı hafif şekilde iç bükey olarak çukurlaştırılmıştır. Gövdenin uç kısmında yaklaşık 3 cm çapında oyuk yer almaktadır. İç bükey şekilde çukur olan gövdenin her iki ucunda iki adet uzantı bulunmaktadır. Üçgen formunda, yaklaşık 13,7 cm yüksekliğe sahip olan uzantıların uç kısımları hayvan başı (?) şeklinde betimlenmiştir. Tepe kısımları pirizma şeklinde ve uç kısmı düzleştirilmiştir. Diğer örneklerle oranla oldukça kaba bir işçilik göstermektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H. Z. Koşay- H. Vary, <i>Güzelova Kazısı</i>, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, 1967, s. 20, Lev. XIII, LXI. Karşılaştırma: Kat No. 012-015-016-041-042-013-007-022-060-054-011			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müzeye Geliş Şekli
021	a 115	1469	Karaz Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
9.12.1968	B V Açması	-3.00 m.	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Yarım Daire Formlu Ocak	-	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☐ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☐ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açkı
2,5 YR 4/1 Dark Reddish Gray	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
2,5 YR 6/6 Light Red			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Korunan kısımlar dikkate alındığında objenin oval bir formda devam ettiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık 1,4 cm yüksekliğinde ve 1,3 cm genişliğinde dikdörtgen şeklinde gövdeye sahiptir. Bu gövdenin üzerinde dik bir açıyla yaklaşık 2,7 cm yükselen iki adet uzantı yer almaktadır. Dikdörtgen formda olan bu uzantıların tepe kısımları eğimli olarak düzleştirilmiştir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-K. Turfan, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", <i>Belleten</i> 23\91, 1959, s.371.			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
022	a. 81	1475	Karaz Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
9.12.1968	B I Açması	-8,00 m.	GKÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açkı
2,5 YR 5/8 Red	☒ Var	☒ Var	☒ Var
Astar Munsell	☐ Yok	☐ Yok	☐ Yok
2,5 YR 6/2 Pinkish Gray			
Açıklama			
Pişmiş topraktan hayvan betimli (zoomorfik) obje. Elips şeklinde gövdeye sahiptir. Yaklaşık 4,5 cm yüksekliğe ve 15 cm genişliğe sahip olan gövdenin üst kenarları keskin hatlarla belirtilmiştir.. Elips olan gövdenin uç kısmında ayrıca yarım daire şeklinde yaklaşık 5 cm uzunluğunda sığ bir çukurluk bulunmaktadır. Gövdenin iç kısmı hafif şekilde iç bükey olarak çukurlaştırılmıştır. Çukur olan gövdenin her iki ucunda iki adet uzantı bulunmaktadır. Yaklaşık 7,5 cm yüksekliğe sahip olan uzantıların uç kısmı üçgen formunda ve hayvan başı şeklinde betimlenmiştir. Tepe kısmı düzleştirilmiş bu figürlerin yüz detayları belirginleştirilmiştir. Her iki yan yüzde gözler oyma tekniğinde işlenirken ağız ise çentik atılarak belirtilmiştir. Eser üzerinde yoğun yanık izleri görülebilmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-K. Turfan, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", <i>Belleten</i> 23\91, 1959, s.368, 395. Karşılaştırma: Kat No:007-015 Karşılaştırma: Kat No. 012-015-016-041-042-013-007-011-060-054-020			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müzeye Geliş Şekli
023	K. 10158	1487	Karaz Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
9.12.1968	B I Açması	-2,00 m	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Sabit Ocak	Dairesel Formlu Ocaklar	E.Ç.Kase Biç. Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☒ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
2,5 YR 3/1 Dark Reddish Gray	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
2,5 YR 5/8 Red			
Açıklama			
Pişmiş topraktan kap biçimli yatay uzantılı obje. Silindir şeklinde kaidesi olan objenin, kaideden başlayarak dış bükey halde devam eden kap formunda gövdesi bulunmaktadır. Yaklaşık 21,5 cm çapındaki gövde içe çekik ve düzleştirilmiş ağız kenarına sahiptir. Yuvarlak formdaki gövde üzerinde, ağız kenarından başlayarak iç kısma doğru yatay bir şekilde uzanan 5 adet çıkıntı yer almaktadır. Üçgen formda sivri ve birbirleri ile bağlantılı olan bu uzantıların üçü ağız kenarından itibaren yaklaşık 5,5 cm, diğer ikisi de yaklaşık 3,5 cm uzunluğundaki ölçülere sahiptir. Derin ve çukur olan gövdenin içerisinde delik bulunmaktadır. Eserin iç kısmında kullanımdan kaynaklı yoğun yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
K. Kh. Kuşnareva-V.I. Çubinişvili, <i>Drevniye Kultury Yuzhnogo Kavkaza</i>, Leningard, 1970, 63-64.H.Z. Koşay-K. Turfan, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", <i>Belleten</i> 23\91, 1959, s.364.			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müzeye Geliş Şekli
024	227	605	Pulur Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
?	?	?	OTÇ

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Taş Ocak	-	☐ Gevşek ☐ Orta ☐ Sıkı
Pişme		Katkı Maddesi	
☐ Az ☐ Orta ☐ İyi		☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☐ Taşçık ☐ Mika	

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
-	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
-			

Açıklama

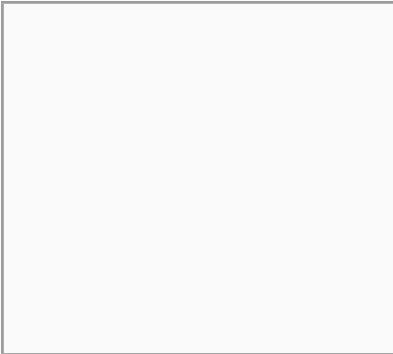
Taş Ocak. Pişmiş topraktan yapılmış uzantılı taşınabilir ocaklarla aynı form özellikleri göstermektedir. Üçgen formda gövde yapısına sahiptir. Gövdenin iç kısım iç bükey şekilde çukurlatılmıştır. Çukur olan gövdenin uç kısmında fazla derin olmayan küçük bir oyuk yer almaktadır

Karşılaştırma ve Referanslar

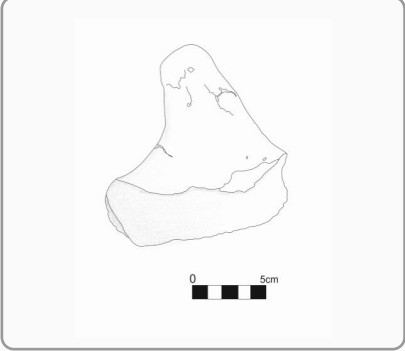
H.Z. Koşay-H. Vary, *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964, s.38, Lev. XXIII.

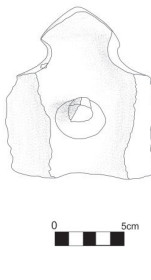

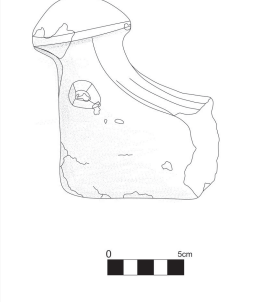

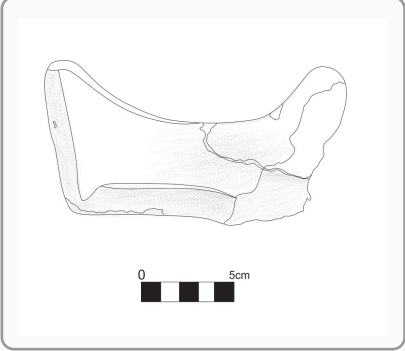

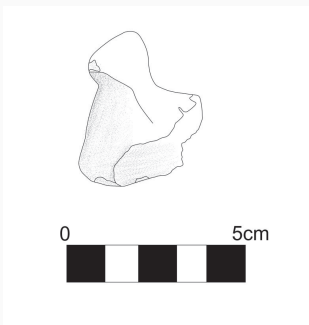

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
025	-	11.5.75	Satın Alma
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
13.6.1975	-	-	GKÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☒ Gevşek ☐ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
5 YR 6/6 Reddish Yellow	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☐ Var ☒ Yok
Astar Munsell			
10 YR 7/3 Very Pale Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey uzantılı obje. Yuvarlak formda dikey uzantıya sahip olan objenin gövde kısmı kırık ve eksiktir. Korunan kısımlar dikkate alındığında gövdenin iç kısmının içe eğimli bir şekilde, tabanın ise köşeli bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Gövdeden itibaren yaklaşık 9 cm yükselen uzantının tepe kısmı üçgen formda işlenmiştir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
Karşılaştırma: Kat No. 005-030-010-003-007-022-025-019			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
026	BTH 92 Art 150	25.1.92	Büyüktepe Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
22.7.1992	S35b-T35b	-	ETÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Yarım Daire Formlu Ocak	-	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
7,5 YR 5/2 Brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
5YR 5.5/4 Reddish Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan İnsan figürü betimli (antropomorfik) obje. Korunan kısımlar dikkate alındığında oval bir şekilde devam eden gövde yapısına sahiptir. Yaklaşık 5,5 cm kalınlığında ve cm yüksekliğinde olan gövdenin üst bölümünde pirizma şeklinde öne doğru uzanan bir çıkıntı bulunmaktadır. 5,5 x 6,9 cm ölçülerindeki bu çıkıntının tepe kısmında oyma tekniğinde göz çukurlukları yer almaktadır. Figürün karın kısmında yuvarlak formda ve uç kısmı sivrileştirilmiş bir çıkıntı bulunmaktadır. Eserin arka kısmında yoğun yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
A. Sagona, E. Pemberton, I. Mcphee, Excavations at Büyüktepe Höyük, 1992 , Third Preliminary Report, Anatolian Studies 43, 1993, s. 71, Fig. 2(1). Karşılaştırma: Kat No. 026-052			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
027	-	29.3.74	Satın Alma
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
5.8.1974	-	-	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
5 YR 7/6 Reddish Yellow	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
2,5 YR 6/8 Light Red			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey uzantılı obje. Korunan kısımlar dikkate alındığında 5,5 cm kalınlığında 7 cm yüksekliğinde dikdörtgen formda gövde yapısına sahiptir. Gövdeden itibaren eğimli bir şekilde yükselerek devam eden 7 cm yüksekliğinde bir uzantı bulunmaktadır. Piramidal şekilde tepe kısmına sahip olan bu uzantının yan yüzeyinde küçük bir çıkıntı yer almaktadır.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
Karşılaştırma: Kat No. 017-043			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
028	3403	32.2000	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
2000	M17 Açması	Loc. 3755	GKÇ VA
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Yarım Daire Formlu Ocak	-	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
2,5 YR 6/6 Light Red	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10 YR 7/4 Very Pale Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey uzantılı obje. Oval formda devam eden gövde yapısına sahiptir. Yaklaşık 9 cm yüksekliğinde ve 9 cm kalınlığındaki gövdenin dış kısmı bombeli bir şekilde işlenmiştir. Gövdenin iç kısmı ise iç bükey şekilde oyularak üst ve taban bölümüne yakın yerde oluk bırakılmıştır. Gövdeye bir bütün halde işlenmiş iki adet uzantı yer almaktadır. Söz konusu bu uzantıların tepe kısımları düzleştirilmiştir. Kırık ve eksik olan eserin üst ve arka bölümünde yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
A. Sagona, C. Sagona, "Excavation at Sos Höyük-1998-2000 Fifth Preliminary Report" Ancient Near Eastern Studies 37, 2000, s.74, Fig. 15. Karşılaştırma: Kat No. 048-051-035-009-039-044-033-058-050-052-055			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müzeye Geliş Şekli
029	3337	62.2000	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
2000	L17 Açması	Loc. 4303	ETÇ III (VD)
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Diğer Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açkı
7,5 YR 3/1 Very Dark Gray	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☐ Var ☒ Yok
Astar Munsell			
7, YR 7/6 Reddish Yellow			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey uzantılı obje. Kırık ve eksik olan objenin iç kısmı hafif eğimli bir şekilde devam eden bir gövde yapısına sahiptir. Köşeleri ovalleştirilmiş gövdenin üzerinde yuvarlak formda yükselen uzantı bulunmaktadır. Yaklaşık 4,5 cm yüksekliğindeki bu uzantının tepe kısmı üçgen formda işlenmiştir. Eser üzerinde yanık izleri mevcuttur.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
A. Sagona, C. Sagona, "Excavation at Sos Höyük-1998-2000 Fifth Preliminary Report" Ancient Near Eastern Studies 37, 2000, s.56-127. Karşılaştırma: Kat No. 048-051-035-009-039-044-045			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
030	3321-25	71.2003	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
18.09.2003	LI7b Açması	Loc. 4293	GKÇ (VA)

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme		Katkı Maddesi	
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi		☐ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika	

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
10 YR 4/3 Brown	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☐ Var ☒ Yok
Astar Munsell			
10 YR 4/3 Brown			

Açıklama

Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Yarım daire formunda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 4 cm yüksekliğe ve 16 cm genişliğe sahip olan gövdenin üst kenarları yuvarlatılmıştır. Gövdenin iç kısmı fazla derin olmayacak şekilde çukur bırakılmıştır. İç bükey şekilde çukur bırakılan bu gövdenin uç kısmında yaklaşık 2,5 cm çapında delik yer almaktadır. Gövdenin her iki ucunda uzantının bulunduğu gösteren izler yer almaktadır. Özellikle gövde de yoğun yanık izleri görülmektedir.

Karşılaştırma ve Referanslar

A. Sagona, C. Sagona, "Excavation at Sos Höyük-1998-2000 Fifth Preliminary Report" Ancient Near Eastern Studies 37, 2000, s.72, fig. 10 (2).
 Karşılaştırma: Kat No. 005-003-010-004-007-022-025-019

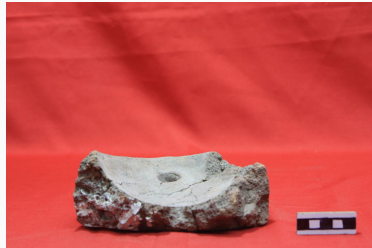
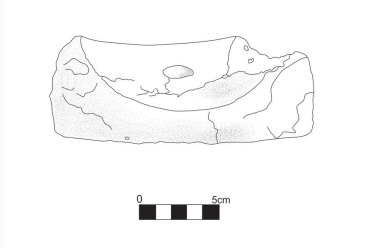

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
031	2742	102.12.97	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1997	Güneybatı Yamaç	-	ETÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Yarım Daire Formlu Ocak		☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☒ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
5 YR 5.5/4 Reddish Brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
5 YR 5.5/4 Reddish Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan yarım daire biçimli obje. Korunan kısımlar dikkate alındığında gövdenin yarım daire şeklinde devam ettiğini anlaşılmaktadır. Yaklaşık 5 cm yüksekliğe sahip olan gövdenin üst kısmında uzantı yer almaktadır. Fakat söz konusu uzantı kırıktır. Köşeleri yuvarlatılmış olan gövdenin arka bölümünde kabartma tekniğinde işlenmiş iki adet karşılıklı duran spiral bezeme yer almaktadır.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
A. Sagona M. Erkmén, C. Sagona vd. "Excavation at Sos Höyük-1997: Fourth Preliminary Report" Anatolika 24, 1998, Fig. 9 (3).			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
032	a 143	117	Karaz Höyük
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1.10.1944	B I Açması	-7.50 m.	GKÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☒ Gevşek ☐ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☒ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık Dış
10 YR 4/3 Brown	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10 YR 4/3 Brown			
Açıklama			
Pişmiş toprak obje. Uç kısmı ovalleştirilmiş üçgen forma sahiptir. Yaklaşık 4,5 cm yüksekliğe sahip olan objenin üst kenarları yuvarlatılmıştır. Gövdenin iç kısmı fazla derin olmayacak şekilde çukur bırakılmıştır. İç bükey şekilde çukur bırakılan bu gövdenin uç kısmında yaklaşık 2,1 cm çukur yer almaktadır.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-K. Turfan, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", <i>Belleten</i> 23\91, 1959, s.373. Karşılaştırma: Kat No. 022-007			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
033	120	120	Karaz Höyük
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1.10.1944	B III Açması	-2.70 m.	OTÇ

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Yarım Daire Formlu Ocak	-	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme		Katkı Maddesi	
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi		☐ Bitki ☒ Kireç ☒ Kum ☐ Taşçık ☐ Mika	

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
10 YR 4/3 Brown	☒ Var	☒ Var	☒ Var
Astar Munsell	☐ Yok	☐ Yok	☐ Yok
5 YR 5.5/4 Reddish Brown			

Açıklama

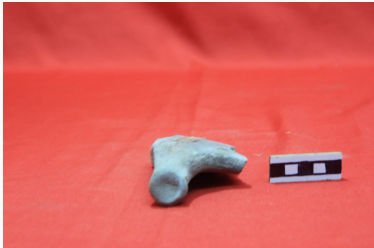
Pişmiş topraktan yarım daire biçimli obje. Korunan kısımlar dikkate alındığında gövdenin yarım daire şeklinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık 7 cm yüksekliğe ve 1,8 cm kalınlığa sahip olan gövdenin üst kısmında uzantı yer almaktadır. Gövdeden itibaren yaklaşık 3,5 cm yüksekliğe sahip olan uzantının uç kısmı parmak baskı şeklinde çukur bırakılmıştır. Objenin iç ve dış kısmında yanık izleri görülmektedir.

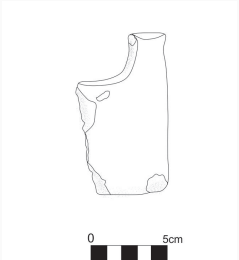
Karşılaştırma ve Referanslar

H.Z. Koşay-K. Turfan, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", *Belleten* 23\91, 1959, s.375.
 Karşılaştırma: Kat No. 028-058-050-052-055-046-047-040-057-059-037-038-056-033

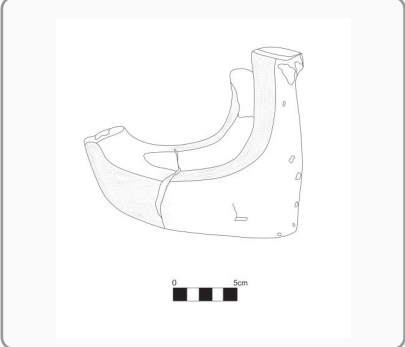

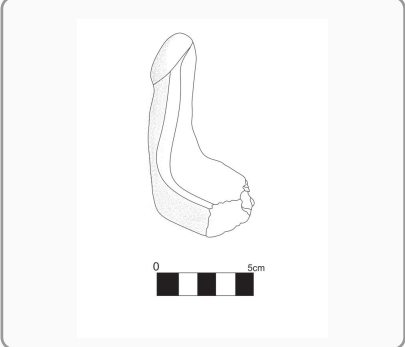

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
034	122	123	Karaz Höyük
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1.10.1944	B I Açması	-6.50 m.	GKÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Sabit Ocaklar	Dairesel Formlu Ocaklar	Ort. Çuk. Dai. Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☒ Kum ☐ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
7, YR 7/6 Reddish Yellow	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10 YR 4/3 Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dairesel biçimli obje. Korunan kısımlar dikkate alındığında gövde, daire şeklinde devam etmektedir. Yaklaşık 2,7 cm kalınlığa sahip olan gövdenin üst kısmında kazıma teniğinde işlenmiş bezeme yer almaktadır.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
K. Kh. Kuşnareva-V.I. Çubinişvili, <i>Drevniye Kultury Yuzhnogo Kavkaza</i>, Leningard, 1970, 63-64.H.Z. Koşay-K. Turfan, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", <i>Belleten</i> 23\91, 1959, s.372.			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
035	3288	147.2003	Sos Höyük Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
18.09.2003	L 16 Açması	Loc. 4122	OTÇ I (IVA)
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Üç Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
2,5 YR 5/8 Red	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
5 YR 6/4 Light Reddish Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey üç uzantılı obje. Üçgen formda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 4,5 cm yüksekliğe ve 18,5 cm genişliğe sahip olan gövdenin iç kısmı yarım daire şeklinde oyuk bırakılmıştır. Gövdenin her köşesinde uzantılar bulunmaktadır. Gövdeden itibaren yaklaşık 10,3 cm yüksekliğe sahip olan uzantıların tepe kısmı piramidal formda işlenmiştir. Eserin üst kısımda lokal yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
A. Sagona, C. Sagona, "Excavation at Sos Höyük-1998-2000 Fifth Preliminary Report" Ancient Near Eastern Studies 37, 2000, s.56-127. Karşılaştırma: Kat No. 048-051-009-029-039-044-045			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
036	-	236	Satın Alma
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1965	-	-	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Diğer Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☒ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
10 R 6/8 Light Red	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10 YR 6/1 Gray			
Açıklama			
Pişmiş topraktan toynak biçimli obje. Yaklaşık 13,7 cm çapında yarım daire şeklinde gövdeye sahiptir. Gövenin üst kısmında 2,5 cm kalınlığında çeper duvar bulunmaktadır. Objenin iç kısmı iç bükey şekilde çukurlaştırılmıştır. Gövdenin arka kısmında 4 cm yüksekliğinde uzantı yer almaktadır.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
Karşılaştırma: Kat No. 046-047-040-057-059-037-038-056-033			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
037	-	238	Satın Alma
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1965	-	-	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocak	Diğer Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☐ Orta ☒ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☒ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☐ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
10 YR 7/4 Very Pale Brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10 YR 5/2 Grayish Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan toynak biçimli obje. Korunan kısımlar dikkate alındığında gövdenin üçgen formda devam ettiği anlaşılmaktadır. Gövdenin üst kısmında uzantı yer almaktadır. Gövdeden itibaren yaklaşık 7,5 cm yüksekliğe sahip olan uzantının uç kısmı yarım daire şeklinde kabartma tekniğinde işlenmiş bezeme yer almaktadır. Hayvan toynağı şeklinde betimlenen bezeme, yaklaşık 3,5 cm çapında ve 0,5 cm kalınlığındadır. Objenin iç ve dış kısmında yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
Karşılaştırma: Kat No. 046-047-040-057-059-036-038-056-033			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müzeye Geliş Şekli
038	-	239	Satın Alma
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1965	-	-	OTÇ

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Diğer Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme		Katkı Maddesi	
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi		☒ Bitki ☒ Kireç ☒ Kum ☐ Taşçık ☐ Mika	

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
2,5 Y 7/3 Pale Yellow	☒ Var	☐ Var	☐ Var
Astar Munsell	☐ Yok	☒ Yok	☒ Yok
2,5 Y 8/2 Pale Yellow			

Açıklama

Pişmiş topraktan toynak biçimli obje. Yaklaşık 6 cm çapında yarım daire şeklinde gövdeye sahiptir. Gövenin üst kısmında 1,6 cm kalınlığında hatları yuvarlatılmış çeper duvar bulunmaktadır. Objenin iç kısmı iç bükey şekilde çukurlatılmıştır. Gövdenin arka kısmında uzantiya ait çıkıntı yer almaktadır.

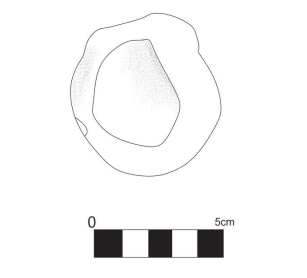
Karşılaştırma ve Referanslar

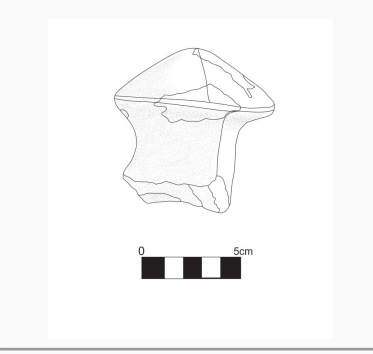
Karşılaştırma: Kat No. 046-047-040-057-059-037-036-056-033

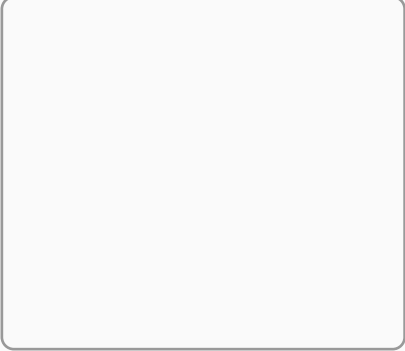

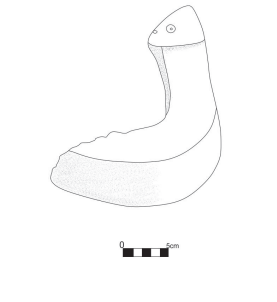

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
039	-	242	Satın Alma
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1965	-	-	GKÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Üç Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
2,5 YR 4/1 Dark Reddish Gray	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10 R 4/6 Red			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey uzantılı obje. Üç uzantılı olan ocakların parçası olduğu düşünülmektedir. Korunan yüksekliği 8,5 cm olan objenin tepe kısmı piramidal formda işlenmiştir. Eser üzerinde yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
Karşılaştırma: Kat No. 048-051-035-029-009-044-045			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müzeye Geliş Şekli
040	-	247	Satın Alma (Karaz Köyü)
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
1965	-	-	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Diğer Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
10 YR 7/4 Very Pale Brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10 YR 7/2 Light Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan toynak biçimli obje. Dikey uzantılı ocakların parçası olan obje yuvarlak formda işlenmiştir. Yaklaşık 10 cm yüksekliğe sahip olan objenin tepe kısmı iç kısmı çukurlatılmış yarım daire formda ve kabartma tekniğinde işlenmiş bezeme yer almaktadır. Hayvan toynağı şeklinde betimlenen bezeme, yaklaşık 4 cm çapında ve 0,8 cm kalınlığındadır. Objenin dış kısmında yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
Karşılaştırma: Kat No. 046-047-036-057-059-037-038-056-033			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
041	248	622 a	Pulur Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	Yangın Katı	-2.00 m.	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
7,5 YR 8/2 Pinkish White	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10 R 5/8 Red			
Açıklama			
Pişmiş topraktan hayvan betimli (zoomorfik) obje. Üçgen formunda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 6 cm yüksekliğe ve 26,5 cm genişliğe sahip olan gövdenin üst kenarları keskin hatlarla belirtilmiştir. Gövdenin iç kısmı hafif şekilde iç bükey olarak çukurlaştırılmıştır. Gövdenin uç kısmında yaklaşık üçgen şeklinde oyuk yer almaktadır. İç bükey şekilde çukur olan gövdenin her iki ucunda iki adet uzantı bulunmaktadır. 1' i kırık olan uzantılar üçgen formda devam etmektedir. Yaklaşık 8,2 cm yüksekliğe sahip olan uzantıların uç kısımları hayvan başı şeklinde betimlenmiştir. Tepe kısımları pirizma şeklinde olan bu figürlerin yüz detayları belirginleştirilmiştir. Her iki yan yüzde gözler kazıma tekniğinde betimlenmiştir. Eser üzerinde lokal yanık izleri görülebilmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-H. Vary, <i>Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu</i>, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964, s.39. Karşılaştırma: Kat No. 012-011-016-015-042-013-007-022-060-054-020			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
042	248	622 b	Pulur Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	Yangın Katı	?	OTÇ

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☐ Orta ☒ Sıkı
Pişme		Katkı Maddesi	
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi		☒ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika	

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık	Dış
5 YR 6/8 Reddish Yellow	☒ Var	☒ Var		☒ Var
Astar Munsell	☐ Yok	☐ Yok		☐ Yok
10 R 5/8 Red				

Açıklama

Pişmiş topraktan hayvan betimli (zoomorfik) obje. Üçgen formunda gövdeye sahiptir. Yaklaşık 5,2 cm yüksekliğe ve 26 cm genişliğe sahip olan gövdenin üst kenarları yumuşak hatlarla belirtilmiştir. Gövdenin iç kısmı iç bükey olarak çukurlaştırılmıştır. Gövdenin uç kısmında yaklaşık 2 cm çapında çukur yer almaktadır. İç bükey şekilde çukur olan gövdenin her iki ucunda iki adet uzantı bulunmaktadır. Üçgen formunda olan bu uzantılar 1' i kırıktır. Gövdeden itibaren yaklaşık 12 cm yüksekliğe sahip olan uzantıların uç kısımları hayvan başı şeklinde betimlenmiştir. Tepe kısımları pirizma şeklinde olan bu figürlerin yüz detayları belirginleştirilmiştir. Her iki yan yüzde gözler baskı tekniğinde betimlenmiştir.

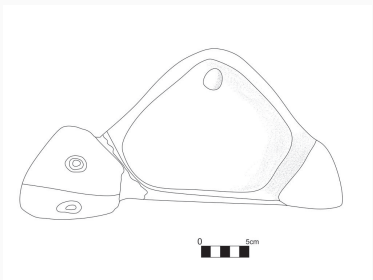
Karşılaştırma ve Referanslar

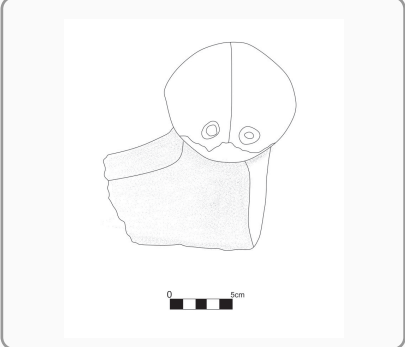
H.Z. Koşay-H. Vary, *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964, s.39,
 Karşılaştırma: Kat No. 012-015-016-041-011-013-007-022-060-054-020

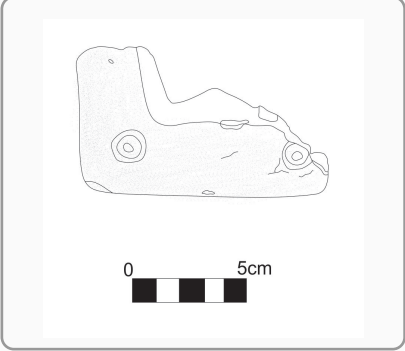

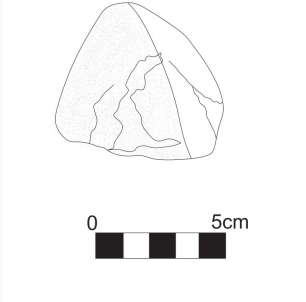

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
043	549	656	Pulur Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	Yangın Katı	?	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
10 R 4/8 Red	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☐ Var ☒ Yok
Astar Munsell			
10 R 6/8 Light Red			
Açıklama			
Pişmiş topraktan hayvan betimli (zoomorfik) obje. Korunan kısımlar dikkate alındığında 5,5 cm kalınlığında 7,5 cm yüksekliğinde dikdörtgen formda gövde yapısına sahiptir. Gövdeden itibaren eğimli bir şekilde yükselerek devam eden 5,8 cm yüksekliğinde bir uzantı bulunmaktadır. Söz konusu uzantının uç kısmı hayvan başı şeklinde betimlenmiştir. Tepe kısmı pirizma şeklinde olan bu figürin yüz detayları belirginleştirilmiştir. Her iki yan yüzde gözler baskı tekniğinde betimlenmiştir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-H. Vary, <i>Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu</i>, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964, s.41. Karşılaştırma: Kat No. 017-027			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
044	636	686	Pulur Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	Yangın Katı	?	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Üç Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☐ Orta ☒ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☐ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☐ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
10 R 6/6 Light Red	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10 5/8 Red			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey üç uzantılı ve bezemeli obje. Üçgen formda gövde yapısına sahip olan obje yaklaşık 3,20 cm yüksekliğe ve 10,7 cm genişliğe sahiptir. Her köşede uzantılar bulunmaktadır. 2 si tamamen tahrip olan uzantılardan 1' i kısmen korunmuştur. Üçgen formda olan uzantının korunan yüksekliği 3,7 cm' dir. Gövdenin dış kısmında baskı tekniğinde işlenmiş iç içe dairelerden oluşan bezemeler yer almaktadır. Yaklaşık 1,5 cm çapında olan bu bezemeler gövde ile uzantıların başlangıç yerlerine denk gelecek şekilde işlenmişlerdir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-H. Vary, <i>Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu</i>, Atatürk Üni. Yay. No:24 Ankara, 1964, s.44, Lev. IX. Karşılaştırma: Kat No. 048-051-035-029-039-009-045			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
045	5	743	Güzelova Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	?	?	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Üç Uzantılı Ocak	☒ Gevşek ☐ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
7,5 YR 7/8 Reddish Yellow	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
7,5 YR 7/8 Light Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan prizma şeklinde obje. Üç uzantılı ocakların tepe kısmını oluşturan parça olduğu düşünülmektedir. Prizma şeklinde olan obje 5 cm yüksekliğe ve 11,7 cm uzunluğa sahiptir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H. Z. Koşay- H. Vary, <i>Güzelova Kazısı</i>, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, 1967, Lev. XIII. Karşılaştırma: Kat No. 009-051-035-029-039-044-048			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müzeye Geliş Şekli
046	132	854	Güzelova Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	?	?	OTÇ

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Diğer Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☒ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık	Dış
10 R 6/6 Light Red	☐ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell				
10 5/8 Red				

Açıklama

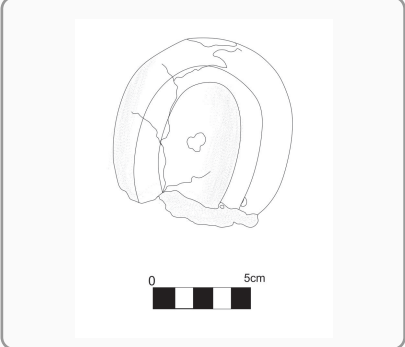
Pişmiş topraktan toynak biçimli obje. Dikey uzantılı ocakların parçası olan obje üçgen formda işlenmiştir. Yaklaşık 17,5 cm yüksekliğe sahip olan objenin tepe kısmı yarım daire formda ve kabartma tekniğinde işlenmiş bezeme yer almaktadır. Kırık olan bezeme hayvan toynağı şeklinde betimlenmiştir.

Karşılaştırma ve Referanslar

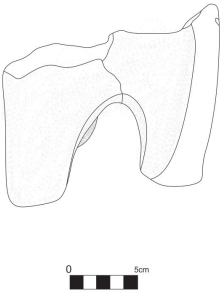
H. Z. Koşay- H. Vary, *Güzelova Kazısı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, 1967, s. 21.
 Karşılaştırma: Kat No. 036-047-040-057-059-037-038-056-033

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
047	135	856	Güzelova Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	?	?	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Diğer Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
5 YR 7/6 Reddish Yellow	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☐ Var ☒ Yok
Astar Munsell			
2,5 YR 3/1 Dark Reddish Gray			
Açıklama			
Pişmiş topraktan toynak biçimli obje. Yaklaşık 9,7 cm çapında yarım daire şeklinde gövdeye sahiptir. Gövenin üst kısmında 2,9 cm kalınlığında oval hatlarla belirtilmiş çeper duvar bulunmaktadır. Objenin iç kısmı çukurlaştırılmıştır. Gövdenin arka kısmında 5 cm uzunluğunda uzantı yer almaktadır.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H. Z. Koşay- H. Vary, <i>Güzelova Kazısı</i>, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, 1967, s. 20. Karşılaştırma: Kat No. 046-036-040-057-059-037-038-056-033			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
048	240	947	Güzelova Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	B Açması	6,75	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Üç Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açkı
7,5 YR 5/3 brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
7,5 YR 5/3 brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey uzantılı obje. Benzer örneklere bakıldığında üç uzantılı üçgen forma sahip olan ocaklara benzemektedir. Yaklaşık 4 cm gövde yüksekliğine ve 15 cm gövde genişliğine sahiptir. Gövdenin iç kısmı iç bükey şekilde devam etmektedir. Her köşede uzantılar bulunmaktadır. Gövdeden itibaren yaklaşık 12 cm yüksekliğe sahip olan uzantıların tepe kısmı piramidal formda işlenmiştir. Özellikle dış kısımda lokal yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H. Z. Koşay- H. Vary, <i>Güzelova Kazısı</i>, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, 1967, s. 20. Karşılaştırma: Kat No. 009-051-035-029-039-044-045			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
049	285	985	Güzelova Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	?	?	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Ayaklı Ocak	-	☐ Gevşek ☐ Orta ☒ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☒ Az ☐ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
10 YR 7/3 Very Pale Brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10 YR 7/3 Very Pale Brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey üç uzantılı ve ayaklı obje. Kare formu ve dört ayaklı olan objenin üstten üç adet uzantıya ait izler bulunmaktadır. Gövde yaklaşık 23,5 cm uzunluğa ve 27 cm genişliğe sahip olan gövde düz olarak işlenmiştir. Dört adet ayak bulunmaktadır. Kare formu olan ayaklar 10,5 cm yüksekliğindedir. Özellikle arkada bulunan ayakların ikisinin arasında ters üçgen şeklinde çıkıntı bulunmaktadır. Önde yer alan ayaklar bitişik halde üçgen formda işlenmiştir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H. Z. Koşay- H. Vary, <i>Güzelova Kazısı</i>, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, 1967, s. 20, Lev. XIV. H.Z. Koşay-K. Turfan, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", <i>Belleten</i> 23\91, 1959, s.364. Karşılaştırma: Karaz a31 kazı envanter numaralı eser.			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
050	334	1028	Güzelova Höyük
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	?	?	OTÇ

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Yarım Daire Formlu Ocak	-	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme		Katkı Maddesi	
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi		☐ Bitki ☒ Kireç ☒ Kum ☐ Taşçık ☐ Mika	

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık	Dış
7,5 YR 5/3 brown	☒ Var	☒ Var		☒ Var
Astar Munsell	☐ Yok	☐ Yok		☐ Yok
2,5 YR 4/8 red				

Açıklama

Pişmiş topraktan yarım daire biçimli obje. Üçgen formda gövde yapısına sahiptir. Yaklaşık 9,5 cm yüksekliğe sahip olan gövde yarın daire biçimde devam etmektedir. Eser üzerinde yoğun yanık izleri görülmektedir.

Karşılaştırma ve Referanslar

Karşılaştırma: Kat No. 028-058-033-052-055

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
051	335	1029	Güzelova Höyük
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	?	8 m	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Üç Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☒ Kum ☒ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
7,5 YR 4/1 dark gray	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☐ Var ☒ Yok
Astar Munsell			
7,5 YR 4/1 dark gray			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey uzantılı obje. Üç uzantılı olan ocakların parçası olduğu düşünülmektedir. Korunan kısımlar dikkate alındığında gövde üçgen formda devam etmektedir. İç kısmı iç bükey şekilde çukur olan gövde üzerinde dikey uzantı yer almaktadır. Korunan yüksekliği 12,3 cm olan uzantının tepe kısmı piramidal formda işlenmiştir. Eser üzerinde yanık izleri görülmektedir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H. Z. Koşay- H. Vary, <i>Güzelova Kazısı</i>, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, 1967, s. 20. Karşılaştırma: Kat No. 048-009-035-029-039-044-045			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
052	-	1051	Satın Alma
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
9.12.1968	-	-	OTÇ

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Yarım Daire Formlu Ocak	-	☐ Gevşek ☐ Orta ☒ Sıkı
Pişme		Katkı Maddesi	
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi		☒ Bitki ☐ Kireç ☒ Kum ☐ Taşçık ☒ Mika	

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık	Dış
7,5 YR 5/3 brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok		☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell				
7,5 YR 5/3 brown				

Açıklama

Pişmiş topraktan yarım daire biçimli obje. Korunan kısımlar dikkate alındığında gövdenin yarım daire şeklinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık 18 cm yüksekliğe sahip olan gövdenin üst kısmında uzantı yer almaktadır. Gövdeden itibaren yaklaşık 5 cm yüksekliğe sahip olan uzantının uç kısmı küt şekilde bırakılmıştır.

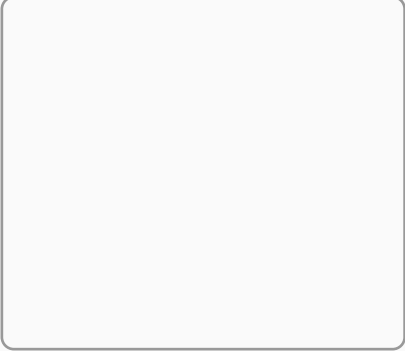
Karşılaştırma ve Referanslar

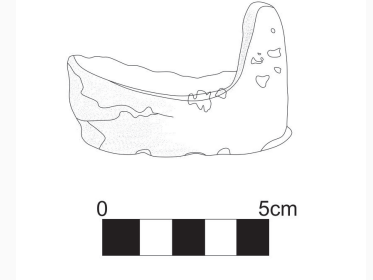
Karşılaştırma: Kat No. 028-058-050-033-055

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
053	374	1061	Güzelova Höyük
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	?	?	GKÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☐ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
10 YR 4/1 dark gray	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
7,5 YR 4/1 dark gray			
Açıklama			
Pişmiş topraktan dikey çift uzantılı obje. Yarım daire formunda gövdeye sahiptir. Gövde yüksekliği yaklaşık 1,2 cm genişliği ise 5 cm' dir. Gövdenin her iki ucunda üst kısmı iki adet uzantı bulunmaktadır. Uzantılardan biri kırıktır. İskelet I yanında mezar hediyesi olarak ele geçmiştir.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H. Z. Koşay- H. Vary, <i>Güzelova Kazısı</i>, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, 1967, Lev. XXV. Karşılaştırma: Kat No. 002-019-018			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
054	406	1089	Güzelova Höyük
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	?	?	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	İki Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☐ Orta ☒ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
7,5 YR 8/6 reddish yellow	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10 YR 7/6 yellow			
Açıklama			
Pişmiş topraktan obje (hayvan başı). Pirizma formunda olan objenin göz detayları belirginleştirilmiştir. Gözler yaklaşık 3 cm. çapında kabartma tekniğinde yapılmış daire şeklindedir. Tam ortasına açılan küçük delik göz bebeğini vurgulamaktadır. Objenin uç kısmına doğru ikşer adet çentik bulunmaktadır.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
Karşılaştırma: Kat No. 012-015-016-041-042-013-007-022-060-011-020			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müzeye Geliş Şekli
055	-	1231	Satın Alma
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	-	-	ETÇ

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Yarım Daire Formlu Ocak	-	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme		Katkı Maddesi	
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi		☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☐ Taşçık ☐ Mika	

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık	Dış
7,5 YR 5/3 brown	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
Astar Munsell				
2,5 YR 4/8 red				

Açıklama

Pişmiş topraktan yarım daire biçimli obje. Korunan kısımlar dikkate alındığında gövdenin yarım daire şeklinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık 6,5 cm yüksekliğe sahip olan gövdenin üst kısmında uzantı yer almaktadır. Gövdeden itibaren yaklaşık 5 cm yüksekliğe sahip olan uzantının uç kısmı düzleştirilmiştir. Uzantının alt kısmında çıkıntı bulunmaktadır.

Karşılaştırma ve Referanslar

Karşılaştırma: Kat No. 028-058-050-052-033

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müzeye Geliş Şekli
056	55	1246	Pulur Höyük
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
15.10.1967	?	?	OTÇ I-II

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Diğer Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☒ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☒ Taşçık ☒ Mika		

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık	Dış
10 YR 5/1 gray	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell				
10 YR 6/2 light brownish gray				

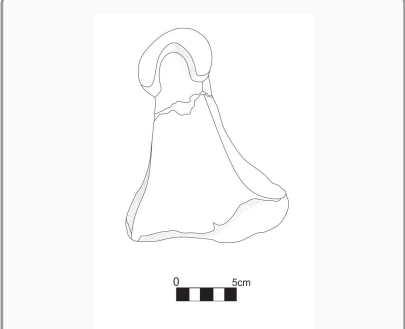
Açıklama

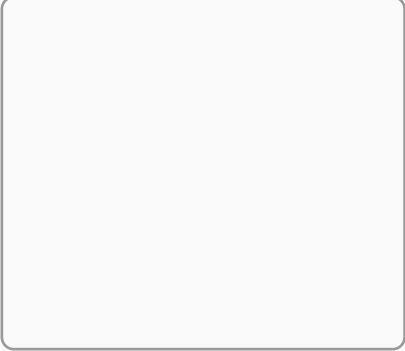
Pişmiş topraktan toynak biçimli obje. Yaklaşık 13,5 cm çapında yarım daire şeklinde gövdeye sahiptir. Gövenin üst kısmında 2,9 cm kalınlığında oval hatlarla belirtilmiş çeper duvar bulunmaktadır. Objenin iç kısmı çukurlaştırılmıştır.

Karşılaştırma ve Referanslar

Karşılaştırma: Kat No. 046-047-040-057-059-037-038-036-033

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
057	-	1421	Satın Alma
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
09.12.1968	-	-	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Diğer Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☐ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☐ Taşçık ☐ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
5 YR 6/8 reddish yellow	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
2,5 YR 4/8 red			
Açıklama			
Pişmiş topraktan toynak biçimli obje. Dikey uzantılı ocakların parçası olan obje yuvarlak formda işlenmiştir. Yaklaşık 19 cm yüksekliğe sahip olan objenin tepe kısmı iç kısmı çukurlatılmış yarım daire formda ve kabartma tekniğinde işlenmiş bezeme yer almaktadır. Hayvan toynağı şeklinde betimlenen bezeme, yaklaşık 4 cm çapında ve 0,8 cm kalınlığındadır.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
Karşılaştırma: Kat No. 046-047-040-036-059-037-038-056-033			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
058	a. 15	1482	Karaz Kazısı
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
09.12.1968	B IV Açması	-2.00 m.	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Yarım Daire Formlu Ocak	-	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi	☒ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☐ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
10 YR 5/1 gray	☒ Var ☐ Yok	☐ Var ☒ Yok	☐ Var ☒ Yok
Astar Munsell			
10 YR 6/2 light brownish gray			
Açıklama			
Pişmiş topraktan yarım daire biçimli obje. Korunan kısımlar dikkate alındığında gövdenin yarım daire şeklinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık 5,2 cm yüksekliğe sahip olan gövdenin üst kısmında uzantı yer almaktadır. Gövdeden itibaren yaklaşık 0,5 cm yüksekliğe sahip olan uzantının uç kısmı küt bırakılmıştır.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
H.Z. Koşay-K. Turfan, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", <i>Belleten</i> 23\91, 1959, s.362. Karşılaştırma: Kat No. 028-033-050-052-055			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
059	-	1520	Satın Alma
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
09.12.1968	-	-	OTÇ
Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Diğer Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☐ Orta ☒ Sıkı
Pişme	Katkı Maddesi		
☐ Az ☐ Orta ☒ İyi	☒ Bitki ☒ Kireç ☐ Kum ☐ Taşçık ☒ Mika		
Hamur Munsell	Astar	İç	Açık
7,5 YR 5/4 brown	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok	☒ Var ☐ Yok
Astar Munsell			
10 YR 7/4 very pale brown			
Açıklama			
Pişmiş topraktan toynak biçimli obje. Yaklaşık 4 cm çapında yarım daire şeklinde gövdeye sahiptir. Gövenin üst kısmında 2 cm kalınlığında oval hatlarla belirtilmiş çeper duvar bulunmaktadır. Objenin iç kısmı çukurlaştırılmıştır.			
Karşılaştırma ve Referanslar			
Karşılaştırma: Kat No. 046-047-040-057-036-037-038-056-033			
			
			

Katalog No	Kazı Envanter No	Müze Envanter No	Müze Geliş Şekli
060	-	1521	Satın Alma
Buluntu Tarihi	Kazı Alanı	Seviye	Dönem
9.10.1968	-	-	GKÇ

Grup	Form	Tip	Hamur Nitelik
Taşınabilir Ocak	Uzantılı Ocaklar	Diğer Uzantılı Ocak	☐ Gevşek ☒ Orta ☐ Sıkı
Pişme		Katkı Maddesi	
☐ Az ☒ Orta ☐ İyi		☒ Bitki ☐ Kireç ☐ Kum ☐ Taşçık ☒ Mika	

Hamur Munsell	Astar	İç	Açık	Dış
2,5 YR 6/8 light red	☒ Var	☐ Var		☒ Var
Astar Munsell	☐ Yok	☐ Yok		☐ Yok
5 YR 6/4 light reddish brown				

Açıklama

Pişmiş topraktan obje (hayvan başı). Üçgen formunda olan objenin göz ve burun detayları belirginleştirilmiştir. Gözler ve burun yaklaşık 0,5 cm. çapında oyma tekniğinde vurgulanmıştır. Objenin uç kısmı oval formda bırakılmıştır.

Karşılaştırma ve Referanslar

Karşılaştırma: Kat No. 012-015-016-041-042-013-007-022-011-054-020

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Nurdan ÇALKAYA
Doğum Yeri ve Tarihi	İstanbul-01.01.1988
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi- Edebiyat Fakültesi- Arkeoloji Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	<i>“Niğde Kınık Höyük Kazıları:2011” Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Dergisi, Sayı:33, 2012,</i>
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	• Erdek Zeytinli Ada Kazı Çalışmaları, Balıkesir, 2008. • Dara Antik Kenti Kazı Çalışmaları, Mardin, 2010. • Başurhöyük Kazı Çalışmaları, Siirt, 2010. • Kınık Höyük Kazı Çalışmaları, Niğde, 2011. • Antiochia ad Cragum Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, Antalya, 2013. • Ayanis Urartu Kalesi Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, Van, 2013.
İletişim	0536 311 38 12
E-Posta Adresi	nurdan.calkaya@gmail.com
Tarih	05.05.2018